

Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka

Jana Cviková (ed.) | Jana Juráňová | Ľubica Kobová | Zuzana Maďarová
Alexandra Ostertágová | Lucia Satinská | Júlia Vrábl'ová | Maroš Terkanič

NÁRODNÝ PROJEKT
Inštitút rodovej rovnosti

Typ projektu: neinvestičný
Termín realizácie projektu: 10/2009 – 03/2015
ITMS projektu: 27120230002, 27130230003

Vážená čitatelka, vážený čitateľ,

do rúk sa vám dostáva publikácia **ANALÝZA VÝZNAMU A MOŽNOSTÍ POUŽÍVANIA RODOVO VYVÁŽENÉHO JAZYKA**, ktorá bola vytvorená v rámci úlohy národného projektu Inštitút rodovej rovnosti **SOCIOLINGVISTICKÝ VÝSKUM A MANUÁL RODOVO CITLIVÉHO JAZYKA**. Projekt implementovalo Centrum vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia v časovom období 2009 – 2014. Odbornú garanciu nad projektom mal odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Rodová rovnosť, resp. rovnosť medzi ženami a mužmi patrí medzi základné hodnoty demokratických krajín a považuje sa za nevyhnutný predpoklad sociálne spravodlivej, demokratickej a inkluzívnej spoločnosti. Európska únia zakotvuje rovnosť žien a mužov medzi základné princípy a zaväzuje členské štáty uplatňovať vo všetkých politikách opatrenia pre jej posilňovanie. V rámci dotačných programov, ako je Európsky sociálny fond, preto EÚ podporuje konkrétne aktivity a opatrenia na dosahovanie skutočnej rovnosti medzi ženami a mužmi.

Napriek nesporne pozitívnemu vývoju v poslednom desaťročí sú prejavy rodovej nerovnosti na Slovensku stále zrejme a viditeľné v mnohých oblastiach súkromného a verejného života. Rodová nerovnosť je pritom komplexný fenomén, ktorý zasahuje každú oblasť našej spoločnosti. Legislatívne zmeny, prijaté hlavne počas prístupového procesu SR k Európskej únii, prispeli u laickej i odbornej verejnosti k širšiemu poznaniu priamych i nepriamych foriem diskriminácie a znevýhodňovania na základe pohlavia, resp. príslušnosti k rodu, primárne ako dôsledku stále pretrvávajúcich rodových stereotypov v spoločnosti. Hoci sa znevýhodnenia spravidla týkajú žien, vo viacerých prípadoch majú rodové stereotypy nepriaznivý vplyv aj na situáciu mužov.

Rodová rovnosť je v súčasnosti na Slovensku veľmi diskutovanou témou. Považujeme preto za dôležité zdôrazniť, že sa nestavia do protikladu k rozmanitosti jednotlivých mužov a žien, ale je alternatívou k súčasnej spoločenskej hierarchii, ktorá znevýhodňuje najmä ženy. Cieľom rodovej rovnosti je vytvoriť rešpektujúci priestor pre každú ženu a každého muža tak, aby sa mohli realizovať v živote podľa svojich prianí a schopností, bez obmedzovania rodovými stereotypmi.

Odstraňovanie rodovej nerovnosti si vyžaduje komplexný prístup, ktorý zohľadňuje množstvo faktorov podieľajúcich sa na jej vytváraní a reprodukovaní. V predkladanej publikácii sa autorský kolektív zameriava na jeden z takýchto faktorov, a to na analýzu vybraných aspektov významu a možností rodovo vyváženého používania jazyka v SR pre posilňovanie rodovej rovnosti s dôrazom na prostredie verejnej správy. Ďalšie publikácie a výsledky projektu, ako aj mnoho iných informácií o problematike diskriminácie a rovnosti medzi ženami a mužmi nájdete na webových sídlach www.institutrr.sk a www.gender.gov.sk.

Oľga Pietruchová

riaditeľka odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí
Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR

OBSAH

Význam a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka

Na úvod

7

Jana Cviková – Jana Juráňová

- 1 Inkluzívne používanie jazyka
- 1.1 K základným pojmom rodovej analýzy
- 1.1.1 Rod
- 1.1.2 Rodová ne/rovnosť, rodové stereotypy, rodová citlivosť, sexizmus
- 1.1.3 Rodová neutralizácia v slovenčine, problémy s -ová
- 1.1.4 Politická korektnosť, rodový diskurz
- 2 Rodová perspektíva v skúmaní jazyka
- 2.1 Základné otázky feministickej lingvistiky
- 2.2 Gramatický a prirodzený rod, generické maskulínium
- 2.3 Kritika generického maskulína
- 3 Záver

Právne aspekty používania rodovo vyváženého jazyka

27

Maroš Terkanič

- 1 Úvod
- 2 Medzinárodné a európske súvislosti rovnoprávnosti žien a mužov
- 2.1 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Organizácie Spojených národov
- 2.2 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Rady Európy
- 2.3 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Európskej únie
- 3 Rodovo nevyvážený jazyk ako forma diskriminácie v prostredí právneho poriadku SR
- 4 Ochrana rodovo vyváženého jazyka v slovenskej právnej vede a praxi
- 5 Rodovo vyvážený právny jazyk
- 6 Záver

Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolingvistickom kontexte

47

Alexandra Ostertágová

- 1 Úvod
- 2 Jazyk ako spoločenský nástroj myslenia
- 3 Znevýhodňovanie žien v jazyku
- 3.1 Generické maskulínium a znevýhodňovanie žien – psycholingvistický prístup
- 4 Postoje k rodovo symetrickému jazyku a kvalita rodovo vyvážené formulovaných textov – výsledky empirického výskumu
- 4.1 Postoje k rodovo symetrickému jazyku medzi študentkami a študentmi humanitných a spoločenských odborov vysokých škôl
- 4.1.1 Skúsenosti s používaním rodovo a/symetrických foriem označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu
- 4.1.2 Postoje k používaniu rodovo symetrického označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu
- 4.1.3 Citlivosť na používanie rodovo a/symetrického označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu
- 4.1.4 Zhrnutie prieskumu postojov k rodovo a/symetrickému jazyku v oficiálnych textoch
- 4.2 Čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistická úroveň textov formulovaných rodovo symetricky
- 5 Záver

Analýza rozhovorov o používaní rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe

75

Zuzana Maďarová

- 1 Úvod
- 2 Konceptualizácia rodovo vyváženého vyjadrovania a skúsenosti s jeho používaním
- 2.1 Rodovo vyvážený jazyk ako neznáma
- 2.2 Reakcie na rodovo ne/vyvážené vyjadrovanie
- 3 Používanie rodovo symetrického jazyka v úradnom styku
- 3.1 Lomky a poznámky pod čiarou
- 3.2 Kontextualizácia rodovo symetrického jazyka
- 3.3 Kto, ako a prečo
- 4 Legitimizácia rodovo ne/vyváženého vyjadrovania
- 4.1 Požiadavka zhora a zdola
- 4.2 Demokratizácia a nediskriminácia
- 5 Formálna úprava rodovo vyváženého jazyka
- 5.1 Negatívne postoje k formálnej úprave rodovo vyváženého jazyka
- 5.2 Pozitívne postoje k formálnej úprave rodovo vyváženého jazyka

- 6 Priestor pre uplatňovanie rodovej rovnosti
- 6.1 Krajské kontaktné miesta
- 6.2 Pracoviská ministerstiev
- 7 Záver ako hľadanie ciest k zvyšovaniu rodovej kompetencie vo verejnej správe

Problematika rodovo citlivého vyjadrovania v maďarčine (v Maďarsku a na Slovensku)

101

Lucia Satinská

- 1 Úvod
- 2 Jazyková situácia Maďarov a Maďariiek na Slovensku
- 3 Otázky rodovej citlivosti v maďarčine
- 4 Ženské osobné mená a oslovenia v maďarčine
- 5 Špecifické problémy používania rodovo citlivého jazyka v maďarčine na Slovensku
- 5.1 Používanie osobných mien
- 5.2 Zachovávanie menšinového jazyka a vnímanie zmiešaných manželstiev
- 6 Záver

Analýza mediálnej odozvy na príručku o rodovo vyváženom vyjadrovaní v Českej republike

111

Zuzana Maďarová

- 1 Úvod
- 2 Teoretické východiská analýzy
- 2.1 Vyvolávanie strachu
- 2.2 Ad hominem argumenty
- 2.3 Argumentum ad populum
- 3 Analýza mediálnych výstupov
- 3.1 Argumentácia proti príručke rodovo vyváženého vyjadrovania
- 3.1.1 Stratégia založená na vyvolávaní strachu
- 3.1.2 Stratégia ad hominem
- 3.1.3 Stratégia argumentum ad populum
- 3.1.4 Stratégia založená na znížení významu problému
- 3.2 Argumentácia v prospech príručky rodovo vyváženého vyjadrovania
- 4 Záver

PRÍLOHY

Príloha 1	134
Rada Európy: Odporúčanie č. R (90)	
Príloha 2	135
Marcela Glevická: Ženský rod zmluvu zastavil	
Príloha 3	136
Vyplníme každý otvor!	
Príloha 4	139
Rozhovor s riaditeľkou odboru štátneho jazyka Elenou Kačalovou (pripravila Júlia Vrábľová)	
Príloha 5	140
Rozhovor s germanistkou a rodovou lingvistkou Janou Valdovou (pripravili Jana Cviková a Zuzana Maďarová)	
Príloha 6	144
Rozhovor s riaditeľkou odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí Oľgou Pietruchovou (pripravila Lucia Satinská)	
Príloha 7	148
Júlia Vrábľová: Lebo zákon(itosť)!	
Príloha 8	149
Stanovisko Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV k pripravovanej novele zákona Národnej rady Slovenskej republiky c. 154/1994 Z. z. o matrikách v znení neskorších predpisov, týkajúcej sa návrhu zapisovať do úradných dokladov ženské priezviská bez prechýľovacej prípony	
Príloha 9	150
Jana Valdová: Jak jazyk zabíjí image odbornice	
Príloha 10	153
Jana Valdová: Genderová kultura projevu v českém jazykovém prostředí	
Príloha 11	181
Stanovisko Alexandry Jarošovej z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV k možnosti kodifikácie pojmu rod	
Príloha 12	182
Glosár rodovej terminológie	
O autorkách a autorovi	183

Význam a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka

Na úvod

Jana Cviková – Jana Juráňová

- 1 Inkluzívne používanie jazyka
 - 1.1 K základným pojmom rodovej analýzy
 - 1.1.1 Rod
 - 1.1.2 Rodová ne/rovnosť, rodové stereotypy, rodová citlivosť, sexizmus
 - 1.1.3 Rodová neutralizácia v slovenčine, problémy s -ová
 - 1.1.4 Politická korektnosť, rodový diskurz
 - 2 Rodová perspektíva v skúmaní jazyka
 - 2.1 Základné otázky feministickej lingvistiky
 - 2.2 Gramatický a prirodzený rod, generické maskulínium
 - 2.3 Kritika generického maskulína
- 3 Záver

1 Inkluzívne používanie jazyka

Ako vyplýva z názvu publikácie, predložená analýza sa zaoberá vybranými otázkami súvisiacimi s používaním rodovo vyváženého jazyka. Ide o prvú prácu tohto druhu a rozsahu na Slovensku, predchádzali jej však viaceré čiastkové mimovládne iniciatívy zamerané na odhaľovanie a prevenciu diskriminácie v jazyku.¹ Aktuálna publikácia sa zameriava na spravodlivosť v jazyku v kontexte uplatňovania rodovej rovnosti v SR, čo prezrádza aj rámec národného projektu Inštitút rodovej rovnosti (ďalej aj NP IRR).² Používaný jazyk je jedným z dôležitých činiteľov a zároveň indikátorov rodovej rovnosti v danej spoločnosti. Riaditeľka odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR Oľga Pietruchovej v predslove k tejto publikácii zdôrazňuje, že „Rodová rovnosť, resp. rovnosť medzi ženami a mužmi patrí medzi základné hodnoty demokratických krajín a považuje sa za nevyhnutný predpoklad sociálne spravodlivej, demokratickej a inkluzívnej spoločnosti. Európska únia zakotvuje rovnosť žien a mužov medzi základné princípy a zaväzuje členské štáty uplatňovať vo všetkých politikách opatrenia pre jej posilňovanie.“ (S. 4)

Pre vedome rodovo nediskriminujúce a nevyklučujúce používanie jazyka vo verejnej sfére sa počas už takmer polstoročia prebiehajúcich úvah, odborných a verejných diskusií i výskumov zaužívali v angličtine, francúzštine či nemčine viaceré pomenovania. Aj v slovenčine používame rôzne označenia, ktoré sa vyvíjali spolu s vytváraním rodovej terminológie, ako aj s jej postupným udo-

1 Zväčša ide o analýzy na základe monitoringu médií, ako napr. monitoring médií zameraný na násilie páchané na ženách, ktorý realizovala Fenestra (ASPEKT 2002), *Monitoring médií v oblasti (anti)diskriminácie* (Občan a demokracia 2009), alebo o odporúčania pre ne-sexistické zobrazovanie v médiách (napr. In *Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou*, ASPEKT 2007; In *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*, ASPEKT – Občan a demokracia 2003).

2 Na vypracovaní predloženej analýzy sa podieľal autorský kolektív, v ktorom sme si v procese práce priebežne delili úlohy, hľadali kľúčové, a pritom dostupné aspekty pertraktovanej problematiky, konzultovali, robili rešerše, pripravovali podkladové materiály, no predovšetkým sme spolupracovali. Hoci sa teda mená všetkých zúčastnených nenachádzajú pod štúdiami, ide v prípade výstupov i podkladových materiálov analýzy o výsledok spoločnej práce.

máčaním sa v slovenských odborných, spoločensko-politických a mediálnych kontextoch od začiatku 90. rokov 20. storočia. Zaviedli sa najmä nasledujúce pomenovania takehoto *používania jazyka*, resp. (ako sa zaužívalo v istej účelovej skratke) jednoducho *jazyka*: rodovo korektný, rodovo symetrický, rodovo spravodlivý, rodovo neutrálny, nesexistický, rodovo kompetentný či rodovo citlivý. Tento výpočet si nekladie nárok na úplnosť, chce len poukázať na variabilitu pomenovaní, ktorá o. i. naznačuje, na čo sa v konkrétnej konceptualizácii používania jazyka súvisiaceho s rodovou rovnosťou pravdepodobne kladie dôraz a aké rozmanité tieto konceptualizácie môžu byť.

1.1 K základným pojmom rodovej analýzy

V tejto časti stručne uvedieme základné pojmy z oblasti rodového výskumu, s ktorými pracujeme v predloženej analýze (rod, rodový stereotyp, rodová citlivosť, rodová rovnosť, sexizmus, politická korektnosť), pričom sa sústredíme na ich hlavné charakteristiky. V rámci úlohy v národnom projekte Inštitút rodovej rovnosti bola aktualizovaná časť *Glosára rodovej terminológie* (pozri príloha 12 v tejto publikácii), ktorého pôvodná verzia z roku 2005 je výsledkom spolupráce rodových expertiek a expertov z rôznych odborov, štátnej správy a nadnárodných a národných mimovládnych organizácií (glosar.aspekt.sk) a ktorý je dôležitým zdrojom informácií o – aj v slovenčine postupne čoraz širšie používaných – pojmoch, ako aj zdrojom odkazov na prehĺbenie poznatkov v tejto oblasti. Niektoré pojmy z oblasti teórie a praxe rodovej ne/rovnosti popularizačnou formou vysvetľuje aj webová stránka kedvyrastiem.sk,³ ktorá vznikla pre sociálnu kampaň NP IRR o nerovnosti v odmeňovaní žien a mužov.

1.1.1 Rod

Kľúčovou analytickou kategóriou feministického a rodového výskumu, teda aj každej rodovej analýzy, je pojem *rod* (v angl. *gender*), nazývaný aj sociálne, resp. kultúrne pohlavie, ktorý sa vymedzuje voči biologickému chápaniu pohlavia (v angl. *sex*). Nejde však len o charakteristiku individuí, ale aj spoločenských a organizačných štruktúr, a preto platí, že „(...) rodový výskum sa nezameriava len na subjekty, ale aj na normy, inštitúcie a spoločenské pravidlá i mechanizmy, ktoré tieto subjekty vytvorili. V centre týchto analýz stojí pôsobenie spoločenských predstáv na spoločenské štruktúry. Pri tomto skúmaní je dôležitá otázka, ako spoločenské systémy stále znova produkujú rodovú diferenciu, ako fungujú procesy uzavierania a vylučovania cez premennú rod a ako sa vytvára reálna nerovnosť a hierarchia medzi mužmi a ženami.“ (Stiegler, 2009, s. 54)

Jazykový systém a jazyková prax, ako aj ďalšie s nimi spojené inštitúcie (najmä regulačné, kodifikačné, výskumné, vzdelávacie, publikačné a pod.) sú tiež súčasťou procesu re/produkcie rodovej ne/rovnosti v spoločnosti.

ROD

Odlíšenie pojmov pohlavie (*sex*) a rod (*gender*) zohralo veľký význam v chápaní a poznávaní rodovo špecifického rozmeru rôznych oblastí života. (...) Je to sociálne utváraná kategória, ktorá vzniká v kontexte určitej sociálnej, kultúrnej a ekonomickej štruktúry. Na úrovni jednotlivcov sa odovzdáva

³ Webovú stránku sociálnej kampane o nerovnosti v odmeňovaní www.kedvyrastiem.sk na základe viacerých zdrojov obsahovo spracovali Paula Jójárt a Jana Cviková v roku 2014. Kampaň sa prezentuje na zadnej obálke tejto publikácie.

a reprodukuje procesom sociálneho učenia. Vymedzuje odlišné postavenie žien a mužov v sociálnych a mocenských vzťahoch, ktoré nie sú dôsledkom biologických, fyziologicko-anatomických odlišností. Rod je sociálnou konštrukciou, ku ktorej sa viažu pripisované alebo očakávané sociálne roly, správanie, ale aj predsudky, stereotypy, hodnotenia a sebahodnotenia, predstavy o tom, čo je a čo nie je pre ženu alebo muža správne a vhodné. (...)

Pretrvávajúce diskusie o teoretickom vymedzení robia z kategórie rodu produktívny kritický nástroj skúmania spoločnosti. V súčasnosti sa rod popri rase, etnicite alebo triede radí medzi základné analytické nástroje sociálnych a humanitných vied.

(Glosár rodovej terminológie)

Pojem *gender*, ktorý sa konštituoval v 70. rokoch 20. storočia v anglosaských feministických teóriách, sa vo viacerých jazykoch používa takmer výhradne alebo prevažne v nepreloženej prebratej podobe (napr. v češtine), pričom sa argumentuje jeho nepreložiteľnosťou. (Pozri Cviková, 2014) Aj v slovenčine je používanie tohto pojmu v prebratej a preloženej podobe rozkolísané, no čoraz širšie uplatnenie nachádza adekvátny preklad *rod*, pre ktorý sa rozhodli zostavovateľky a prekladateľky prvej knižnej publikácie z oblasti feministickej teórie v slovenčine *Štyri pohľady do feministickej filozofie* (1994) filozofky Etela Farkašová, Zdeňka Kalnická a Zuzana Kiczková.

Slovo *gender* označuje v angličtine podobne ako slovo *rod* v slovenčine aj gramatický rod. Historička Joan Wallach Scott poukazuje v dnes už klasickej štúdii o možnostiach rodu ako analytickej kategórie z polovice 80. rokov 20. storočia (v slov. 2006) na explicitnú súvislosť s gramatikou, ktorá podľa jej názoru poskytuje množstvo nových možností: „Explicitná preto, že gramatický spôsob používania zahrnuje formálne pravidlá vyplývajúce z toho, či ide o maskulínne, alebo feminínne označenie; plná nepreskúmaných možností preto, lebo v mnohých indoeurópskych jazykoch existuje tretia kategória – bezpohlavné neutrum. V gramatike sa rod chápe ako spôsob klasifikácie javov, skôr ako systém rozlišovania, založený na sociálnej dohode, než ako objektívny opis podstatných črt.“ (Scott, 2006, s. 40 – 41)

Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. 2003) uvádza celkom šesť významov slova *rod*.⁴ Ani v ďalších troch príručkách, ktoré obsahujú kodifikovanú podobu štátneho jazyka (*Pravidlá slovenského pravopisu*, 4. vyd. 2013; Kráľ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, 2. vyd. 2009; Ružička, J. a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*, 1966),⁵ zatiaľ tento význam slova *rod* nenájdeme. Nachádza sa však vo výkladovej časti *Slovníka cudzích slov* z roku 2005, ktorý bol preložený z češtiny a pri vysvetľovaní cudzieho slova *gender* dôsledne nerešpektuje v slovenčine už zaužívané výrazy, keď rodové štúdiá označuje ako štúdiá rodu, a navyše ich inter- a transdisciplinárny výskumný záber mylne zužuje na sociológiu:⁶

gender studies: sociol. odbor zaoberajúci sa rozdielmi v postavení a uplatnení mužov a žien v spoločnosti a v kultúre; štúdie rodu

gender¹ <indonéz> hud. indonéz. bicí nástroj v podobe dvanástich zavesených a šnúrou spojených kovových platní

gender² odb. (rodový) rozdiel medzi mužmi a ženami z hľadiska ich postavenia a uplatnenia v spoločnosti a v kultúre;

gendrový g. výskum; g-é rozdelenie rolí v rodine

4 Dostupné na: <http://slovník.juls.savba.sk/>

5 Kodifikovanú podobu štátneho jazyka obsiahnutú v týchto kodifikačných príručkách schválilo Ministerstvo kultúry SR podľa § 2 ods. 2 zákona NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov ostatný raz dňa 13. júna 2014. Dostupné na:

<http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk/zverejnenie-kodifikovanej-podoby--2c4.html>

6 Dostupné na: <http://slovník.juls.savba.sk/>

Vzhľadom na rozšírenie pojmu rod, rodové štúdiá a ďalších súvisiacich pojmov v 21. storočí (najmä v odbornom, ale aj spoločensko-politickom a mediálnom diskurze)⁷ je legitímna otázka, ako a či sa *rod* môže stať súčasťou oficiálneho slovníka slovenského jazyka. Alexandra Jarošová z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied odpovedala na túto otázku nasledovne: „Nazdávam sa, že pomenovanie ‚rod‘ vo význame ‚muži a ženy v ich mnohoaspektovom sociálne utváranom dichotomickom vzťahu‘ je dostatočne funkčné a ustálené, aby sme mu mohli pripísať aj normovosť potrebnú na zaradenie do výkladového slovníka. To sa týka aj odvodeného vzťahového adjektíva ‚rodový‘ a viacslovného termínu ‚rodové štúdiá‘.“ (Celé znenie stanoviska je obsahom prílohy 11 v tejto publikácii.)

1.1.2 Rodová ne/rovnosť, rodové stereotypy, rodová citlivosť, sexizmus

Obsah a ciele politiky rodovej rovnosti by v spoločnosti usilujúcej sa o demokraciu mali byť v rôznych oblastiach jej života samozrejým predmetom zodpovedného vyjednávania. V publikácii o spravodlivosti v rodových vzťahoch považuje Barbara Stiegler za tri hlavné ciele rodovej politiky *rodovú spravodlivosť, pripustenie rodovej rozmanitosti a odstránenie rodového zaťaženia štruktúr*. (Stiegler, 2009; pozri stať *Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky: podnety na uplatňovanie rodového hľadiska*, najmä časť 3, s. 67 – 71) Pre skúmanie používania jazyka a jeho dosahu na rodovú rovnosť (konkretizovanú v týchto troch cieľoch) je podnetné hlavne rozlišovanie sociálno-ekonomickej a kultúrno-symbolickej nespravodlivosti, ktorým Stiegler nadväzuje na sociálno-filozofický koncept Nancy Fraser. „Kultúrno-symbolická nespravodlivosť prináša kultúrnu dominanciu, chýbajúce uznanie, nedostatok rešpektu, čo v súvislosti s rodovými pomermi možno vnímať ako androcentrizmus⁸ v hodnotovej orientácii a mechanizmoch v organizáciách, zneviditeľňovanie žien a ich skúseností, schopností a práce či sexizmus. Tento spôsob nazerania na rodovú nerovnosť poukazuje na to, že spravodlivosť v rodových vzťahoch nie je len o rozdeľovaní materiálnych zdrojov, ale aj o rozdeľovaní uznania a rešpektu.“ (Cviková, 2009, s. 9 – 10)

Používateľky a používatelia jazyka sa môžu pomocou jazykových prostriedkov podieľať na reprodukcii kultúrno-symbolickej nespravodlivosti alebo sa, naopak, môžu zasadzovať za uplatňovanie spravodlivosti v rodových vzťahoch, a to využívaním existujúcich možností daného jazyka, príp. tvorivým skúmaním nových možností.

RODOVÁ ROVNOSŤ

Spravodlivé zaobchádzanie so ženami a mužmi, čo môže znamenať tak rovnaké zaobchádzanie, ako aj zaobchádzanie, ktoré je rozdielne, ale je ekvivalentné z hľadiska práv, výhod, povinností a možností. Všetky ľudské bytosti majú právo slobodne rozvíjať svoje schopnosti a vyberať si z možností bez obmedzení rodovými rolami. Rozdielne správanie, aspirácie a potreby žien a mužov sa uznávajú, hodnotia, berú do úvahy a podporujú rovnako. (...)

V európskych politikách, ktoré významným spôsobom určujú aj chápanie rodovej rovnosti na Slovensku, sa význam tohto pojmu menil. Od 60. do 90. rokov 20. storočia prevládalo chápanie rovnosti ako rovnosti príležitostí žien a mužov, ktoré sa neskôr transformovalo do tzv. podporných akcií (pozitívnej diskriminácie) a najmä do politiky uplatňovania rodového hľadiska (gender mainstreaming)⁹. (...)

(Glosár rodovej terminológie)

7 Ku kontextom a miere rozšírenia slova rod v tomto význame pozri aj *Slovenský národný korpus*. V tejto elektronickej databáze predstavujú texty a slová „referenčný materiálový zdroj poznatkov o slovenčine a jej reálnom používaní“, nemá však kodifikačný charakter. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk/>

8 Nadvláda mužskej perspektívy. (...) Kým sexizmus podceňuje a znevažuje (spravidla ženy) otvorene, androcentrizmus rodové rozdiely zneviditeľňuje (...) Kritika androcentrického prístupu vychádza z rozpoznania skutočnosti, že mužské myslenie sa pokladá za reprezentáciu univerzálne ľudského a že existujú mechanizmy, prostredníctvom ktorých sa udržiava nadradenosť mužov nad ženami a mužská skúsenosť sa vydáva za normatívny štandard. (Glosár rodovej terminológie)

9 K problematike uplatňovania rodového hľadiska pozri napr. Stiegler 2009.

Ak sú označenia ako rodovo spravodlivý či rodovo vyvážený jazyk po zoznámení sa s kľúčovým pojmom rod a podstatou politiky rodovej rovnosti už len vecou intuitívneho rozpoznávania, ostáva ešte objasniť pojmy sexizmus a rodová citlivosť, ktorú často nahrádza výraz rodová kompetencia. Skrátene možno rodovú citlivosť či kompetenciu charakterizovať ako schopnosť rozpoznávať, kriticky reflektovať a problematizovať rodové stereotypy, ktoré prispievajú k rodovej nerovnosti v spoločnosti. Tieto stereotypy sa spájajú so zjednodušujúcimi a obmedzujúcimi predstavami o tom, čo znamená byť ženou a mužom, označujú teda predpojaté predstavy, hodnotenia či očakávania voči ženám a mužom, ktoré sa vzhľadom na hlbokú zakorenenosť v danej kultúre, neustálu – predovšetkým nevedomú – reprodukciu a všadeprítomnosť zvyknú javiť ako „prirodzené“. Práve stereotypy sú nevysychajúcim prameňom sexizmu, či už otvorene nepriateľského, alebo skrytého, tzv. láskavého sexizmu.¹⁰ Rodové stereotypy sa uchovávajú v jazyku a utvrdzujú sa v ňom, no zároveň ich možno prostredníctvom jazyka spochybňovať.

RODOVÉ STEREOTYPY

(...) Štruktúra rodových stereotypov je vytvorená ostrou bipolarizáciou vlastností charakterizujúcich ženskosť a mužskosť, ktoré majú ženy a muži stelesňovať.

(Glosár rodovej terminológie)

RODOVÁ CITLIVOSŤ

Uvedomenie si skutočnosti, že rod je významným činiteľom v živote jednotlivcov a v štruktúre spoločnosti, ako aj dôsledkov tejto skutočnosti pre život žien a mužov. (...) V tradičnej perspektíve uvedomenie si rodu ako činiteľa v životoch jednotlivcov a spoločnosti však môže ústiť aj do presvedčenia o dualite rodov (existujú buď ženské, alebo mužské spôsoby správania sa), ich polarite (typické mužské je protikladom typicky ženského) a hierarchii (typicky mužské je nadradené a hodnotnejšie než typicky ženské).

Rodová citlivosť stojí v protiklade k tomuto tradičnému chápaniu rodu (a pohlaví). Uznáva rozmanitosť predstáv o rode (spôsoby správania sa môžu mužskú alebo ženskú rolu presahovať), ich komplexnosť (každá sociálna pozícia má mužské a ženské prvky) a rovnocennosť (to, čo sa považuje za mužské, je rovnocenné s tým, čo sa považuje za ženské).

(Glosár rodovej terminológie)

SEXIZMUS

Diskriminácia na základe pohlavia (analógia s pojmom rasizmus, označujúcim diskrimináciu na základe rasových rozdielov). Ako kritický pojem emancipačného ženského hnutia, prebratý do viacerých jazykov z americkej angličtiny, označuje formy znevýhodňovania a útlaku žien na základe ich príslušnosti k ženskému pohlaviu.

(Glosár rodovej terminológie)

1.1.3 Rodová neutralizácia v slovenčine, problémy s -ová

Autorka hesla o rodovej citlivosti Zuzana Kiczková uvádza, že opakom tejto citlivosti je rodová neutralita. Zo zvolenej feministickej perspektívy výkladu ju pritom považuje za zdanlivú, „pretože si síce nárokuje všeobecnú platnosť, ale je zovšeobecnením mužskej perspektívy (pozri androcentrizmus)“. Keď však hovoríme o rodovej neutralite v jazyku, resp. rodovej neutralizácii jazyka,

10 Pozri *Čo je láskavý sexizmus?* a *Čo je nepriateľský sexizmus?* na www.kedvyrastiem.sk

zdôrazňujeme najmä vedomú potrebu neoznačovať jazykovými prostriedkami rod osoby, ak to nie je relevantné vo vzťahu k danej situácii či téme. Pri uplatňovaní takéhoto prístupu má slovenčina ako prevažne flektívny jazyk (Pauliny, 1981, s. 21) obmedzenejšie možnosti než analytické jazykové typy (napr. angličtina), napriek tomu predstavuje neutralizácia jednu z dôležitých možností nevylučujúceho, inkluzívneho používania aj v prípade slovenského jazyka. Máme tu na mysli napríklad používanie takých výrazov, ktoré nevylučujú osoby iného rodu alebo nereproduktujú rodovo stereotypnú deľbu práce (napr. namiesto „lekári a sestričky“ možno v adekvátnom kontexte použiť „zdravotnícky personál“ alebo „zdravotnícke profesie“).

Rodovú neutralizáciu jazyka ako nástroj nediskriminujúceho zaobchádzania presadzuje Európsky parlament, ktorý vydal odporúčania týkajúce sa vyjadrovania na svojej pôde. Príručka *Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente* vychádza z poznania, že „[j]azyk významne ovplyvňuje postoj, správanie a vnímanie. Európsky parlament ako inštitúcia plne podporuje zásadu rodovej rovnosti, čo by sa malo odzrkadliť aj v jazyku, ktorý používa.“ (2009, s. 3) Táto príručka EP je na jednej strane významným krokom v uplatňovaní rodovej rovnosti vo vyjadrovaní v inštitúciách EÚ, a to aj v úlohe mienkotvorného vzoru pre členské krajiny, na druhej strane sa v nej však nepodarilo jazykovo a rodovo fundovane zohľadniť jazykovú rozmanitosť EÚ. (Pozri aj *Právne aspekty používania...* v tejto publikácii.)

Dokladom skutočnosti, že snaha EP zostala na deklaratívnej úrovni, je slovenská verzia príručky, kde boli odporúčania jednoducho poslovenčené, pričom sa nerešpektovala potreba interkultúrneho prekladu v takomto rozmanitom kontexte. Príručka v slovenčine takto nezámerne prezrádza hlboké nepochopenie princípov nevylučujúceho, inkluzívneho používania jazyka, o ktoré vo východiskovom materiáli EP v prvom rade ide. Problém nie je len v preklade do slovenčiny či mimoriadne kontraproduktívnom spracovaní osobitnej časti odporúčaní pre slovenský jazyk. Podstatným problémom je chýbajúca *translácia*, teda kultúrny preklad v tom najširšom zmysle, ktorý by zohľadnil špecifiká slovenčiny a zároveň by reflektoval konkrétnu situáciu v oblasti rodovej rovnosti na Slovensku, ako aj interdisciplinárnu, národnú a medzinárodnú odbornú diskusiu v oblasti rodového výskumu. Na Slovensku navyše vychádza odborná diskusia o inkluzívnom jazyku najmä z mimovládneho prostredia prepojeného s rodovými štúdiami,¹¹ a nemôže sa teda opierať o podstatnejšie jazykovedné rozpracovanie tejto problematiky. V nedávno konštituovanej Slovenskej republike sa pritom v záležitostiach týkajúcich sa štátneho jazyka prisudzuje či dokonca zákonom priznáva autorita najmä jazykovede a príslušnému odboru štátnej správy na Ministerstve kultúry SR. Ako dokladajú napríklad protichodné pozície ministerstva vnútra a ministerstva kultúry v diskusii o prechýľovaní ženských priezvisk, sporné záležitosti ohľadne požiadaviek a potrieb prichádzajúcich z iných oblastí štátnej správy v konečnom dôsledku rozhoduje ministerstvo kultúry.¹²

Vo vzťahu k rodovej neutralizácii a rodovej citlivosti ako možným nástrojom demokratizácie jazyka je vďaka svojej gramatickej bezrodovosti zaujímavým prípadom maďarčina, a to tak v pozícii štátneho, ako aj národnostného jazyka. O niektorých otázkach vyplývajúcich z týchto odlišných jazykových a jazykovo-politických konštelácií informuje v tejto publikácii príspevok Lucie Satinskej *Problematika rodovo citlivého vyjadrovania v maďarčine (v Maďarsku a na Slovensku)*.

11 Treba dodať, že v súčasnosti už za podpory odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí MPSVR SR i ďalších.

12 Spomínané protichodné pozície ministra vnútra a ministra kultúry zachytili titulky novín napríklad takto: *Kaliňák chce dať ženám možnosť nepoužívať -ová, Maďarič je proti* (dostupné na: <http://www.sme.sk/c/6673595/kalinak-chce-dat-zenam-moznost-nepouziv-at-ova-mad-aric-je-proti.html>), *Kaliňák chce Slovenkám uvoľniť príponu -ová. Maďarič je proti* (dostupné na: <http://www.etrend.sk/ekonomika/kalinak-chce-uvolnit-priponu-ova-mad-aric-je-proti.html>).

Zdá sa, že jazyková prax maďarčiny na Slovensku vykazuje intenzívnejšiu feminizáciu (väčší výskyt prechyľovania v prípade názvov profesií) než v Maďarsku. Zároveň autorka konštatuje isté dynamické napätie vo vzťahu rodovej neutralizácie a rodovej citlivosti (feminizácie jazyka), a to aj pod vplyvom rodovej lingvistiky v Maďarsku. Najmä v porovnaní s inými postsocialistickými krajinami pomerne rozvinuté a diferencované „[u]važovanie o rodovo citlivom používaní jazyka v maďarčine [...] za posledných 20 rokov prešlo určitým vývinom. Dokumenty EÚ a iné vplyvy zo zahraničia [napr. jazykov s gramatickým rodom] iniciovali isté zmeny v používaní jazyka, ktoré sa neskôr opäť prehodnocujú tak, aby jazyk nebol sexistický a zároveň, aby využíval výhodu gramatickej bezrodovosti maďarského jazyka.“ (S. 102)

No napriek ambivalentnosti rodovej neutrality existuje aj v slovenčine viacero podnetov smerujúcich k rodovej neutralizácii, o ktorých treba v súvislosti s aktuálnym vývojom jazykovej a životnej praxe bezpochyby uvažovať. Možno medzi ne zaradiť aj diskusiu o ne/prechyľovaní ženských priezvisk (pozri aj prílohy 7 a 8 v tejto publikácii), ktorá sa odohrala najmä v súvislosti s novelou zákona o matrikách a ktorú napokon rozhodlo Ministerstvo kultúry SR v neprospech individuálneho rozhodovania občanok. Júlia Vrábľová (pozri príloha 7 v tejto publikácii) pripomína, že novele zákona predchádzala správa o štátnom jazyku za rok 2012, ktorá obvinila občianky SR, z rôznych dôvodov odmietajúce ženské koncovky priezvisk, z dvojnásobného zlyhania – voči svojej národnej i rodovej identite: „Neprechýľovaním ženských priezvisk ‚sa v skutočnosti (u niektorých nositeľiek) formálne signalizuje odmietanie slovenského občianstva alebo sa vytvára ambivalentnosť identity (rod a príslušnosť) ich nositeľiek‘ (...)“ (S. 147)

Vrábľová vo svojom článku o pragmatickom konaní nositeľiek slovenských priezvisk ako predmetu jazykovej politiky problematizuje hodnotiacu argumentáciu odboru štátneho jazyka a ukazuje, ako úniková prax paradoxne núti ženy, aby sa v záujme želanej podoby priezviska aspoň dočasne zriekli svojej národnosti.

Skutočnosť, že z perspektívy „štátotvorného“ postoja voči slovenčine sa nepovažuje za rozhodujúce reflektovať trendy jazykovej praxe, ktoré zrkadlia dynamickú diferenciáciu a zmeny spoločnosti, sa potvrdila aj v písomne vedenom rozhovore Vrábľovej s riaditeľkou odboru štátneho jazyka Elenou Kačalovou (pozri príloha 4 v tejto publikácii). Na otázku týkajúcu sa rodovo citlivého jazyka interviewovaná de facto nereaguje a cituje vyššie uvedenú pasáž zo *Správy o stave používania štátneho jazyka*. Zároveň o prechyľovaní ženských priezvisk neskôr hovorí: „Je prirodzené a normálne, že zákonitostiam jazykového typu podliehajú všetky slová, ktoré sa dostávajú do kontextu tohto jazyka, nezávisle od toho, či sú domáceho alebo cudzieho pôvodu, či sú to všeobecné alebo vlastné mená. Preto je v slovenčine korektné len vyjadrenie (veta) *Prechádzam sa so slečnou Fischerovou* a nekorektné, neslovenské, jazykovo deštruktívne vyjadrenie (veta) *Prechádzam sa so slečnou Fischer*, bez ohľadu na to, či je tá slečna Nemka alebo Slovenka. Aj priezvisko podlieha v kontexte slovenského jazyka takým zákonitostiam jazykového typu ako akékoľvek iné slovo.“ (S. 138)

V súvislosti s touto odpoveďou, ktorá je aj súčasťou zverejneného stanoviska odboru na webovej stránke ministerstva kultúry, sa vynára viacero otázok, najvýraznejšie v súvislosti s uvedeným príkladom korektného vyjadrenia v slovenčine: Vo vete je použité označenie ženy pre dospievajúce dievča alebo slobodnú, nevydatú ženu,¹³ pritom toto pomenovanie zviditeľňujúce rodinný

13 Pozri „slečna“, dostupné na: <http://slovníky.juls.savba.sk>

stav osoby ženského rodu sa už vo viacerých krajinách a v nich používaných jazykoch považuje za zastarané, znevažujúce a jeho spoločenská akceptácia je veľmi nízka, inými slovami, považuje sa za neslušné. Rozlišovanie rodinného stavu osoby ženského rodu v oslovení odmietajú napríklad aj vyššie spomínané pokyny Európskeho parlamentu pre používanie rodovo neutrálneho jazyka. Pretrvávajúce používanie oslovenia slečna v oficiálnom styku na Slovensku svedčí zároveň o tom, že zmeny v jazyku sa často oneskorujú za sociálnymi zmenami, pričom však treba konštatovať, že toto oslovenie aj u nás pozvoľna ustupuje sociálnej realite, ktorá prináša rozmanitosť životných štýlov.

Ak ide o Nemku, má v matrike pravdepodobne zapísané meno Fischer a v tom prípade ide o nerešpektovanie súčasti jej osobnej identity; keby sme napríklad vedeli, ako sa volá celým menom, mohli by sme sa, pokiaľ na tom trváme, v slovenčine rodovo určene prechádzať s Evou Fischer. Tu by sme zasa mohli uvažovať o probléme, ktorý sa objavuje v medzinárodných súvislostiach, že skloňovanie mien a priezvisk (ženského aj mužského rodu) ide na úkor zrozumiteľnosti konkrétneho mena (pozri napr. *Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*, 2009).

Anežka Krausová (2014) reflektuje v kontexte antidiskriminačnej rodovej neutralizácie jazyka ako sexistický jazykový prvok (*sexist linguistic item*) aj prechyľovanie, ktoré jednoznačne označuje ženský rod nositeľky priezviska. Za sexistickú, rodovo diskriminačnú sa tu považuje možnosť vnímať koncovku -ová ako posesívnu, ako aj samotná skutočnosť, že ženská koncovka upriamuje pozornosť na rod i v situáciách, keď to nie je nevyhnutné, ďalej to, že si občianky SR slovenskej národnosti nemôžu podobu priezviska slobodne zvoliť podľa svojich potrieb (napr. ani keď žijú v zahraničí). Hoci zatiaľ ide o študentskú prácu doktorandky jazykovedného ústavu, poskytuje viacere podnety na možnú diskusiu o jazykovej politike v SR, ktorá sa pohybuje medzi akademickými pracoviskami, z ktorých najvýznamnejší je Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied, odborom štátneho jazyka na Ministerstve kultúry SR a ďalšími záujmovými skupinami či inštitúciami.¹⁴ S podporou relevantnej literatúry Krausová sumarizuje, že „moc práva a jazykovej tradície prevažuje nad občianskym právom slobodne rozhodovať o forme svojho mena. Podľa Schöpflin¹⁵ (1996) je táto črta veľmi typická pre strednú a východnú Európu, kde sa „jazyková politika stala uholným kameňom konštruovania identity nových štátov.“¹⁶

V neposlednom rade, keďže samotná správa o štátnom jazyku sa zmieňuje o *identite* občanok SR, sa ponúka možnosť uvažovať o zaužívanej rodovo zaťaženej praxi zmeny priezviska ženy pri uzavretí manželstva. Takúto štúdiu mechanizmov uchovávaní patronymie a patrilinearity v českej a slovenskej spoločnosti máme k dispozícii vďaka diplomovej práci Daniely Komanickej, ktorá „na rozbere vybraných internetových diskusných fór svadobných stránok (...) poukazuje[m] na problematickosť tejto genderovo štruktúrovanej praxe, ktorá znevýhodňuje ženy a privileguje mužov“. Konštatuje, že žena je vydajom a zmenou priezviska „[v] symbolickej rovine (...) úplne zbavená identity plynúcej z priezviska“, ktoré charakterizuje ako „symbolický zdroj jedného z aspektov identity“, pričom tradičnú a stále rozšírenú prax prijatia priezviska manžela hodnotí ako „inštitucionalizované odoprenie symbolickej reprezentácie“. (Komanická, 2009)

Autorka štúdie *Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolinguistic-*

14 Ako ukázalo napríklad verejné pripomienkovanie *Celoštátnej stratégie ochrany a podpory ľudských práv na Slovensku*, konkrétne v časti o používaní nediskriminujúceho jazyka vo vzdelávaní, sú mimojazykové východiská týchto ďalších záujmových skupín, resp. inštitúcií veľmi rozmanité – od ľudskoprávne dotovaných a intersekcionálne antidiskriminačne orientovaných postojov po nacionalistické či vyhranene individualistické postoje chápané ako potvrdzovanie tradičných hodnôt.

15 SCHÖPFLIN, George: *Aspects of Language and Ethnicity in Central and Eastern Europe*. In *Transition*, roč. 24, č. 2, 1996, s. 6 – 9, 64.

16 Cudzojazyčné citáty v celej štúdii do slovenčiny preložila autorka.

kom kontexte v tejto publikácii Alexandra Ostertágová sa v súvislosti s touto rodovo zataženou praxou zmieňuje o sociálnopsychologickej koncepcii Nancy Henley, ktorá príliš úzke definovanie žien v jazyku odvodzuje od skutočnosti, že zmenu mena ženy po sobášii možno chápať „ako [...] symbolick[é] vyjadren[ie] závislosti jej individuality od muža, konkrétne od manžela“ (s. 51), pričom ju spolu s ignorovaním, resp. zneviditeľňovaním a podceňovaním radí k trom základným podobám znevýhodňovania žien v jazyku (tamže).

1.1.4 Politická korektnosť, rodový diskurz

O rodovej spravodlivosti v jazyku možno uvažovať aj v širšom rámci *politickej korektnosti*. V spoločnostiach, kde je pojem politickej korektnosti už dlhodobo zaužívaný a takáto korektnosť je vyžadovaná aj právnymi nástrojmi, došlo napriek – i vďaka – skutočnosti, že ide o neustále verejne diskutovanú problematiku, k dosiahnutiu istého povedomia o tom, ako a kedy môžu použité jazykové prostriedky ubližovať iným a prečo je to pre spolužitie v rozmanitosti nežiaduce. V postsocialistických krajinách strednej Európy sa však toľko diskutované rozhranie medzi vyžadovaním korektnosti voči iným a neoprávnenou cenzúrou zo strany štátnej moci často zjednodušene považuje za niečo, čo tu už bolo za socializmu, za nátlakové regulatívne opatrenie zo strany spoločenského systému. Tento problém pregnantne vystihla poľská filozofka a feministická publicistka, profesorka etiky na Varšavskej univerzite, ktorá sa v minulosti angažovala v hnutí Solidarita a v súčasnosti sa angažuje najmä v oblasti práv žien, Magdalena Środa, keď upozornila na funkciu politickej korektnosti v spoločnosti: „Dnes taká nepopulárna politická korektnosť znamená niekoľko pravidiel, ktoré nám dovoľujú spolunažívať napriek tomu, že vyznávame rozličné pravdy. Môžeme niekoho neznášať alebo ním pohrdať, lebo verí v iného boha, má inú farbu pokožky alebo inú sexuálnu orientáciu, ale *nesmieme voči nemu používať násilie a jazyk nenávisťi, ktorý implikuje skutočnú nenávisť*. Uplatňovaním politickej korektnosti sa nespreneverujeme vlastnej pravde, ale iba prejavujeme pochopenie pre to, že týchto právd môže byť viac. Ak sa nezmôžeme na takéto pochopenie alebo ak sme príliš pripútaní k vlastnej pravde, aby sme priznali existenciu iných právd, aspoň sa tvárme, že sme tolerantní. Takéto ‚tvárenie sa‘ scivilizovalo Európu a umožnilo skutočný dialóg, porozumenie a pokojné spolunažívanie. Zásady politickej korektnosti v Európe sa tak stali významnou formou pravdy. A preto ju treba brániť aj za cenu iných právd.“¹⁷ (Zvýr. aut.)

Citlivosť voči právam či pravdám iných je v súčasnosti na Slovensku nedostatočná aj napriek tomu, že v období po Novembri 1989 prebiehali vo verejnom diskurze skutočne dynamické zmeny smerujúce k jeho otváraniu voči potrebám a požiadavkám rôznych sociálnych skupín. V niektorých oblastiach došlo naopak k zhoršovaniu situácie v dôsledku čiernobieleho totalizujúceho videnia sociálnych problémov. Požiadavka politickej korektnosti zahŕňa aj korektné vyjadrovanie vo verejnej sfére vo vzťahu k pohlaviu, resp. rodu.

Agenda úzko súvisiaca s rodovou rovnosťou poskytuje názorný príklad otvárania verejného diskurzu, ktoré však zároveň ide ruka v ruku s nárastom odporu proti jej uplatňovaniu. V úvodnej časti publikácie *Feminizmy pre začiatovníčky* (Cviková – Juránová, 2009), ktorá vyšla pri príležitosti dvadsiateho výročia nežnej revolúcie, autorky konštatujú, že na formovaní verejného diskurzu o ro-

17 Cit. podľa: <http://ceeforum.eu/category/authors/magdalena-sroda/>

dovej problematike sa okrem oficiálnych miest, globálneho diskurzu o ženských právach či diskurzu rodovej rovnosti Európskej únie „významne podieľala aj „alternatívna verejnosť“ (mimovládne organizácie a jednotlivé odborníčky) ako jedna z novovznikajúcich verejností v zmenenej spoločenskej situácii“ (s. 9), pričom sa „[k]oncom 90. rokov a na začiatku prvého desaťročia 21. storočia (...) pred mediálnym, projektovým a inštitucionálnym nástupom tém spojených so vstupom do Európskej únie stali na Slovensku súčasťou verejného rodového diskurzu štyri veľké témy: násilie páchané na ženách, reprodukčné práva žien, práva sexuálnych menších, participácia žien vo verejnom priestore“ (tamže, s. 10 – 11).

Tieto témy spolu s najširšou spoločenskou odozvou spravidla vyvolali a dodnes vyvolávajú aj najsilnejší protidiskurz. Ich artikulácia sa spájala s hľadaním, vytváraním či prispôbovaním adekvátnych jazykových prostriedkov, pričom používanie jazyka sa tu v konkrétnych diskurzívnych súvislostiach nechápe len ako reprezentácia sociálneho, ale zdôrazňuje sa schopnosť jazyka spätne ovplyvňovať sociálnu prax a sociálnu štruktúru (pozri Kobová, 2007, s. 88; cit. podľa tamže, s. 10). Inými slovami, vo vzťahu k sexistickému, znevažujúcemu zaobchádzaniu so ženami v jazyku „[s]pôsob, akým o javoch, veciach, vzťahoch a osobách hovoríme, aký jazyk na ich označovanie používame, nielenže prezrádza mnohé o našom vnímaní daného javu, veci, vzťahu či osoby, ale toto vnímanie aj významne ovplyvňuje. No a keďže jazyk je vecou spoločenskej ‚dohody‘ a produktom kultúry v najširšom slova zmysle, kadečo prezrádza o spoločnosti, v ktorej žijeme.“ (Cviková, 2005, s. 15; pozri celú stať *Predané nevesty. Akými spôsobmi sa ženy stávajú tovarom* v publikácii *Žena nie je tovar*)

Zvolené jazykové prostriedky veľa prezrádzajú aj o tom, či nejaký problém chápeme ako spoločensky závažný, alebo ho odsúvame na okraj. Ako spôsob vyjadrovania o probléme ovplyvňuje jeho vnímanie, objasňuje v spomínanej publikácii aj stať Andrey Šalingovej „*Šikovní obchodníci a „naivné“ ženy*“ spracovaná na základe analýzy mediálnej odozvy konkrétneho prípadu obchodovania so ženami. Autorka konštatuje, že téma obchodovania s ľuďmi nie je v médiách frekventovaná tak, ako by si to zaslúžila vzhľadom na svoju spoločenskú závažnosť, a zároveň sa marginalizuje. Nepíše/nehovorí sa o nej v kontexte porušovania ľudských práv, naopak, často sa škandalizuje a bulvarizuje. No k zľahčovaniu problému a znevažovaniu ľudskej dôstojnosti obetí dochádza už pri samotnom pomenovaní, keď sa nazýva „obchodom s bielym mäsom“. (Pozri Šalingová, 2007)

2. Rodová perspektíva v skúmaní jazyka

Všetky spôsoby uvažovania o jazyku a jeho používaní, ktoré načrtávame v tejto časti, možno zahrnúť pod spoločný pojem uplatňovania rodovej perspektívy v skúmaní jazyka. Inými slovami: ide o uplatňovanie rodu ako analytickej kategórie (v najrôznejších konceptualizáciách) vo výskume jazykového systému a jazykovej praxe.

2.1 Základné otázky feministickej lingvistiky

Diskriminácia či sexizmus v jazyku sa neobmedzujú len na výber lexikálnych prostriedkov, ktorý demonštroval vyššie uvedený príklad týkajúci sa nevhodného a obete znevažujúceho pomenovania závažného trestného činu. Otázky týkajúce sa sexizmu v lexike i ďalšie otázky o rodovej predpojatosti jazykového systému a jazykovej praxe si začala klásť feministická lingvistika. Podobne ako feministické teórie v iných disciplínach a interdisciplinárnych súvislostiach vznikala aj feministická jazykoveda v úzkej komunikácii s praxou druhej vlny feminizmu ako širokého sociálneho hnutia, ktoré vzniklo v USA, Kanade, Austrálii a západnej Európe v 60. – 70. rokoch 20. storočia. Treba pripomenúť, že nadväzovalo na prvú vlnu ženského hnutia, ktorá vyvrcholila na prelome 19. a 20. storočia požiadavkami na volebné právo žien a prístup k vzdelaniu, no dejiny politického feminizmu sa píšú už od konca 18. storočia, teda od obdobia Francúzskej revolúcie (pozri napr. osobnosti ako Olympe de Gouges [Cviková, 2002]; Mary Wollstonecraft [Farkašová, 2011]). Otázky, ktoré si feministická lingvistika kládla, teda neprichádzali zvnútra akademickej disciplíny, ale priamo z rôznorodých a dynamicky sa vyvíjajúcich požiadaviek na zrovnoprávnenie žien vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Odlišnosť vývoja problematiky rovnoprávnosti žien v bývalých socialistických krajinách, charakterizovaná presadzovaním socialistickej emancipácie žien bez mocenskokritického nároku feminizmu, ako aj absenciou verejného diskurzu, a teda i sociálneho hnutia, zároveň objasňuje, prečo sa niektorým otázkam, ktoré nastolili feministické a rodové teórie, dodnes u nás venuje len marginálna alebo žiadna pozornosť.

Zneviditeľňovanie žien vo verbálnom i neverbálnom vyjadrovaní bolo témou feministického hnutia druhej polovice 20. storočia od jeho začiatkov. Ženské hnutie i súvisiaca akademická sféra poukazovali na asymetrickosť zobrazovania žien, ako aj na sexizmy vo verbálnej i neverbálnej reprezentácii žien. (Pozri *Aspekt* 1/1993 na tému *Mýtus krásy*, s. 26 – 27 i ďalšie čísla.) Štúdie o jazyku, ktoré vychádzali z feministických pozícií, sa objavovali spolu so štúdiami zameranými na širší kontext feministických teórií. Jednou z prvých významných teoretických, ktoré sa venovali úlohe jazyka a analýzam spôsobov, ako sémantické a morfológické procesy udržiavajú negatívny prístup k ženám, bola Robin Lakoff (pozri napr. *Language and Woman's Place* [Jazyk a miesto ženy], 1975).

Autorka publikácie *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft* (Úvod do feministickej jazykovedy, 1995) Ingrid Samel zhrnula problematiku, ktorou sa zaoberala feministická jazykoveda, do dvoch základných otázok: (1) Ako zaobchádza so ženami jazyk? (2) Ako zaobchádzajú so ženami používateľky a používatelia jazyka? (Pozri aj *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii.) Samel v skratke načrtáva niekoľko oblastí, ktorým sa nemecká feministická jazykoveda od svojho začiatku venovala. V západonemeckom prostredí sa feministický výskum vznikajúci na podnet

druhej vlny ženského hnutia (*Neue Frauenbewegung*) realizoval najmä pod hlavičkou ženského výskumu (*Frauenforschung*, neskôr aj rodového výskumu, *Geschlechterforschung*). Hlavným motívom pre vznik nového ženského hnutia bolo vylúčenie žien z verejného života, s čím súvisela aj otázka prítomnosti žien v nemeckom jazyku či vylúčenia žien z nemčiny a jej používania. Dôležitou súčasťou feministických snáh bolo formulovanie vlastnej ženskej skúsenosti, pre ktorú však často chýbali adekvátne jazykové prostriedky. Spočiatku prevažovala aj v sebauvedomovacích ženských skupinách¹⁸ téma ženskej identity, ktorá sa prepojila s témou špecifického jazyka žien a rozvíjala sa spoločne s diskusiou o tom, či existuje, alebo neexistuje špecifická ženská estetika (pozri napr. Bovenschen, 1976). Ženské hnutie v západnej časti Nemecka bolo tak intenzívne prepojené s literatúrou, jej tvorbou a recepciou, že sa tu v súvislosti s hľadačskou prózou Vereny Stefan *Häutungen* (orig. 1975; v slov. *Lienenia* 1994), ktorá sa stala kultovým čítaním sebauvedomovacích skupín a predmetom literárnokritických polemík, dokonca hovorí o predliterárnom a literárnom období ženského hnutia. V próze Vereny Stefan nachádzali mnohé čitateľky adekvátny jazyk pre vyjadrenie svojho životného kontextu, resp. si na jej pozadí uvedomili nedostatočnosť patriarchálne zataženého jazyka pre vyjadrenie napríklad ženskej sexuálnej skúsenosti.

Pri práci s jazykom, ktorej cieľom je rodovo symetrické vyjadrovanie, možno hovoriť v zásade o troch hlavných motiváciách na zmeny v jazyku: odkryť sexistickú povahu súčasného jazykového systému; vytvoriť jazyk, ktorý dokáže vyjadriť skutočnosť z hľadiska žien; upraviť a doplniť, resp. novelizovať súčasný systém jazyka tak, aby sa tým dosiahla symetrická a objektívna reprezentácia žien a mužov. (Pauwels, 2003)

V zjednodušenej skratke sa feministický výskum niekedy zvykne považovať za akéhosi vývojového a časového predchodcu rodového výskumu, a to aj v lingvistike. O feministickom výskume sa v tomto poňatí predpokladá, že sa sústreďuje na oslobodenie žien, zatiaľ čo rodový výskum skúma komplexnú podobu rodu ako sociálneho organizačného prvku.¹⁹ Zväčša sa však vyzdvihuje ich kontinuita a vzájomné dopĺňovanie. Podľa lexikónového hesla sa lingvistický rodový výskum (*linguistische Geschlechterforschung*) zaoberá „reprezentáciou a konštrukciou rodu v jazykovom systéme a jazykovej praxi“ (Kroll [hrsg.], 2002, s. 235). Súčasťou rodovej lingvistiky je feministická jazyková politika, ktorá formuluje praktické odporúčania pre rodovo spravodlivejšie používanie jazyka. Komparatisticky orientované odvetvie zasa skúma z hľadiska rodu relevantné fenomény vo veľkom počte rozmanitých jazykov, aby sa tak odkryli prípadné univerzálne tendencie manifestácie rodu. (Tamže, s. 236)

2.2 Gramatický a prirodzený rod, generické maskulínium

Vo vzťahu k rodovo citlivému používaniu jazyka zviditeľňujúcemu prítomnosť žien v profesiách je vo vyššie citovanom rozhovore s Elenou Kačalovou (pozri aj príloha 4) veľmi dôležitá nasledujúca pripomienka: „To isté [t. j. prechyľovanie] platí aj pre pomenovanie funkcie alebo pracovnej pozície v súvislosti s konkrétnou osobou. Zhoda v gramatickom rode medzi všeobecným podstatným menom (napr. *učiteľka*) a pri ňom stojacim vlastným menom (napr. *Kováčová*) je tiež jednou zo zákonitostí slovenského jazyka.“ (S. 119) Hoci sa v príklade vyskytlo rodovo stereotypné profesijné

18 K významu sebauvedomovacích skupín pre feministickú prax a teóriu pozri hooks, 2014, s. 26 a ď.

19 Takéto rozdeľovanie sa však neprijíma všeobecne, existujú rôzne názory. (Pozri aj príloha 5 v tejto publikácii.)

zaradenie, je zrejmé, že pani Kováčová sa určite má označovať v ženskom rode aj ako riaditeľka, manažérka a pod. Na túto jazykovú zákonitosť, ktorá vyžaduje zhodu gramatického rodu a svojím dielom prispieva k zviditeľňovaniu žien v profesiách, sa však v každodennej pracovnej realite často zabúda. Pod vplyvom rodovej asymetrie v oblasti symbolického poriadku spoločnosti, ktorá spravidla hodnotí mužskú odbornosť vyššie ako ženskú, sa pani Kováčová napriek slovenskej gramatike v záujme svojej profesijnej prestíže môže nazvať manažérom alebo učiteľom, pričom je pravdepodobné, že to v slovenskom prostredí nebude väčšinovo vnímané ako chybné či aspoň príznakové.

O rozšírenom používaní mužského rodu i v takom feminizovanom prostredí, ako je školstvo, píše sociologička Jarmila Filadelfiová v publikácii *Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole* analyzujúcej výsledky skupinových rozhovorov s učiteľkami a učiteľmi: „Napriek výraznej feminizácii školstva sa pri rozprávaní o profesii a vyučovacom procese objavovala prevaha maskulín. Redukcia na mužský rod sa vo vyjadreniach používala vo väzbe na učiteľskú (alebo inú) profesiu i vo vzťahu k deťom.“ (2008, s. 116) Mužský rod používali učiteľky na pomenovanie zmiešanej skupiny, pri rozprávaní o inej žene, keď hovorili o sebe (pozri tamže, s. 116 – 118). Ukázalo sa, že neuvedomené používanie rodovo nevyváženého jazyka zároveň signalizuje pretrvávajúce rodových stereotypov v tomto povolaní, a to tak vo vzťahu k vyučujúcim, ako aj k žiačkam a žiakom. To sa, pravdaže, zďaleka netýka len školstva. Ako konštatuje Filadelfiová: „Rodovo necitlivý jazyk, ktorý používa len mužský rod na pomenovanie žien i mužov alebo na pomenovanie žien, sa na Slovensku ešte stále považuje za všeobecne akceptovanú normu.“ (Tamže, s. 118) Takéto používanie označení osôb v zástupnom mužskom rode sa nazýva generické maskulínium.

Rodová lingvistka Jana Valdová upriamuje v stati *Jak jazyk zabíjí image odbornice* (pozri príloha 9 v tejto publikácii) pozornosť na fakt, že uvádzanie profesie či zaradenia v pracovnej hierarchii v mužskom rode v prípade osôb ženského rodu prezrádza niečo o hodnote ženskej a mužskej odbornosti v našej spoločnosti, ako aj o sebahodnotení odborníkov: „Odbornice, ktorá sama sebe označuje mužským tvarom ekonom, právnik, lekár, vedec, grafolog aj. dáva vedomě či podvedomě najevo, že mužský jazykový tvar je pro ni prestižnější; klade také mužský výkon nad ženský.“ (S. 133)

Ako uvádza klasická *Slovenská gramatika* Eugena Paulinyho, vyjadrenie rodu (gramatického, prirodzeného) sa v slovenčine ako vo flektívnom jazyku týka všetkých ohybných slovných druhov, hoci nie vo všetkých tvaroch (1981, s. 22): „Gramatický rod je pre slovenské substantívum *veľmi dôležitý*. V slovenčine niet takého substantíva, ktoré by neprináležalo k nejakému gramatickému rodu. *Okrem gramatického rodu treba brať do úvahy aj prirodzený rod*. Prirodzený rod sa rozlišuje podľa pohlavia na mužský rod a ženský rod a rozoznáva sa len u ľudí a pri zvieratách.“ (Tamže, s. 92, zvýr. aut.)

V odpovedi na otázku feministickej lingvistiky *Ako zaobchádza so ženami jazykový systém slovenčiny?* treba v súvislosti s gramatickým rodom zdôrazniť, že ženský rod má v porovnaní s mužským rodom viaceré obmedzenia. Mužský rod môže zastupovať osoby ženského rodu v pluráli, a dokonca aj v singulári. Zatiaľ čo slovenská gramatika rozlišuje v prípade mužského rodu životnosť a neživotnosť, v prípade ženského (rovnako ako stredného) rodu takéto rozlíšenie neexistuje. Inými slovami: osoby ženského rodu sú podľa tejto gramatiky vlastne „neživotné“.

Je to jeden z príkladov rodovej asymetrie, resp. zaťaženosti samotného jazykového systému slovenčiny. Osobám prirodzeného ženského rodu sa dostáva životnosti len vtedy, keď sa zahrnú pod

generické maskulínium: „Mnohé substantíva sú mužského životného rodu, hoci sa používajú spoločne na označenie osôb mužského a ženského pohlavia. Tak je to najmä pri označení jednotlivcov z väčších rovnorodých skupín,“ ako príslušníkov národov, príslušníkov záujmových, politických a iných spoločenských skupín, príbuzenských dvojíc (rodičia, manželia, milenci, predkovia), rodiny alebo skupiny prívržencov (susedovci, štúrovci). (Pauliny, 1981, s. 93)

2.3 Kritika generického maskulína

Používanie generického maskulína spravidla sprevádza presvedčenie o jeho neutralite. Feministické psycholingvistické výskumy realizované od 70. rokov 20. storočia túto domnelú neutralitu však spochybnili a z hľadiska rodovej vyváženosti preukázali „negatívny vplyv generického maskulína: Ak sa osoby v texte označujú mužským rodom, recipientky a recipienti textu si skutočne vo väčšej miere predstavujú mužov než ženy. Tento vplyv pritom moderuje aj kontext prezentovanej situácie (...)“ (Pozri *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii, s. 52.)

Za podstatu sémantickej asymetrie pri zobrazovaní žien a mužov v jazyku považuje feministická lingvistika skutočnosť, že sa muž a mužské vníma ako prototyp človeka a ľudského, zatiaľ čo žena a ženské sa chápe ako odvodené, podriadené, neviditeľné alebo príznakové. Jedným z takýchto jazykových mechanizmov, ktoré zneviditeľňujú ženy a ženské, je práve generické maskulínium.

Na druhej strane, keď sú ženy v jazyku viditeľné, dostáva sa do popredia príznakovosť, pričom menej príznakové formy sú tvorené odvodením od mužskej podoby, platí to aj pre slovenčinu. (Pozri aj Pauliny, 1981, s. 68, 71.) Aj štruktúra slovníka je vystavaná tak, že mužská podoba slova je normou a slová, ktoré označujú ženu, často chýbajú.

Podľa Anne Pauwels sú najčastejšie používanými spôsobmi na dosiahnutie rodovej vyváženosti v jazykovom prejave rodová neutralizácia (*gender neutralization*) a rodová špecifikácia (*gender specification*), nazývaná aj feminizácia. (2003, s. 556) Cieľom rodovej neutralizácie je minimalizovať vyjadrovanie rodu jazykovými prostriedkami, jej možnosti a obmedzenia v slovenčine ako flektívnom type jazyka sme uviedli už vyššie. Rodová špecifikácia, feminizácia je opačný postup, jej cieľom je, aby bol rod vyjadrený explicitne, a pritom symetricky. Feminizáciu ako stratégiu môžeme v aktuálnej situácii v slovenčine považovať za sociálne efektívnejšiu preto, že dôsledne využíva existujúce možnosti slovenského jazyka a napomáha zviditeľnenie žien v spoločnosti. (V prospech feminizácie ako stratégie proti prevahe androcentrizmu v nemčine argumentovala aj väčšina nemeckých feministických lingvistiek, pozri napr. Pusch, 1984, Trömel-Plötz, 1989, pričom sa bežne zaužívali formy ako *StudentIn – StudentInnen*.)

Používanie oslovenia ženských aj mužských osôb v zmiešanej skupine je aj v slovenčine vecou zdvorilosti: *vážené študentky a študenti / vážení študenti a vážené študentky* a pod. V iných kontextoch sa však používa generické maskulínium, hoci texty nám v závislosti od štýlu ponúkajú viacero možností, ako zviditeľniť prítomnosť žien. Zdvojené označenia osôb (*učiteľky a učelia; učiteľ, resp. učiteľka*) a rodovo neutrálne označenia (*učiteľské povolanie, pedagogické profesie, pedagogický personál*) sú pri rodovo vyváženom používaní slovenčiny dôležité, nie sú to však jediné dostupné prostriedky.

Je dôležité, aby sme sa usilovali dosahovať rodovú vyváženosť na úrovni textu a primerane jeho kontextu. Pre formuláre, rôzne úradné dokumenty či grafy je vhodné aj používanie dvojrodového označenia osôb cez lomku, napr. *študent/ka*. Mnohé podnety pre rodovo kompetentné používanie slovenčiny iste poskytne podoba textov v tejto publikácii, ako aj príručka *Ako používať rodovo vyvážený jazyk*, ktorá ponúka stručný náčrt problematiky a konkrétne námety na riešenia.

Hoci spochybňovanie neutrality generického maskulína a jeho nahradzovanie inými jazykovými prostriedkami nie je, ako sme uviedli vyššie, jedinou možnosťou zvyšovania rodovej kompetencie v používaní jazyka, venuje sa mu v odborných i laických kruhoch najväčšia pozornosť a ako ukazuje zahraničná skúsenosť, vzbudzuje i najsilnejší odpor (pozri aj *Analýza rozhovorov...* a *Analýza mediálnej odozvy...* v tejto publikácii).

Aj v prípade slovenčiny vyvoláva táto téma početné reakcie, nezriedka veľmi emocionálne. V tejto súvislosti musíme zdôrazniť, že v prípade kritiky generického maskulína ide o podporu zviditeľňovania žien, a nie o vylúčenie používania gramatického generického maskulína zo slovenského jazyka. Uvažovanie o rodovo kompetentnom používaní jazyka chce prispieť k bohatšiemu využívaniu možností slovenčiny v podobe čo najinkluzívnejšieho používania jazyka, ktoré vychádza zo skutočnosti, že jazyk sa podieľa na formovaní skutočnosti a že inkluzívne používanie jazyka sa neuskutočňuje len použitím jednotlivých slov, ale na ploche jazykového celku (vety, odseku, textu/prehovoru), a predovšetkým v konkrétnom kontexte.

Otázkam generického maskulína sa dosiaľ v slovenskom kontexte nevenovala zvýšená pozornosť. Možný spor naznačuje už akademická *Morfológia slovenského jazyka*, ktorá ako kodifikačná príručka spisovnej slovenčiny opisuje „zákonitosti kodifikovanej podoby štátneho jazyka“ (zákon o št. jazyku, par. 2, ods. 3), a konštatuje: „slovenčina je jazyk, v ktorom gramatický rod v prípade životných podstatných mien odráža prirodzený rod (...). Názvy ženských osôb sú spravidla feminína. Toto pravidlo sa do istej miery kríži s tendenciou, aby sa mužské osobné názvy využívali vedľa svojho vlastného, užšieho významu i ako súhrnné názvy osôb bez rozlíšenia pohlavia (učitelia = učiteľia a učiteľky).“ (1966, s. 128, 130) Zatiaľ čo odrazová kategória rodu sa považuje za pravidlo, fenomén generického maskulína za tendenciu.²⁰

Sčasti plánovane, sčasti neplánovane sa problematikou generického maskulína zaoberá aj väčšia časť predloženej publikácie. Plánovane v štúdiu *Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolingvistickom kontexte*, kde Alexandra Ostertágová analyzuje výsledky empirického sondážneho výskumu medzi študentkami a študentmi vysokých škôl, ktorý sa zamerával na zisťovanie postojov k používaniu rodovo ne/vyváženého jazyka a na vnímanie kvality rodovo vyvážené formulovaných textov (čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistická úroveň): „Práve postoje používateľiek a používateľov jazyka pritom možno pokladať za kľúčové, pokiaľ o jazyku neuvažujeme len ako o normatívnom systéme nadiktovanom zhora jazykovednými pravidlami, ale ako o nástroji každodennej interakcie jeho používateľiek a používateľov, ktorí normy používania jazyka modifikujú a spoluutvárajú. Súčasne, pochybnosti širokej verejnosti o praktickej využiteľnosti či vhodnosti rodovo symetrického jazyka sú nezriedka založené na nedostatočných informáciách či nesprávnej interpretácii toho, čo vlastne rodovo symetrický jazyk je.“ (S. 57) Motívom bola snaha porozumieť spomínaným pochybnostiam. Ukázalo sa, že „tretina zúčastnených osôb by preferovala

20 Predchádzajúci odsek vychádza z podkladového materiálu, ktorý v rámci projektovej úlohy spracovala Júlia Vrábľová.

v oficiálnych textoch niektorú z foriem rodovo symetrického označovania osôb a takmer pätina vyslovila názor, že by sa v oficiálnych textoch vôbec nemalo používať generické maskulínium. Študentky a študenti argumentovali v prospech rodovo vyváženého vyjadrovania hodnotami rodovej rovnosti a nediskriminácie. Možno teda uvažovať o vzťahu medzi celkovou rodovou kompetenciou a zvnútornením hodnôt rodovej rovnosti a pozitívnym postojom k rodovo vyvázenej formulácii textov.“ (S. 67)

Relevantný vzťah medzi postojmi k rodovej rovnosti a k používaniu rodovo a/symetrického jazyka zistila na základe analýzy interview s členkami a členmi Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť a pracovníčkami krajských kontaktných miest národného projektu Inštitút rodovej rovnosti v štúdiu *Analýza rozhovorov o používaní rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe* aj Zuzana Maďarová. Autorka zároveň konštatovala, že v rozhovoroch často dochádzalo k zúženiu jazykovej problematiky na otázku generického maskulína, že debata o tejto téme vyvolávala silné emocionálne reakcie a že rodová rovnosť sa interviewovaným nespájala s feminizmom. Zároveň z nich vyplynulo, že respondentka a respondent, ktorí absolvovali vzdelávanie v oblasti rodovej rovnosti, dokázali prekonávať predsudky vládnuce v spoločnosti. Vďaka vzdelávaniu sa pre nich rodová rovnosť naplnila konkrétnymi obsahmi. Tieto rozhovory zároveň opäť poukázali aj na problémy s kompetentným a politicky presvedčivým uplatňovaním rodovej rovnosti ako horizontálnej priority vo verejnej správe na Slovensku.

3 Záver

Táto analýza nie je jazykovedná, ale interdisciplinárna, pričom miera zakotvenia v rôznych disciplínach je veľmi odlišná. Závisí tak od potrieb zadanej výskumnej úlohy, ako aj od aktuálnych možností, kompetencií a preferencií autorského tímu, ktoré do značnej miery zrkadlia situáciu rodového a feministického výskumu na Slovensku. Problematika rodovej terminológie a rodovo vyváženého jazyka u nás dodnes nie je disciplinárne ukotvená v jazykovede,²¹ venuje sa jej však pozornosť v rámci interdisciplinárnej spolupráce rodových štúdií (filozofia, právo, literárna veda, sociológia, politológia, sociálna práca, psychológia a ďal.), rozvíja sa v podobe autorskej, redakčnej, prekladateľskej, vydavateľskej a pedagogickej²² praxe, dlhodobo predovšetkým vo feministickej vzdelávacej a publikačnej organizácii ASPEKT. V tejto situácii bolo súčasťou projektovej úlohy aj vytváranie autorského kolektívu, do ktorého sa popri spolupracovníčkach a spolupracovníkovi ASPEKTU (Cviková, Juráňová, Kobová, Maďarová, Ostertágová, Terkanič) zapojili aj doktorandky z Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV (Satinská, Vrábľová). Za pomoc a podporu vďačíme aj ďalším kolegyniam.

V rámci práce na tejto výskumnej úlohe sme využívali aj bohaté odborné skúsenosti Jany Valdrovej, ktorá sa ako prvá lingvistka v Českej republike začala kriticky zaoberať problematikou zobrazovania femininity a maskulinity v češtine. Je autorkou a spoluautorkou početných publikácií, okrem iného aj príručky o rodovo korektnom používaní jazyka *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, ktorú pre Ministerstvo školstva, mládeže a telovýchovy ČR v roku 2010 pripravila spolu s Blankou Knotkovou-Čapkovou a Pavlou Paclíkovou. (Pozri prílohy 5, 9 a 10 v tejto publikácii.)

21 Ako upozorňuje Ľubica Kobová (2013) na Slovensku došlo k istému disciplinárnemu ukotveniu, a teda aj výraznejšiemu akademickému (výskumnému i vzdelávaciemu) presadeniu rodovej perspektívy len vo filozofii – na akademických pracoviskách len okrajovo, výnimkou je Centrum rodových štúdií na FFUK. Jazykoveda tu teda nie je výnimkou.

22 O význame používania rodovo citlivého jazyka vo vzdelávaní pozri napr. Cviková – Juráňová – Kobová (eds.), 2005, s. 416. Pozri aj projekt rodovo kompetentnej pedagogiky ruzovymodrysnet.sk.

Uvedená príručka sa dočkala neočakávaného – prevažne negatívneho – mediálneho ohlasu.²³ Treba dodať, že príručku kritizovali už pred vyjdením, teda predtým, než by sa kritizujúci mohli zoznámiť s jej obsahom. No ani po uverejnení príručky sa kritika spravidla nezaoberala jej skutočným obsahom, ako to dôkladnou analýzou týchto reakcií a rozkrytím ich nekorektnej argumentácie doložila Zuzana Maďarová (pozri *Analýza mediálnej odozvy...* v tejto publikácii).

Samotný obsah príručky, ako aj skutočnosť, že vznikla na objednávku ministerstva školstva, sú pre slovenské prostredie veľmi podnetné, navyše analyzovaný negatívny mediálny ohlas manifestuje prepojenie medzi odmietaním rodovo korektného vyjadrovania a rodovej rovnosti, s ktorým treba ako s rizikovým faktorom sťažujúcim či dokonca znemožňujúcim otvorenú verejnú a odbornú diskusiu počítať aj na Slovensku.

Maďarovej záver o korelácii medzi odmietaním rodovej rovnosti a rodovo citlivého vyjadrovania potvrdzuje i jedna z najkonzistentnejších reakcií na negatívne ohlasy, ktorá pochádza z pera literárneho vedca Jana Matonohu. Autor demaskuje falošnosť obvinení zo sociálneho inžinierstva a pod., keď každú formu interakcie v spoločnosti chápe ako nevyhnutne zaťaženú mocenskou dimenziou a implicitným ideologickým pozadím, pričom svojim kolegom odkazuje: „(...) jde nikoli o vznosnou otázku epistemologickou, ale o prostou otázku ‚politickou‘ (záleží mi na rovnosti zacházení, či nikoli).“ (S. 128)

Z *Analýzy významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka* vyplynulo pre zavádzanie rodovo vyváženého vyjadrovania vo verejnej správe na Slovensku niekoľko dôležitých odporúčaní, ktoré sú navzájom poprepájané a ich poradie nevyjadruje hierarchiu dôležitosti.

Je dôležité

- uvedomovať si a zohľadňovať úzku súvislosť medzi rodovou rovnosťou a používaním rodovo vyváženého jazyka. Zaväzujú nás k tomu medzinárodné aj národné právne úpravy, i keď otázkou jazyka sa explicitne zaoberá iba jedna z nich, a to Odporúčanie č. R (90) 4 Rady Európy na odstránenie sexizmu z jazyka: „Ako vyplýva zo zdôvodnenia tohto odporúčania, k jeho prijatiu došlo okrem iného preto, že napriek povzbudzujúcim výsledkom v oblasti zrovnoprávnenia žien a mužov dosiahnutiu skutočnej rovnosti naďalej prekážajú niektoré sociálne, kultúrne a iné bariéry či predsudky. Takúto bariéru má predstavovať aj používanie sexistického jazyka, ktoré do veľkej miery formuje sociálnu identitu človeka.“ (Pozri *Právne aspekty používania...* v tejto publikácii, s. 32.)

- uvedomovať si a zohľadňovať úzku súvislosť medzi rodovou kompetenciou a používaním rodovo vyváženého jazyka. Dosahovanie rodovej rovnosti či nadobúdanie rodovej citlivosti nie je možné bez používania rodovo citlivého jazyka. Rodová kompetencia je súčasťou profesionálnej prípravy na prácu vo verejnej správe a nevyhnutnou súčasťou tejto kompetencie je používanie inkluzívneho jazyka.

- otvoriť na tému rodovo vyváženého používania slovenčiny ako štátneho jazyka a menšinových jazykov v SR verejnú a odbornú diskusiu, resp. širokú verejnú diskusiu, ktorá bude mať zázemie v kvalitnom odbornom rozpracovaní témy.

- zapojiť do diskusie o problematike inkluzívneho používania jazyka relevantné inštitúcie, najmä však Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, katedry slovenského jazyka na vysokých školách, odbor štátneho jazyka na Ministerstve kultúry SR, ako aj ďalšie akademické inštitúcie a orgány štátnej správy.

23 Na základe tlačového monitoringu v období od 1. 9. 2009 do 31. 12. 2012 – zo 42 článkov bolo len 23 % pozitívnych.

- chápať uplatňovanie inkluzívneho používania jazyka predovšetkým ako dlhodobý proces. Proces, v ktorom je komunikácia rôznych zainteresovaných strán dôležitejšia ako okamžité výsledky. Do popredia záujmu treba postaviť procesný charakter premien vyplývajúci zo sociolingvistického a interdisciplinárneho prístupu k jazyku.
- nevytvárať žiadne nariadenia pre používania rodovo spravodlivého jazyka, ale odporúčania, ktoré možno rozvíjať a v prípade potreby korigovať kontinuálnym vytváraním banky (dobrých i zlých) príkladov a možností inkluzívneho používania jazyka v rôznych oblastiach spoločnosti.
- rešpektovať participatívnosť, teda v prípade akýchkoľvek konkrétnych úprav (napr. formulárov, dokumentov) spolupracovať s príslušnými zamestnankyňami a zamestnancami, ktorí ich používajú vo svojej práci.
- uplatňovať inkluzívny jazyk v rámci akéhokoľvek ďalšieho vzdelávania vo verejnej správe. Ako vzdelávacie a zároveň realizačný nástroj prichádzajú do úvahy aj interaktívne rodové jazykové audity, kde môžu prizvané odborníčky a odborníci pracovať s konkrétnymi materiálmi daného ministerstva, odboru či úradu, a to v spolupráci s príslušnými zamestnankyňami a zamestnancami.
- realizovať rodový jazykový audit ako samozrejmu súčasť rodového auditu.

Literatúra

Aspekt 1/1993 na tému Mýtus krásy.

BOVENSCHEN, Silvia: Über die Frage: gibt es eine 'weibliche' Ästhetik? In *Ästhetik und Kommunikation*, č. 25, April 1976, s. 60 – 75.

BUSSMANN, Hadumod – HOF, Renate (eds.): *Genus. Zur Geschlechterdifferenz in den Kulturwissenschaften*. Stuttgart: Kröner 1995.

CVIKOVÁ, Jana: Olympe de Gouges: Deklarácia práv ženy a občianky. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky*. Bratislava: ASPEKT 2002, s. 136 – 141.

CVIKOVÁ, Jana: Predané nevesty. Akými spôsobmi sa ženy stávajú tovarom. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *Žena nie je tovar. Komodifikácia žien v našej kultúre*. Bratislava: ASPEKT 2005, s. 9 – 31.

CVIKOVÁ, Jana: Editoriál. In MICHALITSCH, Gabriele – STIEGLER, Barbara: *Spravodlivosť v rodových vzťahoch. Aspekty rozdeľovania (nielen) zdrojov*. Bratislava: ASPEKT 2009, s. 7 – 10.

CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *Žena nie je tovar. Komodifikácia žien v našej kultúre*. Bratislava: ASPEKT 2005.

CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava: ASPEKT – Občan a demokracia 2005, 2. vyd. (online). Dostupné na: [http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-\(cd-rom\)/monika-bosa-preco-je-ta-laska-taka-tazka/materialy/kedy-je-reklama-sexisticka](http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-(cd-rom)/monika-bosa-preco-je-ta-laska-taka-tazka/materialy/kedy-je-reklama-sexisticka)

CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku. Na úvod. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku*. Bratislava: ASPEKT 2009, s. 7 – 40.

CVIKOVÁ, Jana: *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV a ASPEKT 2014.

FARKAŠOVÁ, Etela: *Na ceste k „vlastnej izbe“*. Postavy/podoby/problémy feministickej filozofie. Bratislava: IRIS 2007.

FARKAŠOVÁ, Etela – KALNICKÁ, Zdeňka – KICZKOVÁ, Zuzana (eds.): *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Bratislava: Archa 1994, s. 75 – 137.

FENESTRA: Správa o vyhodnotení monitoringu tlače. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Piata žena. Aspekty násilia páchaného na ženách*. Bratislava: ASPEKT 2001, s. 37 – 48.

FILADELFIOVÁ, Jarmila: *Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole*. Bratislava: ASPEKT 2008.

Glosár rodovej terminológie. ASPEKT (ed.) 2005. Autorky citovaných hesiel: Jarmila Filadelfiová, Ľubica Kobová, Zuzana Kiczková, Zuzana Vránová. Dostupné na: glosar.aspekt.sk

HOLMES, Janet – MEYERHOFF, Miriam (eds.): *The Handbook of Language and Gender*. Maiden – Oxford – Melbourne – Berlin: Blackwell Publishing 2003.

HOOKS, bell: *Feminizmus do vrečka. O zanietých politikách*. Bratislava: ASPEKT 2014. Preklad Jana Juráňová.

ILANOVSKÁ, Katarína – KOPCSAYOVÁ, Iris: *Monitoring médií v oblasti (anti)diskriminácie*. Bratislava: Občan, demokracia a zodpovednosť 2009. Dostupné na: <http://diskriminacia.sk/ako-media-informuju-o-antidiskriminacii/>

KOBOVÁ, Ľubica: Politika vylúčenia a emócií (Vydavateľská recenzia). In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – MAĐAROVÁ, Zuzana (eds.): *ASPEKTin. Natlačený výber z textov www.aspekt.sk jar 2013*. Bratislava: ASPEKT 2013, s. 55 – 58.

KOMANICKÁ, Daniela: *Priezvisko ženy pri uzavretí manželstva: Štúdia mechanizmov uchovávaného patronymie a patrilinearity*. Diplomová práca, nepublik. Katedra genderových štúdií FHS UK Praha 2009. Ved. práce: Mgr. Kateřina Kolářová, PhD.

KRAUSOVÁ, Anežka: *Voices For and Against the Slovak Feminine Surname Suffix, -ova'*. Štud. práca nepublik. 2013.

KROLL, Renate (hrsg.): *Metzler Lexikon. Gender Studies. Geschlechterforschung. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler 2002, s. 235 – 236.

LAKOFF, Robin: Language, Gender, and Politics: Putting „Women“ and „Power“ in the Same Sentence. In HOLMES, Janet – MEYERHOFF, Miriam (eds.): *The Handbook of Language and Gender*. Maiden – Oxford – Melbourne – Berlin: Blackwell Publishing 2003, s. 161 – 178.

- LAKOFF, Robin: Language and Woman's Place. In *Language in Society*, zv. 2, č. 1 (apríl 1973), s. 45 – 80. Cambridge University Press. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/4166707>
- MAĎAROVÁ, Zuzana: Ako písať o politických a politikoch rodovo citlivo? In MAĎAROVÁ, Zuzana – KOBOVÁ, Ľubica: *Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou. Aspekty parlamentných volieb*. Bratislava: ASPEKT 2007, s. 90 – 91. Dostupné na: http://archiv.aspekt.sk/download/Madarova_Akopisatrodovocitlivo_Kradmaruka2007.pdf
- HOLMES, Janet – MEYERHOFF, Miriam (eds.): *The Handbook of Language and Gender*. Maiden – Oxford – Melbourne – Berlin: Blackwell Publishing 2003.
- PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika. Opis jazykového systému*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.
- PAUWELS, Anne: Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism In HOLMES, Janet – MEYERHOFF, Miriam (eds.): *The Handbook of Language and Gender*. Maiden – Oxford – Melbourne – Berlin: Blackwell Publishing 2003, s. 550 – 570.
- PUSCH, Luise F.: *Das Deutsche als Männersprache. Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1984.
- Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*. Európsky parlament (6. volebné obdobie) 2009.
- SAMEL, Ingrid: *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Berlin: Erich Schmidt 1995.
- SCOTT, Joan Wallach: Rod: užitočná kategória historickej analýzy. Preklad Ľubica Hábová. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *História žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: ASPEKT 2006, s. 40 – 71.
- STEFAN, Verena: Lienenia. Preklad Jana Cviková. In *Aspekt*, č. 2, 1994, s. 93 – 94.
- STIEGLER, Barbara: Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky: podnety na uplatňovanie rodového hľadiska. In MICHALITSCH, Gabriele – STIEGLER, Barbara: *Spravodlivosť v rodových vzťahoch. Aspekty rozdeľovania (nielen) zdrojov*. Bratislava: ASPEKT 2009, s. 43 – 80.
- ŠALINGOVÁ, Andrea: „Šikovní“ obchodníci a „naivné“ ženy. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *Žena nie je tovar. Komodifikácia žien v našej kultúre*. Bratislava: ASPEKT 2005, s. 353 – 366.
- TROMEL-PLÖTZ, Senta: *Frauensprache: Sprache der Veränderung*. Frankfurt am Main: Fischer 1989.
- VALDROVÁ, Jana – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka – PACLÍKOVÁ, Pavla: *Kultúra genderovo vyváženého vyjadrovania*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy 2010.
- VALDROVÁ, Jana: Jak jazyk zabíjí image odbornice. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 6, č. 2, 2005, s. 1 – 3.

Právne aspekty používania rodovo vyváženého jazyka

Maroš Terkanič

- 1 Úvod
- 2 Medzinárodné a európske súvislosti rovnoprávnosti žien a mužov
 - 2.1 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Organizácie Spojených národov
 - 2.2 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Rady Európy
 - 2.3 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Európskej únie
- 3 Rodovo nevyvážený jazyk ako forma diskriminácie v prostredí právneho poriadku SR
- 4 Ochrana rodovo vyváženého jazyka v slovenskej právnej vede a praxi
- 5 Rodovo vyvážený právny jazyk
- 6 Záver

1 Úvod

Právo a jazyk spolu veľmi úzko súvisia. Fungovanie práva je podmienené existenciou jazykovej komunikácie medzi normotvorcom a jeho adresátmi, ako aj adresátmi navzájom:²⁴ „Komunikace mezi právo tvorným subjektem (zákonodárcem) a adresáty, resp. recipienty práva se uskutečňuje výlučně jazykem.“ (Knapp, 1995, s. 118) Vnímanie úlohy jazyka v práve je však rozmanité a variuje od základného pozorovania, že „právne normy sú vyjadrované prostredníctvom jazyka,“ (Prusák, 1995, s. 218) až po radikálne tvrdenie: „Právo jako systém a jako regulační prostředek společnosti funguje. Jen si nejsem jist, zda je to opravdu něco více, než mistrně provedené rétorické dílo.“ (Škop, 2012, s. 17)

Napriek vzájomnej spätosti jazyka a práva možno rastúci záujem právničiek a právnikov o rodovo vyvážený jazyk zaznamenať až v ostatných desaťročiach. Tento vývoj pritom nasleduje rastúci záujem o problematiku rodovej rovnosti v rôznych spoločenských oblastiach, vrátane oblasti práva.

Dnes už možno vo viacerých krajinách sveta a aj v rôznych medzinárodných organizáciách pozorovať právne či politicko-právne normy, ktoré podporujú, upravujú alebo dokonca používajú rodovo vyvážený jazyk. Na právo podporujúce rodovo vyvážený jazyk sa dá nahliadať ako na právo, ktoré len nepriamo prispieva k zvyšovaniu povedomia o používaní rodovo symetrického vyjadrovania a v spoločnosti vytvára predpoklady pre jeho uplatňovanie. Právo upravujúce rodovo vyvážený jazyk je už špecifickejšie: právne normy rozličnej právnej sily môžu upravovať zásady používania rodovo vyváženého jazyka v rôznych situáciách, či už v súkromnoprávných vzťahoch, vo vzťahoch verejného práva, alebo dokonca v právnych predpisoch. Napokon, právo používajúce rodovo vyvážený jazyk je právom, ktoré svoj obsah vyjadruje rodovo korektným spôsobom, pričom upúšťa od dominancie mužského gramatického rodu a vo svojej štruktúre zviditeľňuje existenciu žien.

Tieto spôsoby zohľadňovania rodovo vyváženého jazyka v práve sa pritom netýkajú len zákonov alebo medzinárodných zmlúv, ale v širšom prostredí práva aj rôznych noriem odporúčacieho či

24 Použitie výlučne maskulinnej formy je v tomto prípade zámerné vzhľadom na to, že v priebehu dejín táto komunikácia v prevažnej miere prebiehala a v niektorých geografických oblastiach dodnes prebieha prevažne medzi normotvorcami a adresátmi – mužmi.

usmerňujúceho charakteru, formulárov, etických kódexov, vnútropodnikových pravidiel či súkromnoprávných zmlúv. Rodovo vyvážený jazyk sa objavuje tiež v rozhodnutiach súdov či správnych orgánov, v rozhodnutiach rôznych organizácií, zväzov alebo zmluvných strán, v úradnom aj bežnom styku.

Nasledujúci text sa sústreďí predovšetkým na medzinárodný a európsky kontext používania rodovo vyváženého jazyka, jeho uplatniteľnosť v právnom prostredí v SR, ako aj na širšie súvislosti so zásadou rovného zaobchádzania, resp. zásadou nediskriminácie. Text poukazuje na možné komplikácie, ktoré vznikajú pri snahách o rozšírenie rodovo vyváženého jazyka v práve a zohľadňuje aj jeho prínos v právnom prostredí. Zaoberá sa vybranými aspektmi rodovo vyváženého jazyka v práve a poskytuje základný prehľad tejto problematiky. Cieľom je prispieť k spoločenskej a expertnej diskusii o úlohe a možnostiach rodovo vyváženého jazyka v práve, ako aj ponúknuť východiská, nad ktorými možno uvažovať pri ďalšom rozvíjaní tejto aktuálnej témy.

2 Medzinárodné a európske súvislosti rovnoprávnosti žien a mužov

Pre Slovenskú republiku vyplývajú záväzky v oblasti rovnoprávnosti žien a mužov predovšetkým z jej členstva v Organizácii Spojených národov, Rade Európy a Európskej únii. Členské štáty týchto organizácií, vrátane Slovenskej republiky, si stanovili spoločné ciele a zaviazali sa k ich napĺňaniu. K jedným z týchto základných cieľov dlhodobo patrí odstraňovanie nerovnosti žien a mužov a presadzovanie rovného zaobchádzania so všetkými ľuďmi bez ohľadu na ich pohlavie a rod.

V rade medzinárodných zmlúv garantujúcich rovnosť ľudí bez ohľadu na rod patrí osobitné miesto Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (Convention on the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW, 1979). Tento dohovor publikovaný v Zbierke zákonov SR pod č. 62/1987 Zb. definuje diskrimináciu žien ako „akékoľvek robenie rozdielu, vylúčenie alebo obmedzenie vykonané na základe pohlavia, ktorého dôsledkom alebo cieľom je narušiť alebo zrušiť uznanie, požívanie alebo uplatnenie zo strany žien, bez ohľadu na ich rodinný stav, na základe rovnoprávnosti mužov a žien, ľudských práv a základných slobôd v politickej, hospodárskej, sociálnej, kultúrnej, občianskej alebo inej oblasti“.²⁵ Vzhľadom na problematiku používania rodovo vyváženého jazyka (a osobitne aj právneho jazyka) je významné, že dohovor vyslovuje požiadavku zabezpečovať – aj prostredníctvom zákonov a iných vhodných prostriedkov – praktické uskutočnenie zásady rovnoprávnosti mužov a žien, pričom verejným orgánom a inštitúciám stanovuje povinnosť zdržiavať sa zapojenia do akéhokoľvek aktu alebo praktiky diskriminácie žien. Zmluvné strany tohto dohovoru sa zároveň zaväzujú „prijímať všetky príslušné opatrenia pre odstraňovanie diskriminácie žien akoukoľvek osobou, organizáciou alebo podnikom“ a v neposlednom rade „prijímať všetky príslušné opatrenia, vrátane legislatívnych opatrení, na zmenu alebo zrušenie existujúcich zákonov, predpisov, obyčajov alebo praktík, ktoré predstavujú diskrimináciu žien“. Dohovor formuluje aj ďalšie ciele; ide najmä o „zabezpečenie plného rozvoja a povznesenia žien“, „urýchlenie zrovnoprávnenia žien a mužov“ či „odstránenie predsudkov a zvykov a všetkých iných praktík založených na myšlienke podradenosti a nadradenosti niektorého z pohlaví alebo na stereotypných

²⁵ Definícia diskriminácie v anglickom origináli znie: „For the purposes of the present Convention, the term ‘discrimination against women’ shall mean any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex which has the effect or purpose of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, irrespective of their marital status, on a basis of equality of men and women, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field.“

úlohách mužov a žien“. Tieto ciele možno v plnej miere vzťahovať i na používanie rodovo vyváženého jazyka.

Pre právnu prax na Slovensku je nemenej dôležitým dokumentom Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Podľa článku 14 dohovoru²⁶: „Užívanie práv a slobôd priznaných týmto dohovorom musí byť zabezpečené bez diskriminácie založenej na akomkoľvek dôvode, ako je pohlavie, rasa, farba pleti, jazyk, náboženstvo, politické alebo iné zmýšľanie, národnostný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnostnej menšine, majetok, rod alebo iné postavenie.“²⁷ Článok 2 protokolu č. 12 k dohovoru rozširuje ochranu pred diskrimináciou z oblasti práv priznaných dohovorom na oblasť všetkých práv ustanovených zákonom konkrétneho štátu: „Užívanie všetkých práv ustanovených zákonom sa zabezpečuje bez diskriminácie z akéhokoľvek dôvodu, ako je pohlavie, rasa, farba pleti, jazyk, náboženstvo, politické a iné presvedčenie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnostnej menšine, majetok, rodové alebo iné postavenie,“ pričom ďalej platí, že nikto nesmie byť diskriminovaný akýmkoľvek verejným orgánom z akýchkoľvek dôvodov.²⁸

Protokol č. 12 vstúpil do platnosti 1. apríla 2005 (po ratifikácii desiatimi členskými štátmi Rady Európy). Nebol prijatý celkom bezvýhradne. Napríklad Slovenská republika protokol podpísala, no zatiaľ stále neratifikovala. Doposiaľ došlo k ratifikácii len v osemnástich členských štátoch, desať členských štátov ho dokonca ani nepodpísalo. Prevládajúcim dôvodom je obava z príliš širokého dosahu tejto úpravy, a to aj napriek tomu, že protokol v zásade len verejne deklaruje to, k čomu nezávisle na jeho platnosti či neplatnosti dospela rozhodovacia prax Európskeho súdu pre ľudské práva. Postoj členských štátov tak môže signalizovať istú nespokojnosť s aktivitou súdu. (Kmec a kol., 2012, s. 1238 – 1241)²⁹

Keďže Slovenská republika je členským štátom Európskej únie, treba vychádzať aj z primárneho práva EÚ, zakotveného v tzv. Lisabonskej zmluve (Zmluve o Európskej únii a Zmluve o fungovaní Európskej únie v znení Lisabonskej zmluvy) a Charte základných práv Európskej únie. Od tohto primárneho práva sa následne odvíja sekundárne právo EÚ, napríklad smernice pre oblasť rodovej rovnosti, ako aj rozhodnutia Súdneho dvora Európskej únie, ktoré do veľkej miery usmerňujú právnu prax v jednotlivých členských štátoch Európskej únie.

Podľa článku 2 Zmluvy o Európskej únii patrí rovnosť medzi základné hodnoty, na ktorých je Únia založená a podľa článku 3, odsek 3 Únia „bojuje proti sociálnemu vylúčeniu a diskriminácii a podporuje sociálnu spravodlivosť a ochranu, rovnosť medzi ženami a mužmi, solidaritu medzi generáciami a ochranu práv dieťaťa.“ V zmysle článku 8 zmluvy o fungovaní Európskej únie: „Vo všetkých svojich činnostiach sa Únia zameriava na odstránenie nerovností a podporu rovnoprávnosti medzi mužmi a ženami.“

Charta základných práv Európskej únie obsahuje v článku 21 všeobecnú antidiskriminačnú klauzulu: „Zakazuje sa akákoľvek diskriminácia najmä z dôvodu pohlavia, rasy, farby pleti, etnického alebo sociálneho pôvodu, genetických vlastností, jazyka, náboženstva alebo viery, politického ale-

26 Viac k zákazu diskriminácie a rozhodovacej praxi Európskeho súdu pre ľudské práva v tejto oblasti pozri Svák (2011, s. 541 – 589).

27 Originálne anglické znenie je dostupné na <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>: „The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.“

28 Originálne anglické znenie je dostupné na <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm>: „1) The enjoyment of any right set forth by law shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status. 2) No one shall be discriminated against by any public authority on any ground such as those mentioned in paragraph 1.“

29 K protokolu č. 12 pozri tiež Hubálková (2013, s. 82 – 85).

bo iného zmýšľania, príslušnosti k národnostnej menšine, majetku, narodenia, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie.“ Okrem toho charta v článku 23 osobitne upravuje aj zásadu rovnosti žien a mužov: „Rovnosť medzi ženami a mužmi musí byť zabezpečená vo všetkých oblastiach vrátane zamestnania, práce a odmeňovania. Zásada rovnosti nebráni zachovávaniu alebo prijímaniu opatrení, ktoré ustanovujú osobitné výhody v prospech menej zastúpeného pohlavia.“

Výpočet medzinárodných dokumentov, presadzujúcich rovnosť medzi ženami a mužmi, samozrejme, nie je úplný (pre podrobnejší prehľad pozri Lamačková, 2013). Z hľadiska súčasnej slovenskej praxe a potenciálu pôsobiť ako základ pre uvažovanie o právnych aspektoch rodovo vyváženého jazyka ich však možno hodnotiť ako kľúčové. Doplnujúci pohľad na pramene, z ktorých možno čerpať pri rozvíjaní rodovo vyváženého jazyka, ponúka napr. Alissa V. Tolstokorova, podľa ktorej je možné používanie rodovo vyváženého jazyka zaradiť pod tzv. lingvistické práva upravené vo Všeobecnej deklarácii lingvistických práv z roku 1996 (Tolstokorova, 2009).

Žiadna z vyššie citovaných formulácií vybraných medzinárodných dokumentov explicitne nepomenúva používanie rodovo vyváženého jazyka ako súčasť zásady rovnosti. Pri bližšom pohľade sa však ukazuje, že inštitúcie zastrešujúce tieto dokumenty dlhodobo poskytujú výklad, ktorý reflektuje mimoriadny význam jazyka pri presadzovaní rovnosti žien a mužov v dôstojnosti a právach priznaných ľuďom bez ohľadu na pohlavie.

2.1 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Organizácie Spojených národov

Na úrovni OSN je základným dokumentom v oblasti rovnosti žien a mužov Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien z roku 1979. Hoci v texte dohovoru sa požiadavka používania rodovo vyváženého jazyka nespomína, OSN túto požiadavku od dohovoru odvodzuje. Jedna zo špecializovaných agentúr OSN – UNESCO – sa už od konca 80. rokov minulého storočia zaoberá presadzovaním rodovo vyváženého jazyka v základných dokumentoch OSN a v dokumentoch štátov združených v tejto organizácii.

Dôležitým míľnikom pre používanie rodovo vyváženého jazyka bolo oficiálne vznesenie požiadavky Kanady a európskych severských štátov³⁰ z roku 1987, aby sa v oficiálnych dokumentoch prestal používať sexistický jazyk. O dva roky neskôr vzniklo k tejto problematike prvé usmernenie pre anglický, francúzsky a španielsky jazyk. V roku 1990 bola uverejnená nová edícia usmernení v šiestich oficiálnych jazykoch OSN – arabčine, čínštine, angličtine, francúzštine, ruštine a španielčine. Tieto usmernenia boli prispôbené špecifikám jednotlivých jazykov a súčasne vyzývali na zváženie alternatív, ktoré sa ponúkajú pre rodovo citlivé používanie rôznych jazykov. V roku 1995 Generálna konferencia UNESCO prijala rozhodnutie revidovať všetky svoje základné dokumenty za účelom odstránenia sexistického jazyka. „Tento vývoj ukázal rastúce povedomie o tom, že jazyk nie je len odrazom toho, ako myslíme, ale tiež naše myslenie formuje. Ak sa neustále používajú slová a výrazy, ktoré implikujú, že ženy sú podriadené mužom, tento predpoklad podriadenosti má tendenciu stať sa súčasťou nášho myslenia.“ (Guidelines on Gender-Neutral Language, 1999, s. 4) Pri definovaní predmetu revízie sa kládol dôraz predovšetkým na to, aby názvy pracovných pozícií a funkcií zohľadňovali existenciu žien, aby sa pristúpilo k vynechaniu mužských zámen, rozšíreniu

30 T. j. Dánsko, Fínsko, Švédsko, Island, Nórsko.

ženských zámen popri dominantných mužských zámenách či alternatívne použitiu množného čísla. Predmetom revízie tiež bolo prehodnotiť formy oslovenia žien a odmietnuť stereotypné označenia „typický“ ženských a „typický“ mužských pozícií.

Elena Teso a Liz Crolley v roku 2013 publikovali výskum, v ktorom sa zaoberali implementáciou týchto usmernení vo vybraných dokumentoch nadnárodných organizácií. Na úrovni OSN skúmali časť procesných pravidiel Výkonnej rady UNESCO z roku 2005. Pri porovnaní anglickej a španielskej verzie pravidiel sa ukázalo, že v oboch prípadoch došlo k revízii len vo veľmi obmedzenej miere a pomerne nevhodným spôsobom, keď sa v texte použil tzv. disclaimer. Toto krátke vyhlásenie na začiatku textu v zásade hovorí, že úprava sa vzťahuje rovnako na mužov, ako aj na ženy, no v texte samotnom používa mužský gramatický rod. (Teso – Crolley, 2013, s. 149 – 151)

DISCLAIMER V PRÁVNOM TEXTE

Tzv. disclaimer, teda krátke vyhlásenie informujúce o rozsahu práv a povinností, ktoré má daný dokument upravovať, je mimoriadne nevhodný spôsob, ako presadzovať rodovo vyvážený jazyk v právnych textoch. Nedokáže totiž naplniť základný cieľ a funkciu rodovo vyváženého jazyka, a to zviditeľnenie žien v relevantných dokumentoch a obmedzenie dominancie pomenovaní, resp. tvarov v mužskom gramatickom rode.

Napriek týmto zisteniam poukazujúcim na nedostatky v implementácii zásad nesexistického jazyka vo vlastných textoch, Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien a príslušné usmernenia vypracované na pôde UNESCO dnes pre mnoho štátov predstavujú povzbudenie v ich snahách zahrnúť úpravu rodovo vyváženého jazyka do národných legislatív. Podľa Tolstokorovej (2009) bolo prijatie dohovoru federálnou vládou Austrálie v roku 1983 dôležitým impulzom v používaní rodovo vyváženého jazyka v krajine. Myšlienka rozvíjania rovnosti žien a mužov prostredníctvom jazyka si tu rýchlo našla uplatnenie a už v roku 1984 bola prijatá zákonná úprava zameraná na odstránenie sexistického jazyka v úradných dokumentoch. V tomto období sa presadili aj pravidlá nediskriminačného inzerovania ponuky práce, ktoré ukázali, ako sa možno vyhnúť používaniu sexistického jazyka. V austrálskom štáte Victoria bol prijatý záväzok pripravovať legislatívu výlučne v rodovo vyváženom jazyku. Problematika rodovo korektného používania jazyka si získala pozornosť relevantných organizácií v oblasti obchodu, vzdelávania i médií, uplatnila sa v rozmanitých etických kódexoch a jazykovú reformu v spoločnosti podporili aj kresťanské komunity, ktoré poskytl alternatívne formulácie pre liturgický jazyk. Austrálska vláda v súčasnosti dáva svoje dokumenty pred publikovaním posúdiť aj z hľadiska rodovej vyváženosti jazyka. (Tolstokorova, 2009)

Podobné príklady však možno nájsť aj v Európe. Používanie rodovo vyváženého jazyka v úradnom styku má silnú podporu napríklad v Taliansku, kde od 80. rokov prevzala iniciatívu v jeho presadzovaní predovšetkým vláda a miestne úrady (viac pozri napr. Fioritto, 1997; Robustelli, 2012; *Misure per attuare parità e pari opportunità tra uomini e donne nelle amministrazioni pubbliche*, 2012). Rozličnú mieru používania rodovo vyváženého jazyka v úradných dokumentoch zaznamenávajú aj ďalšie európske krajiny. Slovenská republika aktuálne uskutočňuje prvé oficiálne podporené kroky v tejto oblasti.

2.2 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Rady Európy

Veľmi konkrétne politicko-právne záväzky v oblasti používania rodovo vyváženého jazyka nachádzame v dokumentoch Rady Európy. Rada Európy je medzinárodná organizácia, ktorá vrátane Slovenskej republiky združuje 47 členských krajín, signatárov Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Na dodržiavanie tohto dohovoru v súčasnosti dohliada Európsky súd pre ľudské práva a zároveň všetky členské štáty, ktoré sú prostredníctvom svojich inštitúcií povinné vykladať a uplatňovať právo v súlade s uvedeným dohovorom.

Súčasťou Rady Európy je Výbor ministrov, rozhodovací orgán organizácie, ktorý sa skladá predovšetkým z ministrov a ministeriek zahraničných vecí jednotlivých členských štátov. K jeho právomociam patrí prijímanie odporúčaní vládam členských štátov, pričom každé takéto odporúčanie vyjadruje spoločnú vôľu členských krajín. Takto reprezentovaná spoločná vôľa dodáva odporúčaniam váhu napriek tomu, že samy osebe nie sú vynútiteľné. Často bývajú podkladom pre tvorbu národnej legislatívy, politik či programov.

Už v odporúčaní č. R (84) 17 o rovnosti medzi ženami a mužmi v médiách³¹ z roku 1984 možno nájsť krátky odkaz na problematiku rodovo vyváženého vyjadrovania. Jedným z odporúčaných opatrení je totiž podpora výskumu zaoberajúceho sa možnosťami nesexistického používania jazyka. Najdôležitejšie odporúčanie vzťahujúce sa k používaniu rodovo vyváženého jazyka bolo prijaté o šesť rokov neskôr – 21. februára 1990. Odporúčanie č. R (90) 4 na odstránenie sexizmu z jazyka³² je zatiaľ jediným, ktoré sa dominantne zameriava na používanie rodovo vyváženého jazyka. Ako vyplýva zo zdôvodnenia tohto odporúčania, k jeho prijatiu došlo okrem iného preto, že napriek povzbudzujúcim výsledkom v oblasti zrovnoprávnenia žien a mužov dosiahnutiu skutočnej rovnosti naďalej prekážajú niektoré sociálne, kultúrne a iné bariéry či predsudky. Takúto bariéru má predstavovať aj používanie sexistického jazyka³³, ktoré do veľkej miery formuje sociálnu identitu človeka. Sexistický jazyk výlučným alebo prevažným používaním tvarov mužského rodu zneviditeľňuje existenciu žien, čím prispieva k nerovnosti medzi ženami a mužmi. Výbor ministrov svoje odporúčanie ďalej opodstatňuje tým, že v súčasnom sociálnom kontexte je používanie tvarov mužského rodu na označenie ľudí oboch pohlaví „zdrojom neistoty“, je teda otázne, či označuje ženy aj mužov súčasne.

ODPORÚČANIE Č. R (90) 4 VÝBORU MINISTROV ČLENSKÝM ŠTÁTOM NA ODSTRÁNENIE SEXIZMU Z JAZYKA

Výbor ministrov odporúča, aby vlády členských štátov podporovali používanie jazyka zohľadňujúceho princíp rovnosti medzi ženami a mužmi a prijali opatrenia, ktoré považujú za vhodné na dosiahnutie nasledovných cieľov:

1. v najväčšej možnej miere podporovať používanie nesexistického jazyka, ktorý by zohľadňoval prítomnosť, postavenie a úlohy žien v spoločnosti, rovnako ako to robí súčasná jazyková prax u mužov
2. uviesť terminológiu používanú v právnych textoch, verejnej správe a vzdelávaní do súladu s princípom rodovej rovnosti;
3. podporovať používanie rodovo vyváženého jazyka v médiách.

31 Recommendation No. R (84) 17 of the Committee of Ministers to member states on equality between women and men in the media.

32 Recommendation No. R (90) 4 of the Committee of Ministers to member states on the elimination of sexism from language, pozri príloha 1.

33 Výbor ministrov používa pre rodovo nevyvážený jazyk pojem sexistický jazyk.

Od prijatia tohto odporúčania používanie rodovo vyváženého jazyka v úradnom i bežnom styku v členských štátoch Rady Európy značne pokročilo. Na pôde Rady Európy bol začatý trend potvrdený predovšetkým odporúčaním Rec (2003) 3 o vyváženej účasti žien a mužov na politickom a verejnom rozhodovaní z 12. marca 2003³⁴ a odporúčaním CM/Rec (2007) 17 o štandardoch a mechanizmoch rodovej rovnosti z 21. novembra 2007.³⁵

Podľa prílohy k odporúčaniu z roku 2003 by mali členské štáty najmä „prijatť administratívne opatrenia, aby úradný jazyk odrážal vyvážený podiel na moci medzi ženami a mužmi“. Výbor ministrov vysvetľuje: „Jazyk, ktorého symbolika je dôležitá, nesmie posväcovať hegemoniu maskulínneho modelu.“ (*Make equality in law a reality in fact*, 2011, s. 133) Uvádza, že napríklad v originálnej, anglickej jazykovej verzii Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd boli od prijatia odporúčania z roku 1990 nahradené zámená mužského rodu zdvojenými zámenami mužského a ženského rodu. Ďalším príkladom uvádzaným v prílohe k odporúčaniu je Francúzsko, kde v roku 1998 premiér vydal obežník, v ktorom vyzýva jednotlivé ministerstvá na označovanie profesií, funkcií a kvalifikácií v ženskom rode. Švajčiarska vláda v roku 1993 rozhodla o používaní rodovo vyváženého jazyka v celej administratíve; v nemeckom jazyku bol v roku 1996 prijatý *Leitfaden zur sprachlichen Gleichbehandlung im Deutschen* (Príručka rovnocenného jazykového zaobchádzania) a v roku 2001 vstúpil do platnosti nemecký spolkový zákon o rovnosti žien a mužov, ktorý ustanovuje povinnosť zohľadňovať rodovo vyvážený jazyk v legislatíve i v úradnom styku. Ide pritom len o demonštratívny výpočet niektorých opatrení prijatých do roku 2003.

Ďalším z menovaných odporúčaní Rady Európy, ktoré sa zaoberajú rodovo vyváženým jazykom, je odporúčanie z roku 2007. Podľa prílohy k tomuto odporúčaniu by členské štáty mali prijať usmernenia požadujúce používanie rodovo vyváženého jazyka v úradných dokumentoch, osobitne právnych textoch, v úradnom styku, vo vzdelávaní a v médiách. Cieľom je priznať mužom a ženám a ich činnostiam rovnakú hodnotu a viditeľnosť. Výbor ministrov opisuje možné príklady, ako daný cieľ dosahovať, kladie veľký dôraz na účinné monitorovanie tohto procesu a vyzdvihuje úlohu vzdelávania a médií, ktoré môžu významne prispievať k odstraňovaniu rôznych prekážok rovnosti žien a mužov.

Proaktívny prístup Rady Európy sa však neobmedzuje len na uvedené odporúčania. Prijali sa aj usmernenia týkajúce sa konkrétneho používania rodovo vyváženého jazyka. Tieto boli uverejnené v dvoch oficiálnych jazykoch Rady Európy (v angličtine a francúzštine) s odporúčaním pre adekvátne rozšírenie aj do ostatných jazykov. Rada Európy sa ďalej zaviazala vo všetkých svojich dokumentoch vylúčiť používanie sexistického jazyka, pričom sa o naplnenie tohto záväzku stále usiluje. Aj závery výskumu Eleny Teso a Liz Crolley (2013) v prípade procesných pravidiel Výboru ministrov Rady Európy zaznamenali v porovnaní s procesnými pravidlami Výkonnej rady UNESCO vyššiu mieru rodovej vyváženosti jazyka – používajú napríklad rodovo spravodlivé označenia pozícií a vyhýbajú sa používaniu formálneho disclaimeru.

2.3 Rodovo vyvážený jazyk na úrovni Európskej únie

Už od roku 1982 sa na úrovni Európskej únie prijímajú štvorročné akčné programy pre oblasť rodovej rovnosti, pričom niektoré z nich si kladú za cieľ eliminovať sexistické používanie jazyka.

34 Recommendation Rec (2003) 3 of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making

35 Recommendation CM/Rec (2007) 17 of the Committee of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms

Vplyv týchto akčných plánov sa významným spôsobom prejavil aj v jednom zo súčasných základných dokumentov Európskej únie – Charte základných práv Európskej únie.

Pri koncipovaní charty sa presadila myšlienka, že celý jej text by mal citlivým jazykom zohľadňovať zásadu rovnosti žien a mužov. Vzhľadom na to, že Európska únia má v súčasnosti dvadsaťštyri viac či menej rozdielnych, no rovnocenných úradných jazykov, každý s vlastnými rodovými špecifikami, táto rodovo kompetentná povaha textu charty sa v nich neprejavuje v rovnakej miere: napr. v slovenskej verzii sa v článku 15 odsek 1 používa označenie „Každý občan Únie“. Aj čeština tu používa generické maskulínium, kým v nemeckojazyčnej verzii charty sa zvolilo explicitné označenie v ženskom a mužskom rode „Alle Unionsbürgerinnen und Unionsbürger“, teda „Všetky občianky a občania Únie“.

V slovenskej jazykovej verzii charty pritom nejde o ojedinelý nedostatok vo vzťahu k rodovo vyváženému vyjadrovaniu. Podobné výhrady vyvstávajú aj pri označení „pracovník“ v článkoch 30 a 31. Kriticky možno vnímať tiež pasáže, v ktorých síce badať snahu o zmiernenie foriem mužského gramatického rodu pomocou použitia množného čísla, no v kontexte prekladu do slovenčiny ani plurál nevyznieva presvedčivo. Týka sa to najmä označení osôb ako „poslanci“, „pracovníci“ či „štátni príslušníci“. Jazyková podoba v celom texte charty dostatočne nevyužíva potenciál slovenského jazyka vyjadriť napr. nositeľky a nositeľov práv priznaných chartou rodovo citlivým spôsobom. Nositeľom alebo nositeľkou práv je vo viacerých prípadoch „každý“. V slovenskej verzii textu by bolo vhodnejšie označenie „každá osoba“, rovnako ako je v týchto prípadoch zvolené v talianskom („ogni persona“) či v nemeckom („jede Person“) jazyku.³⁶

Treba pripomenúť, že v čase prijatia charty na úrovni Európskej únie ešte neexistovali žiadne oficiálne usmernenia pre oblasť rodovo vyváženého jazyka. Prvý súbor usmernení pochádza až z roku 2008, keď Európsky parlament deklaroval, že: „Používanie rodovo neutrálneho jazyka je niečím viac ako len vecou politickej korektnosti. Jazyk významne ovplyvňuje postoj, správanie a vnímanie. Európsky parlament ako inštitúcia plne podporuje zásadu rodovej rovnosti, čo by sa malo odzrkadliť aj v jazyku, ktorý používa.“ (*Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*, 2009, s. 3) Z toho dôvodu sa Európsky parlament zaviazal používať rodovo neutrálny jazyk vo všetkých svojich publikáciách a oznámeniach.

Rodovo neutrálny jazyk pritom preferuje neutralizáciu rodu, teda používanie takých výrazov a označení osôb, pri ktorých rod označovanej osoby či osôb nemožno určiť. Neutralizácia sa bezproblémovo uplatňuje v angličtine, je však problematická v jazykoch, ktoré vo väčšej miere rozlišujú gramatické rody, pretože prostredníctvom domnelej neutralizácie môže dochádzať k zneviditeľňovaniu žien. K takýmto jazykom patria okrem slovenčiny napríklad aj čeština, nemčina, francúzština, španielčina či taliančina. V týchto prípadoch možno skôr hovoriť o rodovo vyváženom, symetrickom, spravodlivom či citlivom jazyku.

Usmernenie Európskeho parlamentu obsahuje časť, ktorá sa vzťahuje na všetky jazyky Európskej únie a časť, ktorá zohľadňuje osobitosti konkrétnych jazykov. Usmernenie vo všeobecnej časti po menúva aj účel rodovo neutrálneho jazyka – „vyhnúť sa používaniu slov, ktoré sa môžu chápať ako zaujaté, diskriminačné alebo ponížujúce z dôvodu, že implikujú nadradenosť jedného pohlavia nad druhým, keďže pohlavie osoby je, alebo by vo väčšine prípadov malo byť, nepodstatné.“ (*Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*, 2009, s. 3)

36 Viac pozri: Charta der Grundrechte der Europäischen Union, Listina základních práv Evropské unie, Carte dei diritti fondamentali dell'Unione Europea

Pokiaľ ide o konkrétne usmernenia, vo všeobecnej časti určenej pre všetky jazyky sa odporúča obmedzenie používania generického maskulína, prezentuje sa požiadavka rozdielneho prístupu v uvádzaní ženských a mužských tvarov profesií v rôznych jazykoch, problematizuje sa skloňovanie mien v niektorých jazykoch, rozlišovanie rodinného stavu v označeniach žien a prízvukuje sa potreba oslovovať ženy podľa ich vôle. Európsky parlament napokon zdôrazňuje, že šanca na prijatie nepredpojatého jazyka je vyššia, ak bude prirodzený a nevtieravý, preto treba „hľadať skutočne neutrálne a inkluzívne alternatívy výrazov“. (*Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*, 2009, s. 9)

Slovenská verzia osobitnej časti usmernenia je pomerne stručná a ako pomôcka pre rodovo korektné používanie slovenčiny nepoužiteľná. Paradoxne totiž odporúča generické maskulínium pre názvy povolání a označenia pracovného zaradenia „aj vzhľadom na to, že tento tvar sa uvádza v platných právnych predpisoch“. Ženský gramatický rod odporúča „dôsledne dodržiavať tam, kde je z kontextu jasné, že ide o ženu“. Odvoláva sa pritom na to, že „pokiaľ ide o prípady, keď treba spoločne označiť mužských aj ženských reprezentantov určitej profesie alebo skupiny, treba sa pridržať zásad slovenskej gramatiky“. (*Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*, 2009, s. 10 – 12) Tento prístup popiera snahu Európskej únie o zrovnoprávnenie žien a mužov v jazykovej praxi a vyjadruje neopodstatnenú nemohúcnosť korigovať súčasný stav či prekonávať špecifické prekážky v rámci daného jazyka.

Na porovnanie môže poslúžiť aj česká verzia osobitných usmernení, ktorá okrem iného uvádza: „Oficiální metodika ke genderově neutrálnímu jazyku neexistuje. Nicméně veškeré dokumenty v rámci ministerstva či dokumenty pro vládu jsou psány genderově neutrálním jazykem: buď se používají obourodé názvy, nebo se uvádí tvary obojího rodu. Rovněž pro všechny funkce a povolání byly na úrovni ministerstva stanoveny genderově specifické formy.“ (*Genderově neutrální jazyk v Evropském parlamentu*, 2009, s. 8)

JAZYK NAJvyššieho SÚDU SPOJENÝCH ŠTÁTOV AMERICKÝCH JE RODOVO ROZMANITÝ

Americká profesorka práva Judith D. Fischer sa podujala na analýzu rodovo neutrálneho jazyka v súdnych rozhodnutiach Najvyššieho súdu Spojených štátov amerických za súdny rok 2010, konkrétne v tzv. written opinions, ktoré umožňujú konkrétnemu sudcovi či sudkyňi vyjadriť svoj názor na daný prípad. Vychádzala z toho, že sudkyne a sudcovia Najvyššieho súdu ako osoby formujúce právne a kultúrne normy v právnom systéme USA majú pri koncipovaní týchto názorov unikátnu pozíciu, v ktorej môžu podporovať rodovo korektný jazyk. Najvyšší súd USA v danom období pozostával z troch sudkýň a šiestich sudcov. Výsledky analýzy Judith D. Fisher preukazujú, že na Najvyššom súde USA sa používa rodovo neutrálny jazyk v rôznej miere v závislosti od konkrétnej sudkyne či sudcu. Autorka umiestnila súdne rozhodnutia na pomyselnú škálu. Na jednej strane škály sú dve sudkyne a jeden sudca často používajúci rodovo neutrálny jazyk, nasledujú traja sudcovia s nekonzistentným prístupom a napokon dvaja sudcovia a jedna sudkyňa len zriedka používajúca rodovo neutrálny jazyk. Na konci tejto škály sa umiestnil sudca Antonin Scalia, ktorý je otvoreným odporcom rodovo neutrálneho jazyka. Dokonca aj pri odkazovaní na sudkyne nižších súdov používa zámená on, jeho, jemu a pod. (Fischer, 2012)

3 Rodovo nevyvážený jazyk ako forma diskriminácie v prostredí právneho poriadku SR

Slovenská republika má vzhľadom na členstvo v Organizácii Spojených národov, Rade Európy a Európskej únii z právneho i politicko-právneho hľadiska všetky predpoklady na to, aby pristúpila k rozvíjaniu používania rodovo vyváženého jazyka. Východiskový bod tohto rozvoja tvorí okrem medzinárodných a európskych dokumentov, opísaných v predchádzajúcej kapitole, článok 12, odsek 2 Ústavy Slovenskej republiky³⁷: „Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.“ (Podrobnejší komentár k článku 12 ústavy pozri napr. Čič, 2012 alebo Dr-gonec, 2007)

Na túto úpravu nadväzuje zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní³⁸ v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov, tzv. antidiskriminačný zákon. Ako napovedá samotný názov, zákon upravuje zásadu rovnakého zaobchádzania len vo vymedzených oblastiach. Preberá právne akty Európskej únie³⁹ a sústreďuje sa na uplatňovanie tejto zásady v sociálnom zabezpečení, zdravotnej starostlivosti, poskytovaní tovarov a služieb, vo vzdelávaní, v pracovnoprávných vzťahoch a obdobných právnych vzťahoch.⁴⁰ V zmysle § 2 uvedeného zákona sa pod zásadou rovnakého zaobchádzania rozumie zákaz diskriminácie okrem iného z dôvodu pohlavia či rodu, ako aj prijímanie opatrení na ochranu pred diskrimináciou. Pre účely rozšírenia tejto ochrany je pritom potrebné prihliadať aj na dobré mravy (bližšie k miestu dobrých mravov v antidiskriminačnej legislatíve pozri Davala, 2012).

Zákon rozlišuje niekoľko spôsobov diskriminácie – priamu diskrimináciu, nepriamu diskrimináciu, obťažovanie, sexuálne obťažovanie a neoprávnený postih, pokyn na diskrimináciu a nabádanie na diskrimináciu. Nakoľko však zákon požiadavku na používanie rodovo vyváženého jazyka neustanovuje explicitne, v rôznych situáciách môže používanie sexistického jazyka naplniť (alebo nenaplniť) predpoklady rôznych spôsobov diskriminácie.

Pojem rodovo nevyvážený jazyk v zásade zodpovedá pojmu sexistického jazyka, ako ho definuje Marlis Hellinger (2006; podľa Lamb – Nereo, 2012, s. 112). Autorka chápe sexistický jazyk ako typ diskriminačného jazyka, ktorý sa spája napríklad s vylučovaním, trivializáciou či znevažovaním (zväčša) žien. Prejavuje sa mnohými spôsobmi, medzi ktoré patrí aj zneviditeľňovanie žien v jazyku (keď sa označujú mužským gramatickým rodom, napríklad politici), asymetrické označovanie (napríklad žena premiér) či stereotypné označovanie (zdravotná sestra, lekár).

37 Ústava Slovenskej republiky je publikovaná pod č. 460/1992 Zb.

38 Často sa kritizuje používanie označenia „rovnaké zaobchádzanie“ namiesto označenia „rovné zaobchádzanie“, ako aj zamieňanie súvisiacich pojmov ako zásada rovnosti, rovnoprávnosti, nediskriminácie. Pre teoretickú právnu reflexiu konceptu rovnosti v právnom systéme Slovenskej republiky pozri Berdisová (2012, s. 9 – 28).

39 Smernica Rady 2000/43/ES z 29. júna 2000, ktorou sa ustanovuje zásada rovnakého zaobchádzania medzi osobami bez ohľadu na ich rasový alebo etnický pôvod, smernica Rady 2000/78/ES z 27. novembra 2000, ktorou sa ustanovuje všeobecný rámec pre rovnaké zaobchádzanie v zamestnaní a povolani, smernica Rady 2004/113/ES z 13. decembra 2004 o vykonávaní zásady rovnakého zaobchádzania medzi mužmi a ženami v prístupe k tovaru a službám a k ich poskytovaní, smernica Európskeho parlamentu a Rady 2006/54/ES z 5. júla 2006 o vykonávaní zásady rovnosti príležitostí a rovnakého zaobchádzania s mužmi a ženami vo veciach zamestnanosti a povolania (prepracované znenie)

40 Čiastkovú úpravu v oblasti diskriminácie môžeme nájsť aj v pracovnoprávných a spotrebiteľských predpisoch. Antidiskriminačný zákon teda nie je jediný slovenský zákon, ktorý obsahuje požiadavku nediskriminácie, ale je jediným viac-menej komplexným zákonom v tejto oblasti.

Bez väčších pochyb možno konštatovať, že v rámci vymedzenej pôsobnosti zákona sa za diskriminačné budú spravidla považovať extrémne formy rodovo nevyváženého jazyka spočívajúce vo verbálnom (aj neverbálnom) sexuálnom obťažovaní, „ktorého úmyslom alebo následkom je alebo môže byť narušenie dôstojnosti osoby a ktoré vytvára zastrašujúce, ponížujúce, zneuctujúce, nepriateľské alebo urážlivé prostredie“ (§ 2a, ods. 5 zákona). Rovnako možno predpokladať, že ako diskriminačné sa budú posudzovať také jazykové prejavy, ktoré sú natoľko obťažujúce, že v ich dôsledku „dochádza alebo môže dôjsť k vytváraniu zastrašujúceho, nepriateľského, zahanbujúceho, ponížujúceho, potupujúceho, zneuctujúceho alebo urážajúceho prostredia“ a ktorých „úmyslom alebo následkom je alebo môže byť zásah do slobody alebo ľudskej dôstojnosti“ (§ 2a, ods. 4 zákona).

Priama a nepriama diskriminácia sú v zákone definované o čosi abstraktnejšie, čo v praxi významne znižuje predvídateľnosť práva. Napriek tomu nie je vylúčené, že použitie sexistického, prípadne nepoužitie rodovo vyváženého jazyka v konkrétnom prípade bude naplňovať znaky konania alebo opomenutia, „pri ktorom sa s osobou zaobchádza menej priaznivo, ako sa zaobchádza, zaobchádzalo alebo by sa mohlo zaobchádzať s inou osobou v porovnateľnej situácii“. (§ 2a, ods. 2 zákona) Obdobný predpoklad platí aj v prípade navonok neutrálnych predpisov, rozhodnutí, pokynov alebo praxe, no v skutočnosti svojimi rodovo nekorektnými formuláciami „znevýhodňujú alebo by mohli znevýhodňovať osobu v porovnaní s inou osobou.“ Výnimkou je „ak takýto predpis, rozhodnutie, pokyn alebo prax sú objektívne odôvodnené sledovaním oprávneného záujmu a sú primerané a nevyhnutné na dosiahnutie takého záujmu.“ (§ 2a, ods. 3 zákona)

Zvyšné tri formy diskriminácie – neoprávnený postih, pokyn na diskrimináciu a nabádanie na diskrimináciu, by mohli predstavovať také situácie, v ktorých je osoba postihovaná preto, že napr. prostredníctvom žalôb, sťažností alebo svedeckých výpovedí upozorňuje na sexistický jazyk (§ 2a, ods. 8 zákona). Ďalej môže ísť o situácie, ktoré spočívajú v zneužití podriadenosti osoby na účel niektorej formy diskriminácie tretej osoby (§ 2a, ods. 6 zákona) a tiež situácie, v ktorých možno rozpoznať presvedčanie, utvrdzovanie alebo podnecovanie na diskrimináciu tretej osoby (§ 2a, ods. 7 zákona).

ZAMESTNÁVATEĽ A ZAMESTNANEC

Mnoho uchádzačiek o prácu sa naďalej stretáva s diskriminačnými pracovnými zmluvami, v ktorých sa im ponúka označenie: „zamestnanec“ alebo „pracovník“. Označenie „zamestnávateľ“ sa pravidelne používa aj v prípadoch, keď zamestnanie poskytuje obchodná spoločnosť a nie je výnimkou ani situácia, keď fyzická osoba – zamestnávateľka – prijíma do zamestnania zamestnankyňu a v pracovnej zmluve sú obe označené mužským gramatickým rodom. Primárnym dôvodom bývajú voľne dostupné alebo advokátskymi kancelárkami vypracované vzory zmlúv. Niekedy zohrávajú úlohu aj obavy z neplatnosti zmluvy v prípade iného označenia. Problematika zmluvných vzorov býva príčinou rodovej nevyváženosti aj v ďalších zmluvných oblastiach, či už obchodnoprávných, alebo občianskoprávných. Pritom by často stačila len nenáročná úprava týchto vzorov. Iným dôvodom môže byť to, že k niektorým špecifickým pomenovaniam zmluvných strán sa ťažšie hľadá alternatíva v ženskom rode, napr. príkazca a príkazník. (Pozri aj príloha 2.)

Pre úplnosť treba dodať, že v konkrétnych okolnostiach, keď je použitie sexistického jazyka voči osobe obzvlášť dehonestujúce, môže dôjsť k zásahu do práva na ochranu osobnosti podľa § 11 a nasl. Občianskeho zákonníka. Imrich Fekete (2011, s. 101 – 104) na základe aktuálnej rozhodovacej praxe súdov vyvodzuje, že ochrana osobnosti podľa Občianskeho zákonníka sa priznáva len v prípadoch závažnejšieho porušenia práv, ktoré je spôsobilé privodiť objektívne preukázateľnú

ujmu fyzickej osoby v spoločnosti. Postihovanie výrazne sexistických jazykových prejavov okrem toho môže byť predmetom priestupkového či trestného práva. V tejto súvislosti by mohlo dôjsť napríklad k spáchaniu priestupku proti občianskemu spolunažívaniu podľa § 49 zákona o priestupkoch, či dokonca k naplneniu skutkovej podstaty trestného činu (napr. urážka medzi vojakmi podľa § 396 Trestného zákona).⁴¹ Zákonná úprava v tomto prípade nie je úzko spätá s článkom 12 Ústavy Slovenskej republiky, teda s úpravou zásady rovnosti a nediskriminácie, ale vychádza skôr z článku 19, odsek 1 ústavy: „Každý má právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a na ochranu mena.“

4 Ochrana rodovo vyváženého jazyka v právnej vede a praxi na Slovensku

V právnej vede nie sú známe relevantné výskumy, ktoré by sa zaoberali právnymi aspektmi rodovo vyváženého jazyka, záujem akademickej obce o túto tému je skôr náhodný a okrajový. Napríklad Miloslava Sokolová (2007) v poznámke pod čiarou kritizuje ustanovenie § 7 zákona o matrikách, kde sa v tom čase uvádzalo: „Manžel, ktorý prijal priezvisko druhého manžela pri uzavretí manželstva...“ S poukazom na to, že podľa zákonov SR možno manželstvo uzavrieť len medzi osobami rôzneho pohlavia a ide o právny text, ktorý má byť presný, navrhuje nahradiť formuláciu novou: „Manželka, ktorá prijala priezvisko manžela, a manžel, ktorý prijal priezvisko manželky.“ (Sokolová, 2007, s. 27)

Ak sa zameriame na ochranu rodovo vyváženého jazyka v právnej praxi, v súčasnosti nie je známe žiadne súdne rozhodnutie, ktoré by sa zoberalo uplatnením práva na rovné zaobchádzanie v oblasti používania rodovo vyváženého jazyka. Ani Ústavný súd SR doposiaľ nemal možnosť zaoberať sa súladom predpisov nižšej právnej sily s ústavou v otázke diskriminácie pri používaní rodovo vyváženého jazyka. Ak boli prijaté individuálne rozhodnutia správnych orgánov v konkrétnej veci týkajúcej sa rodovo vyváženého vyjadrovania, žiadne takéto rozhodnutie dosiaľ nezaznamenalo pozorovateľný ohlas. Vzhľadom na nedostatok súdnych či správnych rozhodnutí existuje aj možnosť, že zákony používajúce rodovo vyvážený jazyk ako súčasť konceptu rovnosti nerozoznávajú. Ako však uvádza Lucia Berdisová (2012, s. 27): „Koncept rovnosti sa môže meniť aj bez toho, aby sa zmenil text predpisu, a to vzhľadom na možnosť evolutívneho výkladu či eurokonformného výkladu textu a napokon aj vzhľadom na výkladovú prax súdov. Je preto dôležité sledovať vývoj v realizácii idey rovnosti aj v európskom práve / medzinárodnom práve a v judikatúre.“

SŤAŽOVATEĽKA S.R.O.

Súdy ešte stále vo veľkej miere používajú v zápisniciach o pojednávaní označenie „svedok“ bez ohľadu na rod vypovedajúcej osoby. Zároveň však v prípadoch, keď sťažnosť či žalobu podáva spoločnosť s ručením obmedzeným alebo akciová spoločnosť, Ústavný súd SR a podľa jeho vzoru v čoraz väčšom rozsahu aj všeobecné súdy používajú označenie „sťažovateľka“, „žalobkyňa“, resp. „navrhovateľka“. Gramatický rod slova spoločnosť sa tak po dlhšej dobe začal reflektovať v jej označení v právnom prostredí.

41 Občiansky zákonník je publikovaný pod č. 40/1964 Zb., zákon o priestupkoch pod č. 372/1990 Zb., trestný zákon pod č. 300/2005 Z.z.

Záujem o problematiku rodovo vyváženého jazyka však netreba hľadať len v zákonoch, rozhodnutiach či právnej teórii. Nie je vylúčené, že túto problematiku zaznamenávajú rôzne etické kódexy, vnútropodnikové pravidlá, prípadne súkromnoprávne zmluvy a dohody či iné dokumenty, ktoré sa však zväčša nedostávajú do povedomia širšej verejnosti.

Príkladom rastúceho záujmu o rodovo vyvážené vyjadrovanie v tejto rovine môže byť činnosť Rady pre reklamu, orgánu etickej samoregulácie reklamy. Rada združuje subjekty, ktoré aktívne vstupujú do procesu marketingovej komunikácie. Arbitrážna komisia Rady pre reklamu začiatkom roka 2014 vydala nález č. k. 11(02-06) vo veci Billboard: „Vyplníme každý otvor“ zadávateľskej spoločnosti INTER-OKNO, s. r. o., v ktorom vyslovila rozpor s Etickým kódexom reklamnej praxe. Podľa zverejneného nálezu je zvolená forma reklamnej komunikácie (na bilborde je vyobrazená žena v spodnej bielizni a veľký nápis: Vyplníme každý otvor!, príloha 3) „sexistická, a to ako v obrazovej, tak aj vo verbálnej rovine a nemožno ju považovať za etickú. (...) Ako porušujúci Kódex vníma Komisia aj reklamný text v znení: ‚Vyplníme každý otvor!‘, ktorý je s ohľadom na celkový vizuál reklamy možné vnímať ako dvojzmyselný a porušujúci všeobecné normy mravnosti a slušnosti.“ (*Vyplníme každý otvor*, 2014)

S účinnosťou od 1. júna 2014 prijalo Valné zhromaždenie Rady pre reklamu viacero zmien svojho etického kódexu, na základe ktorého posudzuje Arbitrážna komisia Rady pre reklamu sťažnosti na reklamy. Medzi tieto zmeny patrí aj doplnenie článku 11, odsek 1 etického kódexu o požiadavku rodovo vyváženého jazyka: „V kontexte rešpektovania slušnosti a ľudskej dôstojnosti je potrebné venovať osobitnú pozornosť najmä v reklame použitému jazyku a jazykovým výrazovým prostriedkom, predovšetkým sa vyvarovať použitia prejavov verbálneho (jazykového) násillia, ako aj prejavov nekriticky posilňujúcich rodové či sexuálne stereotypy, či už priamo, alebo v spojení s vizuálnou alebo inou stránkou reklamy.“ (*Zmeny v Etickom kódexe a Rokovacom poriadku Rady pre reklamu*, 2014)

5 Rodovo vyvážený právny jazyk

„Právnym jazykom vo všeobecnosti rozumieme jazyk, ktorý sa uplatňuje v oblasti práva a v tomto ponímaní je teda jazykom, ktorým sa vyjadrujú právne normy, právne úkony, správne a súdne rozhodnutia, jazyk právnej vedy atď. V odbornej literatúre sa stretávame aj s rozlišovaním právneho jazyka a právnického jazyka, pričom právnym jazykom sa chápe jazyk právnych predpisov a právnickým jazykom jazyk rozhodovacej činnosti štátnych orgánov, právnej vedy, právny slang a pod. Používanie všeobecného pojmu právny jazyk, ktorý sa vnútorne člení na jednotlivé formy (jazyk právnych predpisov, jazyk aplikačnej praxe, jazyk právnej vedy), sa odôvodňuje argumentom, že všetky jeho formy sa aj napriek určitým odlišnostiam vyznačujú spoločnými znakmi.“ (Svák a kol., 2012, s. 212)

Nasledujúci text možno vzťahovať predovšetkým na právny jazyk ako jazyk právnych predpisov, opisované skutočnosti však v rôznej miere platia aj pre právny jazyk vo všeobecnosti. Právny jazyk má vzhľadom na svoju povahu špecifické charakteristiky. Na jednej strane sa v spojitosti s regulatívnou funkciou práva vyzdvihuje požiadavka jednoznačnosti a presnosti právneho jazyka. Na druhej strane, v súlade s jeho informačnou funkciou, sa vyzdvihuje požiadavka zrozumiteľnosti. „Vzniká tým paradox právneho jazyka: Zvyšovanie presnosti, exaktnosti vedie k nezrozumiteľnosti a naopak, zvyšovanie zrozumiteľnosti vedie k znižovaniu presnosti.“ (Holländer, 1995, s. 331)

V Slovenskej republike je určujúcim predpisom, ktorý má dosah na formálne znenie zákonov prijatých Národnou radou Slovenskej republiky, zákon č. 350/1996 Z. z. o rokovanom poriadku Národnej rady Slovenskej republiky (rokovací poriadok). Podstatné sú najmä ustanovenia § 68 odsek 2 a § 69. Podľa ustanovenia § 68 odsek 2: „Znenie návrhu musí byť zrozumiteľné a musí byť z neho zrejmé, čo sa má zákonom dosiahnuť.“ Ustanovenie § 69 prenecháva v odseku 1 konkrétny spôsob tvorby zákonov, podrobnosti o postupe pri ich príprave, predkladaní a prerokúvaní a o ich forme na tzv. legislatívne pravidlá, ktoré uznesením schváli Národná rada SR. V odseku 2 toto ustanovenie určuje, že „legislatívne pravidlá sú pre navrhovateľa zákona záväzné“.

Legislatívne pravidlá tvorby zákonov boli schválené uznesením NR SR č. 19/1997 Z. z. a aj s ohľadom na znenie neskorších zmien dnes možno konštatovať, že tieto pravidlá nereflektujú medzinárodné štandardy pre používanie rodovo vyváženého jazyka. Legislatívne pravidlá v článku 2 deklarujú, že „cieľom legislatívnych prác pri tvorbe zákona je pripraviť a schváliť taký zákon, ktorý sa stane prirodzenou súčasťou vyváženého, prehľadného a stabilného právneho poriadku zlučiteľného s právom Európskej únie“. Tieto pravidlá kladú na zákon požiadavky ako zrozumiteľnosť, prehľadnosť, stručnosť (čl. 4 ods. 1), terminologickú presnosť a jednotnosť, používanie ustálených pojmov a správnej právnej terminológie (čl. 4 ods. 2), jazykovú správnosť, štylistickú primeranosť, súlad s kodifikovanou podobou štátneho jazyka a všeobecnú zrozumiteľnosť textu (čl. 4 ods. 3).⁴² Odsek 4 článku 4 legislatívnych pravidiel ustanovuje, že „zákon musí byť v súlade so záväzkami, ktoré pre Slovenskú republiku vyplývajú z medzinárodných zmlúv a iných medzinárodných dokumentov“.

Súčasťou legislatívnych pravidiel je aj príloha č. 2 s označením *Legislatívnotechnické pokyny*, ktoré sa podrobnejšie zaoberajú aj právnym jazykom: „Návrh zákona musí byť terminologicky presný, jazykovo a štylisticky správny a majú sa v ňom používať rovnaké pojmy a termíny vždy v tom istom význame a na označenie rovnakých právnych inštitútov.“ Pre používanie rodovo vyváženého jazyka má význam aj tento pokyn: „Pri tvorbe zákona sa používa oznamovací spôsob, prítomný čas a jednotné číslo, ak z kontextu návrhu nevyplýva inak.“ Knapp uvádza, že právny jazyk má byť vnímaný ako „stroho účelový“ a tomu treba podriadiť aj jeho štýl. (Knapp, 1995, s. 126)

Na prvý pohľad sa tak môže zdať, že pre rodovú vyváženosť v právnom jazyku nie je miesto. Ako sme však videli v predchádzajúcich kapitolách, skúsenosti mnohých krajín takýto záver nepotvrdzujú. K tomu treba dodať, že v súčasnosti neexistuje jednotný prístup k používaniu rodovo vyváženého jazyka v práve. Hlavným dôvodom je rozmanitosť jazykov a kultúr, v ktorých táto diskusia prebieha. Tak, ako sú rozdielne jazyky, musia byť rozdielne aj stratégie uplatňovania rodovej rovnosti v právnom jazyku. Často sa upozorňuje na skutočnosť, že prosté preberanie konkrétnej právnej úpravy zohľadňujúcej špecifiká jedného jazyka do iných právnych poriadkov je problematické. (Pozri napr. Tolstokorova, 2005.) Neprispôsobenie pravidiel konkrétnej jazykovej kultúry a konkrétnemu právnemu poriadku totiž môže mať aj pri dobrom úmysle negatívny vplyv na situáciu v jazyku, práve a spoločnosti.

Inšpiráciu pre právnú úpravu možno vzhľadom na charakteristiky slovenského jazyka hľadať predovšetkým v Nemecku, Švajčiarsku, prípadne v krajinách južnej Európy. V týchto krajinách existuje viacero príkladov dobrej praxe, ktoré sa vzájomne dopĺňajú, a vytvárajú tak vhodné prostredie pre prijatie akceptovateľných zákonných riešení. Tieto príklady zároveň vyvracajú obavy o finančnú a časovú náročnosť zavedenia rodovo vyváženého jazyka do práva či pochybnosti o strate estetickej, regulatívnej a informačnej hodnoty právneho poriadku.

⁴² Požiadavka zrozumiteľnosti sa teda v týchto ustanoveniach vyskytuje.

Legislatívnotechnické predpisy si už dlhodobo vyžadujú systémové zmeny, ktoré by zohľadňovali unikátnu úlohu týchto predpisov v uvádzaní zákonov do života. Nepochybne by bolo významným krokom, keby tieto zmeny reflektovali aj súčasný vývoj v oblasti rodovo vyváženého právneho jazyka.

NEMECKO A ŠVAJČIARSKO – JEDEN CIEĽ, DVA RÔZNE PRÍSTUPY

Správa BRD Report *Maskuline und feminine Personenbezeichnungen in der Rechtssprache* z roku 1991, ktorú vypracovala medzirezortná pracovná skupina pre právny jazyk v Nemecku, rozlišuje tzv. Amtssprache (úradný jazyk) a Vorschriftenprache (jazyk predpisov). Úradný jazyk chápe ako akúkoľvek administratívnu komunikáciu, ústnu či písanú, vrátane rozhodnutí správnych orgánov. Patria sem aj rôzne formuláre, zmluvné vzory a rozhodnutia súdov. Ide teda o situácie, keď sa jazyk vzťahuje ku konkrétnym adresátkam a adresátom. Jazyk predpisov predstavuje skupinu zákonov, nariadení, vyhlášok a ďalších právnych noriem, ktoré sú všeobecne záväzné, okruh adresátov a adresátok nie je vymedzený. Dôvodom pre toto rozlíšenie bola úvaha, že práve zásada rovnakého zaobchádzania nedovoľuje, aby sa v jazyku legislatívy rozlišoval a zdvojoval ženský a mužský gramatický rod. Komplexná revízia právneho poriadku, ktorá by takéto zdvojovanie zaviedla, sa považovala za neestetickú a časovo aj finančne náročnú. Tento postoj je prekonaný vo švajčiarskej úprave. Podobne ako v Nemecku, v roku 1991 prijala medzirezortná pracovná skupina Federálnej švajčiarskej správy usmernenie, ktoré zavádza do úradného jazyka, ako aj do jazyka predpisov rodovú vyváženosť (Swiss Report – Sprachliche Gleichbehandlung von Mann und Frau in der Gesetz- und Verwaltungssprache). Švajčiarska prax rodovo vyváženého jazyka v zákonoch zachovala ich estetickú, informačnú a regulačnú hodnotu, a vyvrátila tak obavy, ktoré sa objavili v Nemecku. Keďže k zmenám zákonov dochádza postupne, nevyžaduje si aplikácia rodovo vyváženého právneho jazyka veľké úsilie ani vynakladanie vysokých finančných prostriedkov. (Lamb – Nereo, 2012, s. 115 – 116)

6 Záver

Najhlbšie opodstatnenie používania rodovo vyváženého jazyka nachádzame v Ústave Slovenskej republiky, konkrétne v článku 12, odsek 1, prvá veta: „Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach.“ Článok 1 Charty základných práv Európskej únie obsahuje ešte výraznejší apel: „Ľudská dôstojnosť je nedotknuteľná. Musí sa rešpektovať a ochraňovať.“

Možno však považovať za dôstojné, keď sú ženy zneviditeľňované v jazyku hovorenom, písanom, či dokonca právnom? Dá sa vnímať ako dôstojné naše používanie jazyka v reči, zmluvách, súdnych či správnych konaniach alebo v právnych predpisoch, ktoré vytvára dojem, že v spoločnosti žijú len osoby mužského rodu? Inými slovami, je zachované „právo na to, aby sa s určitým človekom zaobchádzalo s rovnakou úctou a pozornosťou ako s ktorýmkoľvek iným“? (Dworkin, 2001, s. 283) Týmto a podobným otázkam bude potrebné čeliť pri zvažovaní miesta a limitov rodovo vyváženého jazyka v právnom prostredí na Slovensku.

Možnú odpoveď na výzvu v podobe zohľadnenia rovnosti žien a mužov v právnom jazyku ponúka nasledujúci príklad možných zmien v článku 17 Ústavy Slovenskej republiky. Tento článok ústavy ilustruje, že aj v najdôležitejších predpisoch sa neraz vyskytnú nekonzistentné formulácie. Vhodnými zmenami článku pritom možno docieľiť nielen uplatnenie rodovo vyváženého jazyka, ale súčasne aj zvýšiť jeho presnosť, zrozumiteľnosť a koherentnosť.

Daný článok už pred vykonaním zmien dominantne používa pojem osoba (napr. zadržaná osoba, zatknutá osoba, osoba obvinená) a pojem súd, čo vytvára predpoklad, aby sa tieto pojmy použili dôsledne v celom texte článku a zároveň umožňuje, aby sa rodovo nevyvážený jazyk článku neutralizoval. Ponúkané zmeny preto len minimálne zasiahnu do jeho znenia a zohľadnia aj pojmoslovie,

ktoré sa už používa. Zmeny uprednostnia rodovo neutrálne pojmy (osoba obvinená, osoba podozrivá, súd) pred pojmami v mužskom gramatickom rode (obvinený, podozrivý, sudca). V danom prípade sa tým prispeje aj k zvýšeniu regulatívnej a informačnej hodnoty článku, pretože v pôvodnom znení neboli označenia konzistentné (na jednej strane obvinený a na druhej strane osoba obvinená) a obsahovali aj nepresnosť (súd a sudca). Z hľadiska estetickej stránky textu článku ostane na zváženie, či v odseku 2 ponechať pôvodné označenie (nikoho), alebo ho nahradiť rodovo citlivejším označením (žiadnu osobu).

OSOBNÁ SLOBODA RODOVO VYVÁŽENÁ A PRÁVNE KOHERENTNÁ

(1) Osobná sloboda sa zaručuje.

(2) *Nikoho* nemožno stíhať alebo pozbaviť slobody inak, ako z dôvodov a spôsobom, ktorý ustanoví zákon. *Nikoho* nemožno pozbaviť slobody len pre neschopnosť dodržať zmluvný záväzok.

(3) **Obvineného alebo podozrivého** z trestného činu možno zadržať len v prípadoch ustanovených zákonom. *Zadržaná osoba* musí byť ihneď oboznámená s dôvodmi zadržania, vypočutá a najneskôr do 48 hodín prepustená na slobodu alebo odovzdaná súdu. **Sudca** musí *zadržanú osobu* do 48 hodín a pri obzvlášť závažných trestných činoch do 72 hodín od prevzatia vypočuť a rozhodnúť o väzbe alebo o jej prepustení na slobodu.

(4) **Obvineného** možno zatknúť iba na odôvodnený písomný príkaz **sudcu**. *Zatknutá osoba* musí byť do 24 hodín odovzdaná súdu. **Sudca** musí zatknutú osobu do 48 hodín a pri obzvlášť závažných trestných činoch do 72 hodín od prevzatia vypočuť a rozhodnúť o väzbe alebo o jej prepustení na slobodu.

(5) Do väzby možno vziať iba z dôvodov a na čas ustanovený zákonom a na základe rozhodnutia **súdu**.

(6) Zákon ustanoví, v ktorých prípadoch možno prevziať *osobu* do ústavnej zdravotníckej starostlivosti alebo ju v nej držať bez jej súhlasu. Takéto opatrenie sa musí do 24 hodín oznámiť **súdu**, ktorý o tomto umiestnení rozhodne do piatich dní.

(7) Skúmanie duševného stavu *osoby obvinenej* z trestného činu je možné iba na písomný príkaz **súdu**.

(1) Osobná sloboda sa zaručuje.

(2) *Nikoho* nemožno stíhať alebo pozbaviť slobody inak, ako z dôvodov a spôsobom, ktorý ustanoví zákon. *Nikoho* nemožno pozbaviť slobody len pre neschopnosť dodržať zmluvný záväzok.

(3) **Osobu obvinenú alebo osobu podozrivú** z trestného činu možno zadržať len v prípadoch ustanovených zákonom. *Zadržaná osoba* musí byť ihneď oboznámená s dôvodmi zadržania, vypočutá a najneskôr do 48 hodín prepustená na slobodu alebo odovzdaná súdu. **Súd** musí *zadržanú osobu* do 48 hodín a pri obzvlášť závažných trestných činoch do 72 hodín od prevzatia vypočuť a rozhodnúť o väzbe alebo o jej prepustení na slobodu.

(4) **Obvinenú osobu** možno zatknúť iba na odôvodnený písomný príkaz **súdu**. *Zatknutá osoba* musí byť do 24 hodín odovzdaná súdu. **Súd** musí zatknutú osobu do 48 hodín a pri obzvlášť závažných trestných činoch do 72 hodín od prevzatia vypočuť a rozhodnúť o väzbe alebo o jej prepustení na slobodu.

(5) Do väzby možno vziať iba z dôvodov a na čas ustanovený zákonom a na základe rozhodnutia **súdu**.

(6) Zákon ustanoví, v ktorých prípadoch možno prevziať *osobu* do ústavnej zdravotníckej starostlivosti alebo ju v nej držať bez jej súhlasu. Takéto opatrenie sa musí do 24 hodín oznámiť **súdu**, ktorý o tomto umiestnení rozhodne do piatich dní.

(7) Skúmanie duševného stavu *osoby obvinenej* z trestného činu je možné iba na písomný príkaz **súdu**.

Pre vhodnú, presnú a prijateľnú úpravu jednotlivých právnych noriem je rozhodujúci ich kontext v rámci zákona (v tomto prípade Ústavy SR), ako aj v rámci odvetvia úpravy či celého právneho poriadku. Nie každý prípad môže mať jednoduché riešenie a aj pre uvedený text existuje niekoľko alternatív, ktoré možno uplatniť pri zachovaní požiadavky rodovej vyváženosti, ako aj štandardov právneho jazyka.

Pri úprave mnohých predpisov môžu vzniknúť ťažko riešiteľné situácie, keď bude potrebné uprednostniť jednu z požiadaviek na právny jazyk či rodovo vyvážený jazyk a inú ponechať v úzadí. V každom prípade by sa však mala rešpektovať ľudská dôstojnosť. „Lidská důstojnost není jen základním právem jako takovým, ale představuje samotný základ základních práv.“ (Syllová a kol., 2010, s. 1156)

Literatúra

- BERDISOVÁ, Lucia: Teoreticko-právne reflexie konceptu rovnosti v právnom systéme Slovenskej republiky. In FILČÍK, Marián (ed.): *Právne aspekty rovnakého zaobchádzania v slovenskej realite*. Bratislava: EQUILIBRIA s. r. o. 2012, s. 9 – 28.
- ČIČ, Milan a kol.: *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Bratislava: Eurokódex 2012.
- DAVALA, Michal: Miesto dobrých mravov v antidiskriminačnej legislatíve. In FILČÍK, Marián (ed.): *Právne aspekty rovnakého zaobchádzania v slovenskej realite*. Bratislava: EQUILIBRIA s. r. o. 2012, s. 29 – 43.
- DRGONEC, Ján: *Ústava Slovenskej republiky. Komentár*. Šamorín: Heuréka 2007.
- DWORKIN, Ronald: *Když sa práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH 2001.
- FEKETE, Imrich: *Občiansky zákonník 1. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokódex 2011.
- FISHER, Judith D.: The Supreme Court and Gender-Neutral Language. Splitting la difference. In *33 Women's Rights Pptr. 218. Research Paper Series No. 2013-14*. Louisville: University of Louisville School of Law Legal Studies 2012.
- FORD, Frances (ed): *Out of the Darkness. Paths to Inclusive Worship*. Sydney, N.S.W.: Australian Council of Churches, Language and Liturgy Task Group 1986.
- Genderově neutrální jazyk v Evropském parlamentu*. Európsky parlament (6. volební období) 2009.
Dostupné na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB\(2009\)0001_CS.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB(2009)0001_CS.pdf)
- Guidelines on Gender-Neutral Language*. UNESCO 1999.
Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001149/114950mo.pdf>
- HOLLÄNDER, Pavel: Paradox právneho jazyka. In *Kultúra slova*, č. 6, 1995, s. 328 – 331.
Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1995/6/ks1995-6.html#paradox-pravneho-jazyka>
- HUBÁLKOVÁ, Eva: *Přehled judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Zákaz diskriminace*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2013.
- It's Mother God, Please, Brothers. In *The Sydney Morning Herald*, 17. 2. 1987.
Dostupné na: <http://news.google.com/newspapers?nid=1301&dat=19870217&id=nypWAAAAIBAJ&sjid=oeQDAAAAIBAJ&pg=4949,661258>
- KMEC, Jiří a kol.: *Evropská úmluva o lidských právech. Komentář*. Praha: C. H. Beck 2012.
- KNAPP, Viktor: *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck 1995.
- LAMAČKOVÁ, Daniela: *Zákaz diskriminácie na základe pohlavia a rodu. Právne východiská*. Bratislava: Občan, demokracia a zodpovednosť 2013.
Dostupné na: <http://odz.sk/zakaz-diskriminacie-na-zaklade-pohlavia-a-rodu-pravne-vychodiska/>
- LAMB, Victoria – NEREO Fillipo: „Chancengleichheit unter den Bürgerinnen und Bürgern“? A Study of How the German Basic Law and the German Version of the Swiss Constitution Exhibit and Avoid Sexist Language. In *German Life and Letters*, roč. 65, č. 1, 2012, s. 109 – 126.
- Make Equality in Law a Reality in Fact. Compilation of Recommendations of the Committee on Ministers in the Field of Equality Between Women and Men*. Council of Europe 2011.
Dostupné na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/standards-mechanisms/Compilation%20GE%20recommandations_en%20.pdf
- FIORITTO, Alfredo (ed.): *Manuale di stile. Strumenti per semplificare il linguaggio delle pubbliche amministrazioni*. Roma: Presidenza del Consiglio dei Ministri 1997.
Dostupné na: http://www.funzionepubblica.gov.it/media/277365/manuale_di_stile.pdf
- Misure per attuare parità e pari opportunità tra uomini e donne nelle amministrazioni pubbliche. Rapporto Supplementare*. Roma: Presidenza del Consiglio dei Ministri 2012.
Dostupné na: http://www.funzionepubblica.gov.it/media/1042080/12_12_13_rapp_supp.pdf
- PRUSÁK, Jozef: *Teória práva*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK v Bratislave 1995.
- ROBUSTELLI, Cecilia: *Linee guida per l'uso del genere nel linguaggio amministrativo. Progetto Genere e Linguaggio. Parole e Immagini della comunicazione*. Firenze: Comune di Firenze 2012.

Dostupné na: http://www.provincia.fi.it/fileadmin/assets/PARI_OPPORTUNITA_/Opuscolo_Linee_Guida_per_l_uso_del_genere_WEB.pdf

Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente. Európsky parlament (6. volebné obdobie) 2009.

Dostupné na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB\(2009\)0001_SK.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB(2009)0001_SK.pdf)

SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007.

SVÁK, Ján: *Ochrana ľudských práv v troch zväzkoch. III. zväzok*. Bratislava: Eurokódex 2011.

SVÁK, Ján a kol.: *Teória a prax legislatívy*. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o. 2012.

SYLLOVÁ, Jindřiška a kol.: *Lisabonská smlouva. Komentář*. Praha: C. H. Beck 2010.

ŠKOP, Martin: *Právo a vášeň. Jazyk, příběh, interpretace*. Brno: Masarykova univerzita 2012.

TESO, Elena – CROLLEY, Liz: Gender-Based Linguistic Reform in International Organisations. In *Language Policy*, roč. 12, č. 2, 2013, s. 139 – 158.

TOLSTOKOROVA, Alissa: Gender Equality in Language and Communication. Human Rights Perspective.

Prednesené na výročnom stretnutí International Communication Association 25. 5. 2009.

Dostupné na: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/1/3/4/4/pages13444/p13444-1.php

TOLSTOKOROVA, Alissa: Women's Visibility in Language as a Human Rights Issue. Challenges to Central and Eastern Europe in the Process of European Integration. *Prednesené na 8. medzinárodnom seminári Democracy and Human Rights in Multiethnic Societies, Institute for Strengthening Democracy in Bosnia (Konjic) 1. 9. 2005.*

Dostupné na: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/ATolstokorova1.pdf>

Vyplníme každý otvor 11 (02-06). Nález Arbitrážnej komisie Rady pre reklamu. Bratislava: Rada pre reklamu 2014.

Dostupné na: <http://www.rpr.sk/sk/nalez/-vyplnime-kazdy-otvor->

Zmeny v Etickom kódexe a Rokovacom poriadku Rady pre reklamu. Bratislava: Rada pre reklamu 2014.

Dostupné na: <http://www.rpr.sk/sk/novinky/zmeny-v-etickom-kodexe-a-rokovacom-poriadku-rady-pre-reklamu>

Zoznam citovaných právnych dokumentov

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW, 1979) (č. 62/1987 Z. z.).

Dostupné na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf

(citovaná anglická verzia dostupná na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>)

Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd.

Dostupné na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf

(citovaná anglická verzia dostupná na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>)

Carte dei diritti fondamentali dell'Unione Europea (2007/C 303/01).

Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/IT/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007P&from=SK>

Charta der Grundrechte der Europäischen Union (2007/C 303/01).

Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007P&from=SK>

Charta základných práv Európskej únie (2007/C 303/01).

Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>

Lisabonská zmluva (Zmluva o Európskej únii a Zmluva o fungovaní Európskej únie v znení Lisabonskej zmluvy).

Konsolidované znenie dostupné na: http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/sk_SK/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=FXAC08115

Listina základných práv evropské unie (2007/C 303/01).

Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007P&from=SK>

Občiansky zákonník (č. 40/1964 Zb.)

Protokol č. 12 k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd.

Dostupné na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf

(citovaná anglická verzia dostupná na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm>)

Recommendation No. R (84) 17 of the Committee of Ministers to member states on equality between women and men in the media.

Dostupné na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/women_media/Rec_84_17_en.pdf

Recommendation No. R (90) 4 of the Committee of Ministers to member states on the elimination of sexism from language. Dostupné na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/women_media/Rec_84_17_en.pdf

Recommendation Rec (2003) 3 of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making. Dostupné na: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2229>

Recommendation CM/Rec (2007) 17 of the Committee of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms. Dostupné na: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1215219&Site=CM>

Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2006/54/ES z 5. júla 2006 o vykonávaní zásady rovnosti príležitostí a rovnakého zaobchádzania s mužmi a ženami vo veciach zamestnanosti a povolania (prepracované znenie). Dostupné na: http://www.diskriminacia.sk/sites/default/files/Smernica_EU_2006_54.pdf

Smernica Rady 2000/43/ES z 29. júna 2000, ktorou sa ustanovuje zásada rovnakého zaobchádzania medzi osobami bez ohľadu na ich rasový alebo etnický pôvod.

Dostupné na: http://www.diskriminacia.sk/sites/default/files/Smernica_2000_43rasova.pdf

Smernica Rady 2000/78/ES z 27. novembra 2000, ktorou sa ustanovuje všeobecný rámec pre rovnaké zaobchádzanie v zamestnaní a povolani.

Dostupné na: http://diskriminacia.sk/sites/default/files/smr2000_78_es.pdf

Smernica Rady 2004/113/ES z 13. decembra 2004 o vykonávaní zásady rovnakého zaobchádzania medzi mužmi a ženami v prístupe k tovaru a službám a k ich poskytovaniu.

Dostupné na: http://www.diskriminacia.sk/sites/default/files/Smernica_2004_113_rodova.pdf

Trestný zákon (č. 300/2005 Z. z.)

Ústava Slovenskej republiky (č. 460/1992 Zb.)

Zákon o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) (č. 365/2004 Z. z.)

Zákon Slovenskej národnej rady o priestupkoch (č. 372/1990 Zb.)

Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolingvistickom kontexte

Alexandra Ostertágová

- 1 Úvod
- 2 Jazyk ako spoločenský nástroj myslenia
- 3 Znevýhodňovanie žien v jazyku
- 3.1 Generické maskulínium a zneviditeľňovanie žien – psycholingvistický prístup
- 4 Postoje k rodovo symetrickému jazyku a kvalita rodovo vyvážené formulovaných textov – výsledky empirického výskumu
- 4.1 Postoje k rodovo symetrickému jazyku medzi študentkami a študentmi humanitných a spoločenských odborov vysokých škôl
- 4.1.1 Skúsenosti s používaním rodovo a/symetrických foriem označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu
- 4.1.2 Postoje k používaniu rodovo symetrického označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu
- 4.1.3 Citlivosť na používanie rodovo a/symetrického označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu
- 4.1.4 Zhrnutie prieskumu postojov k rodovo a/symetrickému jazyku v oficiálnych textoch
- 4.2 Čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistická úroveň textov formulovaných rodovo symetricky
- 5 Záver

1 Úvod

Problematika rodovo a/symetrického jazyka získala pozornosť vo viacerých psychologických prístupoch, najmä v rámci psycholingvistiky a diskurzívnej psychológie. Psycholingvistika skúma predovšetkým otázky súvisiace s používaním generického maskulína: opisuje a vysvetľuje, ako vplýva generické označovanie osôb mužskými tvarmi podstatných mien na reprezentácie, ktoré si v mysliach utvárajú prijímateľky a prijímatelia textu. Predstavia si ľudia zamestnankyne aj zamestnancov, keď sa v texte píše len o zamestnancoch?

Diskurzívna psychológia nazerá na problematiku rodovo asymetrického jazyka komplexnejšie. Sleduje nielen účinky jeho používania na individuálne myslenie a prežívanie ľudí, ale zameriava sa na jazyk a jeho používanie v širšom spoločenskom kontexte. Ako ženy a muži prostredníctvom jazyka konajú? Aké rečové a konverzačné stratégie a pravidlá používajú na utváranie a vyjednávanie svojej pozície? Ako je používanie jazyka na individuálnej aj makrospoločenskej úrovni (napr. mediálny diskurz) previazané s formovaním spoločenského (seba)ponímania žien a mužov? (Weatherall, 2002)

V rámci oboch týchto prístupov možno nájsť viacero prepojení so sociolingvistickým skúmaním, ktoré viacero autoriek a autorov chápe ako štúdium variácií v jazyku, ktorého cieľom je zistiť, čo

nám tieto variácie hovoria o samotnom jazyku, ako aj o poznaní vzťahujúcom sa k jazyku, ktorým disponujú používateľky a používatelia jazyka. (Wardhaugh, 2006, s. 12) Z takéhoto vymedzenia predmetu sociolingvistiky, ako aj z teoretických a empirických poznatkov plynúcich z psychologických vied je zrejmé, že jazyk a spôsob jeho využívania v komunikácii významne súvisí s psychickým svetom človeka. Jazyk nie je neutrálny nástroj, ktorý človek jednoducho použije vtedy, keď chce svoje myšlienky sprostredkovať ďalším ľuďom, ale je nástrojom samotného myslenia. Spôsob, ako sa o veciach a ľuďoch hovorí, spoluurčuje spôsob, ako o veciach a ľuďoch uvažujeme a vôbec môžeme uvažovať. (Plichtová – Brozmanová – Berecká, 2000, Plichtová, 2010) Súčasne treba jazyk chápať ako produkt a vlastníctvo spoločnosti, nielen individuálnych bytostí (Klein, 1996). V jazyku sú vyjadrené myšlienky jednotlivých osôb a spoločensky zdieľané normy a pravidlá, spoločenské usporiadanie a nerovnosti, ktoré sa používaním jazyka jednotlivými osobami spätne formujú a utvárajú. (Plichtová – Brozmanová – Berecká, 2000) Rozšírené používanie rodovo asymetrického jazyka teda na jednej strane vyplýva z celkového štruktúrneho znevýhodnenia žien a na druhej strane znevýhodnenie žien v spoločnosti ďalej reprodukuje a upevňuje. Ak hovoríme o politikoch, a máme pritom na mysli aj političky, ľudia, ktorí nás počúvajú, si v mysli vybavujú predovšetkým politikov. Potom sa môže zdať, že ženy vo verejnej sfére pôsobia minimálne, že verejná sféra je priestorom mužov a priestorom vhodným predovšetkým pre mužov. Túto predstavu niekedy explicitne potvrdia mienkotvorné osobnosti verejného života na Slovensku, ako to urobil napríklad Ján Čarnogurský, „podľa ktorého ‚slovenská špičková politika nie je pre ženy... Pretože je veľmi tvrdá, bojuje sa aj takými nedovolenými údermi, a žena toto ani nevie, ani si dosť dobre nemôže dovoliť...‘“ (Kamarík, 2010 podľa Ostertágovej, 2013, s. 53). Toto vyjadrenie sa zakladá na viacerých spôsoboch znevýhodňovania žien prostredníctvom jazyka, najmä na asociatívnom priradovaní odlišných, vzájomne sa vylučujúcich charakteristík ženám (ako mäkká, jemná, starostlivá) a mužom (tvrdý, pribojný, drsný). Tieto asociácie vychádzajú zo stereotypov, ktoré majú s realitou spoločného málo, mnohokrát nič. (Cviková, 2005) Odlišné vlastnosti sa priradujú aj rôznym sféram života. Ak chápeme napríklad politiku alebo biznis ako „tvrdú hru“, implicitne predpokladáme, že sa v nich presadia asertívni a pribojní ľudia a tieto vlastnosti stereotypne pripisujeme práve mužom.

Problém pritom nespočíva len v tom, že sa ženám a mužom priradujú odlišné atribúty, ale tiež v skutočnosti, že tieto atribúty majú odlišnú hodnotu. Atribúty mužskosti alebo maskulinity (napr. sila) sú v spoločnosti hodnotené vyššie, resp. pozitívnejšie než symboly ženskosti či femininity (napr. slabosť). Ako výstižne zhrňa vo svojej koncepcii rodovo príznakovej metafory Julie A. Nelson (1996, s. 7): „Ak je maskulínne ‚silné‘ a feminínne ‚slabé‘, kto by chcel byť slabým?“ (Pozri aj Cviková – Debrecéniová – Kobová, 2006)

Na symbolickú hierarchiu mužskosti a ženskosti odkazujú slovné spojenia ako napríklad „nebuď ako baba“ či „babské reči“, ktoré priamo vyjadrujú to, čo je nehodnotné alebo zlé prostredníctvom ženského pomenovania („baba“). Naopak, výrazy „buď chlap“ či „chlapské slovo“ vyjadrujú pozitívnu hodnotu. Ak chápeme jazyk ako spoločenský nástroj myslenia, takéto vyjadrovanie prestáva byť len pomenovaním, označením či slovom. Stáva sa nástrojom formujúcim naše zmýšľanie o ženách a mužoch, o ich pozícii a rolách v spoločnosti. Nakoľko je takéto chápanie jazyka odôvodnené? Skutočne môže jazyk spoluurčovať to, na čo myslíme a ako o veciach premýšľame? A skutočne je spôsob, akým jazyk používame, ovplyvnený širším spoločenským kontextom a nerovnosťami v spoločnosti? Ako premýšľajú o vzťahu jazyka a myslenia všeobecne a o význame rodovo vyváženého jazyka konkrétni ľudia?

Cieľom textu je naznačiť odpovede na tieto otázky. V prvej časti preto stručne vysvetľujem základné argumenty lingvistiky a sociolingvistiky, ktoré postulujú vzťah medzi jazykom, spoločnosťou a individuálnym myslením, podľa ktorých nemožno na jazyk nahliadať len ako na formálny systém znakov, ale je potrebné ho chápať ako spoločenský úzus, ktorý v každodenných komunikačných praktikách ustanovujú, reformulujú a reprodukujú jeho používateľky a používatelia. Táto perspektíva formovala aj tzv. obrat k jazyku v psychológii. V druhej časti venujem pozornosť najmä problematike zneviditeľňovania žien gramatickým pravidlom generického maskulína. Problematike sa venujem z perspektívy psycholingvistického výskumu, ktorý prináša v slovenskom jazykovom prostredí dosiaľ takmer nereflektované poznatky o tom, že mužský gramatický rod v textoch ovplyvňuje mentálne reprezentácie používateľiek a používateľov jazyka. Pravidlo generického maskulína sa uplatňuje v používaní slovenského jazyka pravidelne a v značnom rozsahu, preto o ňom treba uvažovať ako o vplyvnej lingvistickej norme. Text uzatvára správa zo sondážneho sociolingvistického výskumu medzi študentkami a študentmi vysokých škôl na Slovensku, ktorého cieľom bolo sledovať postoje tejto skupiny k používaniu rodovo vyváženého a nevyváženého jazyka.

2 Jazyk ako spoločenský nástroj myslenia

V psychológii dosiaľ pretrvávajú polemiky o tom, či možno jazyk chápať len ako nástroj zdieľania individuálnych myšlienok, pocitov a zámerov, alebo či jazyk – jeho štruktúra a spôsob používania – tieto psychické obsahy a procesy spoluutvára. V hlavnom prúde psychológie pritom dodnes prevláda predstava, že jazyk je len prostriedkom komunikácie vnútorných obsahov, ktoré sú od neho nezávislé, sú determinované individuálnymi osobnostnými črtami, postojmi či skúsenosťami. (Plichtová – Brozmanová – Berecká, 2000) Hoci sa takéto presvedčenie intuitívne môže zdať prijateľné, novšie smery v psychológii naznačujú opak. Štruktúra jazyka, spôsob, ako sa používa a konkrétne interakcie, v ktorých sa používa, spoluutvárajú spôsob myslenia a konania jeho používateľiek a používateľov. (Tamže) Takéto chápanie zahrnuje ďalší dôležitý predpoklad, že jazyk je spoločenský fenomén. Vývin jazykových schopností totiž nemôže prebiehať na výsostne individuálnej úrovni, ale vždy v interakcii s ďalšími ľuďmi. (Klein, 1996) S osvojovaním si gramatických pravidiel a pojmov si pritom človek osvojuje tiež kultúrne zdieľané významy týchto pojmov. Neučí sa tak len jazyk – napríklad gramatické a pragmatické pravidlá, ale spolu s nimi si osvojuje spoločenské reprezentácie, pravidlá a normy, ktoré sú v jazyku ukotvené. (Tamže)

Jedným z východísk, ktoré dodnes formuje teoretický a empirický prístup k jazyku ako spoločenskému nástroju myslenia, je tzv. Sapirova – Whorfova hypotéza. Antropológ a lingvista Edward Sapir už na konci 20. rokov minulého storočia vyslovil názor, že „ľudské bytosti nežijú v objektívnom svete osamote a nežijú osamote ani vo svete sociálnych aktivít – ako sa obyčajne predpokladá – ale sú do značnej miery vydané napospas jazyku, ktorý sa stáva prostriedkom vyjadrenia spoločnosti, do ktorej patria. Predstava, že sa niekto vyrovnáva s realitou v zásade bez toho, aby používal jazyk, a že jazyk je len sprievodným nástrojom na riešenie špecifických problémov v rámci komunikácie alebo uvažovania, je iluzórna. ‘Reálny svet’ je v skutočnosti do veľkej miery nevedome vybudovaný na jazykových zvyklostiach skupiny.“ (1929; podľa Whorf, 1941, s. 198)

V literatúre sa najčastejšie uvádzajú dve verzie tejto hypotézy, ktoré sa zvyknú označovať ako slabá a silná verzia (Parks – Robertson, 1998a). Podľa tzv. silnej verzie Sapirovej – Whorfovej hypo-

tézy, ktorá sa nesprávne pripisovala a stále často pripisuje pôvodným autorom Edwardovi Sapirovi a Benjaminovi L. Whorfovi (Alford, 1978), psychické procesy ľudí sú doslovne determinované a kontrolované jazykovým systémom. Mnohé výskumníčky a výskumníci vynaložili nemalú snahu, aby takýto pevný príčinný vzťah medzi jazykom a myslením spochybnil (Alford, 1978). Empiricky sa testovali predovšetkým funkcie vnímania farieb, priestoru a času v spoločnostiach, ktoré na označovanie týchto fyzikálnych vlastností sveta používajú zásadne odlišné taxonomické systémy a gramatické pravidlá. Výsledky tohto snaženia naznačujú, že spektrálne vnímanie farieb, vnímanie času a priestoru sú naprieč kultúrami s odlišnými jazykmi skôr univerzálne než špecifické, a teda vychádzajú zrejme väčšmi z fyziologických vlastností a funkcií ľudskej anatómie než z jazykovej štruktúry konkrétnych spoločností. (Berry a kol., 2002, s. 147 – 160)

Druhá, tzv. slabá verzia Sapirovej – Whorfovej hypotézy predpokladá, že moc jazyka nespočíva ani tak v priamom formovaní základných poznávacích procesov človeka, ale v udržiavaní existujúcich sociálnych štruktúr; podieľa sa na interpretácii a triedení skúseností, a teda aj na konštruovaní reality. (Parks – Robertson, 1998a; Whorf, 1941)

Záujem o jazyk ako konštitutívny prvok ľudskej existencie – ako na individuálnej, tak na celospoločenskej historickej a kultúrnej úrovni – sa dostal do pozornosti psychológie tiež zásluhou postmodernistických a postštrukturalistických smerov vo filozofii druhej polovice minulého storočia (Plichtová, 2010). V dôsledku reflexie zmeny myslenia vo filozofii a následne v sociálnych a humanitných vedách začiatkom 20. storočia prišlo v psychológii k tzv. obratu k jazyku a neskôr k tzv. diskurzívnemu obratu (Wheatherall, 2002). Tému, že „porozumění psychické a sociální reality vyžaduje zkoumat procesy, jimiž je tato realita reprezentována, reprodukována či transformována v jazyce a jiných semiotických systémech“ (Zábrodská, 2010, s. 250) v súčasnosti overuje a potvrdzuje mnoho výskumov.

Poznatky o úlohe jazyka tvoria dôležité východisko pre uvažovanie o rodovo asymetrickom jazyku. Feministická lingvistika identifikovala viacero spôsobov, akými sú ženy v jazyku znevýhodňované – používanie generického maskulína, negatívne hodnotenie „ženského“ oproti „mužskému“ či znižovanie významu žien oproti mužom. Ak predpokladáme, že jazyk významne formuje myslenie individuálnych ľudí a utvára spoločenskú realitu, znevýhodňovanie žien v jazyku nemožno chápať ako marginálny problém.

3 Znevýhodňovanie žien v jazyku

Odhaľovaním spôsobov znevýhodňovania žien v jazyku sa zaoberá feministická lingvistika. Výskumný záujem feministickej lingvistiky možno podľa Ingrid Samel (1995, s. 46) vyjadriť dvoma otázkami:

Ako zaobchádza so ženami samotný jazyk (t. j. jazykový systém)?

Ako zaobchádzajú so ženami používatelky a používatelia jazyka?

Znevýhodňovanie žien v jazyku teda prebieha vo formálnom jazykovom systéme (gramatike), ako aj v samotnom používaní jazyka. Rodovo asymetrické používanie jazyka má významný dosah na to, ako sa o ženách a mužoch uvažuje, aké postoje sa voči ženám a mužom zastávajú a v konečnom dôsledku na asymetrickú pozíciu žien a mužov v spoločnosti. Sociálna psychologička Nancy Henley (1987; podľa Weatherell, 2002) identifikovala tri hlavné spôsoby znevýhodňovania žien v jazy-

ku: ignorovanie a zneviditeľňovanie žien v jazyku, príliš úzke definovanie žien v jazyku a napokon podceňovanie žien.

Ženy sú vo formálnom jazykovom systéme ignorované a prehliadané najmä v rámci pravidla generického maskulína. Podľa tohto pravidla sa na označovanie skupín, v ktorých sú ženy a muži, používa plurál mužského tvaru podstatných mien, singulárne tvary sa zase používajú na označenie všeobecných pomenovaní – profesií či pracovných pozícií. Príliš úzke definovanie žien v jazyku súvisí podľa konceptualizácie Nancy Henley so zaužívanou praxou zmeny mena žien po sobáši, ktorá otvára otázku, čo v našej kultúre tvorí základ, od ktorého sa odvodzuje identita žien. Minimálne v západnej kultúre totiž predstavuje meno a pomenovanie významný individualizačný akt – prostredníctvom pomenovania sa človeku priznáva rola autonómnej a jedinečnej bytosti. (Weatherall, 2002) O zmene mena ženy po sobáši teda možno uvažovať ako o symbolickom vyjadrení závislosti jej individuality od muža, konkrétne od manžela.

Dalej možno podľa Henley (1987; podľa Weatherell, 2002) uvažovať o podceňovaní žien v jazyku. S mužskosťou sa najčastejšie asociujú pojmy s pozitívnou konotáciou, ako sila, dominancia, pribojnosť, zatiaľ čo so ženskosťou sa väčšmi asociujú negatívne konotované pojmy, ako slabosť, submisivita alebo pasivita. Navyše, mužský tvar podstatných mien sa často hodnotí kladnejšie než ekvivalentný ženský tvar (Weatherall, 2002). Toto pozorovanie jednoznačne potvrdzuje empirický výskum Magdaleny Formanowicz a spoluautoriek (2013), v ktorom autorky rozposlali potenciálnym zamestnávateľským organizáciám fiktívne životopisy uchádzačiek o prácu, ktoré svoje predchádzajúce pracovné pozície označovali buď ženským, alebo mužským tvarom podstatných mien (napr. manažérka – manažér). Pokiaľ sa ženy samy označovali ako manažérky, potenciálne zamestnávateľské organizácie reagovali na životopis s oveľa menšou pravdepodobnosťou než v prípade, že sa označovali mužským tvarom.

Pravidlo generického maskulína považujem za jednu z najvýznamnejších prekážok rodovo vyváženého jazyka. Generické maskulínium sa používa neuvedomovane, chápe sa ako implicitná norma spôsobu označovania osôb, pričom môže mať na uvažovanie o ženách a mužoch zásadne negatívny vplyv. V ďalšom texte sa preto budem venovať práve problematike zneviditeľňovania žien v jazyku prostredníctvom generického označovania osôb mužským tvarom podstatných mien.

3.1 Generické maskulínium a zneviditeľňovanie žien – psycholingvistický prístup

Ženy sú v každodennom jazyku zneviditeľňované používaním generického maskulína. (Henley – Hamilton – Thorney, 1984; Samel, 1995) Pravidlo generického maskulína otvára otázku vzťahu medzi gramatickým rodom podstatných mien (genus) a pohlavím označovaných osôb (sexus). Touto otázkou sa zaoberala už okolo roku 400 p. n. l. filozofická škola sofistov (Irmén – Köhncke, 1996; podľa Stahlberg – Sczesny, 2001). Podľa základnej príručky gramatiky nemeckého jazyka Duden Grammatik (1988, s. 199; podľa Irmén – Linnen, 2010, s. 3) „[g]ramatický rod (genus) podstatných jmen, s nímž jsou označovány osoby, se obecně shoduje s pohlavím osob (sexus)“. Podobne sa v slovenskom jazyku gramatický rod (genus) podstatných mien a zámen považuje za centrálny člen „sémantickej kategórie genus/sexus (funkčno-sémantická kategória rodovosti), kam patria substantíva s prirodzeným rodom“ (Sokolová, 2007, s. 23).

V prípade používania generického maskulína sa však uplatňuje skôr lingvistické východisko, ktoré chápe gramatický rod ako formálny znak. Generické maskulínium sa v slovenčine používa pravidelne a bez ohľadu na reálne zastúpenie žien v skupinách, ktoré sa opisujú. V prípade učiteľského štrajku napríklad médiá informovali o „štrajku učiteľov“ bez ohľadu na skutočnosť, že školstvo patrí medzi odvetvia s najvyšším zastúpením žien – v roku 2007 pôsobilo v školstve takmer 80 % žien (Cviková – Filadelfiová, 2008). Podobne orgány štátnej správy oslovujú „poistencov“, „uchádzačov o zamestnanie“ či „daňových poplatníkov“. Dokonca aj v rámci diskusie o rodovo vyváženom jazyku dokument Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente odporúča v prípadoch, „keď treba spoločne označiť mužských a ženských reprezentantov určitej profesie alebo skupiny... [používať] formy mužského rodu ako všeobecné... označujúce reprezentantov oboch pohlaví (najmä v množnom čísle: ‚slovenskí vedci‘ = ‚slovenskí vedci + slovenské vedkyne‘... – ale aj v jednotnom čísle: ‚sľub poslanca NR SR‘).“ (S. 10, kurzívou zvýraznila autorka) Napriek tomu, že sa generické maskulínium bežne používa, vo svetle feministických psycholingvistických prístupov ho nemožno považovať za bezproblémové.

Feministická psycholingvistika skúma vplyv použitého gramatického rodu na predstavy, ktoré si prijímateľky a prijímatelia textov utvárajú; v popredí stojí otázka, či mužský gramatický rod podstatných mien skutočne pôsobí neutrálne, a teda či si ľudia pod takýmto označením predstavujú aj ženy, aj mužov. Približne od 70. rokov 20. storočia (pozri napr. Blake – Klimmt, 2010; Braun a kol., 2007) sa nazhromaždilo množstvo empirickej evidencie, ktorá jednoznačne preukazuje negatívny vplyv generického maskulína: Ak sa osoby v texte označujú mužským rodom, recipientky a recipienti textu si skutočne vo väčšej miere predstavujú mužov než ženy. Tento vplyv pritom moderuje aj kontext prezentovanej situácie – ak text informuje o „elektrikároch“, reprezentácia mužov bude v dôsledku rodovej profesijnej segregácie pravdepodobne oveľa vyššia než napríklad v prípade, že text informuje o „učiteľoch v materskej škole“. (Prehľad pozri v Irmen – Linner, 2010.) Jazykové vyjadrenie teda nie je jediným zdrojom, z ktorého ľudia pri utváraní mentálnych reprezentácií čerpajú. Lisa Irmen a Ute Linner (2010) preto navrhujú vysvetľovať vplyv reprezentácie genericky maskulínných názvov osôb prostredníctvom prístupu nazývaného priradenie scenára a fokus – anglicky *scenario mapping and focus* (Sanford – Garrod, 1982; podľa Irmen – Linner, 2010). Tento prístup zohľadňuje aktuálnu jazykovú prezentáciu aj skúsenosťou nadobudnuté poznatky uložené vo forme scenárov, keďže sa na čítaní textov podieľajú minimálne dve dynamické časti pamäti: „Na jednej strane je to explicitný fokus, ktorý zahrnuje momentálne relevantné obsahy diskursu, na druhej strane implicitný fokus, ktorý zahrnuje automaticky aktivované kontextuálne znalosti vo forme tzv. scénárov.“ (Garrod, 1995; podľa Irmen – Linner, 2010, s. 6) Text pôsobí ako určitý podnet, na základe ktorého začne človek mapovať existujúce scenáre uložené v pamäti. Snaží sa pritom priradiť prezentovanú situáciu k už známemu scenáru, a ak sa to nedarí, porozumenie textu zlyháva. Dobrým príkladom je situácia, keď sa človek pokúša čítať odborný text. Ak nedisponuje znalosťami, o ktoré sa odborný text opiera, nemôže jednotlivé slová a vety zaradiť do zmysluplnej štruktúry (teda scenára) a textu jednoducho nerozumie. (Irmen – Linner, 2010)

Podľa tohto modelu prijímateľky a prijímatelia textu čerpajú jednak z gramatického rodu, ktorý spúšťa rodovo špecifický scenár, jednak zo svojich znalostí o rodovo typických rolách (príklad „elektrikári“ a „učitelia v materskej škole“), ako aj zo znalostí o rodovo typických kontextoch (napríklad „práca na stavbe“ a „práca v kuchyni“).

Toto hľadisko umožňuje chápať rodovo symetrický jazyk komplexnejšie než len ako formálne

označovanie osôb mužským a ženským tvarom podstatných mien či zámen. Ženám a mužom sú dosiaľ neuvedomované i vedome prisudzované odlišné roly a odlišný priestor pôsobnosti, čo definuje individuálne možnosti žien a mužov a spoločenské chápanie konkrétnych kontextov ako „mužských“, alebo „ženských“.

Výskumne sa vplyv používania generického maskulína na mentálne zahrnutie žien a mužov overuje viacerými spôsobmi. Základným metodologickým princípom je prezentácia textov, v ktorých sa osoby označujú buď podľa pravidla generického maskulína iba mužským rodom, alebo rodovo vyvážené ženským aj mužským rodom. Následne sa sledujú reakcie participantiek a participantov (čas potrebný na prečítanie textu, odpoveď na otázku o zastúpení žien a mužov v predstave po prečítaní textu, počet uvádzaných ženských alebo mužských mien atď.). Odpovede zúčastnených osôb, ktoré pracovali s textom písaným v generickom maskulíne, sa potom porovnávajú s odpoveďami osôb, ktoré pracovali s rodovo vyvážené formulovaným textom. Porovnanie umožňuje odpovedať na otázku, či sa spoločné označovanie žien a mužov výhradne mužským tvarom podstatných mien podpisuje pod nižšie zahrnutie žien do mentálnych reprezentácií.

Využívané výskumné metodiky možno rozdeliť do dvoch skupín. Na jednej strane sú to metodiky s tzv. výzvovou charakteristikou, na druhej strane metodiky bez výzvovej charakteristiky. Rozdiel medzi oboma prístupmi spočíva v požiadavke priamo vyjadriť pohlavie osôb, o ktorých text informuje (Irmen – Linner, 2010), pričom výskumy s výzvovou charakteristikou vyzývajú k explicitnému vyjadreniu pohlavia osôb v predstavách vyvolaných textom. Tento postup uplatnila vo svojej výskumnej štúdii napríklad Jana Valdová (2008). Žiačky a žiaci základných škôl vo veku 10 až 18 rokov mali za úlohu vymýšľať vtipné prezývky alebo mená pre osoby vymysleného pripravovaného filmu. Postavy filmu boli opísané buď prostredníctvom generického maskulína, alebo rodovo symetricky. Ak zúčastnené osoby vymýšľali mená pre postavy označené generickým maskulínom, až 88,5 % týchto mien bolo mužských, pri rodovo vyvážených formuláciách postáv klesol podiel mužských mien o viac ako 30 %. (Valdová, 2008) Žiačky a žiaci teda pri utváraní svojich predstáv o postavách filmu pravdepodobne významne čerpali z použitého gramatického rodu a explicitné jazykové zahrnutie žien do názvov postáv následne viedlo k zahrnutiu žien do ich mentálnych reprezentácií. Predložená štúdia teda ponúka evidenciu o účinnosti používania rodovo vyváženého jazyka.

Ďalším príkladom výskumu s výzvovou charakteristikou môže byť štúdia autoriek Dagmar Stahlberg a Sabine Sczesny (2001), ktoré sa zúčastnených osôb pýtali na obľúbené postavy z filmov, politiky či umeleckej scény a podobne ako Jana Valdová (2008) formulovali otázku buď v generickom maskulíne (napríklad „obľúbený filmový hrdina“), dvojitém pomenovaním (napríklad „obľúbená filmová hrdinka alebo hrdina“), alebo prostredníctvom tzv. spájajúceho I. (V nemeckom jazyku sa ženský tvar tvorí príponou *-in* k mužskému tvaru. Slovo *Klient* označuje klienta a slovo *Klientin* zase klientku. Preto sa v nemecky hovoriacich krajinách niekedy využíva formulácia *KlientIn*, ktorá má spájať mužský a ženský tvar podstatného mena.) Autorky ďalej sledovali početnosť i poradie, v ktorom zúčastnené osoby uvádzali ženské postavy. Zistili, že spôsob formulácie otázky významne vplýval na to, či zúčastnené osoby uvádzali ženské postavy. V prípade dvojitého pomenovania napríklad uviedlo na prvom mieste ženskú postavu 16,7 % zúčastnených osôb, zatiaľ čo v prípade formulácie v generickom maskulíne sa ženské postavy ocitli na prvom mieste len v 3,3 % prípadov. (Pozri tiež Stahlberg – Sczesny – Braun, 2001.)

Výskumné dizajny s výzvovou charakteristikou sú v rámci psycholingvistických výskumov kritizované najmä preto, že „se nemôžu dopátrať eventuálnej pohlavne abstrahovanej reprezentácie“ (Ir-

men – Linner, 2010, s. 4). Teda aj v prípade, že by mentálna reprezentácia prijímateľky či prijímateľa textu bola z hľadiska pohlavia nešpecifická, požiadavka pomenovať osobu v texte či priradiť ju k ženám alebo mužom k špecifikácii pohlavia núti. Tento nedostatok prekonávajú výskumy s dizajnom bez výzvovej charakteristiky, ktoré od zúčastnených osôb konkretizáciu pohlavia nevyžadujú. To, či si zúčastnené osoby predstavujú ženy alebo mužov, zisťujú menej priamymi procedúrami.

Aj v tomto type výskumov sa zúčastneným osobám prezentuje text formulovaný buď v generickom maskulíne, alebo rodovo symetricky. Následne sa od nich žiada, aby si danú situáciu predstavili a aby informovali o tom, koľko žien a mužov si predstavili. Takúto procedúru využila napríklad autorská dvojica Christopher Blake a Christoph Klimmt. Autori nechali zúčastnené osoby čítať novinový článok o požiari vo fitnesscentre formulovaný buď v generickom maskulíne, alebo rodovo vyvážene. Ak text informoval o „klientoch a klientkách“, zúčastnené osoby odhadovali spomedzi obetí požiaru 49,3 % žien. V prípade formulácie prostredníctvom tzv. spájajúceho I (teda „KlientInnen“) bol priemerný odhad žien až 54,2 %. Ak bol text formulovaný v generickom maskulíne, zúčastnené osoby odhadovali len okolo 42,7 % žien.

Hoci Irmen a Linner (2010) zaraďujú tieto procedúry medzi dizajny bez výzvovej charakteristiky, zúčastnené osoby sú aj v tomto prípade v konečnom dôsledku priamo vyzvané, aby špecifikovali pohlavie ľudí, ktorých si po prečítaní textu predstavia. Tento nedostatok prekonáva výskumná štúdia Johna Gastila (1990), v ktorej zúčastnené osoby požiadal, aby hneď po prečítaní vety (ktorá mohla byť formulovaná rodovo symetricky alebo asymetricky) opísali, čo si predstavujú. Inštrukcia sa pritom nijakým spôsobom nezmieňovala o pohlaví ľudí zahrnutých v predstavách – zúčastnené osoby odpovedali voľne, bez akýchkoľvek vopred definovaných rámcov. Odpovede boli následne kódované podľa toho, či participantky a participanty spomenuli v opise svojej predstavy len ženy alebo len mužov, alebo ženy spolu s mužmi. Výsledky potvrdili, že používanie zámena on (*he*) v angličtine vyvoláva najmä predstavy osôb mužského rodu. Zúčastnené osoby len v malej miere opisovali predstavy, v ktorých sa nachádzajú muži spolu so ženami, ešte menej bolo predstáv, v ktorých by vystupovali len ženy. Najviac mentálnych reprezentácií, v ktorých sa nachádzajú aj ženy, aj muži vyvolala formulácia „on/ona“ (*he/she*). Hoci teda „[g]ramatický úzus vo väčšine európskych jazykov je taký, že pre skupiny, ktoré zahŕňajú *predstaviteľov* oboch pohlaví, sa používa mužský rod ako ‚inkluzívny‘ alebo bezpríznačový“ (*Rodovo neutrálny...*, s. 5, kurzívou zvýraznila autorka), z psychologického hľadiska sú skutočne inkluzívne také formulácie, ktoré explicitne uvádzajú ženský a mužský rod podstatných mien (porovnaj Gastil, 1990).

Ďalšie výskumné procedúry bez výzvovej charakteristiky pracujú s tzv. paradigmou pokračovania vety, v angličtine *sentence continuation paradigm* (Tanenhaus – Carlson, 1990; podľa Garnham a kol., 2012), resp. s čítaním anaforických napojení (Irmen – Linner, 2010). Táto procedúra spočíva v prezentácii dvojice viet, ktoré na seba nadväzujú, no označenie osôb v jednotlivých vetách nie je vždy kongruentné z hľadiska gramatického rodu. Participantky a participanty si najprv prečítajú vetu naformulovanú v generickom maskulíne alebo rodovo symetricky (napríklad: „Skupina elektrikárov vychádzala ráno z kaviarne. / Skupina elektrikárov a elektrikárook vychádzala ráno z kaviarne.“) a následne vetu, v ktorej sa explicitne pomenúva pohlavie osôb (napríklad: „Keďže bolo slnečné počasie, niektoré zo žien mali slnečné okuliare. / Keďže bolo slnečné počasie, niektorí z mužov mali slnečné okuliare.“). Zúčastnené osoby potom posudzujú, či môže byť druhá veta zmysluplným pokračovaním prvej. Sleduje sa tiež čas, ktorý potrebujú na to, aby sa ohľadne nadväznosti viet rozhodli.

Východiskovým predpokladom týchto výskumných dizajnov je, že po prečítaní prvej vety si zúčastnené osoby vybavajú v mysli scenár, ktorý závisí od kontextu a od gramatického rodu osôb prezentovaných v texte. Ďalšiu vetu hodnotia zúčastnené osoby podľa tohto scenára. Ak je rod v prvej vete (napr. „elektrikári“) v nezhode s pohlavím ľudí v druhej vete (napr. „ženy“), zúčastnené osoby budú mať buď problém chápať druhú vetu ako pokračovanie prvej, alebo budú potrebovať viac času, aby reorganizovali scenár vyobrazujúci mužov, ktorý aktivovala prvá veta.

Takýto výskum realizoval napríklad Alan Garnham s kolektívom (2012). Výskum overoval vplyv používania generického maskulína v troch jazykoch – angličtine, nemčine a francúzštine. Výsledky ukázali, že generické maskulínium dokonca prekonal stereotypné zaťaženie povolání, ktoré sa vo výskume participantkám a participantom prezentovali. Teda bez ohľadu na to, či prvá veta hovorila o „elektrikároch“ alebo o „učiteľoch v materskej škole“, zúčastnené osoby mali problém chápať druhú vetu, ktorá explicitne uvádzala ženy, ako zmysluplné pokračovanie prvej. Jedine v anglickom jazyku, v ktorom podstatné mená zväčša nemajú gramatický rod, sa participantky a participanty pri utváraní scenárov opierali viac o rodovú stereotypnosť rol, v ktorých text osoby ženského a mužského rodu prezentovali.

Okrem vplyvu generického maskulína na myšlienkové zahrnutie žien môže mať text formulovaný v rodovo vyváženom jazyku pozitívny vplyv na to, ako sa cítia samotné ženy zahrnuté do opisovaných situácií. Pracovné inzeráty či ponuky rôznych služieb, ktoré oslovujú „záujemkyne a záujemcov“ o prácu, pritiahnu pravdepodobne viac žien než inzeráty oslovujúce len „záujemcov“. Tento aspekt rodovo vyváženého jazyka preskúmali autorky Jane Stout a Nilanjana Dasgupta (2011; u nás pozri Maceková, 2007). Účastníčkam a účastníkom výskumu predložili pracovný inzerát, v ktorom sa používal buď rodovo vyvážený, alebo nevyvážený jazyk. Zúčastnené osoby následne vyplňali dotazník, v ktorom hodnotili svoje dojmy z ponúkaného pracovného miesta. Výsledky ukázali, že ženy sa cítili textom využívajúcim rodovo nevyvážený jazyk oslovené menej než muži; cítili sa menej motivované uchádzať sa o miesto, predpokladali, že im bude v práci venovaná nižšia pozornosť a v menšej miere hodnotili pracovné miesto ako dôležité pre svoju osobnú identitu.

Uvedené výskumy pomerne jasne odpovedajú na otázku, či sa označením politici či učitelia skutočne myslia aj političky a učiteľky. Výsledky týchto výskumov problematizujú pravidlo aplikácie generického maskulína v praxi, podľa ktorého by mal byť mužský rod podstatných mien inkluzívny a zahŕňať rovnako mužov ako ženy. Nielenže si ľudia pri podstatných menách mužského rodu predstavia oveľa menej žien než mužov, ale zdá sa, že používanie generického maskulína môže mať negatívny vplyv na to, ako sa textom cítia oslovené samotné ženy.

Samozrejme, ako sa už viackrát spomenulo, používanie generického maskulína nie je jediný faktor, ktorý ovplyvňuje spôsob, ako spoločnosť a jej členky a členovia premýšľajú o ženách a mužoch. Uvedené psycholingvistické výskumy naznačujú, že ľudia pri utváraní mentálnych reprezentácií využívajú okrem gramatického rodu prezentovaných osôb aj kontext, v ktorom sa tieto osoby prezentujú. Pokiaľ ide o kontext a roly stereotypne chápané ako „ženské“ alebo, v ktorých reálne pôsobia prevažne ženy, zastúpenie žien sa v predstavách prijímateľiek a prijímateľov textov zvyšuje. (Irmen – Linner, 2010) Na význam kontextuálneho rámcovania jazykovej prezentácie poukazujú výsledky opísaného výskumu Alana Garnhama a kolektívu, ktorý ukázal, že po anglicky hovoriace participantky a participanty sa pri identifikácii pohlavia osôb v texte opierali predovšetkým o rodové stereotypy spájané s prezentovanou rolou.

Tento trend sa ukazuje aj v jazykoch, ktoré spravidla rozlišujú rod podstatných mien. Ak inter-

pretujeme v širšej perspektíve už spomínaný výskum z nemeckého jazykového prostredia, ktorý realizovali Dagmar Stahlberg a Sabine Sczesny (2001), bez ohľadu na spôsob formulácie textu si ako prvú obľúbenú postavu z filmov, politiky či umeleckej scény, vybavilo ženu menej než 20 % zúčastnených osôb. Zdá sa, že mužské vzory im boli dostupnejšie, ľahšie si v mysli vybavili politikov či umelcov než političky a umelkyne. Táto skutočnosť pravdepodobne súvisí s absenciou žien vo verejnom priestore. Inštitúcie ako politika, vysoký biznis či umenie sú stále obsadzované predovšetkým mužmi. Navyše, ak sa ženy na tieto miesta dostanú, verejnosť ich nezriedka prehliada alebo s nimi zaobchádza ako s výnimkami a namiesto ich práce sa sústreďuje na „typicky“ ženské oblasti ich života (vzhľad, rodinu atď.), a tak zostáva ich pôsobenie na týchto miestach naďalej neviditeľné. O absencii ženských vzorov vo verejnej sfére vypovedajú tiež výsledky reprezentatívneho prieskumu zo Slovenska, kde zúčastnené osoby menovali svoje ženské a mužské vzory. Zatiaľ čo mužské vzory pochádzali najčastejšie z verejnej sféry (politici, herci, spisovatelia atď.), ženské vzory vyberali zúčastnené osoby predovšetkým z rodinnej sféry. (Bútorová, 2008) Ďalšia štúdia Dagmar Stahlberg a Sabine Sczesny (2001) preukazuje význam absencie žien vo verejnom priestore pre utváranie mentálnych reprezentácií ešte presvedčivejšie. Rodovo symetrické používanie gramatických tvarov podstatných mien zvýšilo počet menovaných kandidátok na politický post len vtedy, keď zúčastnené osoby uvažovali o politických stranách, v ktorých reálne pôsobili dostatočne viditeľné političky. To znamená, že – ako konštatuje Ann Weatherall (2002) – jedným zo spôsobov zneviditeľňovania žien v jazyku je aj to, že sa o nich jednoducho nehovorí: ženy často absentujú ako subjekty a aktívne aktérky príbehov v novinových článkoch (Caldas-Coulthart, 1995; podľa Weatherall, 2002), informácie o političkách sa zriedka umiestňujú na titulné strany a do hlavných spravodajských sekcií novín (Carroll – Schreiber, 1997), historiografia prehliada nielen ženy, ktoré pôsobili v historicky sledovaných oblastiach (politika, veda, umenie atď.), ale aj celkový význam ženskej práce pre spoločnosť (Cviková, 2007).

4 Postoje k rodovo symetrickému jazyku a kvalita rodovo vyvážené formulovaných textov – výsledky empirického výskumu

Napriek množstvu empirických zistení, ktoré presvedčivo dokumentujú dôležitosť rodovo symetrického vyjadrovania, sa na Slovensku a často ani v zahraničí takto jazyk pravidelne nepoužíva. Navyše, „[t]éma nesexistického či inkluzívneho jazyka ešte stále vyvoláva zo strany všeobecnej populácie silné emocionálne reakcie“. (Parks – Robertson, 2000, s. 416) Výstižným príkladom je reakcia verejnosti, dokonca aj odbornej, na prvú príručku rodovo vyváženého vyjadrovania v Českej republike (Valdrová – Knotková-Čapková – Paclíková, 2000). Podrobnú analýzu verejnej odozvy na príručku možno nájsť v texte Zuzany Maďarovej v tejto publikácii.

Na Slovensku zatiaľ ucelená diskusia o rodovo symetrickom jazyku neprebehla. Rovnako sa neskúmajú a systematicky nesledujú postoje k rodovo symetrickému jazyku. Práve postoje používateľiek a používateľov jazyka pritom možno pokladať za kľúčové, pokiaľ o jazyku neuvažujeme len ako o normatívnom systéme nadiktovanom zhora jazykovednými pravidlami, ale ako o nástroji každodennej interakcie jeho používateľiek a používateľov, ktorí normy používania jazyka modifikujú a spoluutvárajú. Súčasne, pochybnosti širokej verejnosti o praktickej využiteľnosti či vhodnosti rodovo symetrického jazyka sú nezriedka založené na nedostatočných informáciách či nesprávnej

interpretácii toho, čo vlastne rodovo symetrický jazyk je. Ak sa pokúsime porozumieť týmto pochybnostiam, môžeme smerom k verejnosti formulovať overené poznatky a argumenty v prospech používania rodovo vyváženého jazyka tak, aby pomáhali obohacovať poznatkovú bázu širokej verejnosti a umožnili používateľkám a používateľom jazyka zodpovedne sa rozhodovať o tom, ako chcú hovoriť.

Podľa Maije S. Blaubergs spomedzi rôznych návrhov týkajúcich sa rodovo symetrického jazyka „najviac odporu vyvolávajú návrhy spojené so zmenou generického maskulína“ (podľa Parks – Robertson, 1998b, s. 446 – 447). Táto skutočnosť zrejme súvisí s tým, že takéto označovanie osôb nie je hodnotené ako sexistické v porovnaní napríklad s jazykom obsahujúcim otvorene stereotypné a hodnotiace komentáre o ženách, napríklad, že ženy namiesto práce radšej klebetia (Murdock – Forsyth, 1985). Generické označovanie osôb mužským rodom mnoho ľudí považuje za prirodzené a domnieva sa, že rovnako označuje mužov aj ženy.

Preto sme sa v rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti rozhodli empiricky preskúmať postoje k používaniu generického maskulína; navyše, s ohľadom na ciele projektu nasmerované najmä na verejnú správu môžeme predpokladať, že rodovo symetrické označovanie osôb z hľadiska gramatického tvaru podstatných mien sa môže široko uplatniť v rámci komunikácie v oficiálnych textoch.

Postoje k rodovo symetrickému označovaniu osôb z hľadiska gramatického rodu sme skúmali prostredníctvom dotazníka, ktorý vznikol v intenzívnej spolupráci s Luciou Satinskou⁴³. Okrem preferovaných spôsobov označovania osôb, skúseností s rodovo symetrickým označovaním osôb a citlivosti na rodovo asymetrický jazyk sme sa ďalej pokúsili odpovedať na otázku, ako formulovať texty rodovo symetricky tak, aby sa nezhoršila ich štylistická kvalita a formálna úroveň. Poznanie o vnímanej kvalite textov môže slúžiť v praktickom uplatňovaní rodovo symetrického používania jazyka a umožní vyhýbať sa formuláciám, ktoré by namiesto zviditeľnenia žien v textoch znehodnotili obsah, o ktorom text informuje.

Dotazník sa distribuoval študentkám a študentom vysokých škôl v Bratislave. Pozostával z úvodného textu, ktorý informoval o službách Centra poradenských služieb. Tento text sme čiastočne prevzali zo stránok Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, aby sme sa čo najviac priblížili spôsobu komunikácie orgánov verejnej správy. Vybraný text sme následne preformulovali do troch alternatívnych verzií. Prvá – pôvodná – verzia textu informovala o osobách formou generického maskulína, teda hovorila o „klientoch“ a „zamestnancoch“ centra. Druhú verziu sme preformulovali tak, aby všetky označenia osôb zahŕňali mužský aj ženský rod prostredníctvom lomiek. Text potom informoval o „klientoch/-kách“ a „zamestnancoch/-kyniach“. Posledná – tretia – verzia označovala osoby buď formou dvojitého pomenovania („klienti a klientky“ alebo „zamestnanci a zamestnankyne“), alebo prostredníctvom neutralizácie („klientela“ a „personál“). Z hľadiska dĺžky sa všetky tri verzie textu líšili len málo – verzia písaná generickým maskulínom mala 108 slov (775 znakov), verzia písaná cez lomky 107 slov (842 znakov) a verzia využívajúca dvojité označenia a neutralizáciu 114 slov (830 znakov).

Na základe týchto troch alternatív textu vznikli tri samostatné verzie dotazníka. Každá osoba,

43 Na tvorbe dotazníka sa podieľala tiež rodová expertka Jana Cviková. Pred prijatím finálnej verzie určenej na pilotné testovanie dotazník kriticky oponovala odborníčka v oblasti feministickej lingvistiky Jana Valdová, ako aj odborná komisia zložená z odborníkov v oblasti sociológie, sociálnej psychológie, rodových štúdií a lingvistiky: Jana Cviková, Oľga Gyárfášová, Paula Jojárt, Jana Juráňová, Ľubica Kobová a Jana Plichtová. Dotazník pilotne overovala Júlia Vrábľová na vzorke 25 študentiek a študentov Akadémie médií v Bratislave odboru mediálna komunikácia a marketingová komunikácia. Študentky a študenti po vyplnení dotazníka diskutovali o zrozumiteľnosti jednotlivých otázok, náročnosti vyplňania atď.

ktorá sa prieskumu zúčastnila, pracovala len s jednou alternatívou (s verziou v generickom maskulíne 32,4 %, s verziou pracujúcou s lomkami 33,1 % a s verziou využívajúcou dvojité pomenovanie a neutralizáciu 34,5 % zúčastnených osôb). Po prečítaní textu odpovedali zúčastnené osoby na otázky vzťahujúce sa na (1) skúsenosť s daným spôsobom označovania osôb v texte z hľadiska gramatického rodu, (2) adresnosť textu – či text podľa ich názoru oslovuje viac ženy alebo mužov, (3) preferenciu spôsobu označovania osôb v texte z hľadiska gramatického rodu, (4) čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistickú úroveň textu. (Podrobné znenie otázok uvádzam v rámci ďalších častí textu v kontexte východísk a výsledkov prieskumu.)

Dotazník vyplnilo spolu 109 študentiek a 36 študentov (N = 145) vysokých škôl v Bratislave so zameraním ekonómia (21,4 %), slovenský jazyk a literatúra (37,2 %), mediálna komunikácia (17,2 %) a medzinárodné vzťahy (24,1 %). Vek zúčastnených osôb sa pohyboval od 18 do 27 rokov (M = 21,22; SD = 1,86). Išlo teda o pomerne homogénnu a nereprezentatívnu skupinu, no predpokladáme, že práve postoje mladých ľudí študujúcich na vysokých školách k rodovo vyváženému jazyku môžu v budúcnosti formovať jeho uplatňovanie. Poznatky o postojoch študentiek a študentov k rodovo symetrickému jazyku tiež môžu slúžiť vyučujúcim na vysokých školách pri efektívnej prezentácii a uplatňovaní takéhoto spôsobu vyjadrovania. V každom prípade je dôležité, aby sa v budúcnosti výskum postojov k rodovo symetrickému jazyku rozšíril o ďalšie sociálne skupiny (z hľadiska veku, sociálno-ekonomického postavenia, vzdelania atď.), no i o ďalšie výskumné zameranie. Dotazník bol distribuovaný skupinovo vo februári 2014, samotná administrácia trvala od päť do desať minút.

4.1 Postoje k rodovo symetrickému jazyku medzi študentkami a študentmi humanitných a spoločenských odborov vysokých škôl

Zahraničné výskumy naznačujú, že hoci v mnohých krajinách existuje verejná diskusia o sexizme v jazyku a o rodovo symetrickom vyjadrovaní a mnohé inštitúcie formulujú požiadavku používať rodovo symetrický jazyk a skutočne ho používajú, postoj verejnosti k rodovo symetrickému jazyku je často ambivalentný až negatívny. Jannet B. Parks a Marry Ann Robertson (1998a) sledovali postoje k rodovo vyváženému jazyku medzi študentkami a študentmi vysokých škôl v Spojených štátoch amerických. Ukázalo sa, že až 21 % zúčastnených osôb odmietalo myšlienku rodovo symetrického jazyka a 32 % zostalo voči problematike rodovo symetrického jazyka ambivalentných – hoci akceptovali niektoré návrhy spojené s používaním rodovo vyváženého jazyka, iné (vrátane obmedzenia používania generického maskulína) odmietali.

Okrem explicitných postojov k rodovo symetrickému jazyku je však dôležité sledovať tiež implicitnú citlivosť na spôsoby, akými jazyk zaobchádza so ženami a mužmi. Autorky Jane Stout a Nilanjana Dasgupta (2010) napríklad zistili, že zúčastnené osoby (najmä ženy) mali z textu formulovaného v generickom maskulíne pocit, že oslovuje a favorizuje predovšetkým mužov. Znamená to, že generické maskulínium identifikovali ako sexistické – teda ako znevýhodňujúce ženy.

Vo výskume postojov k rodovo symetrickému jazyku sme sa preto zamerali na explicitné hodnotenie vhodnosti používania generického maskulína i na citlivosť zúčastnených osôb na používanie generického maskulína. Skôr, ako sa budem týmto výsledkom podrobnejšie venovať, uvediem stručný prehľad skúseností študentiek a študentov s rodovo a/symetrickým jazykom.

4.1.1 Skúsenosti s používaním rodovo a/symetrických foriem označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu

Skúsenosť s používaním generického maskulína a alternatívnych spôsobov označovania osôb v textoch sledovala v dotazníku otázka č. 5. V závislosti od verzie prečítaného textu bol participant-kám a participantom najprv vysvetlený spôsob označovania osôb:

V texte sa muži aj ženy označujú

Forma dotazníka A: *len mužským tvarom – napríklad slovo „klienti“ zahŕňa klientov aj klientky*

Forma dotazníka B: *cez lomky – napríklad „klienti/-ky“*

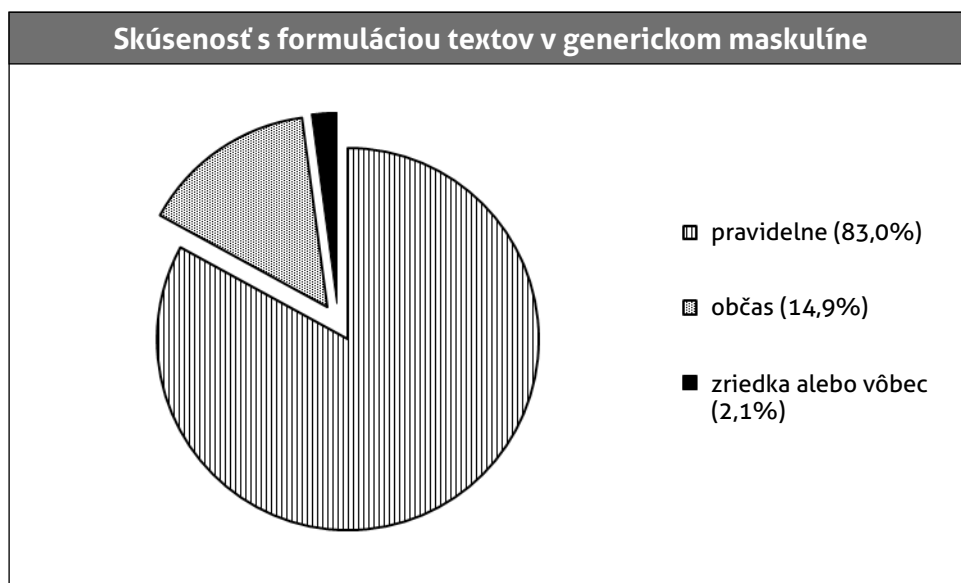
Forma dotazníka C: *dvojitém pomenovaním – napríklad „klienti a klientky“*

Nasledovala otázka o skúsenosti s takýmto spôsobom označovania žien a mužov (*Stretávate sa s takýmto spôsobom označovania osôb aj v iných textoch?*), na ktorú odpovedali zúčastnené osoby prostredníctvom možností (1) pravidelne, (2) občas a (3) zriedka alebo vôbec.

Participantky a participanti teda nehovorili o svojich skúsenostiach so všetkými vybranými spôsobmi označovania rodu osôb, ale reagovali priamo na formulácie v texte ktorý práve prečítali.

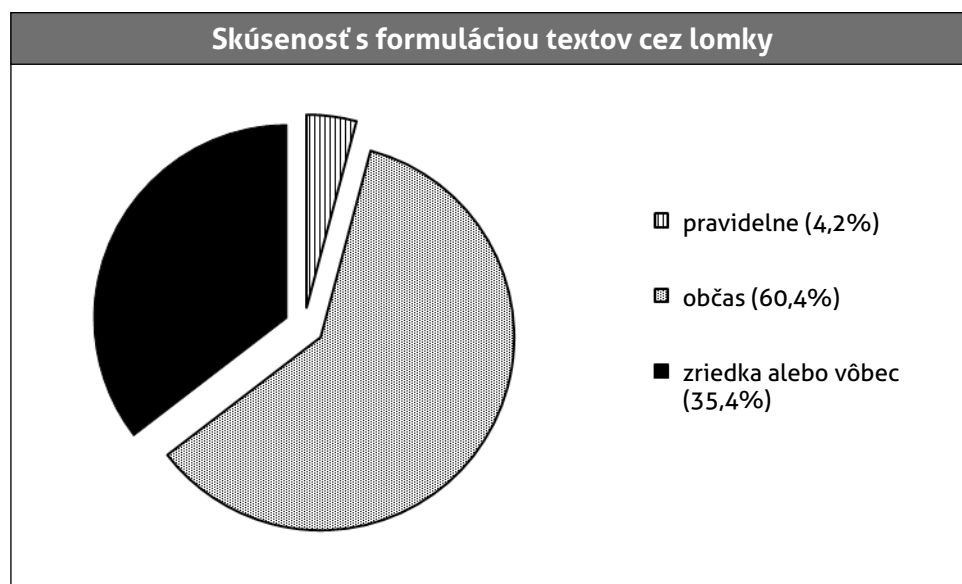
Výsledky naznačujú, že študentky a študenti vysokých škôl mali najčastejšie skúsenosť s formuláciou textov v generickom maskulíne. Až 83 % zo 47 študentiek a študentov, ktorí čítali text formulovaný v generickom maskulíne, uviedlo, že sa s takouto formuláciou stretáva pravidelne. (Graf 1)

Graf 1: Percentuálne vyjadrenie skúsenosti s formuláciou textov v generickom maskulíne

Napriek jednoznačnej prevahe skúseností s označovaním osôb v textoch prostredníctvom generického maskulína však participantky a participanti uvádzali tiež skúsenosť s rodovo symetrickými alternatívami označovania žien a mužov v textoch. Približne 64 % zo 48 zúčastnených osôb, ktoré čítali text formulovaný cez lomky, uviedlo, že sa stretáva s označovaním mužov a žien cez lomky v oficiálnych textoch občas alebo pravidelne (z toho pravidelne len približne 4 %). (Graf 2)

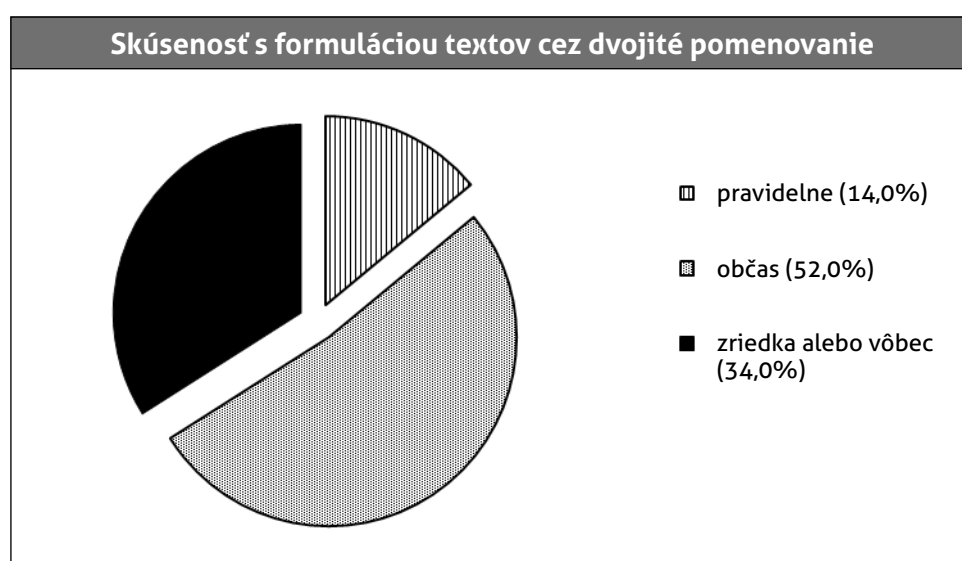
Graf 2: Percentuálne vyjadrenie skúsenosti s formuláciou textov cez lomky

Podobné výsledky sa ukázali aj pri skúsenosti s formuláciou prostredníctvom dvojitého pomenovania – 66 % z 50 zúčastnených osôb uviedlo, že sa s takýmto označovaním stretáva v textoch pravidelne alebo občas (z toho 14 % pravidelne). (Graf 3)

Ak by sme o lomkách a o dvojitom pomenovaní uvažovali spoločne ako o formách rodovo symetrického označovania žien a mužov z hľadiska gramatického rodu, z 98 spytovaných malo približne 65 % študentiek a študentov aspoň občasnú skúsenosť s jednou z týchto foriem rodovo symetrického jazyka.

Graf 3: Percentuálne vyjadrenie skúsenosti s formuláciou textov cez dvojité pomenovanie a neutralizáciu

3.1.2 Postoje k používaniu rodovo symetrického označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu

Postoj k používaniu rodovo symetrického označovania osôb z hľadiska gramatického rodu sledovali v distribuovanom dotazníku otázky č. 6 a 7:

6. *Aký spôsob označovania by sa podľa vás mal používať v oficiálnych textoch (úradné dokumenty, žiadosti, oznamy a pod.)?*

7. *Aký spôsob označovania by sa podľa vás vôbec nemal používať v oficiálnych textoch (úradné dokumenty, žiadosti, oznamy a pod.)?*

Na obe otázky odpovedali zúčastnené osoby prostredníctvom štyroch možností:

- a) Iba mužský tvar – napr.: „Oznamy pre klientov“.
- b) Mužský aj ženský tvar – napr.: „Oznamy pre klientov a klientky“.
- c) Lomky – napr.: „Oznamy pre klientov/-ky“.
- d) Neuvažujem o tom.

Zúčastnené osoby teda hodnotili žiaduci spôsob označovania osôb v textoch a vyjadrovali sa tiež k tomu, akým spôsobom by sa osoby v texte označovať nemali. Možno predpokladať, že takáto formulácia otázok umožňuje lepšie postihnúť vyhranenosť názorov voči rodovo symetrickému označovaniu osôb z hľadiska gramatického rodu a súčasne umožňuje rozlišovať medzi postojmi k rôznym alternatívam rodovo symetrického jazyka.

Dotazník uzatvárala otvorená otázka, v ktorej mali participantky a participanti možnosť vyjadriť dôvody, prečo preferujú či odmietajú niektorý zo spôsobov označovania osôb v oficiálnych textoch.

Výsledky ukazujú, že napriek absentujúcej diskusii o rodovo vyváženej formulácii oficiálnych textov a napriek zriedkavej rodovo symetrickej formulácii oficiálnych textov z hľadiska gramatického rodu označovaných osôb, viac ako tretina zo 145 študentiek a študentov (35,2 %) uviedla, že by sa rodovo symetrický jazyk mal používať v oficiálnych textoch či už vo forme lomiek, alebo dvojitého pomenovania. Dvojité pomenovanie pritom preferovalo 18,6 % zo všetkých spytovaných, označovanie cez lomky 16,6 %. (Graf 4) Tieto študentky a študenti zdôvodňovali svoj postoj predovšetkým odvolávajú sa na adresnosť textu a rodovú rovnosť v jazykovom prejave:

[Výlučne mužský tvar podstatných mien] nabáda myslieť si, že dobrý text je určený len mužom a žena sa oň potom už nezaujíma.

Vyvoláva to vo mne pocit, že ja ako žena nie som dosť dôležitá na to, aby text adresovali aj mne.

Ženy sa tiež uchádzajú o prácu, čítajú [oficiálne] texty.

Väčšina zúčastnených osôb – t. j. viac ako polovica (50,3 %) – však preferovala označovanie osôb v generickom maskulíne. Študentky a študenti argumentovali v prospech generického maskulína predovšetkým odvolaním sa na neutralitu mužského rodu:

Pojmom „klienti“ sa označujú či muži, či ženy, preto stačí mužský tvar.

V [s]lovenčine sa mužský rod používa ako neutrálny...

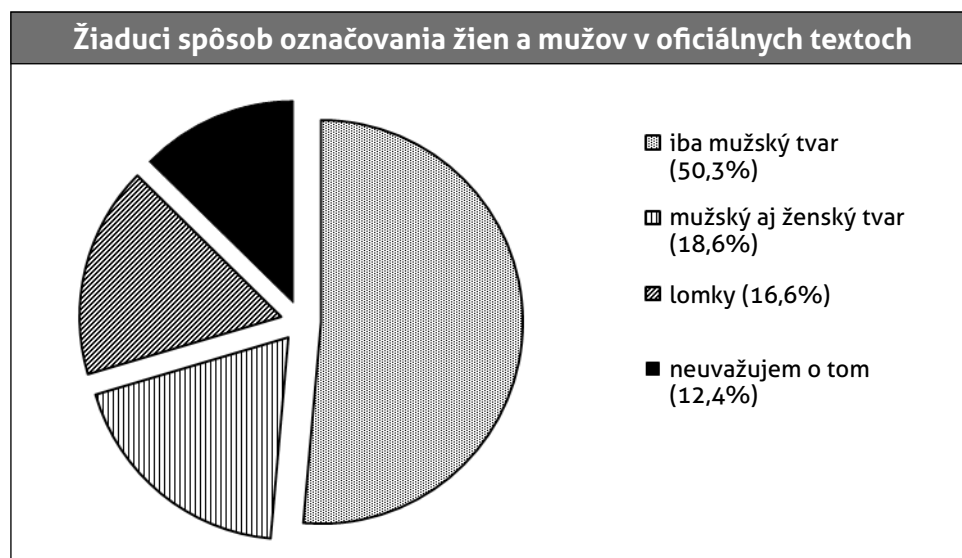
Mužský rod vnímam ako nepríznakový...

V tomto prípade sa môže podľa mňa kľudne použiť všeobecné slovo „klienti“ a každému určite dôjde, že ide o mužov aj ženy.

V tomto prípade je klient akoby pojem bez určeného rodu.

Mužský tvar je všeobecný a zahŕňa mužov aj ženy.

Graf 4: Percentuálne vyjadrenie odpovedí na otázku o žiaducom spôsobe označovania osôb v texte z hľadiska gramatického rodu

Takmer pätina študentiek a študentov sa vyjadrila, že v oficiálnych textoch by sa vôbec nemalo používať označovanie mužov a žien výlučne mužským tvarom (17,9 %). Participantky a participanti svoj postoj vysvetľovali opäť najmä diskriminačnými účinkami generického maskulína:

Lebo je to diskriminačné.

Diskriminácia ženského pohlavia.

Pretože mi to príde ako diskriminácia voči ženám.

Viac ako polovica však argumentovala proti rodovo symetrickému označovaniu osôb (55,9 %). (Graf 5) Tento postoj odôvodňovali participantky a participanti najmä predlžovaním textu, zhoršením stylistickej a formálnej úrovne textu (predovšetkým v prípade označovania cez lomky):

Pretože je to príliš dlhé.

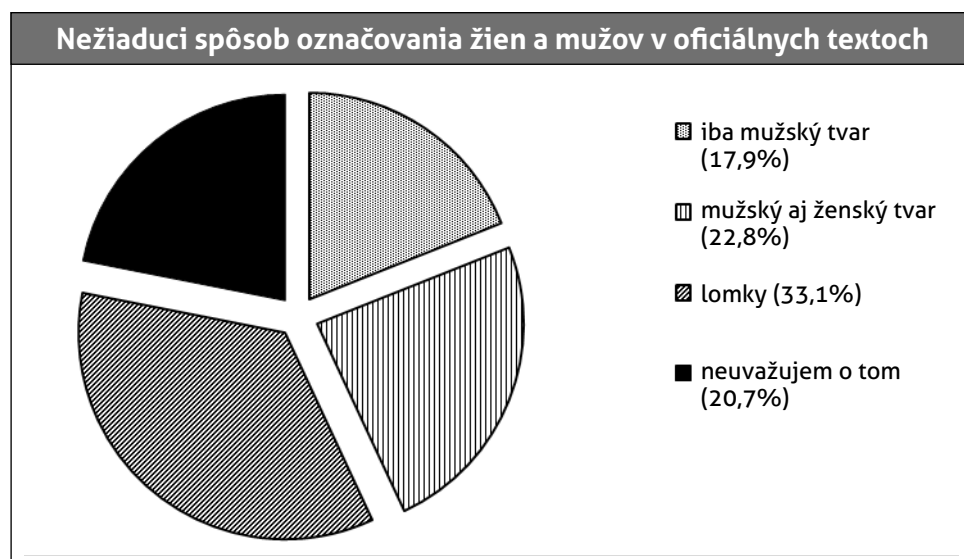
Príliš komplikované.

Lebo je to príliš dlhé pre oficiálny/administratívny štýl.

Text by pôsobil zdĺhavo a ťažkopádne.

Zdlhavé, pôsobí to neprofesionálne.

Graf 5: Percentuálne vyjadrenie odpovedí na otázku o nežiaducom spôsobe označovania osôb v texte z hľadiska gramatického rodu

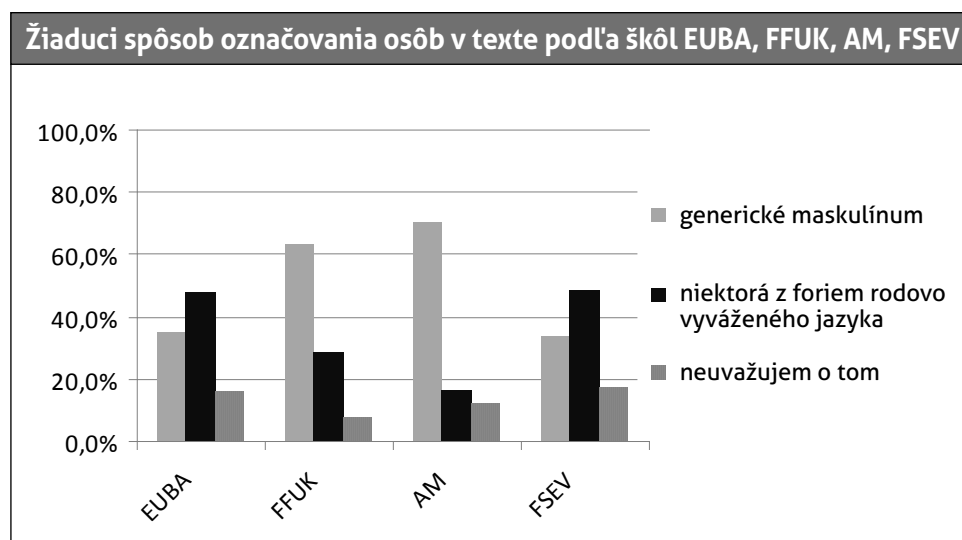

Tieto výsledky okrem iného naznačujú aj nepomer v odpovediach medzi preferovaným a odmietaným spôsobom formulácie textu z hľadiska použitého gramatického rodu podstatných mien. Zatiaľ čo 35,2 % zúčastnených osôb podporilo niektorú z foriem rodovo vyvážených formulácií, možnosť, že generické maskulínium by sa v oficiálnych textoch vôbec nemalo používať, zvolilo len 17,9 %. Tento rozdiel zrejme naznačuje, že postoje študentiek a študentov k rodovo a/symetrickému jazyku neboli jednoznačne polarizované; to, že niektoré študentky a študenti prijímali myšlienku využívania rodovo vyváženého jazyka v oficiálnych textoch, ešte neznamenal, že sa automaticky vymedzovali voči používaniu generického maskulína.

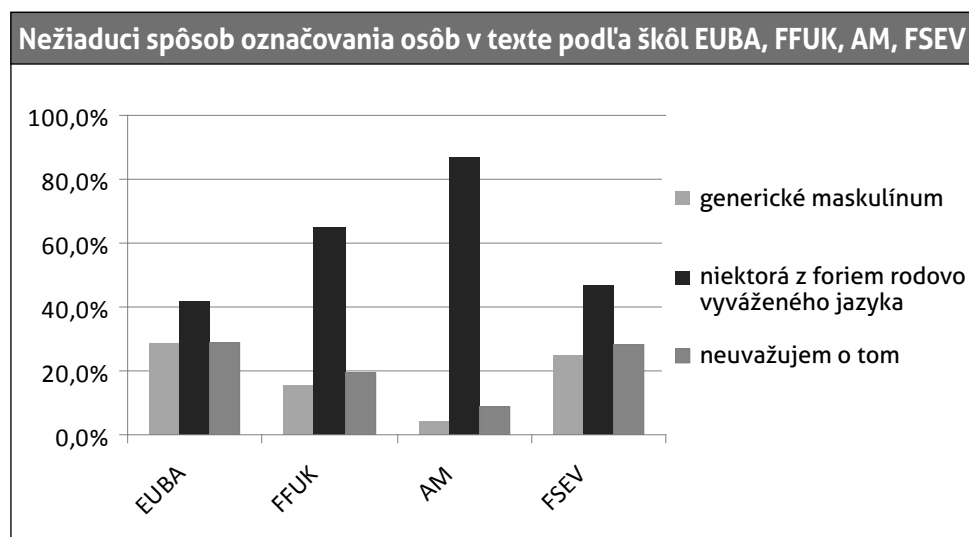
Dôležité informácie o postojoch k používaniu rodovo a/symetrického jazyka v oficiálnych textoch ponúka porovnanie distribúcie preferovaných spôsobov označovania žien a mužov medzi jednotlivými školami. Zdá sa, že podpora rodovo vyváženého jazyka u zúčastnených osôb do veľkej miery súvisela so školou, ktorú navštevovali. Zatiaľ čo študentky a študenti Akadémie médií a slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte UK preferovali používanie generického maskulína a odmietali formy rodovo vyváženého označovania osôb v texte, väčšina študentiek a študentov Ekonomickej univerzity a Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK naopak podporovala používanie niektorej z formy rodovo vyváženého jazyka⁴⁴ (graf 6). Podobne sa tieto študentky a študenti vo väčšej miere vyhaňovali voči označovaniu osôb prostredníctvom generického maskulína (graf 7), aj tu však možno pozorovať nesúlady medzi preferovaným a odmietaným spôsobom označovania osôb v tom zmysle, že podpora rodovo vyváženého jazyka v oficiálnych textoch automaticky neimplikovala odmietanie označovania osôb podľa pravidla generického maskulína.

⁴⁴ V tejto časti analýzy výsledkov dotazníka sme pracovali s rôznymi formami rodovo vyváženého jazyka (lomky a dvojité pomenovanie) ako s jednou premennou. Možno tak jasnejšie sledovať rozdiely v podpore/nepodpore rodovo vyváženého označovania osôb v oficiálnych textoch.

Graf 6: Porovnanie percentuálneho zastúpenia odpovedí na otázku o žiaducom spôsobe označovania osôb v oficiálnych textoch

Graf 7: Porovnanie percentuálneho zastúpenia odpovedí na otázku o nežiaducom spôsobe označovania osôb v oficiálnych textoch

Výrazné rozdiely v percentuálnom zastúpení odpovedí na otázky o žiaducom a nežiaducom spôsobe označovania osôb v oficiálnych textoch môžu naznačovať dôležitosť prostredia, v ktorom sa študentky a študenti pohybujú. Najmasívnejšiu podporu totiž získalo generické maskulínium práve u študentiek a študentov slovenského jazyka a literatúry, ktorí sa v rámci štúdia s pravidlom generického maskulína stretávajú explicitne. Až 63,5 % považovalo za správne, aby sa osoby v oficiálnych textoch označovali výlučne mužským rodом, niektorú z foriem rodovo vyváženého jazyka preferovalo 28,8 % (64,7 % pritom odmietalo používanie niektorej z foriem rodovo vyváženého jazyka a 15,7 % odmietalo používanie výlučne mužského tvaru). Podobné rozloženie preferencií sa objavilo aj u zúčastnených osôb z Akadémie médií v Bratislave. Označovanie osôb mužským tvarom podstatných mien v oficiálnych textoch podporovalo 70,8% študentiek a študentov, niektoré

z foriem rodovo vyváženého jazyka bolo naklonených 16,7 % (proti generickému maskulínu sa vymedzilo 4,3 % zúčastnených osôb a proti rodovo vyváženému označovaniu osôb 87 %). Zúčastnené osoby v tejto vzorke boli študentky a študenti prvého ročníka bakalárskeho štúdia – s predmetom zameraným na rodovú rovnosť či ľudské práva žien sa tak pravdepodobne dosiaľ nestretli, navyše, takýto predmet nie je ani v učebných osnovách. Na druhej strane, medzi študentkami a študentmi Fakulty sociálnych a ekonomických vied získal rodovo vyvážený jazyk väčšiu podporu než generické maskulínium – až 48,6 % zúčastnených osôb preferovalo niektorú z foriem rodovo vyváženého jazyka, zatiaľ čo generické maskulínium preferovalo 34,3 % (voči generickému maskulínu v oficiálnych textoch sa vymedzilo 25 %, voči niektorej z foriem rodovo vyváženého jazyka 46,9 %). V rámci tejto fakulty pritom pôsobí viacero osobností, ktoré sa zaoberajú špecificky problematikou rodovej rovnosti i otázkami nediskriminácie, ľudských práv a predsudkov všeobecne. Študentky a študenti tak majú možnosť oboznámiť sa s východiskovými myšlienkami týchto problematík na viacerých kurzoch. Podobne možno sledovať viacero predmetov i výskumných aktivít zameraných na otázky rodovej rovnosti na Ekonomickej univerzite, kde sa v prospech niektorej z foriem rodovo vyváženého jazyka vyjadrilo 48,4 % a v prospech generického maskulína 35,5 % (proti využívaniu generického maskulína v oficiálnych textoch bolo 29 % zúčastnených osôb, proti niektorej z foriem rodovo vyváženého jazyka 41,9 %)⁴⁵.

Zdá sa, že prítomnosť či neprítomnosť témy rodovej rovnosti v prostredí, v ktorom sa človek pohybuje, sa môže spolupodieľať na formovaní jeho postojov k používaniu rodovo vyváženého jazyka. Pokiaľ chýba prístupná a zrozumiteľná diskusia o tom, čo je rodová rovnosť a aké miesto v rámci nej zaujíma rodovo vyvážený jazyk, možno len ťažko predpokladať, že sa bude spochybňovať tak silná jazyková norma, akou je pravidlo generického maskulína. Vzťah medzi prostredím, v ktorom sa človek pohybuje, a postojmi k používaniu rodovo vyváženého jazyka by mal byť predmetom ďalšieho komplexného výskumu, ktorý by takýto vzťah systematicky overoval a konkretizoval.

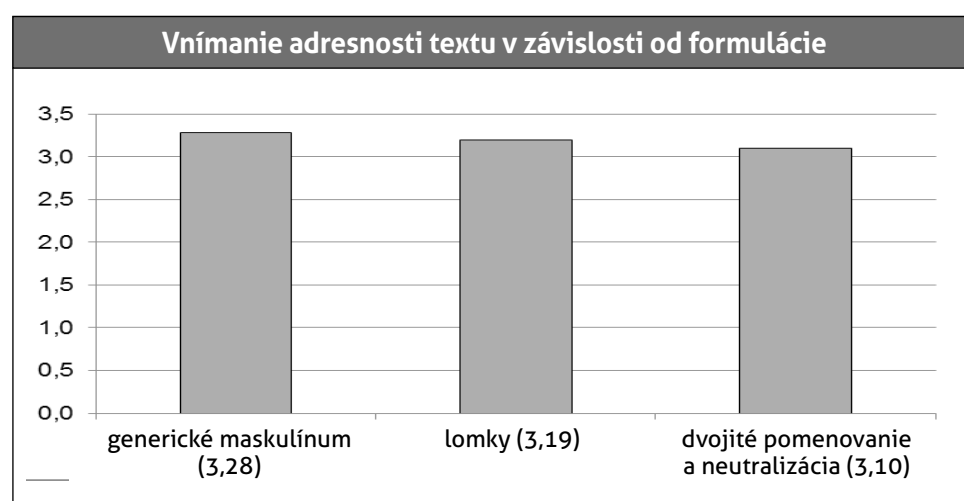
4.1.3 Citlivosť na používanie rodovo a/symetrického označovania osôb v textoch z hľadiska gramatického rodu

Citlivosť na symetriu označovania osôb v texte z hľadiska použitého gramatického rodu sme sledovali s využitím medziskupinového výskumného dizajnu. Participantky a účastníci po tom, čo si prečítali text formulovaný buď v generickom maskulíne, alebo rodovo symetricky (s využitím dvojitého pomenovania alebo lomiek) odpovedali na otázku *Koho podľa vás text oslovuje?* prostredníctvom päťstupňovej škály od *predovšetkým mužov* po *predovšetkým ženy* so strednou hodnotou *mužov aj ženy rovnomerne*. V analýze citlivosti na rodovo asymetrické označovanie osôb v texte sa skupinovo porovnávali odpovede podľa verzie textu, ktorý zúčastnené osoby čítali. Cieľom bolo zistiť, či zúčastnené osoby hodnotia text formulovaný rodovo asymetricky ako text, ktorý oslovuje viac mužov než ženy. A naopak, či o texte formulovanom rodovo symetricky uvažujú participantky a účastníci ako o texte, ktorý oslovuje rovnomerne mužov aj ženy.

⁴⁵ Rozdiely v početnostiach jednotlivých odpovedí boli podrobené tiež štatistickému Chí kvadrát testu početností, ktorý naznačil, že pozorované rozdiely sú štatisticky významné (Pearsonovo Chí pre žiaduci spôsob bolo 14,721, $p = 0,23$; pre nežiaduci 14,031, $p = 0,29$). Analýza upravených reziduí v rámci otázky o žiaducim spôsobe označovania osôb v texte naznačila štatisticky významný odklon od očakávaných početností v prípade vysokej podpory generického maskulína u štud. FFUK (2,2) a AM (2,1), v prípade nízkej podpory generického maskulína u štud. FSEV (- 2,3) a v prípade nízkej podpory niektorej z foriem rodovo vyváženého jazyka u štud. AM (- 2,2). V rámci otázky o nežiaducim spôsobe označovania bolo významné nízke odmietanie rodovo vyváženého jazyka u štud. EUBA (- 2,2) a vysoké odmietanie rodovo vyváženého jazyka u štud. AM (3).

Výsledky naznačujú, že študentky a študenti z tohto hľadiska neproblematizovali formuláciu textu v generickom maskulíne oproti textom formulovaným rodovo symetricky. Bez ohľadu na formuláciu textu najčastejšie predpokladali, že text oslovuje rovnako mužov a ženy (túto možnosť označilo 56,6 % všetkých zúčastnených osôb). Ak prevedieme odpovede do číselnej škály, pričom odpovedi *text oslovuje predovšetkým mužov* priradíme hodnotu 1 a odpovedi *text oslovuje predovšetkým ženy* hodnotu 5, participantky a participanti odpovedali na otázku v prípade formulácie textu v generickom maskulíne priemerne s hodnotou 3,28 (SD = ,74), v prípade dvojitého pomenovania a neutralizácie 3,10 (SD = ,58) a v prípade lomiek 3,19 (SD = ,71). Je teda zrejmé, že zúčastnené osoby predpokladali, že text sa prihovára rovnako mužom aj ženám (smerom k vyššej adresnosti ženám) bez ohľadu na to, ako bol formulovaný. Na základe jednosmernej analýzy variancie (ANOVA) možno konštatovať, že rozdiely v priemerných hodnoteniach medzi skupinami neboli štatisticky významné ($F = ,818$; $p = ,443$). (Graf 8)

Graf 8: Priemerné hodnotenie rodovo špecifickej adresnosti textu v závislosti od formulácie textu

Ako je uvedené vyššie (časť 3.1.2), viacero študentiek a študentov preferovalo v oficiálnych textoch používanie rodovo symetrického označovania osôb a vymedzovalo sa voči používaniu generického maskulína. Napriek tomu si zúčastnené osoby všeobecne nemysleli, že by texty formulované v generickom maskulíne oslovovali viac mužov než ženy. Táto diskrepancia vo výsledkoch viedla k rozhodnutiu porovnať priemerné hodnotenie adresnosti textu písaného v generickom maskulíne medzi študentkami a študentmi, ktorí preferovali používanie rodovo symetrického jazyka ($N = 21$) a tými, ktorí preferovali používanie generického maskulína ($N = 16$)⁴⁶. Pokiaľ totiž zúčastnené osoby považujú za dôležité, aby text explicitne oslovoval ženy aj mužov, možno predpokladať, že text formulovaný v generickom maskulíne podľa nich oslovuje viac mužov než ženy. Porovnanie oboch skupín však ukázalo, že bez ohľadu na to, aký názor k a/symetrii označovania osôb z hľadiska gramatického rodu zúčastnené osoby zastávajú, text formulovaný v generickom maskulíne považujú za oslovujúci ženy aj mužov. U študentiek a študentov, ktorí sa v dotazníku vyjadrili, že prefe-

⁴⁶ Počet zúčastnených osôb v týchto ad hoc vytvorených skupinách je malý a výsledky preto treba interpretovať veľmi opatrne. Napriek tomu považujem za dôležité aspoň ilustratívne nazrieť do vzťahu medzi deklarovaným postojom k rodovo symetrickému jazyku a citlivosťou na asymetricky formulovaný text, a naznačiť tak jeden z možných smerov uvažovania o postojoch k rodovo symetrickému jazyku.

rujú používanie generického maskulína, bolo priemerné hodnotenie adresnosti textu 3,29 (SD = ,78), u študentiek a študentov, ktorí preferovali rodovo symetrické označovanie osôb buď vo forme lomiek, alebo dvojitého pomenovania 3,25 (SD = ,86). Porovnanie týchto hodnotení prostredníctvom Studentovho t-testu pre nezávislé skupiny ukázalo, že rozdiely v hodnotení adresnosti textu nie sú štatisticky významné ($t = ,132$; $p = ,896$).

Tieto výsledky možno interpretovať tak, že hoci viacero študentiek a študentov zastávalo kritický postoj k používaniu generického maskulína, tento postoj sa nepremietol do rodovo kompetentného vnímania textov formulovaných v generickom maskulíne. Samozrejme, možno uvažovať o ďalších alternatívnych vysvetleniach. Študentky a študenti sa možno zamerali na iné aspekty textu, uvažovali o možnostiach marketingových stratégií využitých v texte alebo o percentuálnom zastúpení nezamestnaných žien a mužov a formuláciu textu jednoducho prehliadli alebo nebrali do úvahy opierajúc sa o celospoločenský úzus, že mužský tvar podstatných mien má označovať ženy i mužov. V každom prípade ponúka tento výsledok zaujímavý námet na podrobnejšie preskúmanie vzťahu medzi deklarovanými postojmi k rodovo symetrickému jazyku a interiorizáciou týchto postojov či rodovou kompetenciou, ktorej súčasťou je aj citlivosť na rodovo asymetrický jazyk.

4.1.4 Zhrnutie prieskumu postojov k rodovo a/symetrickému jazyku v oficiálnych textoch

Výsledky krátkeho prieskumu postojov k rodovo a/symetrickému označovaniu osôb v oficiálnych textoch do veľkej miery korešponduje so súčasným stavom verejnej diskusie o rodovo symetrickom jazyku. Väčšina zúčastnených študentiek a študentov vysokých škôl sa najčastejšie stretáva s textami formulovanými v generickom maskulíne a väčšina považuje takúto formuláciu za bezproblémovú. Porovnanie hodnotenia adresnosti textov formulovaných v generickom maskulíne a rodovo symetricky prostredníctvom dvojitého pomenovania a neutralizácie alebo lomiek potvrdilo nízku interiorizáciu postojov k rodovo a/symetrickému jazyku – dokonca tí, ktorí preferovali používanie niektorej z foriem rodovo symetrického označovania osôb, nevnímali text písaný výlučne v generickom maskulíne ako oslovujúci viac mužov než ženy.

Napriek tomuto zisteniu výsledky ukázali, že pomerne vysoké percento študentiek a študentov podporuje myšlienku rodovo vyváženého označovania osôb v texte z hľadiska gramatického rodu. Prekvapivo až tretina zúčastnených osôb by preferovala v oficiálnych textoch niektorú z foriem rodovo symetrického označovania osôb a takmer pätina vyslovila názor, že by sa v oficiálnych textoch vôbec nemalo používať generické maskulínium. Študentky a študenti argumentovali v prospech rodovo vyváženého vyjadrovania hodnotami rodovej rovnosti a nediskriminácie. Možno teda uvažovať o vzťahu medzi celkovou rodovou kompetenciou a zvnútornením hodnôt rodovej rovnosti a pozitívnym postojom k rodovo vyvázenej formulácii textov. Podobný vzťah sa ukázal aj vo výskumnej štúdii Janet B. Parks a Mary Ann Robertson (2004), podľa ktorej výsledkov negatívne postoje k rodovej rovnosti významne pozitívne súviseli s negatívnym postojom k rodovo vyváženému jazyku. (Pozri aj *Analýzu rozhovorov o používaní rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe* v tejto publikácii.)

4.2 Čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistická úroveň textov formulovaných rodovo symetricky

Otvorené odpovede na otázky o preferovanom spôsobe označovania osôb v oficiálnych textoch naznačujú, že študentky a študenti sa v argumentácii proti rodovo symetrickému označovaniu osôb často odvolávali na zhoršenú čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistickú úroveň textov (pozri časť 4.1.2), a to predovšetkým v prípade používania lomiek:

Lomky sú nezrozumiteľné, človek stráca prehľad o informácii, ktorú má text sprostredkovať, pretože sa viac sústreďí na „zlomky“.

Podobné námietky voči textom formulovaným rodovo symetricky sa objavili aj v iných krajinách (a jazykoch). Po tom, čo feministická psycholingvistika úspešne zdokumentovala negatívny vplyv používania generického maskulína na mentálnu reprezentáciu žien, začali vznikať pochybnosti o adekvátnosti textov formulovaných rodovo symetricky z hľadiska ich formálnej a štylistickej úrovne i kognitívneho spracovania. (Braun a kol., 2007) Tieto pochybnosti možno vyriešiť pomerne jednoducho porovnaním subjektívneho hodnotenia čitateľnosti, zrozumiteľnosti a štylistickej úrovne textu (napr. Blake – Klimmt, 2010) alebo objektívnym meraním zapamätateľnosti textu (Braun a kol., 2007) či pohybov očí pri čítaní (Beller – Kazazi, 2012).

Výsledky takýchto výskumov naznačujú, že text možno formulovať rodovo symetricky a súčasne jeho úroveň z hľadiska štylistiky a kognitívneho spracovania významne neznižovať. Friederike Braun so svojím kolektívom (2007) porovnávala subjektívne hodnotenie textov z hľadiska zrozumiteľnosti, úrovne formulácie a čitateľnosti i objektívnu zapamätateľnosť textu. Zúčastnené osoby si najprv prečítali text, ktorý informoval o užívaní lieku (príbalový leták), potom hodnotili úroveň textu a následne odpovedali na otázky o užívaní lieku, pričom pôvodný text už nemali k dispozícii. S výnimkou hodnotenia čitateľnosti zo strany mužských participantov výsledky ukázali, že zúčastnené osoby hodnotili úroveň formulácie, čitateľnosť a zrozumiteľnosť textu formulovaného v generickom maskulínne podobne ako v prípade textov formulovaných rodovo symetricky. K podobným výsledkom dospela tiež štúdia autorskej dvojice Christopher Blake a Christoph Klimmt (2010), v ktorej participantky a participanty hodnotili úroveň novinového článku formulovaného buď v generickom maskulíne, alebo rodovo symetricky.

Na dobré kognitívne spracovanie textov formulovaných rodovo symetricky poukazuje druhá časť výskumnej štúdie Friederike Braun a kolektívu (2007). Zúčastnené osoby si zapamätali obdobné množstvo informácií z textov formulovaných v generickom maskulíne a rodovo symetricky. Ešte presvedčivejšie pôsobia výsledky štúdie, v ktorej Johannes Beller a Juella Kazazi (2012) prostredníctvom merania pohybov očí (kumulatívnej dĺžky pohľadu a počtu pohybov) zistili, že pohyby očí zúčastnených osôb sa z hľadiska čítania celého textu v generickom maskulíne alebo v rodovo symetrickom jazyku nelíšili. Na druhej strane, pokiaľ sa do štatistickej analýzy zaradili len tie výňatky textu, ktoré boli formulované rodovo symetricky, v porovnaní s formuláciami v generickom maskulíne potrebovali participantky a participanty na čítanie viac času a viac pohľadov. Táto skutočnosť však môže súvisieť aj s návykom čítať texty, ktoré sú formulované rodovo symetricky. Dotazník postojov k rodovo symetrickému jazyku sledoval aj tento aspekt používania rodovo vyváženého označovania osôb v texte. Otázka č. 4 vyzývala participant-

ky a participantov, aby ohodnotili úroveň textu na päťstupňovej škále Likertovho typu v troch kategóriách:

- Ako sa vám text čítal? (od „veľmi zle“ po „veľmi dobre“)*
- Nakoľko zrozumiteľne bol podľa vás text formulovaný? (od „veľmi zrozumiteľne“ po „veľmi nezrozumiteľne“)*
- Aká je podľa vás stylistická úroveň textu? (od „veľmi nízka“ po „veľmi vysoká“)*

Hodnotenia zúčastnených osôb, ktoré čítali text formulovaný v generickom maskulíne a rodovo symetricky prostredníctvom dvojitého pomenovania a neutralizácie i lomiek, boli následne porovnané prostredníctvom jednosmernej analýzy variancie (ANOVA).

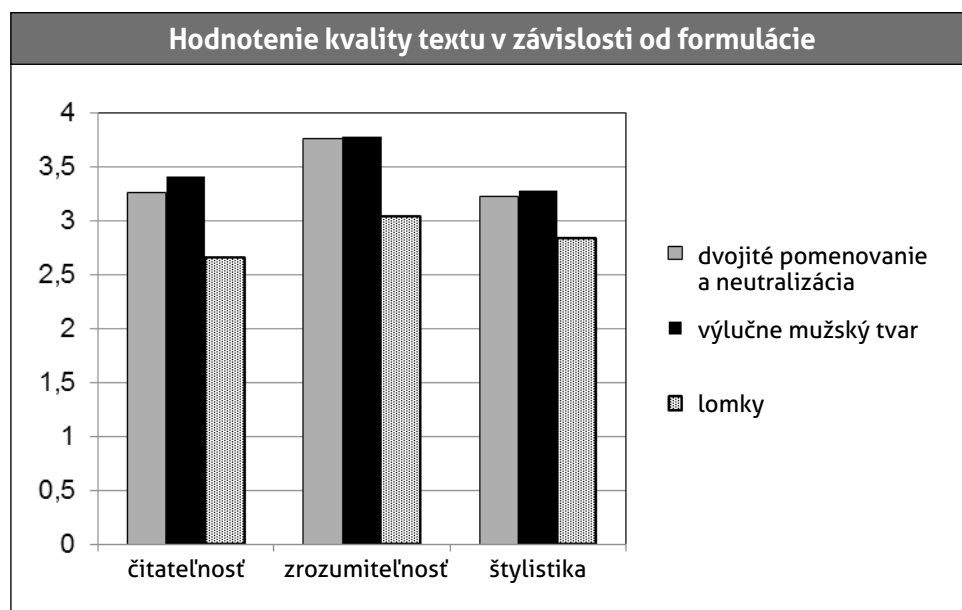
Výsledky ukazujú, že text písaný rodovo vyváženým jazykom, ktorý využíval dvojité pomenovanie a neutralizáciu, bol hodnotený rovnako ako text sformulovaný výlučne v mužskom rode. Na druhej strane, ak text využíval lomky, študentky a študenti hodnotili text ako horšie čitateľný, menej zrozumiteľný a na nižšej stylistickej úrovni. Tieto rozdiely boli štatisticky významné pre kategóriu čitateľnosti ($F = 9,652$; $p = ,000$), zrozumiteľnosti ($F = 8,667$; $p = ,000$) aj stylistickej úrovne ($F = 5,310$; $p = 0,006$). Podrobné údaje o priemernom hodnotení, štandardných odchýlkach a výsledkoch t-testu pre všetky dvojice ponúka tabuľka 1, názornejšiu ilustráciu rozdielov ponúka graf 7.

Tabuľka 1: Porovnanie čitateľnosti, zrozumiteľnosti a stylistickej úrovne textov formulovaných prostredníctvom generického maskulína, dvojitého pomenovania a neutralizácie a lomiek

	Verzia formulácie textu		
	Dvojité pomenovanie a neutralizácia	Generické maskulínium	Lomky
	Čitateľnosť textu (1 = text sa mi čítal veľmi zle; 5 = text sa mi čítal veľmi dobre)		
M (SD)	3,26 (.69)	3,40 (.85)	2,66 (1,03)
	Zrozumiteľnosť textu (1 = text bol veľmi zle zrozumiteľný; 5 = text bol veľmi dobre zrozumiteľný)		
M (SD)	3,76 (.98)	3,78 (.93)	3,04 (1,07)
	Štylistická úroveň textu (1 = veľmi nízka stylistická úroveň textu; 5 = veľmi vysoká stylistická úroveň textu)		
M (SD)	3,22 (.64)	3,28 (.80)	2,83 (.72)

Rozdiel je významný pre dvojice podmienok generické maskulínium x lomky (čitateľnosť: $t = 3,782$; $p = ,000$; zrozumiteľnosť: $t = 3,618$; $p = ,000$; štyl. úroveň: $t = 2,833$; $p = ,006$) a dvojité pomenovanie a neutralizácia x lomky (čitateľnosť: $t = 3,338$; $p = ,001$; zrozumiteľnosť: $t = 3,465$; $p = ,001$; štyl. úroveň: $t = 2,787$; $p = ,006$). Rozdiel podmienok generické maskulínium x dvojité pomenovanie a neutralizácia nie je štatisticky významný (čitateľnosť: $t = ,917$; $p = ,361$; zrozumiteľnosť: $t = ,140$; $p = ,889$; štyl. úroveň: $t = ,384$; $p = ,702$).

Graf 9: Porovnanie priemerného hodnotenia čitateľnosti, zrozumiteľnosti a štylistickej úrovne alternatívnych formulácií textu

Tieto výsledky teda pomerne jasne naznačujú, že formulovanie oficiálnych textov nemusí jednoznačne znamenať zhoršenie kvality textov. Pokiaľ sa texty formulujú prostredníctvom dvojitého pomenovania (napr. klienti a klientky) alebo prostredníctvom neutralizácie (napr. klientela), čitateľnosť, zrozumiteľnosť a štylistická úroveň textov sa tým nezhoršuje. Na druhej strane lomky, ktoré sa využívajú v mnohých slovenských textoch, kvalitu textov zhoršovať môžu. Viaceré zúčastnené osoby sa voči používaniu lomiek vymedzovali práve odvolávaním sa na zhoršenie kvality textu.

5 Záver

Cieľom predloženého textu bolo v krátkosti zhrnúť niektoré z najdôležitejších teoretických a empirických prístupov feministickej lingvistiky a psycholingvistiky, ktoré sa orientujú na problematiku zneviditeľňovania žien v jazyku uplatňovaním gramatického pravidla generického maskulína. Túto tému možno v kontexte slovenského jazyka považovať za výnimočne dôležitú – pravidlo generického maskulína sa v slovenčine používa skutočne pravidelne v médiách, v učebniciach, na stránkach oficiálnych štátnych inštitúcií či v pracovných inzerátoch. Navyše, mnoho ľudí považuje používanie mužského tvaru na označovanie skupín, v ktorých sú zahrnuté ženy aj muži, za bezproblémové, rovnako neproblematicky sa vníma používanie mužských tvarov profesií či funkcií aj vo vzťahu k osobám ženského rodu. Snahy o zmenu spôsobu používania gramatického rodu na označovanie žien a mužov sú nezriedka zosmiešňované či dokonca odsudzované (pozri Parks – Robertson, 2000 a *Analýza mediálnej odozvy...* v tejto publikácii). Empirický výskum v oblasti percepcie gramatického rodu osôb pritom pomerne presvedčivo dokladuje odôvodnenosť kritiky generického maskulína; ľudia, ktorí čítajú o politikoch, učiteľoch, úradníkoch či vedcoch si v mysli neuvedomovane utvárajú najmä predstavy týkajúce sa mužov.

Výsledky prieskumu medzi študentkami a študentmi vysokých škôl, ktoré sú prezentované v tretej časti textu, jednoznačne potvrdzujú potrebu otvárať verejnú diskusiu o rodovo symetrickom

označovaní osôb z hľadiska gramatického rodu, a to hneď z dvoch dôvodov. Po prvé, až 50,3 % zúčastnených osôb považovalo používanie generického maskulína za žiaduci spôsob označovania osôb v textoch a 55,9 % sa explicitne vymedzilo voči niektorej z foriem rodovo symetrického označovania. Dôvody, ktoré študentky a študenti uvádzali, sa pritom často opierali o „prirodzenosť“ generického maskulína, mnoho zo zúčastnených osôb tiež argumentovalo tým, že explicitné zahrnutie ženského tvaru osôb nie je potrebné. Možno teda predpokladať, že tieto študentky a študenti nemajú poznatky o negatívnom pôsobení generického maskulína na mentálne zahrnutie žien u prijímateľiek a prijímateľov takto formulovaných textov. Ďalší dôvod, prečo je dôležité popularizovať poznatky z oblasti feministickej lingvistiky a psycholingvistiky a otvárať širšiu diskusiu o problematike rodovo symetrického jazyka, sú odpovede študentiek a študentov, ktorí priamo podporujú rodovo vyvážené označovanie osôb v oficiálnych textoch. Napriek prakticky neexistujúcej diskusii o tejto problematike až 35,2 % zúčastnených osôb podporovalo myšlienku používať niektorú z foriem rodovo symetrického jazyka a 17,9 % odmietlo uplatňovanie pravidla generického maskulína. Zdá sa, že rodovo symetrický jazyk má v spoločnosti podporu (minimálne medzi zúčastnenými študentkami a študentmi), no z argumentácie v prospech rodovo vyváženého jazyka možno usudzovať, že ani týmto študentkám a študentom nie je argumentácia feministickej lingvistiky a psycholingvistiky známa. Len jedna zo zúčastnených osôb odôvodnila podporu rodovo vyváženého označovania osôb v oficiálnych textoch feministickou lingvistikou. Väčšina odpovedí sa sústredila na pomerne všeobecné vyjadrenia o potrebe nediskriminácie, ktoré možno jednoducho vyvrátiť otázkami o tom, ako takýto jazyk diskriminuje, keď „každému určite dôjde, že ide o mužov aj ženy“ (z odpovedí v dotazníku).

Dôležité môže byť tiež zistenie, že aj ľudia, ktorí explicitne uprednostnili rodovo symetrický jazyk, v priemere predpokladali, že text formulovaný v generickom maskulíne oslovuje rovnako ženy aj mužov. Z tohto hľadiska sa dá uvažovať o nedostatočnej citlivosti voči označovaniu osôb mužského aj ženského rodu mužským tvarom podstatných mien, ktoré môže súvisieť práve s neviditeľnosťou problému zneviditeľňovania žien v jazyku. V teoretickej rovine tento výsledok zrejme súvisí aj s otázkou vzťahu medzi jazykovou prezentáciou a kontextom prezentovanej situácie, ktorý v slovenskom jazyku nepochybne vyžaduje podrobnejšie preskúmanie.

Problematiku rodovo symetrického označovania osôb, nielen v oficiálnych textoch verejnej správy, čaká na Slovensku ešte extenzívny výskum, ako aj intenzívna verejná debata. Predložený text sa zameriava len na jeden výsek rozsiahlej témy rodovo symetrického vyjadrovania – na problematiku generického maskulína a empiricky sleduje postoje študentiek a študentov vysokých škôl k používaniu rôznych foriem rodovo a/symetrického označovania osôb. Možno dúfať, že v ďalších rokoch sa problematika rodovo symetrického jazyka dostane do pozornosti odbornej aj širokej verejnosti a skromné výsledky, ktoré text predkladá, budú obohatené o nové poznatky a podrobené odôvodnenej konštruktívnej kritike.

Literatúra

- ALFORD, Danny K. H.: The Demise of the Whorf Hypothesis. A Major Revision in the History of Linguistics. In *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1987, s. 485 – 499.
- BELLER, Johannes – KAZAZI, Juela: Is There an Effect of Gender-Fair Formulations in the German Language? In *Journal of Unsolved Questions*, roč. 3, č. 1, 2013, s. 5 – 8.
- BERRY, John W. a kol.: *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press 2002.
- BLAKE, Christopher – KLIMMT, Christoph: Geschlechtergerechte Formulierungen in Nachrichtentexten. In *Publizistik*, roč. 55, č. 3, 2010, s. 289 – 304.
- BRAUN, Friederike a kol.: „Aus Gründen der Verständlichkeit...“ Der Einfluss generisch maskuliner und alternativer Personenbezeichnungen auf die kognitive Verarbeitung von Texten. In *Psychologische Rundschau*, roč. 58, č. 3, 2007, s. 183 – 189.
- BÚTOROVÁ, Zora: Ženy a muži v priesečníku spoločenských očakávaní. In BÚTOROVÁ, Zora a kol.: *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2008, s. 17 – 42.
- CARROLL, Susan J. – SCHREIBER, Ronnee: Changing Images of Women in Power. In NORRIS, Pippa (ed.): *Women, Media and Politics*. New York – Oxford: Oxford University Press 1997, s. 131 – 148.
- CVIKOVÁ, Jana: Nerodíme sa ako ženy a muži. Pohlavie a rod. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava: ASPEKT 2005, s. 11 – 32.
- CVIKOVÁ, Jana: História žien. Aspektový rámec a rámec politického feminizmu. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *História žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: ASPEKT 2007.
- CVIKOVÁ, Jana – DEBRECENIOVÁ, Janka – KOBOVÁ, Ľubica: Téma. Rodová rovnosť. In DEBRECENIOVÁ, Janka – PUFFLEROVÁ, Šarlota (eds.): *Právo cez zážitky. Súbor vzdelávacích textov a metodických materiálov pre vzdelávateľky a vzdelávateľov nápravných výchovných zariadení*. Bratislava: Občan a demokracia 2006.
- Dostupné na: <http://prison-education.oad.sk/sk/text4.html>
- FILADELFIOVÁ, Jarmila: *Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole*. Bratislava: ASPEKT 2008.
- FORMANOWICZ, Magdalena a kol.: Side Effects of Gender-Fair Language. How Feminine Job Titles Influence the Evaluation of Female Applicants. In *European Journal of Social Psychology*, roč. 43, č. 1, 2013, s. 62 – 71.
- GARNHAM, Alan a kol.: Gender Representation in Different Languages and Grammatical Marking on Pronouns: When Beauticians, Musicians, and Mechanics Remain Men. In *Discourse Processes*, roč. 49, č. 6, 2012, s. 481 – 500.
- GASTIL, John: Generic Pronouns and Sexist Language. The Oxymoronic Character of Masculine Generics. In *Sex Roles*, roč. 23, č. 11/12, 1990, s. 629 – 643.
- HENLEY, Nancy – HAMILTON, Mykol – THORNE, Barrie: Womenspeak and Menspeak. Sex Differences and Sexism in Communication, Verbal and Nonverbal. In SARGENT, Alice G. (ed.): *Beyond Sex Roles*. New York: West Publishing Company 1984, s. 168 – 185.
- IRMEN, Lisa – LINNEN, Ute: Reprezentace genericky maskulinních osob. Teoretická integrace dosávaných výsledků. In *Gender, rovné příležitosti, výskum*, roč. 12, č. 2, 2010, s. 3 – 11.
- KLEIN, Wolfgang: Essentially social: on the origin of linguistic knowledge. In BALTES, Paul B. – STAUDINGER, Ursula M. (eds.): *Interactive Minds. Life-Span Perspectives on the Social Foundation of Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press 1996, s. 88 – 108.
- MACEKOVÁ, Johanka: *Rodové stereotypy v pracovných inzerátoch*. Škol.: HRADISKÁ, Elena [diplomová práca]. Bratislava: Ústav aplikovanej psychológie – Univerzita Komenského v Bratislave 2007.
- MURDOCK, Nancy L. – FORSYTH, Donelson R.: Is Gender-Biased Language Sexist? A Perceptual Approach. In *Psychology of Women Quarterly*, roč. 9, č. 1, 1985, s. 39 – 49.
- NELSON, Julie A.: *Feminism, Objectivity and Economics. Economics as Social Theory*. New York – London: Routledge 1996.

- OSTERTÁGOVÁ, Alexandra: Politický v politickej komunikácii. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – MAĎAROVÁ, Zuzana (eds.): *ASPEKTin. Natlačený výber z textov www.aspekt.sk jar 2013*. Bratislava: ASPEKT 2013, s. 51 – 55.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary Ann: Contemporary Arguments Against Nonsexist Language. Blaubergs (1980) Revisited. In *Sex Roles*, roč. 39, č. 5/6, 1998a, s. 445 – 461.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary Ann: Influence of Age, Gender, and Context on Attitudes Towards Sexist/Nonsexist Language. Is Sport a Special Case? In *Sex Roles*, roč. 38, č. 5/6, 1998b, s. 477 – 494.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary Ann: Development and Validation of an Instrument to Measure Attitudes Toward Sexist/Nonsexist Language. In *Sex Roles*, roč. 42, č. 5/6, 2000, s. 415 – 438.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary Ann: Attitudes Toward Women Mediate the Gender Effect on Attitudes Toward Sexist Language. In *Psychology of Women Quarterly*, roč. 28, č. 3, 2004, s. 233 – 239.
- PLICHTOVÁ, Jana – BROZMANOVÁ, Elena – BERECKÁ, Oľga: Renesancia záujmu o jazyk: Diskurzívna psychológia a analýza diskurzu. In *Československá psychologie*, roč. 44, č. 4, 2000, s. 289 – 308.
- PLICHTOVÁ, Jana: Sociálne reprezentácie: teória, výskum, výzva. In *Československá psychologie*, roč. 42, č. 6, 1998, s. 503 – 520.
- Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*. Európsky parlament (6. volebné obdobie) 2009.
- SAMEL, Ingrid: *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Berlin: Erich Schmidt 1995.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007.
- STAHLBERG, Dagmar – SCZESNY, Sabine: Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen. In *Psychologische Rundschau*, roč. 52, č. 3, 2001, s. 131 – 140.
- STAHLBERG, Dagmar – SCZESNY, Sabine – BRAUN, Friederike: Name Your Favorite Musician. Effects of Masculine Generics and of Their Alternatives in German. In *Journal of Language and Social Psychology*, roč. 20, č. 4., 2001, s. 464 – 469.
- STOUT, Jane G. – DASGUPTA, Nilanjana: When He Doesn't Mean You. Gender Exclusive Language as Ostracism. In *Personality and Social Psychology Bulletin*, roč. 36, č. 6, 2011, s. 757 – 769.
- VALDROVÁ, Jana: „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. In *Naše řeč*, roč. 91, č. 1, 2008, s. 26 – 38.
- WARDHAUGH, Ronald: *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing 2006.
- WEATHERALL, Ann: *Gender, Language and Discourse*. Hove – New York: Routledge 2002.
- WHORF, Benjamin: The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language. In SPIER, Leslie (ed.): *Language, Culture, and Personality. Essays in memory of Edward Sapir*. Menasha: Sapir Memorial Publication Fund 1941, s. 197 – 215.
- ZÁBRODSKÁ, Kateřina: Diskurzivní analýza v soudobé sociální psychologii. Teorie, koncepty a aplikace. In *Československá psychologie*, roč. 54, č. 3, 2010, s. 249 – 262.

Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka

Analýza rozhovorov o používaní rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe

Zuzana Maďarová

- 1 Úvod
- 2 Konceptualizácia rodovo vyváženého vyjadrovania a skúsenosti s jeho používaním
 - 2.1 Rodovo vyvážený jazyk ako neznáma
 - 2.2 Reakcie na rodovo ne/vyvážené vyjadrovanie
- 3 Používanie rodovo symetrického jazyka v úradnom styku
 - 3.1 Lomky a poznámky pod čiarou
 - 3.2 Kontextualizácia rodovo symetrického jazyka
 - 3.3 Kto, ako a prečo
- 4 Legitimizácia rodovo ne/vyváženého vyjadrovania
 - 4.1 Požiadavka zhora a zdola
 - 4.2 Demokratizácia a nediskriminácia
- 5 Formálna úprava rodovo vyváženého jazyka
 - 5.1 Negatívne postoje k formálnej úprave rodovo vyváženého jazyka
 - 5.2 Pozitívne postoje k formálnej úprave rodovo vyváženého jazyka
- 6 Priestor pre uplatňovanie rodovej rovnosti
 - 6.1 Krajské kontaktné miesta
 - 6.2 Pracoviská ministerstiev
- 7 Záver ako hľadanie ciest k zvyšovaniu rodovej kompetencie vo verejnej správe

1 Úvod

Meno občana, priezvisko zamestnanca, podpis daňovníka. Občan Ivana, zamestnanec Zelená, daňovník Ivana Zelená. Alebo to môže byť aj inak?

V úradnej dokumentácii sa stretávame prevažne s mužským gramatickým rodom. Ak by sme si robili predstavu o svete na základe zákonov, nariadení, smerníc, zmlúv a rôznych iných druhov tlačív, diplomov či certifikátov, mohlo by sa zdať, že ženy tvoria len minimálny podiel obyvateľstva na Slovensku. Akoby sa o vzdelanie ani zamestnanie neuchádzali, zákony ani daňové povinnosti sa ich netýkali. Lenže ak zdvihneme zrak od úradných dokumentov, zistíme, že skutočnosť je iná – väčšinu vysokoškolsky študujúcich tvoria ženy, ženy pôsobia v rôznych oblastiach verejnej sféry, nedodržiavanie zákonov môže mať pre ne rovnaké dôsledky ako pre mužov, neodvádzanie daní tiež.

Jazyk, ktorý zneviditeľňuje ženy, odzrkadľuje ich nerovné postavenie v spoločnosti a zároveň k nemu prispieva. Keďže sexistický jazyk je formou diskriminácie,⁴⁷ tejto diskriminácie sa dopúšťa aj štát. Podľa tzv. antidiskriminačného zákona je však priama i nepriama diskriminácia na základe „pohlavia, náboženského vyznania alebo viery, rasy, príslušnosti k národnosti alebo etnickej skupi-

47 K sexismu pozri napr. Cviková (1993), hooks (2013).

ne, zdravotného postihnutia, veku, sexuálnej orientácie, manželského stavu a rodinného stavu, farby pleti, jazyka, politického alebo iného zmýšľania, národného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia“ zakázaná (čl. 1, § 2, ods. 1, zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov). Aké sú teda možnosti na zmenu v používaní jazyka v úradnom styku? Ako a kde by sa takáto zmena mohla začať? Akým spôsobom sa používa jazyk na rôznych úrovniach verejnej správy a aké majú osoby pracujúce vo verejnej správe postoje k rodovo vyváženému vyjadrovaniu?

S cieľom odpovedať na uvedené otázky sme sa rozhodli uskutočniť rozhovory s ľuďmi pracujúcimi vo verejnej správe, a to na rôznych úrovniach a v rôznych oblastiach. Zamerali sme sa na osoby, ktoré majú v pracovnej náplni problematiku rodovej rovnosti a u ktorých je väčšia pravdepodobnosť, že sú oboznámené s problematikou rodovo vyváženého jazyka. Oslovili sme členky a členov Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť,⁴⁸ ako aj osoby pracujúce v krajských kontaktných miestach zriadených v rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti⁴⁹ v ôsmich krajoch Slovenska. Spolu sme uskutočnili dvanásť pološtruktúrovaných rozhovorov, ktorých cieľom bolo zistiť, či sa respondent alebo respondentka stretli s pojmom rodovo vyvážený jazyk, čo pre nich nediskriminujúce vyjadrovanie predstavuje a aký k nemu majú postoj. Zaujímalo nás, či sa na jednotlivých pracoviskách rodovo symetrický jazyk používa a aké sú možnosti jeho uplatňovania.

Štruktúru otázok pripravili Alexandra Ostertágová, Lucia Satinská a Júlia Vrábľová v spolupráci s Janou Cvikovou.⁵⁰ Rozhovory realizovali Júlia Vrábľová, Lucia Satinská, Alexandra Ostertágová a Zuzana Maďarová, ich dĺžka sa pohybovala od 15 do 40 minút. V záujme autenticity sme hovorili naraz len s jednou osobou, výnimkou bolo interview, v ktorom sa oslovený participant rozhodol realizovať rozhovor v prítomnosti hovorkyne. Rozhovory sme následne po realizácii prepísali a vo vzájomnej diskusii sme identifikovali hlavné oblasti, na ktoré sa zameriava nasledujúca analýza. Uvedené citáty sú doslovnými prepismi rozhovorov, prípadné vynechané časti sú označené hranatými zátvorkami, rovnako ako vysvetľujúce doplnenia autorky. Respondentkám a respondentom sme v záujme zachovania anonymity priradili jedno z písmen abecedy v poradí, v akom sú ich citáty uvedené v nasledujúcom texte. Všetky otázky sú označené písmenom O.

2 Konceptualizácia rodovo vyváženého vyjadrovania a skúsenosti s jeho používaním

Základným predpokladom premýšľania a rozprávania o rodovo vyváženom jazyku je ujasniť si obsah tohto pojmu. Preto je dôležité pýtať sa, ako respondentky a respondenti chápali pojem rodovo vyvážené vyjadrovanie,⁵¹ ako ho explicitne definovali a zároveň aké implicitné významy možno nájsť v ich výpovediach.

48 Viac informácií o Rade vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť možno nájsť na www.radavladyp.gov.sk.

49 Viac informácií o národnom projekte Inštitút rodovej rovnosti, ako aj o krajských kontaktných miestach možno nájsť na www.institutrr.sk.

50 Základné otázky možno rozdeliť do piatich oblastí: opis pracovnej náplne interviewovanej osoby, problematika rodovej rovnosti, s ktorou sa v práci stretáva, ne/používanie rodovo symetrického jazyka na pracovisku, názory na používanie rodovo vyváženého jazyka a jeho potenciálnu legislatívnu úpravu.

51 V rozhovoroch sme používali aj pojmy rodovo vyvážený jazyk, rodovo symetrický jazyk, rodovo citlivý jazyk podľa toho, ktorý z pojmov bol interviewovaným osobám bližší.

Chápanie rodovo vyváženého vyjadrovania do veľkej miery záviselo od toho, ako respondentky a respondenti pristupovali k problematike rodovej rovnosti, ako ju vnímali a aký k nej zaujímali postoj. Druhý faktor, ktorý ovplyvňoval chápanie rodovo vyváženého vyjadrovania, bol spôsob, ako konceptualizovali jazyk vo všeobecnosti. V zásade sme identifikovali tri spôsoby konceptualizácie jazyka:

Jedna skupina považovala jazyk za stabilný fenomén, ktorý je prirodzený, daný a len ťažko doň možno zasahovať.

Zároveň sa vo vyjadreniach objavilo také chápanie jazyka, ktoré je založené na zvyku a na základe ktorého možno tvrdiť, že hovoríme tak, ako sme sa naučili. Preto možno ovplyvňovať spôsob vyjadrovania u detí, ale v prípade dospelých ľudí je to problematickejšie.

Tretí zásadný spôsob konceptualizácie jazyka v rozhovoroch chápe jazyk ako prostriedok spoluvytvárania sveta (pozri aj *Význam a možnosti používania...* a *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii), a teda aj prostriedok presadzovania rodovej rovnosti.

Ďalší faktor, ktorý ovplyvňoval, ako respondenti a respondentky chápali rodovo symetrický jazyk, bol ich postoj k rodovej rovnosti.

2.1 Rodovo vyvážený jazyk ako neznáma

Dôležitú úlohu pri konceptualizácii rodovo vyváženého vyjadrovania zohrávala miera oboznámenosti s problematikou rodovej rovnosti a nediskriminačného vyjadrovania. Hoci sa rozhovory realizovali s členkami a členmi Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť (ďalej v texte Rada vlády SR) a s osobami zodpovednými za koordináciu činností a odbornú konzultáciu v oblasti rodovej rovnosti v rámci krajských kontaktných miest národného projektu Inštitút rodovej rovnosti, tri opýtané osoby z oboch skupín uviedli, že sa s termínom rodovo vyvážený jazyk či problematikou rodovo symetrického vyjadrovania doteraz nestretli.

O: Stretli ste sa s pojmom rodovo vyvážený jazyk alebo rodovo citlivý jazyk?

A: To znamená, že spôsob komunikácie? Nie. Nestretol, ale stretol som sa s tým, aj vy ste dnes nakoniec prišli s tým, že čím ďalej, tým častejšie, teda občas začujem výraz ako členky a členovia hocičoho [...], čo nebolo zvykom používať. Teraz to už je možno z viacerých strán počuť a hovoriť, túto terminológiu ja nepoznám, neovládám, možno ju používam, ale nevedome.

Hoci účastník rozhovoru A uvádza, že sa s termínom rodovo vyvážený jazyk nestretol, reflektuje intenzívnejšie používanie ženského a mužského gramatického rodu pri označovaní osôb vo svojom okolí, a to ponad rámec bežného používania pri oslovení v súlade s konvenciou a možnosťami slovenčiny. Nejednoznačnosť v určení periodicity „čím ďalej, tým častejšie, teda občas“ môže naznačovať, že nejde o častý či pravidelný jav, zároveň však aj to, že účastník doteraz zdvojovanie vedome nereflektoval. Nešpecifikuje, kde presne sa so zohľadňovaním oboch rodov stretol, ale ako príklad uvádza spojenie „členky a členovia“, možno teda predpokladať, že ide o pracovné prostredie, predovšetkým prostredie Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR.

Odkaz na potenciálne nevedomé rodovo vyvážené vyjadrovanie: „túto terminológiu ja nepoznám, neovládam, možno ju používam, ale nevedome“ korešponduje s inou časťou rozhovoru, v ktorej účastník hovorí o prirodzenosti rodovej rovnosti.⁵² Podľa neho by mala byť „prirodzená“, a tým samozrejماً, ľudia by mali konať v súlade s princípmi rodovej rovnosti podvedome. Zároveň však uznáva, že takáto predstava v súčasnosti nie je spoločenskou realitou a aby sa ňou stala, vyžaduje si to isté opatrenia aj zo strany štátu.

Účastník rozhovoru priznáva, že v oblasti rodovej rovnosti je laikom a nad poznaním u neho prevažuje zmysel pre spravodlivosť a záujem dozvedieť sa viac. Nie u každého respondenta však možno badať reflexiu vlastného poznania v oblasti rodovej rovnosti či záujem o ďalšie vzdelávanie. Ani účastník rozhovoru B nevedel presne, čo označuje rodovo vyvážený jazyk alebo či sa na ministerstve v oficiálnom prejave rozlišuje ženský a mužský rod. Doplnila ho preto druhá zúčastnená toho istého rozhovoru C.

O: Reflektuje sa na ministerstve rodovo vyvážený jazyk?

B: To mi musíte povedať, čo je rodovo vyvážený jazyk.

O: Rodovo vyvážený alebo rodovo symetrický jazyk je napríklad používanie a zohľadňovanie mužských aj ženských tvarov podstatných mien.

B: Aha, čiže vážený žiadateľ, žiadateľka?

O: Napríklad.

[B sa obracia na C.]

C: Áno, rozhodne áno. [...]

B: Určite, určite sa to používa. To znamená, keď je niekto hlavný odborník, tak nepíšeme, že hlavný odborník, tak nepíšeme vážená pani hlavný odborník, ale píšeme vážená pani hlavná odborníčka. Čiže toto sa používa, ja by som povedal, automaticky. Ja som možno vyzeral, že ani neviem, o čom hovoríte, je to ako automatizmus.

Rozhodný súhlas s tým, že sa na ministerstve používa rodovo vyvážené vyjadrovanie vychádza z chápania nediskriminujúceho jazyka ako takého, ktorý oslovuje ženy aj mužov. Z ďalšej časti rozhovoru sa však dozvedáme, že takéto oslovovanie by sa podľa respondentky a respondenta malo používať iba za určitých okolností, z výpovede vyplýva, že ide predovšetkým o priame oslovenie konkrétnej ženy ženským gramatickým rodom. Ženský a mužský gramatický rod sa podľa interviewovaných automaticky používa napr. v príhovoroch, znova teda ide o oslovenie. Za iných okolností je však podľa výpovedí v poriadku používať generické maskulínium, teda používať mužský gramatický rod s predpokladom, že pomenúva a zahŕňa aj ženy (pre definíciu generického maskulína pozri *Význam a možnosti používania...*; pre viac informácií o dôsledkoch používania generického maskulína pozri *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii).

Existujúci spôsob používania jazyka sa v tomto rozhovore legitimizuje prostredníctvom odvolávania sa na „automatizmus“, dochádza k zdôrazňovaniu toho, čo je pre hovoriaceho automatické, čo sa konkrétnej osobe zdá prirodzené, na čo je zvyknutá. Prirodzenosť tu možno nájsť v dvoch významoch: 1. jazykové zvyky konkrétnej osoby alebo inštitúcie; 2. charakteristiky a možnosti konkrétnej

⁵² Respondent A: Tento princíp ja mám, myslím, že nejakým spôsobom prirodzene zakorenený v sebe, že to [rodovú rovnosť] považujem za niečo, čo by nemuselo byť upravované nejakými predpismi.

neho jazyka, v tomto prípade slovenčiny.⁵³ Tieto dva významy prirodzenosti v sebe nesú určité napätie. Je totiž zrejmé, že hoci respondent na jednej strane argumentuje prirodzenosťou jazykového systému, ktorá implikuje jeho nemennosť, na druhej strane považuje za prirodzený aj individuálny jazykový prejav, z čoho vyplýva, že to, čo jedna osoba prirodzene používa, iná za prirodzené považovať nemusí. V takomto význame je používanie jazyka vecou zvyku. V nadväznosti na zaužívané spôsoby vyjadrovania respondent B prízvukuje, že by sa rodovo symetrický jazyk mal učiť na základných školách, ale nemožno ho učiť dospelých, ktorí už sú zvyknutí hovoriť určitým spôsobom.

B: Viete, ten, čo celý život hovoril: „pani doktor, poďte“ a bola to pani doktorka, ten už v živote nebude používať pani doktorka. A v písomnom styku, keď napíše „Dr.“, tak to neviete. Ale to by sa mali učiť už deti. [...] Viete, keď to nenaučíte deti na základných školách a začnete to učiť mňa... ja už som dospelý, ja už mám univerzitu tretieho veku pred sebou jedine. Ťažko ja sa zmením v tomto.

Z rozhovoru je zrejmé, že respondent neuvažuje o vzdelávaní ako celoživotnom procese a jazyk chápe ako niečo, čo sa človek učí v detstve a čo možno ovplyvňovať výlučne v mladom veku. Vo vyššom veku je však podľa uvedených slov jazyk stabilný, spoločnosťou či prostredím vôbec alebo len málo ovplyvniteľný. Jazyk ako „železná košeľa“ sa teda drží používateľa či používateľky bez toho, že by sa akokoľvek menil. Sledujúc logiku takéhoto uvažovania možno tvrdiť, že za súčasné rodovo nespravodlivé vyjadrovanie môže skutočnosť, že rodovo vyvážený jazyk sa nevyučoval na základných školách. Tu sa však dostávame k ďalšiemu rozporu – na jednej strane respondent tvrdí, že on ako osoba (rovnako ako ministerstvo, na ktorom pracuje), sa vyjadruje rodovo vyvážene, na druhej strane tvrdí, že sa v škole rodovo symetrický jazyk neučil (dá sa predpokladať, že rovnako ako jeho kolegyne a kolegovia), a preto ho ani nemôže používať.

Kľúčový je spôsob, ako sa chápe rodovo symetrické vyjadrovanie. Už na prvý pohľad je zrejmé, že sa v rozhovore zúžilo na jednoducho uchopiteľné používanie zástupného mužského rodu (generického maskulína) vs. používanie ženského a mužského gramatického rodu. Za rodovo vyvážené vyjadrovanie respondent a respondentka označujú predovšetkým používanie ženského a mužského rodu pri osloveniach, napríklad v príhovoroch, ako aj v priamom styku s konkrétnou osobou, resp. používanie ženského rodu pri označovaní konkrétnej ženy (hovorí sa o singulári). Takéto hovorenie pritom označujú ako zaužívané, im vlastné a logické. Využívanie generického maskulína na označenie žien aj mužov možno na základe ich slov interpretovať ako všeobecné, bežné a normálne, nie je pre rodovo spravodlivé vyjadrovanie dôležité a nepovažujú ho za diskriminačné.

C: Ak ja môžem, tak vo všetkých oficiálnych príhovoroch, lebo vychádzam z komunikačného odboru, rodová rovnosť je zachovaná. Teda nikdy neoslovujeme len „pánov“, „pacientov“ alebo „poistencov“. Vždy, každý, kto sa prihovára auditóriu a vidí, že sú tam aj muži, aj ženy, tak osloví aj jedno, aj druhé pohlavie [zarazenie pred pohlavie].

O: Čiže vidíte priestor pre rodovo symetrické vyjadrovanie najmä v oslovovaní, aby bolo adresné.

⁵³ Respondent B hovorí na viacerých miestach napríklad o rozdieli medzi angličtinou a slovenčinou, pričom zdôrazňuje, že v slovenčine by používanie rodovo vyváženého vyjadrovania - v zmysle zdvojovania označení osôb v ženskom a mužskom rode - spôsobilo veľa problémov a komplikácií pri používaní jazyka.

B: My oslovujeme „vážené členky a vážení členovia grémia“.

O: Áno, a mimo oslovenia, keď sa hovorí všeobecne, tam to vidíte ako neproblematické.

[...]

C: Ako hovoríme o pacientoch – vo všeobecnosti.

B: Áno, vo všeobecnosti – skupina pacientov, to sú aj pacientky aj pacienti. My hovoríme o právach pacientov, nehovoríme o právach pacientok a pacientov. Ale o právach pacientov, kde zahrnieme, teda to sú tí pacienti [dôraz na tí].

Zohľadňovanie ženského a mužského rodu v osloveniach a priamom kontakte sa ukázalo ako najpriateľnejšie aj v prípade respondentov a respondentiek, ktoré sa s rodovo vyváženým vyjadrovaním stretli už pred rozhovorom. Pracovníčky krajských kontaktných miest možno rozdeliť na dve skupiny – jedna sa s rodovo spravodlivým vyjadrovaním oboznámila v rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti, druhá vstupovala do projektu už oboznámená s problematikou, resp. o rodovo citlivom jazyku minimálne počula. Spôsoby, ako sa respondentky oboznámili so základnými princípmi rodovo symetrického vyjadrovania boli rôzne, od vzdelávania zameraného na problematiku rodovej rovnosti cez kurzy na vysokej škole, samostatné štúdium literatúry až po poznanie, ktoré sa v rozhovoroch označovalo ako prirodzené reflektovanie diskriminácie v jazyku na základe veku a skúseností. Účastníčky rozhovoru prevažne opisujú cestu k rodovo vyváženému vyjadrovaniu ako plynulú a prirodzenú, len v jednom prípade sa vyskytol opis prekonávania vnútorných prekážok.

D: Lebo, ja si pamätám, keď to začali baby [rodové trénerky] robiť a začalo sa hovoriť o rodovo citlivom jazyku, sama som z toho bola taká pobúrená, že to je kravina a odteraz budeme hovoriť, že Victor Hugo napísal Bedári a bedárky? Srandu som si z toho robila. Potom som pochopila, že vlastne to, ako rozmyšľate a ako rozprávate, formuje to, ako sa vnímate. A to je strašne dôležité.

Proces, ktorý opisuje respondentka D, nie je ojedinelý. Rodovo symetrický jazyk vo všeobecnosti vyvoláva silné emocionálne reakcie (Parks – Robertson 1998; Parks – Robertson 2000; Valdová 2010),⁵⁴ na základe ktorých argumentácia proti jeho používaniu často vyústi do osobných útokov či vyvolávania obáv a strachu (pozri aj *Analýza mediálnej odozvy... a Úvod do problematiky...* v tejto publikácii).

2.2 Reakcie na rodovo ne/vyvážené vyjadrovanie

Prechod od spochybňovania rodovo vyváženého vyjadrovania k jeho používaniu vedie cez stoženie sa s princípmi rodovej rovnosti, ako aj pochopenie jazyka ako javu, ktorý nás spoluformuje ako jednotlivkyne a jednotlivcov, ako určité sociálne skupiny či ako spoločnosť. (Pozri napr. Hall, et al., 2005; Knotková-Čapková, 2010; Simpson, 1997; *Vybrané psychologické a sociologické aspekty...* v tejto publikácii) Prepojenie konania, myslenia a jazyka konštatuje aj respondentka D, ktorá označuje jazyk ako „silný nástroj“ v procese zmeny myslenia. Zároveň takéto chápanie jazyka

⁵⁴ Na Slovensku možno nájsť podobné príbehy o oboznamovaní sa s rodovo vyváženým vyjadrovaním vo výstupoch z pilotného projektu www.ruzovymodrysvet.sk, zameraného na rodovo kompetentnú pedagogiku (pozri <http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/javisko/festival/nova-eva-eva-nova-skusenosti-s-pilotnym-projektom-100/rodova-citlivost-v-skole-ii->).

môžu naznačovať aj výpovede viacerých pracovníčok krajských kontaktných miest, ktoré hovoria o potrebe upozorňovať svoje okolie v prípade, že sa vyjadruje rodovo necitlivo či o potrebe prepisovať dokumenty, ktoré ich označujú v mužskom rode. Aj v týchto výpovediach sa však rodovo vyvážený jazyk zužuje predovšetkým na používanie generického maskulína.

D: Používam to veľmi dôsledne, opravujem kolegyne, ale so mnou keď sú v komunikácii, tak sa opravujú už aj samy. Prijali to. Jedna kolegyňa mi hovorí: vieš, zo začiatku som to vnímala ako srandu, ale teraz už nad tým normálne rozmýšľam. Malo by sa to vzdelávať, aplikovať [v škole] už od prvého ročníka. Dôsledne: učitelia a učiteľky základných škôl. To by sa nesmeli hovoriť, že učitelia majú najnižšie platy, a pritom majoritne sú to samé ženy. To drása, keď niekto povie: som doktor práv, a povie to žena. Mám kolegyňu, čo stále hovorí: ja som polygraf. Nie, ty si polygrafka, si žena. Natrápime sa.

Opravovanie blízkeho okolia je jedna z reakcií na rodovo nevyvážené vyjadrovanie. Medzi ďalšie patrí upozorňovanie osôb pracujúcich so širokou verejnosťou, prepisovanie zmlúv (a to aj v rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti) a iných dokumentov či vnútorné pobúrenie:

E: Mňa osobne sa dotýka, keď tam je iba mužský tvar a ak tam nie som uvedená ako žena.

O: A čo s tým potom robíte?

E: No nič, nahnevám sa a mám pocit, že by mali vedieť, že majú dočinenia s mužmi a ženami.

Odpoveď, ktorá je viac reakciou dovnútra než navonok, môže mať viacero dôvodov, vrátane negatívneho ohlasu okolia. Ako samy respondentky uvádzajú, stretli sa s výsmechom, znevažovaním ich samých, ako aj feminizmu.

F: Zo skúseností zo školstva, keď sme mali nejaké stretnutia, kde sme spomínali aj rodovú rovnosť, dozadu asi osem rokov, smiech a neuznanie, hlavne tých vyšších, riaditeľov, že to je strata času, čo ste vy feministka, bije vás niekto? Máte niečoho málo?

Osobné útoky nazývané aj argumenty ad hominem sú bežnou súčasťou reakcií na rodovú rovnosť či rodovo symetrický jazyk (pozri *Analýza mediálnej odozvy...* v tejto publikácii), nahrádzujú relevantné obsahové argumenty, ktoré by sa mohli stať súčasťou otvorenej diskusie o význame nediskriminujúceho prístupu. Znemožňujú tak debatu, ktorá by mohla byť dôležitou súčasťou procesu vzájomnej senzibilizácie, ako aj súčasťou procesu etablovania rodovo vyváženého jazyka v prostredí Slovenska.

Na inkluzívne vyjadrovanie mali respondentky negatívne aj pozitívne reakcie, ako konštatovala respondentka G: „Keď to zhrniem, od jedného extrému do druhého, od hanlivého označenia až po také, ahá, vidíš, toto ma nenapadlo.“ Dodáva, že okolie najskôr vnímalo krajské kontaktné miesto, ako aj problematiku rodovej rovnosti len formálne, až postupne si so svojimi kolegyňami získavali verejnosť konkrétnymi aktivitami. Tento proces možno nazvať prekonávaním prvotného zaťaženia a predsudkov, ktoré v spoločnosti prevládajú vo vzťahu k rodovej rovnosti a feminizmu. Z vypovedaného možno usudzovať, že keď sa ľudia dozvedia viac o problematike a jej súvislostiach, resp. keď sa dostanú do kontaktu s konkrétnymi témami súvisiacimi s rodovou rovnosťou a feminizmom

a táto problematika sa „naplní“ konkrétnymi obsahmi, významami a okolnosťami súvisiacimi s každodenným životom, môžu pozmeniť pôvodný odmietavý postoj. Americká feministická teoretička a aktivistka bell hooks tvrdí, že je dôležité, aby sa ľudia dozvedeli, o čom je feminizmus a feministické hnutie, pretože to, čo vedia o feminizme a feministkách, majú z tretej ruky. Takže „je jasné, že sa k feministickému hnutiu nikdy nedostali dosť blízko, aby mohli posúdiť, o čom vlastne je. Väčšinou si myslia, že feminizmus je záležitosťou tlupy nahnevaných ženských, ktoré sa chcú vyrovnáť mužom. Ani im len na um nezájde, že feminizmus je o právach a o ženách, ktoré sa tieto práva usilujú presadiť.“ (hooks, 2013, s. 11)

Priblíženie obsahov a cieľov feministického hnutia a rodovej rovnosti môže, ale nemusí znamenať zmenu postoja. Aj z rozhovorov je zrejmé, že v niektorých prípadoch neprijatie problematiky rodovej rovnosti, ako aj rodovo vyváženého vyjadrovania pretrvávalo, v iných prípadoch zase dochádzalo k rozširovaniu používania nediskriminujúceho jazyka.

H: Myslím si, že v komunikácii skôr tak neformálne alebo akoby prirodzene my sme ho používali [rodovo vyvážený jazyk] a ľudia sa niekedy zarazili alebo sa začali pýtať. Nebolo to také, že by sme to opravovali vo vyjadreniach iných ľudí, ale oni sa začali medzi sebou upozorňovať, čo bolo celkom fajn.

Vo viacerých výpovediach respondentky uvádzajú, že keď sa vyjadrovali rodovo symetricky, začalo tak čoraz častejšie hovoriť aj ich okolie. Opisujú proces, v ktorom sa rodovo vyvážené vyjadrovanie stáva automatické či prirodzené. Vraciame sa k tomu, že rovnako, ako je pre niekoho automatické používanie takmer výlučne mužského rodu, postupne sa prirodzeným môže stať aj inkluzívny jazyk, ktorý nediskriminuje žiadne skupiny obyvateľstva. Na základe výpovedí však možno konštatovať, že takýto proces zahŕňa znútorňovanie princípov rodovej rovnosti a reflexiu jazyka ako vyjadrujúceho naše postoje a zároveň spoluvytvárajúceho realitu okolo nás. Takéto dvojité chápanie jazyka spojila vo svojej výpovedi respondentka H, ktorá je odborníčkou v oblasti rodovej rovnosti. Prečo je teda používanie rodovo vyváženého jazyka dôležité?

H: Rozhodne preto, že keď chceme presadzovať rodovú rovnosť ako tému, tak ju nemôžeme presadzovať rodovo necitlivo. Vlastne celá senzitivita je o zohľadňovaní rodu. A keďže celá komunikácia aj uvažovanie sa deje v jazyku, tak je absolútne zásadnou súčasťou v oblasti práce v rodovej rovnosti. Nemôžeš rodovo stereotypne komunikovať rodovú rovnosť, to je absurdné.

3 Používanie rodovo symetrického jazyka v úradnom styku

3.1 Lomky a poznámky pod čiarou

Vo väčšine prípadov sa rozhovory o rodovo symetrickom jazyku zúžili na dôsledné označovanie žien príslušným gramatickým rodom a zohľadňovanie ženského aj mužského gramatického rodu namiesto generického maskulína. Z takéhoto zjednodušeného chápania inkluzívneho vyjadrovania, ktoré ale má svoje opodstatnenie práve v úradnom styku, sa odvíjala debata o spôsobe, ako sa rodovo vyvážený jazyk používa alebo nepoužíva na konkrétnych pracoviskách, či už na ministerstvách, alebo v krajských kontaktných miestach.

Ak respondenti a respondentky uvádzali, že sa na ich pracoviskách rodovo vyvážený jazyk používa, predovšetkým išlo o oslovenia, e-mailovú komunikáciu, príhovory či rôzne dokumenty. Predstavy o spôsobe uplatňovania rodovo symetrického jazyka sa pritom výrazne odlišovali. Napríklad respondentka I hovorí o pracovisku, ktoré vypracúva odporúčania úradných dokumentov, smerníc, vyhlášok a iných materiálov a ktoré môže byť kľúčovým miestom v implementácii princípov rodovej rovnosti, vrátane rodovo symetrického jazyka. Uvádza, že súčasťou jej odporúčaní je vždy aj rodovo citlivý jazyk, ktorý používa rôznymi spôsobmi.

I: Podľa rozsahu. Ak je to krátky text, lomky, ak dlhší, napíše sa v úvode, že mužský rod označuje aj ženy. Ako príklad zamestnanec/zamestnankyňa sa uvedie v úvode, lebo sa to nedá v celom rozsiahlom materiáli.

O: A používate niekedy aj preformulovanie?

I: Aj tak sa dá.

Ak sa v úvode textu používa ženský a mužský rod, no zvyšok textu je formulovaný v generickom maskulíne, problém sa nevyrieši informáciou, že mužský rod zahŕňa aj ženy. Ako preukazuje časť venujúca sa psychologickým súvislostiam rodovo asymetrického jazyka (pozri *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii), používanie mužských tvarov podstatných mien vyvoláva v predstavách čítajúcich obraz mužov. Formálne zahrnutie žien v úvode teda síce nabáda k tomu, aby si čitateľky a čitatelia uvedomili, že text chce explicitne oslovovať aj ženy, na druhej strane však zostáva otáznе, nakoľko sú ženy v ďalšom texte pre čítajúcich viditeľné, nakoľko si v texte o zamestnancoch predstavujú aj zamestnankyne. Podobný spôsob úsilia o rodovo vyvážené vyjadrovanie možno nájsť aj v jednom z krajských kontaktných miest, ktoré bolo požiadané samosprávnym krajom, aby preformulovalo úradné dokumenty do rodovo symetrickej podoby. Respondentka v tomto prípade uvádza, že v preformulovaných materiáloch používali lomky, ako aj poznámky pod čiarou s informáciou, že text napriek mužskému rodu zahŕňa aj ženy. Používanie lomiek môže byť problematické z hľadiska prehľadnosti, čitateľnosti a zrozumiteľnosti textu, informácia o tom, že mužský rod zahŕňa aj ženy, nespĺňa požiadavku inkluzívnosti a vyváženosti jazyka (pozri *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii).

Na tomto mieste možno konštatovať význam informovanosti, ako aj kompetencie v oblasti rodovej rovnosti. Aj keď pracovníčky a pracovníci štátnej správy prejavia ochotu využívať v oficiálnych dokumentoch rodovo symetrické vyjadrovanie, nemusia disponovať dostatočnými informáciami o spôsoboch, ako to možno robiť. Ponúka sa priestor pre vzdelávanie v oblasti rodovej rovnosti, ktoré by poskytlo komplexnejšie pochopenie konceptualizácie a používania rodovo symetrického jazyka, a tým zvýšilo kompetencie zamestnancov, zamestnankýň i štátnych úradov.

3.2 Kontextualizácia rodovo symetrického jazyka

Na viacerých miestach respondentky a respondenti rozhovorov uvádzali explicitné používanie ženského rodu v určitých konkrétnych prípadoch. Nebol pre nich súčasťou súkromného či pracovného vyjadrovania vo všeobecnosti, možno preto tvrdiť, že mužský rod považovali za nepríznakový, kým ženský rod za príznakový.

J: Tak áno, napríklad ja osobne to používam v komunikácii úradnej. Napríklad som spomínal správu k dohovoru pre OSN, teda čiastkové podklady som pripravoval spolu s kolegami za ministerstvo spravodlivosti. Tam sme vypracovávali článok 7, zastúpenie žien v justícii, a tam sme to používali. Vyslovene termín predseda – predsedníčka súdu.

Respondent uvádza príklad Konsolidovanej 5. a 6. periodickej správy SR k Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW), ktorú Slovenská republika predkladá Výboru pre odstránenie všetkých foriem diskriminácie žien a v ktorej hodnotí plnenie záväzkov, ktoré z dohovoru vyplývajú, ako aj odporúčaní, ktoré výbor Slovensku udelil pri predložení poslednej správy. Ide o špecifický prípad jazyka v dokumente, ktorý sa týka rodovej rovnosti, možno teda predpokladať, že sa v ňom rodovo symetrické vyjadrovanie očakáva (pozri *Právne aspekty...* v tejto publikácii). Zároveň však treba zdôrazniť ďalší aspekt, a to je rodový kontext súdnictva na Slovensku. Ako ďalej zdôrazňuje aj respondent, zastúpenie sudkýň takmer 1,17 ráz prevyšuje zastúpenie sudcov, predsedníčkou ústavného súdu je Ivetta Macejková, podpredsedníčkou špecializovaného trestného súdu je Zdena Cabanová. Zohľadňovanie ženského a mužského rodu v jazyku teda môže byť ovplyvnené typom materiálu (dokument z oblasti rodovej rovnosti), ako aj vyšším zastúpením žien v oblasti súdnictva. Podľa psychologických výskumov to, či si v určitom texte predstavíme ženy alebo mužov závisí nielen od používania ženského a mužského gramatického rodu, ale aj od kontextu (pozri *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii). Naznačujú, že ak text opisuje kontext, ktorý je feminizovaný (napr. materská škola), resp. spájaný predovšetkým so ženami, je väčšia pravdepodobnosť, že si v ňom predstavíme ženy, než v kontexte, ktorý sa spája viac s mužmi (napr. stavebníctvo). V tomto prípade sa teda možno pýtať, či vyššie zastúpenie žien v oblasti súdnictva ovplyvňuje vyššiu mieru rodovo vyváženého vyjadrovania v tomto prostredí.

Analýza skupinových rozhovorov s učiteľkami a učiteľmi⁵⁵ však naznačuje, že aj v oblasti školstva, ktoré patrí k najviac feminizovaným odvetviám hospodárstva na Slovensku,⁵⁶ prevažuje používanie mužského gramatického rodu. „Redukcia na mužský rod sa vo vyjadreniach používala vo väzbe na učiteľskú (alebo inú) profesiu i vo vzťahu k deťom.“ (Filadelfiová, 2008, s. 116) V rozhovoroch s učiteľkami a učiteľmi sa objavovalo používanie mužského rodu na označenie zmiešaných skupín, pri rozprávaní o inej žene alebo pri rozprávaní žien o sebe (Filadelfiová, 2008).

Kontext sa ukázal ako dôležitý v ďalšom rozhovore v štátnej správe, pri diskusii o otázke, kedy zohľadňovať ženský a mužský rod a kedy nie. Hoci najskôr respondentka a respondent uviedli, že oba rody zohľadňujú v mailovej komunikácii, priamom oslovovaní a príhovoroch, nakoniec skonštatovali, že vo všeobecnosti sa nehovorí o poistenkyniach, ale len o poistencoch, nehovorí sa o pacientkach, ale o pacientoch.

B: Poistenec je dieťa, dospelý, dôchodca, dôchodkyňa. Sú veci, ktoré sa berú automaticky, že toto sa týka všetkých, že tam nikto nešpekuluje, že toto by diskriminovalo niekoho. A niekedy si myslím, že toto by bolo až zbytočné, toto tam dávať. [...]

55 Skupinové rozhovory sa uskutočnili v rámci projektu ruzovyamodrysvet.sk (Rodová senzibilizácia vo vzdelávacom procese na základných a stredných školách ako príprava budúcej desegregácie povolání), ktorý prebiehal v rokoch 2005 – 2008 v rámci Iniciatívy Spoločenstva EQUAL.

56 O feminizácii určitého segmentu trhu práce možno hovoriť vtedy, keď v ňom podiel žien presahuje 60 % (Cviková – Filadelfiová, 2008). Školstvo patrí k tretiemu najfeminizovanejšiemu odvetviu hospodárstva na Slovensku, pričom podľa údajov z roku 2007 tvorili ženy 79,3 % všetkých pracujúcich v školstve. (Cviková – Filadelfiová, 2008, s. 40; Filadelfiová, 2008, s. 11)

C: Lebo je charta práv pacientov.⁵⁷

B: To nie je Charta práv pacientov a pacientok.

C: Aj všetky občianske združenia, ktoré sú patientske organizácie, taká najväčšia asociácia pacientov – to je skupina, kde sú muži aj ženy.

B: To keby už niekto začal rýpať do toho, že prečo tam máte Ochrana práv pacientov a nie pacientov a pacientok, tak to by som už na toho človeka pozeral, či ho netreba vyšetriť [...].

C: Je to vo všetkých rezortoch – sú daňoví poplatníci, a nie poplatníčky, je platca DPH a nikdy v živote nebude platkyňa DPH.

Aj v tomto prípade sa teda ukázalo, že v oslovovaní je používanie oboch gramatických rodov prijateľnejšie ako v iných prípadoch. Navyše tu dochádza k dvom zaujímavým javom. Prvým je spôsob legitimizácie používania zástupného mužského rodu prostredníctvom názvov dokumentov, organizácií a asociácií. Napriek tomu, že respondent aj respondentka pracujú na ministerstve, kde sa stretávajú s prípravou, pripomienkovaním, prijímaním a implementáciou rôznych dokumentov, vrátane ich pomenovania, akoby vo svojich tvrdeniach vychádzali z predpokladu, že existujúce názvy sú dané, nemenné, a preto smerodajné, hoci sami hovoria o „patientskych organizáciách“, teda majú naporúdzi rodovo neutralizujúce riešenie. Zneviditeľňuje sa pritom skutočnosť, že názvy organizácií, inštitúcií i dokumentov odrážajú situáciu času a priestoru, v ktorom boli vytvorené. Aj názvy sú teda súčasťou tvorivého jazykového procesu. Druhým dôležitým aspektom uvedených vyjadrení je práve význam kontextu v zohľadňovaní prítomnosti žien a mužov v spoločnosti a v jazyku. Je zrejmé, že v skutočnosti sa vyskytujú tak platcovia, ako aj platkyne DPH, rovnako daňové poplatníčky, ako aj daňoví poplatníci. V jazyku to však hovoriaci odmietajú zohľadniť, naopak, zhodnú sa, že „nikdy v živote nebude platkyňa DPH“. Hoci svoje tvrdenie ďalej nevysvetľujú a neuvádzajú príčiny, možno práve v tomto prípade rozmyšľať o rodovej podmienenosti kontextu, teda ekonomickej sféry. Tá sa rodovo stereotypne spája predovšetkým s mužmi, je chápaná ako „mužský“ priestor, čo môže viesť k paradoxnej situácii, keď je takáto predpojatost silnejšia ako racionálne vedomie toho, že dane platia rovnako muži, ako aj ženy. Respondentka a respondent obhajujú používanie generického maskulína aj v prípade, keď nejde o oblasť asociovanú prevažne s mužmi (pacienti), v kontexte ekonomickej sféry je však dôraz na výlučné používanie mužského rodu silnejší, keď sa ženský rod absolútne vylučuje.

Ako sa teda reflektuje rodová rovnosť v jazyku na takých pracoviskách, ktoré sú výrazne maskulinizované, teda v nich pracuje prevažná väčšina mužov? Respondent z ministerstva obrany sa obracia na zákon o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov (č. 346/2005 Z. z.).

K: Používa pojem profesionálny vojak, ktorý zahŕňa aj pojem profesionálna vojačka. Profesionálna vojačka sa zahŕňa v špeciálnych prípadoch vtedy, keď je potrebná nejaká osobitná starostlivosť v rámci materskej dovolenky, aby to bolo rozlíšiteľné. Čo sa týka bežného kontaktu, tak v oslovovaní nie je problém – poručík, poručička – používajú sa obe varianty, alebo náčelník – náčelníčka,⁵⁸ s týmto problémom nie je. Čo sa týka nejakého formálneho jazyka, väčšinou je zaužívané používať tú dominantnú – mužskú variantu.

57 Vláda SR v roku 2011 prijala dokument s názvom Charta práv pacienta.

58 O používaní pomenovaní hodností v ozbrojených zložkách v mužskom a ženskom rode pozri Hladký, 2006.

Aj v tomto prípade sa preukazuje predpoklad zástupnosti a domnejšej nepríznakovosti mužského rodu, pričom ženský rod sa používa len v určitých prípadoch. Vojačky sa zviditeľňujú výlučne vtedy, keď sa zdôrazňuje, že sa od svojich mužských kolegov odlišujú a vyžadujú si iný, „špeciálny“ prístup. To môže vytvárať predstavu, že ich pôsobenie v rezorte spôsobuje špecifické problémy. Keďže za bežných okolností sú ženy neviditeľné, zviditeľnenie v určitých „špeciálnych“ prípadoch, ktoré navyše konkrétne odkazujú na ich biologické pohlavie, môže mať paradoxne negatívny vplyv na ich pôsobenie v oblasti obrany. Prostredníctvom jazyka sa z rezortu, ktorý je už aj tak výrazne maskulinizovaný, opätovne vylučujú.

Z vyjadrení respondentov však možno usudzovať, že k oslovovaniu žien a mužov dochádza tak v oficiálnych príhovoroch, ako aj v niektorých úradných dokumentoch či vo výskumoch realizovaných v rámci ministerstva obrany prostredníctvom dotazníkov. Ako respondent uvádza, v dotazníkoch a kratších textoch používajú lomky, na iných miestach vymenovanie ženského a mužského rodu, pričom ich oddeľujú čiarkou. Zároveň uvádza aj označovanie osôb prostredníctvom názvu skupiny, napríklad dôstojnícky zbor.

3.3 Kto, ako a prečo

Všetky tri uvedené spôsoby sa vyskytli aj v opisoch respondentiek z krajských kontaktných miest, ktoré sa usilujú o rodovo vyvážené vyjadrovanie. Najčastejšie sa pritom objavovalo používanie lomiek a explicitné uvádzanie ženského rodu. Na základe prezentovaných materiálov produkovaných v rámci krajských kontaktných miest, ich výstupov publikovaných na webovej stránke národného projektu Inštitút rodovej rovnosti, ako aj na základe jazykového prejavu respondentiek možno konštatovať, že používanie rodovo vyváženého vyjadrovania sa opätovne zužuje predovšetkým na používanie generického maskulína, aj to nie dôsledne. V niektorých prípadoch neboli ujasnené dôvody, prečo je dobré a vhodné vyjadrovať sa rodovo symetricky, prípadne deklarované dôvody neboli znútornené a chápali sa skôr formálne. V iných prípadoch sa prejavuje hlbšie porozumenie problematike znevýhodňovania prostredníctvom jazyka, čo opäť súvisí s komplexnejším chápaním rodovej rovnosti – respondentka D napríklad spája používanie inkluzívneho jazyka s reprodukciou mocenskej nerovnováhy v spoločnosti, pričom zdôrazňuje potrebu zvyšovania citlivosti i kompetencie celej spoločnosti: „Úplne najdôležitejšie by bolo, keby takto boli vyvzdelávaní novinári a novinárky, to je úplný základ.“ Respondentka D chápe jazyk ako nástroj na zmenu myslenia jednotlivých osôb i celej spoločnosti, a tým aj na zmenu rodovej ne/rovnosti.

Komplexnejšie uchopila problematiku rodovo symetrického vyjadrovania aj respondentka H. Opisovala, ako do krajského kontaktného miesta prichádzali ľudia, ktorí chceli formulovať určité dokumenty v rodovo vyváženom jazyku, používať ho pri písaní a realizácii projektov či konzultovať školské práce. V rámci poradenskej práce teda pracovníčky konzultovali spôsoby rodovo vyváženého vyjadrovania, pričom sa „snažili vysvetliť, že [...] prechyľovanie je dôležité, ale nie je to úplne podstata, o čo ide“. Usilovali sa teda prezentovať rodovo vyvážený jazyk ako prostriedok presadzovania rodovej rovnosti.

Na úrovni ministerstiev, ako aj v prostredí krajských kontaktných miest teda existuje určitý priestor pre prácu s rodovo vyváženým jazykom. Aby sa tento priestor dal skutočne využiť na presadzovanie rodovej rovnosti, treba zamestnankyniam a zamestnancom štátnej správy sprostredkovať informácie o rodovo symetrickom jazyku, o význame a rôznych spôsoboch jeho používania, teda zvyšovať ich rodovú kompetenciu. Možno sa preto pýtať: Majú analyzované pracoviská k dispozícii materiály, ktoré by používanie rodovo vyváženého jazyka vysvetľovali, uľahčovali a konkretizovali?

H: Rozhodne sme nemali dostatočné materiály. Mali sme materiály k argumentácii, prečo je to potrebné, ale nemali sme materiály k tomu, ako to robiť. [...] Podľa mňa, čo by pomohlo, viem si predstaviť nejakú príručku, musela by byť veľmi stručná, ale ktorá by zadefinovala základné princípy, a potom možno nejaké príklady. Príklady nielen gramatických tvarov, ale aj takých ustálených slovných spojení, metafory a také bežné veci, ktoré nie sú len o prechýľovaní a zároveň sú zásadné pre používanie rodovo citlivého jazyka.

Na základe tejto výpovede možno rozdeliť materiály o rodovo vyváženom vyjadrovaní na dva typy – 1. teoretické materiály o význame, vývoji, princípoch, ako aj spoločenských a politických súvislostiach inkluzívneho vyjadrovania; 2. materiály, ktoré by poskytovali konkrétne príklady používania nesexistického jazyka v rôznych prostrediach, návrhy na preformulovanie zaužívaných výrazov, inšpirácie v podobe odlišných spôsobov rodovo vyváženého vyjadrovania. Takéto rozdelenie materiálov je významné preto, lebo umožňuje nahliadať na problematiku rodovo symetrického jazyka komplexne a zameriava sa aj na znútornenie princípov rodovej rovnosti. Vynechanie prvého typu materiálov a zameranie sa výlučne na odporúčania a príklady môže totiž spôsobiť nedostatočné pochopenie problematiky a reprodukovanie rodovo nevyvážených spôsobov vyjadrovania. A pre koho by mohli byť takéto materiály o rodovo vyváženom vyjadrovaní užitočné?

H: Ideálny prípad, ktorý si predstavujem, aby bola dostatočne všeobecná, stručná a zrozumiteľná, aby bola použiteľná pre úplne každého, komu napadne, že by chcel, alebo sa očakáva, že to bude robiť. Len to je šialene ťažké, lebo čím širšia cieľová skupina, tým je to ťažšie. Ale rozhodne pre politické elity, odborné elity, mali by to byť ľudia, ktorí verejne komunikujú, a ľudia, ktorí komunikujú s veľkým množstvom ďalších ľudí. Minimálne ľudia v štátnej správe by to mohli vedieť používať. No a potom politické elity určite.

Respondentka H, ktorá je dlhodobo aktívna v oblasti rodovej rovnosti, zdôrazňuje význam rodovo vyváženého vyjadrovania zo strany autorít, politických elít a štátnych inštitúcií.

„Ak by vedenie VÚC komunikovalo navonok rodovo citlivo, tak by sa to stalo normou, štandardom,“ vysvetľuje. Naznačuje, že by mohlo ísť o jeden z prvých krokov v procese zvyšovania povedomia o rodovo symetrickom vyjadrovaní.

4 Legitimizácia rodovo ne/vyváženého vyjadrovania

4.1 Požiadavka zhora a zdola

Názory respondentiek a respondentov na potrebu rodovo vyváženého vyjadrovania sa odlišovali. Kým niektoré interviewované osoby hovorili o nevyhnutnosti používania rodovo symetrického jazyka, iné to nepovažovali za potrebné. Ďalšia skupina sa prikláňala k názoru, že jazyk je prirodzený, a teda nie je možné ho meniť. Akými rôznymi spôsobmi legitimizovali svoje názory na používanie ne/inkluzívneho jazyka?

O: Takže ste sa s tým nestretli na nejakom školení?

J: Skôr aj generálny riaditeľ náš na to dbá. Takže v rámci vnútorného vzdelávania a osvedy sa na to dbalo. V korešpondencii, vnútornej komunikácii, tak postupne.

Používanie rodovo vyváženého jazyka je v tomto prípade iniciované zhora, teda zo strany nadriadenej osoby. Inšpiratívna môže byť skutočnosť, že generálny riaditeľ, ktorý „dbá“ na rodovo vyvážené vyjadrovanie, môže mať reálny vplyv na používanie jazyka v rámci pracoviska. Kľúčovým v tomto vyjadrení je fakt, že sa tak nedialo len na formálnej úrovni prostredníctvom určitých predpisov a pravidiel, ale aj prostredníctvom osvedy a vzdelávania.

V komunikácii smerom k širokej verejnosti, ktorá sa odohráva na úrovni ministerstva a ktorú možno sledovať napríklad prostredníctvom webovej stránky, sa však rodovo vyvážené vyjadrovanie neprejavuje. Vo väčšine prípadov sa používa generické maskulínium, označujú sa ním napríklad aj také profesie, v ktorých pracuje viac žien ako mužov. Hoci sa v niektorých prípadoch používa neutrálné označenie (sekretariát, správa majetku a pod.) a konkrétne pracovníčky sa označujú v ženskom gramatickom rode, prevládanie generického maskulína sa reprodukuje mužsky konotovaný obraz oblasti, ktorú ministerstvo reprezentuje.

Ochotu používať rodovo vyvážený jazyk deklaroval aj respondent K, zároveň však uviedol, že zmenu vyjadrovania na ministerstve neplánujú, pretože nie je potrebná. Svoj argument formuloval v rámci ponuky a dopytu – dôraz na rodovo symetrický jazyk zatiaľ neplánujú, lebo neexistuje dopyt, ktorý chápe ako požiadavku zo strany žien.

K: Zatiaľ nie je požiadavka. Pokiaľ by bola nejaká požiadavka, tak by sme sa tým zaoberali, ale hovorím – nie je ani zo zväzu žien v armáde, ani z odborov. A je to praktickejšie. V rámci oslavných rečí sa to dosť používa. Alebo keď sa oslovujú funkcie, oslovujeme pani generálna riaditeľka – ak je ten kontakt taký priamejší, tam je to svojím spôsobom prirodzené.

Možno tu hovoriť o dvoch dôležitých bodoch. Chápanie potreby inkluzívneho vyjadrovania ako reakcie na dopyt nereflektuje skutočnosť, že takáto požiadavka môže byť sformulovaná za určitých podmienok. Formulovať (nielen) na pracovisku požiadavku rodovo vyváženého vyjadrovania predpokladá bezpečné, rodovo citlivé prostredie, ktoré by takúto možnosť prijalo a pochopilo. Súčasne to znamená aj vedome reflektovať mocenskú nerovnováhu, ktorá sa prostredníctvom jazyka reprodukuje, znamená to teda predpoklad určitej citlivosti voči rodovej ne/rovnosti.

Ženy aj muži sa socializujú v istej hierarchizovanej spoločnosti, ktorej súčasťou je aj jazyk. Nie je preto jednoduché reflektovať spôsoby, akými jazyk reprodukuje mocenskú nerovnováhu, vrátane mocenskej nerovnováhy medzi rodmi. Ako konštatuje Jana Valdrová (2010): „Distribuce rodu v českém jazyce podléhá jakýmsi nepsaným pravidlům, která si neuvědomíme, dokud se na ně nezaměříme.“ (S. 22) Zároveň spôsob vyjadrovania často vytvára a upevňuje dojem, že tvary profesií v mužskom rode pôsobia profesionálnejšie, vážnejšie a dôležitejšie v porovnaní s profesiami v ženskom gramatickom rode (Valdrová, 2010). To znamená, že odborník pôsobí profesionálnejšie ako odborníčka, že pojem psychológ pôsobí dôveryhodnejšie ako psychologička. Aj preto ženy v profesijnej oblasti o sebe často hovoria v mužskom rode: projektový manažér Krková, právnik Chárová či lekár Dobrá. Podobná situácia sa vyskytla aj v rozhovore s respondentkou C a respondentom B.

C: Skôr, ak ja to môžem doplniť, sa stretávame s tým, že sú lekárky, ktoré samy chcú byť oslovované „doktor“.

B: Doktor Nováková. Viete, slovenský jazyk má Novák – Nováková. Takže keď ona si povie, že chce byť Petra Novák, tak ona sa tak rozhodla. Vy teraz darmo budete, keď ona napíše „S pozdravom P. Novák“, tak neviete, či je to Peter Novák, alebo Petra.

Možno predpokladať, že ak pojem doktor pôsobí dôveryhodnejšie a profesionálnejšie, lekárky sa rozhodnú uprednostniť ho pred ženským tvarom slova. Aj v tomto prípade sa teda dá uprednostňovanie označenia profesie v mužskom rode vysvetliť skutočnosťou, že má spoločensky vyššiu hodnotu ako označenie profesie v ženskom rode.

V rozhovore sa používanie rodovo ne/vyváženého vyjadrovania legitimizuje prostredníctvom vôle žien (ako chcú byť označované, resp. ako sa označujú), pričom dochádza k zaujímavému momentu a vnútornému pnutiu. V tejto chvíli respondent považuje za dôležité rozhodnutie ženy podpísať sa P. Novák a zdôrazňuje: „Ona sa tak rozhodla“, preto treba jej rozhodnutie akceptovať. Za akých okolností je však takéto rozhodnutie akceptovateľné? Z ďalšieho vyjadrenia sa totiž zdá, akoby rozhodnutie ženy bolo akceptovateľné predovšetkým vtedy, ak je v súlade so všeobecnými (nielen jazykovými) normami.

C: Otázka je, že komu to [označovanie v mužskom rode] vadí. Nejakej emancipovanej feministke z New Yorku?

O: Niektorým to vadí.

B: By ma zaujímalo, koľko z nich vie rozlíšiť, aký je rozdiel medzi magistrou a magisterkou, keď už sú tie baby také múdre, 80 % z nich by nevedelo absolútne.

Reakcia na situáciu, keď žena chce byť oslovovaná či označovaná v mužskom rode, sa zásadne líši od reakcie na to, ak ženám prekáža, že ich oslovujú či označujú v mužskom rode. Čo je v jednom prípade považované za prijateľné, v inom sa stáva predmetom posmeškov, vyjadrenia sa posúvajú do roviny argumentu ad hominem, teda osobného útoku na také ženy, ktoré by mohli požadovať dôsledné oslovanie v ženskom rode či iné aspekty rodovo vyváženého vyjadrovania. Dochádza ku škatuľkovaniu, keď sa takéto ženy označujú ako feministky, pričom slovo feministka je použité

v negatívnom zmysle, je odcudzené, teda umiestnené do prostredia mimo Slovenskej republiky, vložené do prostredia Spojených štátov amerických. Požiadavka byť označovaná a oslovovaná v ženskom rode je postavená mimo spoločnosť a kultúru Slovenska, je tu akoby cudzia. Skutočnosť, že označenie feministka je tu myslené skôr negatívne, naznačuje aj pokračovanie rozhovoru, v ktorom dochádza k nepodloženému spochybňovaniu kompetencií žien (feministiek?) a ich schopnosti rozoznať rozdiel medzi magistrkou a magisterkou. Na zneváženie žien, ktoré používajú rodovo vyvážený jazyk, sa používa pejoratívne označenie „baby“ v súlade s významami, ktoré stanovuje *Krátky slovník slovenského jazyka*⁵⁹: neprijemná, zlá, protivná, mladá...⁶⁰

Požiadavka rodovo vyváženého vyjadrovania je aj prostredníctvom pejoratívneho označenia žien, ktoré ju vyslovujú, znevažovaná, je prezentovaná ako „mudrovanie“ alebo „vymýšľanie“. Argument ad hominem voči ženám, ktorým prekáža oslovanie v mužskom rode, sa teda objavilo aj v rozhovore, v ktorom predtým respondentka a respondent tvrdili, že na ich ministerstve sa v príhovoroch a osloveniach dôsledne používa označovanie žien aj mužov, pretože je to prirodzené. Rodovú rovnosť a feminizmus teda vôbec obsahovo nespájajú, nevidia medzi nimi obsahovú súvislosť. Kým používanie mužského rodu na označenie žien legitimizujú prostredníctvom ich vôle, používanie ženského rodu na označenie žien nemá v tejto časti rozhovoru príslušnú legitimizáciu, naopak, bagatelizuje sa prostredníctvom osobných útokov. Reakcie na požiadavku, ako sa nechať osloviť, sa teda môžu líšiť v závislosti od toho, do akej miery táto požiadavka korešponduje so spoločenskou a jazykovou normou. Ďalší bod rozhovoru však naznačuje aj to, že rovnako závisí od rodu osoby, ktorá požiadavku vznáša.

C: Keď ja vám poviem svoj osobný názor, [...] keď ma oslovia „vážený pacient“ alebo „poistenec/poistenkyňa“, teoreticky mi je to jedno.

O: A keby vás napríklad oslovovali poistenkyňa?

C: Tak, chlapi sú na to citlivejší, viete. Musíte historicky brať niektoré veci. Kto bol lovec mamutov? Bola lovkýňa mamutov? Možno bola, ale píše sa stále o tom lovcovi. Tá žena bola pri tom krbe. Dobré, nechceme sa tam vracieť, lebo máme emancipáciu a tak ďalej, neviem...

Zľudovený príbeh o lovcovi mamutov a strážkyni domáceho krbu sa tu vyskytuje ako argument ad populum, teda argument, ktorý netreba vysvetľovať, o pravdivosti ktorého nikto nepochybuje. Je legitimizáciou používania mužského rodu, a to prostredníctvom domnelej vyššej citlivosti

59 Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*:

„baba 1 -y báb ž.

1. hovor. stará žena: stará b.

2. pejor. neprijemná, zlá, protivná žena: klebetná, zlostná b.

3. slang. mladá žena, dievča: b-y z internátu

4. hovor. pôrodná asistentka: pôrodná b.

5. pejor. zbabelec, bojazlivec, slaboch: nebud' b.!

6. slepá b. det. hra: hrať sa na slepú b-u i fraz. pretvarovať sa

● čo sa b-e (za)chcelo, to sa b-e (pri)snilo;

[...]

baba 2 -y báb ž. hovor.

1. prázdny koláč

2. haruľa: zemiaková b.

3. pandrava chrústa

4. jaternica z hrubého čreva“ (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, nestránkované)

60 Porovnať tu možno rovnaké označenie zo strany respondentky D, ktorá používala „baby“ na označenie rodových tréneriek, s ktorými absolvovala vzdelávací program v oblasti rodovej rovnosti a s ktorými neskôr spolupracovala. Význam, v ktorom dané označenie používa, má naznačovať blízkosť medzi ňou a označovanými, priateľský vzťah, ktorý si vytvorili. Tento pozitívny emocionálny odtieň sa však v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* neuvádza.

mužov na jazyk, resp. na spôsob, akým sa označujú. Úlohy žien a mužov v určitom historickom období sa rodovo stereotypne vymedzujú a vytvára sa medzi nimi hierarchický vzťah – úloha muža, lovca mamutov sa považuje za dôležitejšiu ako úloha ženy, údajnej strážkyne krbu. Takto formulovaný až takmer mytologický naratív sa často objavuje v argumentácii proti rodovej rovnosti. Teraz sa používa aj v súvislosti s rodovo vyváženým vyjadrovaním, hoci medzi týmto naratívom a v súčasnosti používaným jazykom nie je vytvorená priama súvislosť. Čo sa však hierarchicky presne vymedzeným príbehom o lovcovi mamutov deje, je upevňovanie mocenskej pozície mužov v spoločnosti. Vytvára sa totiž dojem, že už od praveku boli spoločensky dôležitejší ako ženy, preto je aj jazyk prispôbený tejto okolnosti, a preto sú na jazyk citlivejší ako ženy. Kým „feministky z New Yorku“ či „baby“, ktoré nerozoznajú rozdiel medzi magisterkou a magistrou, akoby nemali oprávnenie reflektovať jazyk, ktorým k nim iní ľudia prehovárajú, pozícia mužov je v tomto konštruovaná ako legitímna na základe určitého historického naratívu.

4.2 Demokratizácia a nediskriminácia

Kým niektoré vyjadrenia sa obracali pri legitimizácii jazyka do minulosti, iné sa sústredili na súčasný stav demokracie na Slovensku v porovnaní s inými krajinami.

O: Myslíte si, že by bolo dobré používať rodovo vyvážený jazyk aj v oficiálnych dokumentoch?

A: Neviem to posúdiť, lebo nie som odborník na túto oblasť. Ja osobne, keďže si ctím princípy rodovej rovnosti, to považujem za nadbytočné. Ale v prípade, že je to tak v iných vyspelých demokraciách a zaužívané v iných organizáciách, tak nevidím dôvod, prečo by sme sa k tomu nemali pripojiť.

Príklad z „vyspelých demokracií“ alebo „iných organizácií“ možno vsadiť do rámca, v ktorom sa rodová rovnosť chápe ako predpoklad, základ a nevyhnutná súčasť demokracie (pozri napr. True, 2009). Takáto legitimizácia rodovo vyváženého vyjadrovania sa odvoláva na progres a vychádza z predpokladu, že demokraticky vyspelejšie krajiny majú aj vyššiu úroveň rodovo symetrického jazyka. Zároveň domácu krajinu umiestňuje v tejto hierarchii nižšie a naznačuje, že má čo doháňať. Takáto stratégia sa používa napríklad v Českej republike na podporu rodovo inkluzívneho vyjadrovania (pozri *Analýza mediálnej odozvy...* v tejto publikácii).

Ako je zjavné z uvedeného citátu, dochádza k vnútornému pnutiu medzi predpokladom, že princípy rodovej rovnosti, vrátane inkluzívneho jazyka, sú prirodzené a ľuďom vlastné, a medzi tým, že sa v niektorých krajinách uplatňujú efektívnejšie ako v iných. Z respondentovho vyjadrenia možno usudzovať, že ak by sa rodovo symetrický jazyk používal v krajinách, ktoré považuje za určitú autoritu alebo vzor, posunie do úzadia alebo zmení vlastný názor a prikloní sa k rodovo vyváženému jazyku. Argument demokratizácie a progresu sa dostáva do popredia, čo môže súvisieť aj so skutočnosťou, že respondent pracuje v sekcii, ktorá sa zaoberá implementáciou nariadení Európskej únie.

Respondentka H legitimizuje rodovo spravodlivý jazyk dvoma spôsobmi – odmietaním diskriminácie na všetkých úrovniach vrátane jazyka a komplexným prístupom k rodovej rovnosti.

O: Mohli by ste vysvetliť, prečo je rodovo vyvážený jazyk dôležitý?

H: Z viacerých dôvodov, samozrejme. Rozhodne preto, že keď chceme presadzovať rodovú rovnosť ako tému, tak ju nemôžeme presadzovať rodovo necitlivo. Vlastne celá senzitivita je o zohľadňovaní rodu. Keďže celá komunikácia aj uvažovanie sa deje v jazyku, tak jazyk je absolútne zásadnou súčasťou práce v rodovej rovnosti. [...] Ale mne to príde... nemôžeme rodovo stereotypne komunikovať rodovú rovnosť, to je absurdné.

O: Mal by sa podľa vás používať rodovo symetrický jazyk aj v oficiálnych dokumentoch?

H: Myslím, že odpoveď je zrejmá. Rozhodne áno, [...] ak nemajú byť formulácie diskriminačné.

V tomto vyjadrení možno nájsť dva zásadné argumenty – rodovú rovnosť nemožno presadzovať rodovo necitlivo a súčasne rodovo nevyvážené používanie jazyka je diskriminačné. Chápanie inkluzívneho jazyka v kontexte rodovej rovnosti tu možno považovať za zásadné, pretože umožňuje uchopiť súvislosti medzi tým, ako ľudia myslia, ako sa vyjadrujú a ako konajú. Individuálnu úroveň používania jazyka spája so spoločenskými javmi – rodovou rovnosťou či diskrimináciou. Naznačuje teda, akým spôsobom sa dá na individuálnej úrovni k spoločenským javom prispievať, keď tvrdí, že používanie rodovo citlivého jazyka môže prispievať k narúšaniu mocenskej nerovnováhy v spoločnosti a k upevňovaniu rodovej spravodlivosti. Zároveň možno hovoriť o presadzovaní rodovej rovnosti v rôznych spoločenských oblastiach, keďže jazyk sa používa rovnako v rodine, medzi priateľkami a priateľmi, ako aj v zamestnaní či iných oblastiach verejného priestoru.

5 Formálna úprava rodovo vyváženého jazyka

Názory na to, či by sa malo používanie rodovo vyváženého jazyka v úradnom styku upravovať formálne, teda buď legislatívne, alebo usmerneniami v rámci pracoviska, sa odlišovali v závislosti od toho, akým spôsobom respondentky a respondenti inkluzívny jazyk konceptualizovali.

5.1 Negatívne postoje k formálnej úprave rodovo vyváženého jazyka

Hoci sa objavili odpovede v neprospech formálnej úpravy rodovo senzitívneho jazyka v úradnom styku, ani v jednom prípade neboli podporené argumentom invazívnosti takéhoto kroku či snahou „umelo vstúpiť“ do prirodzeného prostredia jazyka, ako sa to stalo v prípade mediálnych reakcií na príručku rodovo vyváženého vyjadrovania v Českej republike (pozri *Analýza mediálnej odozvy...* v tejto publikácii). Argumentovalo sa skôr neefektívnosťou, kontraproduktívnosťou takýchto opatrení či potrebou kultúrnej, resp. spoločenskej zmeny.

O: Čo si myslíte o legislatívnej úprave rodovo vyváženého jazyka?

I: Neviem, možno hej. [...] U nás naozaj sa to používať začalo. Viete, ide o to, že tu je historicky všetko v tom mužskom rode a veľa ľudí sa k tomu negatívne stavia [k rodovo vyváženému vyjadrovaniu], jednak že svetonázor, [...] boh stvoril muža a ženu a má to byť rozdielne, ďalší povedia,

že to už nemáte, čo by ste si vymysleli? Ved' to je tak jedno. Ale ďalší názor je taký, že prečo nie, veď sme na rovnakej úrovni. Negeneralizovala by som to zákonom. Malo by to byť na kultúrnej úrovni. Že je to zdvorilé osloviť všetkých. Aspoň v tej písomnej komunikácii. [...] Nevie, či by zákon nebol kontraproduktívny.

E: Nemyslím si, že ak to bude v legislatíve, tak to ľudia budú používať. U nás to funguje tak, že kým to nie je sankcionované, tak sa s tým nepracuje. Ale cez takýto nástroj strachu alebo vyhrážania by som nešla. Samy sme videli, že je to veľmi dlhá cesta, že je náročné, aby ľudia zmenili myslenie. Myslím si, že treba ísť cestou vzdelávania od tých najmenších, aby sa to postupne dostalo do rodín, do výchovy, do textov, s ktorými pracujú deti v školách.

Z rozhovorov vyplýva určitá obava z toho, ako by boli nariadenia prijaté, pričom tieto obavy vychádzajú z predchádzajúcich skúseností respondentiek z reakcií na rodovo symetrické vyjadrovanie, ako aj na rodovú rovnosť.

Upozorňovanie na význam zmeny myslenia prenáša dôraz na obsahovú stránku rodovo vyváženého vyjadrovania a usiluje sa predchádzať jeho formalizovanému používaniu. V tomto zmysle je dôležitý apel na vzdelávanie, postupné scitlivovanie a zvyšovanie rodovej kompetencie spoločnosti.

O: Myslíte si, že by sa mal rodovo vyvážený jazyk upravovať nejakým spôsobom legislatívne?

K: Určite existujú nejaké odporúčania – iste existuje nejaké odporúčanie Európskej únie, o tom som presvedčený. Nevie, pre mňa by to bolo určitým spôsobom neprirodzené. Pre mňa by bolo prirodzenejšie, ak by sa to používalo tak, že by to bolo nejakým spôsobom zameniteľné, [...] že keď hovoríme zvlášť profesionálni vojaci alebo profesionálne vojačky, tak myslíme aj jedno, aj druhé, lebo keď je na jednej strane štyridsať výrazov profesionálny vojak a vojačka, nepríde mi to veľmi praktické. Skôr si viem predstaviť, že jedna kapitola v mužskom rode, jedna kapitola v ženskom rode, to sa mi zdá také lepšie. Ale či by to bolo potrebné nejako formálne ukotviť? Skôr si myslím, že by to vyvolalo nevôľu ako ďalšia regulácia – ako správne zakrivenie banánov alebo niečo podobné. Na druhej strane, myslím, že nikto nikomu nebráni, aby to používal – ak to niekto chce používať, tú možnosť má uvádzať to aj v nejakých základných dokumentoch.

Respondent vychádza z konkrétnej predstavy, že opatrenie by nariaďovalo používať za každých okolností ženský aj mužský gramatický rod, čo nie je nevyhnutné. Konceptualizovať rodovo vyvážený jazyk širšie znamená hľadať rôzne alternatívy a spôsoby nediskriminujúceho vyjadrovania, zohľadňovať kontext a potreby textu. Dôležité je preto vyhnúť sa takým opatreniam, ktoré by podporovali chápanie nediskriminujúceho jazyka ako systému s presne stanovenými pravidlami, napríklad zavádzajúcimi zdvojovanie ženských a mužských gramatických tvarov za akýchkoľvek okolností. Takýmto prístupom by totiž mohlo dôjsť k situácii, keď rodovo vyvážené vyjadrovanie odmietnu aj tie osoby, ktoré by s ním za iných okolností súhlasili. Zároveň však treba dodať, že argumentácia proti rodovo symetrickému vyjadrovaniu často nereflektuje skutočnosť, že sa hovorí o širšom chápaní nediskriminujúceho vyjadrovania, naopak, význam takéhoto používania jazyka sa zužuje a prekrúca.

Respondent preferuje takú implementáciu rodovo symetrického jazyka, ktorá by nebola výlučne formálna, ale znamenala by celkovo väčšie pochopenie pre problematiku rodovej rovnosti.

O: A okrem legislatívneho nariadenia vidíte nejakú možnosť, ako zvýšiť citlivosť na používanie rodovo vyváženého jazyka?

C: Tam skôr vidím ani nie priamo v používaní jazyka, ale skôr tú citlivosť robiť v nejakej príprave, v edukácii zamestnancov najmä na riadiacich pozíciách, aby viac rozumeli napríklad problematike žien. Napríklad my v rámci ozbrojených síl sa často potýkame s klauzulou 1325, ktorá hovorí o zvýšení participácie žien na riadení bezpečnostných procesov a zároveň aj vyššej ochrane žien pred fyzickým násilím, spravidla sexuálneho charakteru. Tam v podstate je jasné, že pokiaľ veliteľ nejakého regiónu neberie do úvahy potreby ľudí rodovo rozdelené – napríklad bezpečnostné potreby mužov, žien, chlapcov, dievčat, tak riešenie bezpečnostnej situácie v tom regióne nemôže byť úspešné. Keď to upravím do civilného prostredia: Spravidla je to problém v medziľudských vzťahoch, takže pokiaľ by sa človek držal nejakých rodových stereotypov, tak by nemohol identifikovať rodovo podmienenú príčinu nejakých sociálno-patologických javov. Preto podľa mňa ukotvenie rodovo citlivého jazyka je len nejakým vonkajším prejavom niečoho, čo je hlbšie. [...] Môže to byť samozrejme určitým indikátorom, ale ak sa to sleduje len samé osebe, či sa používa rodovo vyvážený jazyk, je to strašne povrchné bez toho, aby prebehlo nejaké vzdelávanie alebo edukácia.

V takto postavenom vyjadrení možno nájsť niekoľko kľúčových bodov. Prvým je pochopenie súvislostí medzi citlivosťou voči rodovej rovnosti a možnosťami identifikácie rodovo podmienených javov, vrátane násilia či bezpečnosti. Takéto komplexné chápanie situácie je nielen v oblasti obrany kľúčové pre presadzovanie rodovej rovnosti. Zároveň poskytuje aj priestor pre rodovo symetrické vyjadrovanie, ktoré by mohlo byť jeho súčasťou. Ako uvádza respondent, je indikátorom súčasného stavu. V jeho slovách sa prejavuje chápanie jazyka ako javu, ktorý na sociálnu realitu vplyv nemá, skôr ju odzrkadľuje. Ak by sme však chápali jazyk ako jav, ktorý spoluurčuje, ako o veciach a ľuďoch môžeme uvažovať či uvažujeme (Plichtová, 2002; pozri aj *Vybrané psychologické aspekty...* v tejto publikácii), zapadal by lepšie do kontextu, ktorý respondent opisuje, a bol by súčasťou riešenia problémov na celospoločenskej úrovni rovnako ako v špecifickej oblasti obrany a bezpečnosti. Pretože, ako uviedla iná respondentka, rodovú rovnosť nemožno presadzovať diskriminujúcim spôsobom.

5.2 Pozitívne postoje k formálnej úprave rodovo vyváženého jazyka

Pozitívne postoje k formálnej úprave používania rodovo vyváženého jazyka v úradnom styku zväčša vychádzali z predpokladu, že presadzovanie rodovej rovnosti vrátane rodovo vyváženého vyjadrovania by sa malo uskutočňovať zdola postupným scitlivovaním spoločnosti voči potrebe rodovej rovnosti, ako aj zhora špecifickými nariadeniami. Konkrétne k problematike legislatívy sa respondentka H vyjadrila, že súčasná legislatíva v skutočnosti zahŕňa aj potrebu rodovo vyváženého vyjadrovania, hoci sa o ňom konkrétne nezmieňuje.

O: Myslíte si, že je potrebné, aby bolo používanie rodovo vyváženého jazyka v úradnom styku upravené legislatívne?

H: No, rozhodne je. Principiálne to už existuje. Lebo keď dokumenty nemajú byť diskriminačné, tak súčasťou toho je aj zohľadňovanie rodu v jazyku. Len vzhľadom na to, že prevažná väčšina

ľudí si neuvedomuje, že nezohľadňovať rod znamená diskriminovať alebo teda vytvárať prostredie pre diskrimináciu, tak zrejme je potrebné nejako formálne deklarovať, že rodovo vyvážený jazyk je súčasťou nediskriminujúceho prístupu. Takže z toho hľadiska áno. Lebo ja si myslím, že to je, ale nie je to explicitne pomenované.

Respondentka ako jediná zahrnula prípadnú legislatívu upravujúcu používanie rodovo vyváženého jazyka v úradnom styku pod iné, už existujúce zákony. V tomto zmysle možno hovoriť o Ústave SR, v ktorej sa uvádza: „Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvýhodňovať alebo znevýhodňovať.“ Zároveň sa možno obrátiť na tzv. antidiskriminačný zákon (zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov), podľa ktorého sa zakazuje diskriminácia „z dôvodu pohlavia, náboženského vierovyznania alebo viery, rasy, príslušnosti k národnosti alebo etnickej skupine, zdravotného postihnutia, verku, sexuálnej orientácie, manželského stavu a rodinného stavu, farby pleti, jazyka, politického alebo iného zmýšľania, národného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia.“ (§ 2 ods. 1) Ak vychádzame z toho, že rodovo vyvážený jazyk je súčasťou nediskriminácie, môžeme tvrdiť, že súčasná legislatíva túto problematiku upravuje. Keďže tento fakt sa v spoločnosti dostatočne nereflektuje, možno zároveň uvažovať nad ďalšími legislatívnymi úpravami rodovo vyváženého vyjadrovania.

Viac ako legislatívnu úpravu respondentky a respondenti zdôrazňovali potrebu formálnych opatrení na konkrétnych pracoviskách alebo vo všeobecnosti v štátnej správe, resp. v úradnom styku.

F: Nemusí to byť legislatívne, môže to byť nejakým usmernením. Teraz, v dnešnej dobe, keď je všetko na internete, [...] aj v rámci štátnej správy, vybavovanie na úradoch, takže tam to stačí zjednotiť po technickej stránke.

E: Ak by sa to malo pohnúť ďalej a mali by sa pomeniť tie tlačivá, tak to chce právny predpis, to je môj názor.

Zdôrazňuje sa teda jednotný postup pri tlačivách verejnej správy, v iných prípadoch sa hovorí o tom, že rodovo vyvážené by sa mali vyjadrovať tie osoby, ktoré v rámci štátnej správy komunikujú s verejnosťou, reprezentujú navonok štátne orgány, komunikujú s ľuďmi, ktorí sa napríklad uchádzajú o prácu a pod. Respondentka D uviedla, že „pokiaľ to nepôjde zhora, tie veci sa nedajú zo spodu uplatniť“. Zároveň však zdôraznila potrebu akejsi „kampane“, ktorou by sa otvorila celospoločenská diskusia o rodovo vyváženom vyjadrovaní. Opätovne tak prepojila kompetenciu v oblasti rodovej rovnosti s používaním nediskriminujúceho jazyka.

6 Priestor pre uplatňovanie rodovej rovnosti

Respondentkami a respondentmi rozhovorov boli osoby pracujúce v krajských kontaktných miestach národného projektu zameraného na uplatňovanie rodovej rovnosti rovnako ako osoby z rôznych ministerstiev, ktoré pôsobia vo Výbore pre rodovú rovnosť Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. V rozhovoroch hovorili aj tom, na akej pozícii pracujú a kde v rámci svojho odboru vidia priestor pre uplatňovanie rodovej rovnosti či konkrétne rodovo vyváženého jazyka.

6.1 Krajské kontaktné miesta

Respondentky z krajských kontaktných miest zhrnuli aktivity týchto pracovísk ako verejné stretnutia, diskusie a vzdelávacie podujatia, ako aj podujatia organizované v spolupráci so školami, napríklad literárne či výtvarné súťaže. Niektoré respondentky uvádzali, že rodovo vyvážený jazyk možno používať pri všetkých pracovných aktivitách, iné túto možnosť nereflektovali.

Respondentka H ocenila myšlienku regionálnych „focal pointov“, kam sa ľudia môžu v rámci problematiky rodovej rovnosti obrátiť, ako však zdôraznila, musia v nich pracovať ľudia, ktorí rozumejú problematike rodovej rovnosti, v opačnom prípade totiž môže mať takýto priestor negatívny efekt. V tomto smere je dôležitá aj spolupráca s existujúcimi organizáciami, ktoré sa v danom regióne venujú rodovej rovnosti a ich vzájomná podpora v rôznych oblastiach. Ako príklad možno uviesť krajské kontaktné miesto v Prešove, ktorého knižnica zdieľa priestor s už existujúcou knižnicou prevádzkovanou feministickou organizáciou EsFem. Takýmto spôsobom je počas otváracích hodín v knižnici k dispozícii knihovníčka, ktorá sa orientuje v problematike rodovej rovnosti a ktorá poskytuje aj odborné konzultačné služby čitateľkám a čitateľom.

6.2 Pracoviská ministerstiev

Priestor pre presadzovanie rodovej rovnosti na úrovni ministerstiev vnímali respondentky a respondenti odlišne. V niektorých prípadoch bolo zrejmé, že si problematiku rodovej rovnosti dokázali predstaviť len v určitých oblastiach (napr. platové nerovnosti, diskriminácia pri prijímaní do zamestnania, zastúpenie žien v rozhodovacích orgánoch a pod.), ale nevedeli ju aplikovať na činnosť konkrétneho ministerstva. To môže vyplývať práve z toho, že vo verejnom diskurze rovnako ako na pôde Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR sa rieši rodová rovnosť predovšetkým v určitých oblastiach. Verejný rodový diskurz pritom v uplynulých rokoch formoval predovšetkým vstup Slovenska do Európskej únie (pozri Cviková – Juráňová, 2009) a na diskurz verejnej správy môže mať zásadný vplyv agenda odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny SR, ktorý je hlavnou inštitúciou pôsobiaceou „v oblasti tvorby štátnej politiky, systémových riešení, legislatívnej a koncepcnej činnosti rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí“ (Náplň práce odboru, 2012, nestránkované).

Ak osoba nedisponuje dostatočným množstvom informácií o prierezovom charaktere uplatňovania rodovej rovnosti, je pre ňu ťažšie predstaviteľné uplatňovanie rodovej rovnosti v menej diskuto-

vaných oblastiach. Ako však vidieť, v prípade členiek a členov výboru môže ísť práve o také oblasti, ktoré by mohli či mali ovplyvňovať v rámci vlastnej pracovnej činnosti.

A: Myslím, že v tejto oblasti je pravdepodobne potrebné vytvoriť nejaké legislatívne prostredie pre rovnakú možnosť uplatnenia sa mužov i žien v prípade získavania pracovných pozícií. Takisto fungovania všetkých možných orgánov a inštitúcií od vlády až po akýkoľvek kolektívny orgán, ktorý rozhoduje, tzn. ide o zhruba rovnaké päťdesiatpercentné zloženie takýchto útvarov alebo orgánov. Zároveň pravdepodobne niečo, čo by mohlo regulovať, resp. stanoviť podmienky ohodnocovania pracovníkov, tzn. rovnakým spôsobom ženy aj mužov, čo si myslím, že sme svedkami v našej spoločnosti, že zatiaľ ešte nie je tak. Ako konkrétny dôkaz môžem povedať, že konkrétne oblasť, ktorú ja riadim, a tím pracovníkov je trištvrte zložený zo žien a je, myslím si, takmer dokázateľné, hoci nemám o tom úplne presný prehľad, že tie platové podmienky u žien sú nižšie ako u mužov na tých istých pozíciách. To je úplne to najzákladnejšie, čo by som v danej oblasti riešil. Nie na ministerstve, pretože podrobný prehľad nemám, ale myslím, že je to v celej spoločnosti.

Respondent A reflektuje na ministerstve také problémy v oblasti rodovej rovnosti, ktoré sa už stali súčasťou verejného diskurzu – platová nerovnosť, diskriminácia pri prijímaní do zamestnania. Tu vidí hlavný priestor pre uplatňovanie rodovej rovnosti na svojom pracovisku, pričom uvádza, že ide o celospoločenský problém. Na základe uvedeného citátu sa možno pýtať na mieru zodpovednosti a skutočný záujem o nediskrimináciu žien na pracovisku, keď respondent hovorí o potenciálnej diskriminácii svojich podriadených. Uvádza síce podozrenie z diskriminácie žien, zároveň však nehovorí o snahe situáciu overiť, potvrdiť a následne ju riešiť na základe existujúcich zákonov, ktoré diskrimináciu zakazujú. Napriek tomu, že ide o vedúceho zamestnanca, o svojej pozícii hovorí tak, akoby nemal kompetencie.

Kľúčové v tomto rozhovore, podobne ako v ďalších, je aj vymedzenie priestoru pre uplatňovanie rodovej rovnosti. Viacero interviewovaných totiž pracuje v sekciách, kde sa pripravujú a pripomienkujú rôzne nariadenia, stratégie, zákony či pripravuje transpozícia legislatívy a strategických dokumentov z Európskej únie na úroveň Slovenskej republiky. Ide teda o dôležitý priestor, kde možno zapracovať základné princípy rodovej rovnosti, upozorniť na problematické vplyvy na rodovú rovnosť v spoločnosti, presadiť rodovo vyvážený jazyk dokumentov. Lebo ako uviedla respondentka H, len v takom prípade budú zákony a dokumenty skutočne nediskriminujúce. V prípade jedného pracoviska respondent reflektuje rodovú podmienenosť procesu vypracúvania a pripomienkovania strategických dokumentov, pričom ako jednu z možností zabezpečenia uplatňovania rodovej rovnosti v politike ministerstva uvádza konzultáciu s rôznymi ďalšími orgánmi.

K: Pri rôznych koncepčných materiáloch spolupracujeme napríklad so Združením žien v armáde Slovenskej republiky, ďalej konzultujeme niektoré kroky s odbormi zamestnancov vo verejnej službe, zamestnancov v štátnej službe. Tam dostávame nejaké spätné informácie.

Pri porovnaní s ostatnými respondentkami a respondentmi ide o najdôslednejšiu snahu o reflektovanie rodovej rovnosti na úrovni ministerstva. Respondent K zasadzuje rodovú rovnosť do kontextu ľudských práv a uvádza príklady uplatňovania rodovej rovnosti na ministerstve.

K: Čo sa týka samotného uplatňovania, tam sú tri základné články. V prvom rade sú to edukačné aktivity, vzdelávanie v rámci akadémie ozbrojených síl. V rámci prípravy profesionálnych vojakov existujú aj takzvané spoločenskovedné semináre, v ktorých býva spravidla za určité časové obdobie nejaká aktivita venovaná ľudskoprávnym otázkam a v rámci nich aj problematika rodovej rovnosti. A ďalej u nás existujú kariérne kurzy, ktorými vojaci prechádzajú v rámci postupu v hodnosti. V rámci týchto kurzov prechádzajú tiež ľudskoprávnymi otázkami vrátane problematiky rodovej rovnosti. To je taká prvá oblasť. Druhá oblasť je normatívna, sleduje sa, aby predpisy nemali diskriminačný charakter, aby sa rešpektoval zákon 365 – antidiskriminačný. Tretia oblasť je monitorovanie štatistík pracovnej disciplíny vojsk, sleduje sa porušovanie rôznych ustanovení nášho služobného zákona aj priestupkového zákona a ďalej sa to vyhodnocuje. Spracúvajú sa tiež podnety od ľudí – velitelia majú možnosť sami si robiť prieskumy sociálnej atmosféry a pokiaľ majú nejaké problémy, môžu to riešiť sami. Pokiaľ tam vojaci nemajú dôveru, prešetrujú sa veci prostredníctvom anonymných udaní.

V deklaratívnej rovine ide o komplexné uchopenie problematiky, kde sa spája vzdelávanie,⁶¹ charakter nariadení a ich uplatňovanie v praxi. Hoci v tejto analýze nie je možné funkčnosť či efektívnosť uvedeného systému overiť, možno takýto model považovať za potenciálny vzor aj pre iné ministerstvá. Samozrejme, dôležité je zohľadňovať kvalitu ponúkaného vzdelávania a vzdelávajúcich či celkovú atmosféru rezortu vzhľadom na možnosť upozorniť na diskrimináciu. Tu sú dôležitými faktormi aj spôsob prešetrovania sťažností či dôsledky pre diskriminujúcu a diskriminovanú osobu. Aby sa modely zapracúvania princípov rodovej rovnosti do činností rôznych rezortov presadzovali a zlepšovali, je nevyhnutné zabezpečiť vzájomnú komunikáciu jednotlivých ministerstiev, výmenu ich skúseností, problémov aj potenciálnej dobrej praxe. Ako teda ne/funguje vzájomná komunikácia na úrovni jednotlivých pracovísk vlády SR?

V takmer všetkých rozhovoroch sa objavilo konštatovanie, že spolupráca či komunikácia zameraná na presadzovanie rodovej rovnosti na úrovni ministerstiev takmer neexistuje. Existuje komunikácia s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR, resp. s odborom rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí, ktorý toto ministerstvo spravuje. Ďalej sa spomínala komunikácia na pôde Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR ani v jednom prípade však nešlo o strategické stretnutia k uplatňovaniu rodovej rovnosti ako prierezového princípu, ktorý by sa mal zohľadňovať vo všetkých rezortoch. Tu teda zostáva veľký potenciál na zjednotenie politiky rodovej rovnosti Slovenska ako prierezovej problematiky, ktorá by sa uplatňovala v rôznych oblastiach a na všetkých úrovniach. K takémuto komplexnému chápaniu a presadzovaniu rodovej rovnosti nevyhnutne patrí aj dôsledné používanie rodovo vyváženého jazyka.

61 Respondent K: V rámci rezortu ozbrojených síl máme tiež jednu špecialistku na rodovú rovnosť, plánujeme v tomto roku realizovať taký virtuálny inštitút rodovej rovnosti. A keď potrebujeme niečo s externými zdrojmi, tak spravidla oslovujeme ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. Aj teraz prišla nejaká ponuka akreditovaných kurzov gender mainstreaming, tak teraz akurát, čo máme jednu kolegyňu, ktorá má na starosti vzdelávanie zamestnancov, tak teraz tento týždeň by mala rozbiehať rokovanie.

7 Záver ako hľadanie ciest k zvyšovaniu rodovej kompetencie vo verejnej správe

Rozhovory s členkami a členmi Výboru pre rodovú rovnosť Rady vlády SR a pracovníčkami krajských kontaktných miest národného projektu Inštitút rodovej rovnosti poukázali na niekoľko zásadných problémov v oblasti uplatňovania rodovej rovnosti, vrátane rodovo vyváženého vyjadrovania, ako aj na potenciál, ktorý tieto pracoviská majú.

Napriek tomu, že ide o osoby pracujúce s témami rodovej rovnosti, časť z interviewovaných sa s problematikou rodovo symetrického jazyka ešte nestretla. Dôležitým zistením je, že aj osoby, ktoré v rozhovoroch deklarovali, že poznajú a používajú rodovo vyvážený jazyk, tento termín a jav zužovali na ne/používanie generického maskulína, resp. zdvojovanie ženského a mužského rodu. Ukázalo sa tiež, že najpriateľnejšie pre respondentky a respondentov bolo dôsledné používanie ženského a mužského gramatického rodu pri osloveníach na individuálnej úrovni (mailová alebo priama komunikácia), ako aj na kolektívnej úrovni (príhovory a prejavy). V iných situáciách (písomnom či verbálnom prejave) sa názory na používanie generického maskulína, resp. používania ženského a mužského rodu líšili, a to bez ohľadu na rodovú príslušnosť opýtaných. Respondentky s vyššou kompetenciou v oblasti rodovej rovnosti v rozhovoroch spájali presadzovanie rodovej rovnosti s používaním rodovo spravodlivého jazyka a respondentka, ktorá je odborníčkou v oblasti rodovej rovnosti a problematiku chápala najkomplexnejšie, vyhlásila, že nemožno presadzovať rodovú rovnosť rodovo necitlivo, teda rodovo necitlivým jazykom.

Zúžené chápanie rodovo vyváženého vyjadrovania sa prejavilo aj v odpovediach na otázky o spôsoboch používania rodovo symetrického jazyka. Respondentky a respondenti hovorili o zdvojovaní, používaní lomiek v texte, ako aj o používaní všeobecnej poznámky (disclaimer), že text formulovaný v mužskom rode zahŕňa aj ženy. V tejto časti sa opätovne preukázala potreba rodovej kompetencie, pretože niektoré snahy o uplatňovanie rodovo vyváženého jazyka nereflektovali základné princípy rodovej rovnosti alebo prispievali k reprodukcii rodovej nerovnosti. Prejavila sa teda potreba teoretických a metodických materiálov, ktoré by prispievali k zvyšovaniu rodovej kompetencie, ako aj potreba hľadania ďalších foriem zvyšovania rodovej kompetencie vo verejnej správe.

Priestor na presadzovanie rodovej rovnosti na svojom pracovisku vnímali respondentky a respondenti rôzne. V prípade krajských kontaktných miest založených ako lokálnych centier rodovej rovnosti bol priestor pre uplatňovanie rodovej rovnosti na prvý pohľad zrejmý a problematická bola skôr kompetencia zodpovedných osôb. Pracovníčky a pracovníci ministerstiev vo väčšine prípadov spájali rodovú rovnosť s témami, ktoré sú verejným rodovým diskurze na Slovensku už dlhšie prítomné, nevideli však priestor pre konkrétne presadzovanie rodovej rovnosti vo svojej každodennej pracovnej činnosti, prípadne v agende svojho pracoviska. Prevažovalo teda chápanie rodovej rovnosti ako konkrétnych tém, a nie ako prierezovej problematiky. Na tomto mieste možno uvažovať o nevyužitom potenciáli vzájomnej komunikácie jednotlivých pracovísk verejnej správy, výmeny ich skúseností, problémov a príkladov dobrej praxe, ktorá by mohla prispieť k chápaniu rodovej rovnosti ako prierezovej témy, ktorej nevyhnutnou súčasťou je rodovo vyvážený jazyk. Zároveň možno uvažovať aj o využití expertného potenciálu mimovládnych organizácií a ich zapojenie do takéhoto procesu komunikácie a výmeny informácií či skúseností. Aj to je jedna z potenciálnych ciest k zvyšovaniu rodovej kompetencie, ktorá je nevyhnutným predpokladom všeobecne nediskriminujúceho a rodovo vyváženého vyjadrovania.

Literatúra

- CVIKOVÁ, Jana (zost.): Slovník: Sexizmus. In *Aspekt 1993/1*. Dostupné na: http://archiv.aspekt.sk/cit_det.php?IDcit=38
- CVIKOVÁ, Jana – FILADELFOVÁ, Jarmila: *Rodový pohľad na školstvo. Aspekty kľúčových rizík*. Bratislava: ASPEKT 2008.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu*. Bratislava: ASPEKT 2009, s. 8 – 39.
- Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW)*.
Dostupné na: http://www.unsk.sk/files/odbory/skolstvo/rodova_rovnost/dohovor_diskriminacia.pdf
- FILADELFOVÁ, Jarmila: *Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole*. Bratislava: ASPEKT 2008.
- HALL, Stuart – DOBSON, Dorothy – LOWE, Andrew – WILLIS, Paul: *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*. Taylor & Francis e-Library 2005.
- HLADKÝ, Juraj: O používaní pomenovaní hodností v ozbrojených zložkách. In *Kultúra slova*, roč. 40, č. 3, 2006, s. 161 – 162.
- HOOKS, bell: *Feminizmus do vrečka. O zanietených politikách*. Bratislava: ASPEKT 2013. Preložila Jana Juráňová.
- Národný projekt Inštitút rodovej rovnosti: www.institutrr.sk
- KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (red.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <http://slovníky.korpus.sk/>
- KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka: Jazyk, diskriminácia a demokracie. In VALDROVÁ, Jana – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka – PACLÍKOVÁ, Pavla: *Kultúra genderovú vyváženého vyjadrovania*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR 2010, s. 4 – 17.
- Náplň práce odboru*. Odbor rodovej rovnosti MPSVR SR 2012.
Dostupné na: http://www.gender.gov.sk/?page_id=151
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary A.: Development and Validation of an Instrument to Measure Attitudes Toward Sexist/Nonsexist Language. In *Sex Roles*, roč. 42, č. 5/6, 2000, s. 415 – 438.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary A.: Contemporary arguments against nonsexist language: Blaubergs (1980) revisited. In *Sex Roles*, roč. 39, č. 5/6, 1998, s. 445 – 461.
- Rada vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť: www.radavladylp.gov.sk
- PLICHTOVÁ, Jana: *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média 2002.
- Rodová citlivosť v škole II. Skúsenosti s pilotným projektom*.
Dostupné na: <http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/javisko/festival/nova-eva-eva-nova-/skusenosti-s-pilotnym-projektom-100/rodova-citlivost-v-skole-ii->
- TRUE, Jacqui: Trading-in gender equality: gendered meanings in EU trade policy. In LOMBARDO, Emanuela – MEIER, Petra – VERLOO, Mieke (eds.): *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, bending and policymaking*. New York – London: Routledge, 2009.
- Ústava Slovenskej republiky*. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/web/default.aspx?SectionId=124>
- VALDROVÁ, Jana: Genderová kultúra projevu v českém jazykovém prostředí. In VALDROVÁ, Jana – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka – PACLÍKOVÁ, Pavla: *Kultúra genderovú vyváženého vyjadrovania*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy 2010, s. 18 – 46.
- VALDROVÁ, Jana – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka – PACLÍKOVÁ, Pavla: *Kultúra genderovú vyváženého vyjadrovania*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy 2010.
- Zákon o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (č. 365/2004 Z. z.). Dostupné na: <http://diskriminacia.sk/antidiskriminacny-zakon/>
- Zákon o štátnej službe profesionálnych vojakov ozbrojených síl Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov (č. 346/2005 Z. z.). Dostupné na: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-346>

Problematika rodovo citlivého vyjadrovania v maďarčine (v Maďarsku a na Slovensku)

Lucia Satinská

- 1 Úvod
- 2 Jazyková situácia Maďarov a Maďariiek na Slovensku
- 3 Otázky rodovej citlivosti v maďarčine
- 4 Ženské osobné mená a oslovenia v maďarčine
- 5 Špecifické problémy používania rodovo citlivého jazyka v maďarčine na Slovensku
- 5.1 Používanie osobných mien
- 5.2 Zachovávanie menšinového jazyka a vnímanie zmiešaných manželstiev
- 6 Záver

1 Úvod

Podľa posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov žilo v roku 2011 na Slovensku 458 467 ľudí maďarskej národnosti, čo predstavuje 8,5 % obyvateľstva. Maďarský materinský jazyk uviedlo ešte viac osôb, 508 714, čiže 9,4 %. Zaujímavé sú aj údaje o najčastejšie používanom jazyku v domácnosti (pre 472 212 osôb maďarčina) a na verejnosti (pre 391 577 osôb maďarčina).

Problematika rodovo citlivého vyjadrovania v maďarčine (ako v Maďarsku, tak na Slovensku), ktorú opisuje tento text, sa dá vnímať na dvoch rovinách: kontaktovej (jazykovej) a spoločenskej. Na jednej strane ide o nepreložiteľnosť niektorých výrazov a hľadanie riešení, na druhej strane, predovšetkým na Slovensku, o otázky zachovávanía menšinového jazyka v súčasnom období spoločenských zmien dotýkajúcich sa tradične chápanej roly ženy a rastúceho počtu zmiešaných manželstiev.

2 Jazyková situácia⁶² Maďarov a Maďariiek na Slovensku

Maďari a Maďarky na Slovensku žijú v neustálom jazykovom kontakte so slovenčinou, čo sa prejavuje aj na ich materinskom jazyku. Maďarčina na Slovensku má svoje špecifiká, a hoci je pre hovoriacich z Maďarska zrozumiteľná, možno ju považovať za svojbytnú varietu maďarského jazyka.⁶³ Sociolingvistické výskumy (pozri napr. Göncz – Kontra, 2000) ukazujú rozdiely medzi používaním maďarčiny na Slovensku a v Maďarsku aj vo frekvencii používania prechýlených podôb názvov zamestnaní.⁶⁴ Maďari a Maďarky zo Slovenska v maďarčine viac prechýľujú, pravdepodobne pod vplyvom slovenčiny.

62 K pojmu jazyková situácia pozri napr. Dolník, 2013, s. 251.

63 Okrem spisovnej maďarčiny sa na Slovensku používajú aj rôzne maďarské nárečia, ktoré napr. Károly Presinszky rozdeľuje podľa troch geografických oblastí (Žitný ostrov, oblasť medzi Váhom a Hronom, Palócko)(Presinszky, 2011, s. 201).

64 Dotazník, ktorý to skúmal, obsahoval napríklad doplnenia profesií do viet typu: „Moja mama učí na strednej škole, je ...“ Maďari a Maďarky na Slovensku dopĺňali v porovnaní s Maďarmi a Maďarkami v Maďarsku častejšie podobu „tanárnő“ (učiteľka) ako „tanár“ (učiteľ i učiteľka). (Göncz – Kontra, 2000, s. 84 a 87)

Dlhodobý jazykový kontakt slovenčiny a maďarčiny sa prejavuje aj v rovine slovnej zásoby. Hoci nejde o príbuzné jazyky, majú pomerne širokú vrstvu spoločnej lexiky: napríklad slová kabát, haluška – galuška, oblok – ablak, stôl – asztal, pár, petržlen – petrselyem či paprika. Zásadným rozdielom medzi slovenčinou a maďarčinou je, že slovenčina je slovanský jazyk flektívneho typu, má teda aj gramatický rod. Maďarčina je ugrofínsky jazyk aglutinačného typu a gramatický rod nemá. Veľa problémov, ako ich poznáme zo slovenčiny, sa v nej preto nevyskytuje.

3 Otázky rodovej citlivosti v maďarčine

V rodovej lingvistike v Maďarsku sa pôvodne (približne od roku 1990 do roku 2000) riešili najmä otázky komunikácie medzi mužmi a ženami, rozdiely v intonácii, frekvencii páуз a podobne (Huszár, 2009). Erika Kegyesné Szekeres⁶⁵ pripisuje záujem o rodovú problematiku v maďarskom jazyku vplyvu legislatívy a smerníc Európskej únie (Kegyesné Szekeres, 2005). V maďarčine rozlišuje šesť typov sexistického vyjadrovania, teda vyjadrovania, ktoré odráža a reprodukuje mocenskú nadradenosť mužov:

1) ignorovanie žien v osloveniach (napr. v maďarskom parlamente sa schôdze začínajú oslovením *Tisztelt uraim – Vážený páni*, bez ohľadu na prítomnosť poslankyň);

2) používanie sufixu *-né* na označovanie vydatej ženy (aj v neformálnom prostredí sa stáva, že namiesto použitia krstného mena ženy sa použije krstné meno muža s príponou označenia vydatej ženy, napr. *Janiné, Gyuriné*);

3) pejoratívne, často metaforické označenia žien a povolání (napr. *két lábon járó takarítógép – dvojnohý upratovací stroj*);

4) porekadlá a frazeologické spojenia degradujúce ženy (napr. *Három asszony egy vásár – Tri ženy jedna kúpa*);

5) uvádzanie žien na druhom mieste pri vymenovávaní postáv a pod., nie pri oslovovaní (napr. *Adam a Eva, Rómeo a Júlia*);

6) vynechávanie ženských foriem pri názvoch povolání (*tanár – tanárno, učitel – učitelka*).

Pod vplyvom nemčiny, ako aj iných jazykov sa rozvinula potreba i prax používať rôzne označenia ženského rodu, vrátane pracovných pozícií. Z rodovo neutrálnych podstatných mien označujúcich zamestnania, napr. *szerkesztő – redaktor i redaktorka, író – spisovateľ i spisovatelka* sa pomocou prípony *-ő* (žena) dá utvoriť *szerkesztőnő – redaktorka* alebo *írónő – spisovatelka*. Erika Kegyes, ktorá tiež presadzovala takýto spôsob vyjadrovania v maďarčine, začala byť voči nemu neskôr skeptická s odôvodnením, že tvorbou ženských náprotivkov sa vytvára potreba zdvojovať niektoré vyjadrenia, a tým sa stráca pôvodná rodová neutralita niektorých pomenovaní (Huszár – Kegyes, 2014).⁶⁶ Uvažovanie o rodovo citlivom používaní jazyka v maďarčine tak za posledných 20 rokov prešlo určitým vývinom. Dokumenty EÚ a iné vplyvy zo zahraničia iniciovali isté zmeny v používaní jazyka, ktoré sa neskôr opäť prehodnocujú tak, aby jazyk nebol sexistický a zároveň, aby využíval výhodu gramatickej bezrodovosti maďarského jazyka.

V Maďarsku sa od roku 2005 pravidelne stretávajú bádatelky a bádatelia rodovej lingvistiky na konferenciách organizovaných v Miskolci a Szegede, z ktorých vzišlo aj niekoľko zborníkov. Rodo-

65 Meno tejto bádatelky uvádzam v podobe jej sebaoznačenia v citovanej literatúre: raz Erika Kegyesné Szekeres, inokedy Erika Kegyes.

66 Erika Kegyes sa tak vyjadrila aj v diskusii na konferencii *Obrazy žien v menšine* v Šamoríne 23. novembra 2013.

vá lingvistika býva tiež reprezentovaná na konferenciách maďarskej aplikovanej lingvistiky. Zatiaľ najkomplexnejším uceleným príspevkom o rodovej lingvistike v maďarčine je monografia Ágnes Huszár *Bevezetés a gendernyelvészethe: Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* (Úvod do rodovej lingvistiky: V čom sa odlišuje a v čom zhoduje používanie jazyka mužov a žien a ich komunikácia? 2009). Ako je zrejmé už z podtitulu, nezaobera sa používaním rodovo citlivého jazyka, ale rozdielmi v komunikácii mužov a žien. Približuje maďarským čitateľom a čitateľkám rôzne antropologické a kulturologické výskumy zo sveta. Niektoré ilustruje príkladmi z beletrie. Opisuje tiež, ako správanie a tradičné roly žien a mužov ovplyvňujú ich jazykový prejav.

V 4. kapitole sa autorka zbežne venuje gramatickému rodu. Problematiku stručne vysvetľuje a uvádza príklady z rôznych jazykov. Venuje sa aj situácii v Maďarsku, okrem iných uvádza príklad z maďarského parlamentu, kde sa poslanci pozastavovali nad návrhom zákona, v ktorom bolo napísané: „*ha az orvos szülési szabadságon van – keď je lekár na rodičovskej dovolenke*“ (Huszár, 2009, s. 34).⁶⁷ Autorka tak ilustrovala, že aj v maďarčine figuruje napriek gramaticky neutrálnemu pomenovaniu *orvos* (lekár i lekárka) v mentálnej reprezentácii označenia tejto profesie muž, od ktorého zrejme poslanci v duchu rodovo stereotypnej deľby práce neočakávali, že preberie starostlivosť o dieťa. V nasledujúcej časti sa zaoberá otázkou, či existujú jazyky, ktoré sú naozaj rodovo neutrálné. Používa príklady fínčiny, maďarčiny a estónčiny, teda ugrofínskych jazykov, ktoré nemajú gramatický rod, a poukazuje na to, že aj v týchto jazykoch existuje spôsob vyjadrenia rodu rôznymi príponami alebo predponami, ktoré sa používajú hlavne pri pomenovaní povolání. Huszár zároveň upozorňuje, že tieto jazyky majú prostriedky ako vyjadriť, či ide o manželku muža s daným povolaním, alebo o ženu v takomto povolaní (maď. *doktornő* vs. *doktorné* – niečo ako slovenské *pani doktorka* vs. *pani doktorová*; v maďarčine sa rovnako ako v slovenčine pomenovanie pre manželku prostredníctvom profesie manžela hodnotí ako zastarané). Záver tejto kapitoly upriamuje pozornosť na literárne texty, ktoré sa pohrávajú s bezrodovosťou (Sarah Caudwell: séria detektívok o Hilary Tamar, Anne Garréta: *Sphynx*, Virginia Woolf: *Orlando*), a na ich preklad do maďarčiny.

V ďalšej kapitole autorka kritizuje, ako sú v slovníkoch niektoré prídavné alebo podstatné mená opisované spôsobom, že sa vzťahujú len na jedno pohlavie a tak, hoci by mohli byť neutrálné, upevňujú rodové stereotypy (napr. *csinos* – *pekná* /žena/, *jóképű* – *príťažlivý* /muž/; pejoratívne používanie zvieracích podstatných mien ako *ökör* – *vôl* /muž/, *tyúk* – *sliepka* /žena/), prípadne ako sú definované slová *nő* – *žena* a *hölgy* – *pani*⁶⁸.

V ostatných častiach sa Ágnes Huszár zaoberá skôr spoločenskými otázkami komunikácie, výchovou, rolami a pod. V samostatnej časti rozoberá problematiku ženských osobných mien a vysvetľuje dva smery feministickej jazykovej kritiky: zameranie na jazykové princípy a na používanie jazyka.

67 Autorka neupresňuje, kedy sa daná situácia udiala ani o aký zákon išlo.

68 Autorka to neilustruje konkrétnymi príkladmi.

4 Ženské osobné mená a oslovenia v maďarčine

Maďarská žena si dnes po vydaji môže vybrať z piatich podôb svojho nového oficiálneho mena:

- 1) manželovo priezvisko aj krstné meno so ženskou príponou, napr. *Nagy Józsefné*;
- 2) manželovo priezvisko a svoje krstné meno, napr. *Nagy Éva*;
- 3) svoje priezvisko aj krstné meno, napr. *Kovács Éva*;
- 4) svoje krstné meno, svoje rodné priezvisko aj manželovo priezvisko so ženskou príponou, napr. *Nagyné Kovács Éva*.
- 5) nové spojené priezvisko, ktoré používajú obaja manželia, napr. *Nagy-Kovács*.

Ágnes Huszár (2009, s. 94) vysvetľuje historicko-legislatívne pozadie týchto pomenovaní. Do roku 1895 neboli povinné občianske sobáše a ľudia sa väčšinou brali len v kostole. V roku 1895 však vstúpil do platnosti zákon, ktorý prikazoval občianske sobáše, ako aj meno⁶⁹ ženy v tvare mužovho mena s ženskou príponou. Tento zákon platil do roku 1953, keď si podľa nového zákona žena mohla ponechať aj rodné priezvisko. V roku 1974 sa výber ešte rozšíril a pribudla možnosť *Nagyné Kovács Éva* a tiež možnosť dať si manželovo priezvisko bez ženskej „manželskej“ prípony *Nagy Éva*. Táto forma, približujúca maďarčinu mnohým európskym jazykom a zvykom, sa nepáčila niektorým odborníkom na jazykovú kultúru. Argumentovali tým, že z ženinho mena nie je jasné, či je vydatá, prípadne jej vzťah k *pánovi Nagyovi*, či je to jeho sestra alebo manželka, alebo dcéra. Zákon z roku 2004 umožnil spájanie priezvisk nastávajúcich manželov do jedného. Výskumy z rokov 2007 a 2008 (Fercsik 2007, 2008) potvrdzujú, že aj keď pomaly, predsa stúpa počet žien – najmä s vysokoškolským vzdelaním –, ktoré si po vydaji nechávajú nejakú podobu rodného priezviska.

Reálnym jazykovým problémom týkajúcim sa rodovo citlivého jazyka je oslovovanie žien v oficiálnej komunikácii. Zatiaľ čo muža možno osloviť neutrálne *Tisztelt Kovács úr* – *Vážený pán Kovács*, k slovu *úr* – *pán*, neexistuje ženský náprotivok. *Tisztelt Kovács asszony/hölgy/nő* nezodpovedá ekvivalentu *Vážená pani Kovács-ová*. Slová *asszony*, *hölgy* a *nő* môžu všetky znamenať slovo pani, ale majú aj iné konotácie, preto je ich neutrálne používanie problematické. Slovo *asszony* sa nepoužíva v oslovovaní, slovo *hölgy* len v spojení *hölgyeim és uraim* – *dámy a páni*, *nő* označuje ženu, no nie v oslovení. Často tak vznikajú komunikačné situácie, v ktorých treba oslovenie vynechať, alebo ho riešiť opisom, čo však najmä v oficiálnej komunikácii nie je vhodné. Ágnes Huszár (2009, s. 95) v tejto súvislosti opisuje situácie z televíznych debát, kde muž býva oslovovaný ako *X. úr* – *pán X.*, *doktor úr* – *pán doktor*, *képviselő úr* – *pán poslanec* a žena v rovnakom postavení často krstným menom. Akoby neexistovalo neutrálne oslovenie medzi *hölgyem* – *pani moja* (príliš zdvorilé a zastarané) a *drágám* – *drahá* (príliš intímne).

5 Špecifické problémy používania rodovo citlivého jazyka v maďarčine na Slovensku

5.1 Používanie osobných mien

Používanie osobných mien Maďarov a Maďariiek býva na Slovensku problematické. V maďarčine je priezvisko ženy v rovnakom tvare ako priezvisko muža, priezvisko býva uvádzané pred krstným

69 V prípadoch, keď používam meno bez atribútu, ide o celkovú podobu osobného mena, t. j. meno a priezvisko.

menom napr. *Kovács Éva*, *Kovács József*. V slovenčine sa maďarským ženám pridáva prípona *-ová*, a aj poradie mien sa mení, niekedy sa prekladá aj krstné meno, napr. *Eva Kováčsová*. Počas socializmu sa Maďari a Maďarky na Slovensku naučili používať dve podoby svojho mena: oficiálnu poslovenčenú a neoficiálnu maďarskú. Napríklad na pracovisku a v dokumentoch *Juraj Ďurčík*, doma a v priateľskom kruhu *Gyurcsík György* či na pracovisku a v dokumentoch *Zlatica Ďuráčová*, doma a v priateľskom kruhu nazývaná *Gyurács Aranka*. Používanie dvoch podôb mien môže byť podľa niektorých príčinou rozkolísanosti osobnej identity (Bauko, 2011, s. 420), podľa iných patrí k špecifikám života Maďariiek na Slovensku (Misad, 2012, s. 7)⁷⁰.

Maďarky a Maďari, ktorých mená boli poslovenčené, majú od roku 1994 možnosť zmeniť si v matricke meno. V rokoch 2002 – 2007 si v okrese Dunajská Streda 542 žien nechalo zrušiť v priezvisku príponu *-ová*, v okrese Nové Zámky si v rokoch 1994 – 2005 327 žien zrušilo príponu *-ová* a 225 ľudí si zmenilo podobu krstného mena podľa maďarského pravopisu, v okrese Šaľa si v tom istom časovom rozmedzí pomaďarčilo meno celkom 324 osôb, z toho asi polovica krstné meno a polovica si zrušila príponu *-ová* v priezvisku (Bauko, 2011, s. 415). Ďalším rozmerom ženských priezvisk na Slovensku a prípony *-ová* je to, že súčasná legislatíva neumožňuje ženám slovenskej národnosti prijať manželovo priezvisko bez *-ová*. V bežnej praxi tak ženy, ktoré trvajú na svojej predstave o vlastnom mene, si v deň sobáša zmenia národnosť, často na maďarskú (podrobnejšie k tejto téme Vráblová, 2014, resp. príloha 7 v tejto publikácii).

5.2 Zachovávanie menšinového jazyka a vnímanie zmiešaných manželstiev

Pri formovaní národnostnej identity maďarských žien na Slovensku zohráva okrem používania mena dôležitú úlohu aj očakávanie komunity, že sa budú aktívne podieľať na zachovávaní jazyka menšiny a zastavení asimilácie. Ágnes Huszár (2009) na základe dialektologických výskumov konštatuje: „V dvojazyčnom prostredí sú to ženy, ktoré si lepšie zachovávajú menšinový jazyk a používajú ho rozmanitejšie.“ (S. 49) Podľa nej to súvisí s postavením žien v rodinách. Ide predovšetkým o vidiecke prostredie, kde muži odchádzajú za prácou, v ktorej častejšie používajú väčšinový jazyk. Ženy zostávajú doma a komunikujú predovšetkým v menšinovom jazyku.

V súčasnosti však čoraz viac ľudí uzatvára národnostne zmiešané manželstvo, za čo aj bývajú odsudzovaní konzervatívnou časťou komunity. Tá podporuje svoj postoj sociologickými a demografickými štúdiami, v ktorých sa asimilácia priamo pripisuje zmiešaným manželstvám. Najčastejšie sa objavujú štyri argumenty:

- a) v zmiešanom manželstve sa musí niekto prispôbiť a to býva maďarská strana;
- b) v rodine prevládne slovenský jazyk;
- c) dieťa prihlásia do slovenskej školy;⁷¹
- d) dieťa stráca maďarské korene, prestáva sa hlásiť k maďarskej národnosti.

70 Katalin Misad skúmala postoje maďarských žien na Slovensku k ich menám. Jedna respondentka uviedla: „Kisebbségi helyzetben mindig alkalmazkodni kell valamihez, így a nyelvhasználathoz is. Megszoktam már, hogy a hivatalokban vagy szlovákokkal beszélve szlovákosan használom a nevemet. A munkahelyemen, a boltban, a buszon, a falumban pedig mindenki a magyar nevemen szólít.“ (V menšinovom prostredí sa vždy treba niečomu prispôbovať, tak aj používaniu jazyka. Už som si zvykla, že na úradoch alebo pri komunikácii v slovenskom prostredí používam svoje meno poslovenčené. V práci, v obchode, v autobuse, v mojej dedine ma zas každý volá mojim maďarským menom.)

71 V období zápisov detí do základných škôl sa na južnom Slovensku pravidelne objavujú kampane za zapísanie detí do maďarských škôl. Využívajú moderné médiá (bilbordy, video spoty a pod.).

V štúdiách (napr. Lampl, 2012, 2013, 2013) sa síce operuje číslami, koľko detí zo zmiešaných manželstiev chodí do slovenskej a koľko do maďarskej školy, či akú majú deti z takýchto rodín národnosť, ale menej sa uvádza širší kontext, dôvody výberu konkrétnej školy alebo národnosti. Vo výskume asimilačných procesov maďarského obyvateľstva na Slovensku by sa mohli vo vyššej miere uplatniť subtílnejšie kvalitatívne prístupy. Výskumná otázka by mohla byť aj obrátená, mohla by sa hľadať odpoveď na to, aké sú antiasimilačné procesy, čo motivuje menšinové obyvateľstvo zachovávať si svoju národnosť a jazyk.

S tematizovaním zmiešaných manželstiev sa stretávame aj v maďarskej tlači a blogoch na Slovensku. Objavujú sa tu zdanlivo objektívne články plné číselných údajov, napr. článok v Új Szó, jedinom maďarskom denníku na Slovensku, podľa portálu medialne.etrend.sk⁷² štvrtom najčítanejšom celkovo, ktorý po zverejnení údajov zo sčítania ľudu podrobne informoval o počte zmiešaných manželstiev (Mózes, 2011). Z 25 tisíc všetkých uzatvorených manželstiev bolo 1177 uzavretých medzi Maďarom a Maďarkou, čo predstavuje 4,6 % všetkých svadiieb. 25 % osôb maďarskej národnosti, ktoré uzatvorili manželstvo v danom období, si vzalo partnerku či partnera slovenskej národnosti. Najviac zmiešaných manželstiev sa uzatvorilo v Bratislave. Zo 67 maďarských ženíchov 44 uzatvorilo manželstvo so Slovenkou a 22 Maďarkou. Články a rozhovory sprostredkujúce sociologické výskumy často citujú sociológa Lászla Gyurgyíka, ktorý napr. v rozhovore pre Új Szó hovorí o vplyve zmiešaných manželstiev na asimiláciu: „Z výskumov vyplýva, že výrazná väčšina maďarských detí pochádzajúcich z homogénnych [t. j. maďarských] rodín, partnerstiev v budúcnosti tiež zostáva pri maďarskej národnosti, zatiaľ čo 80 % detí narodených do zmiešaných manželstiev, na celoslovenskej úrovni, sa poslovenčí. Tento fenomén sa čoraz viac posilňuje.“ (Miklósi, 2011, ods. 6) V rozhovore sa bližšie neskúmajú príčiny tohto javu.

Iný pohľad ponúka výskum francúzskej historičky Muriel Blaive, ktorý realizovala v Komárne (Blaive, 2011). Výsledky výskumu zhrnula aj v rozhovore pre denník Pravda: „Podľa toho, čo som zistila, je v Komárne množstvo zmiešaných manželstiev. Ale ani Maďari, ani Slováci si nevedia predstaviť, že by ich deti mohli mať inú národnosť. V zmiešaných manželstvách tak robia rôzne kompromisy: keď je žena katolíčka Slovenka, tak deti budú tiež katolíci, ale budú chodiť do maďarskej školy. Alebo budú mať slovenskú národnosť, ale budú chodiť do maďarskej školy. Starší Maďari boli voči slovenskej komunite otvorenejší a boli lepšie integrovaní. Robila som asi desať rozhovorov so študentmi medzi šestnástym a osemnástym rokom a tí hovorili, že si vôbec nevedia predstaviť, že by mali za muža/ženu Slováka/Slovenku, ak by spolu nemohli hovoriť po maďarsky. Mať manžela alebo manželku z Anglicka by im však neprekážalo.“ (Eichler, 2010, ods. 4) Výskum Muriel Blaive je zaujímavý v tom, že sa na otázku identity neďáva štatisticky – kvantitatívne, ale kvalitatívne. Napriek tomu v jej výskume možno chýba práve tá generácia, ktorej sa uzatváranie manželstva najviac týka. Predstavy ľudí na strednej škole sa môžu o pár rokov zmeniť aj pod vplyvom väčšej miery kontaktu so slovenským obyvateľstvom (napr. počas vysokoškolského obdobia).

Objavujú sa aj emočne vypäté príspevky blogerov, ktoré v komentároch získavajú značnú podporu. Napríklad Gábor Balko v roku 2013 píše o tom, že v prípade zmiešaného manželstva by sa manželia mali dopredu zhodnúť na dvojazyčnej rodine a jej pravidlách, a ak to nastávajúci alebo nastávajúca nechápe, podľa Balka „nemôže byť o láske ani reči“ (Balko, 2013, ods. 4). Dieťa sa má oba jazyky naučiť od rodičov, ale musí ísť do maďarskej školy, lebo len tak si osvojí aj maďarskú kultúru. Niektorí komentujúci sa nezdráhajú v súvislosti so zmiešanými manželstvami použiť slovo „kliatba“

72 Podľa: <http://medialne.etrend.sk/tlac-grafy-a-tabulky.html>

ako v nasledujúcom komentári k článku o zápise detí do maďarských škôl (Mózes, 2010): „Ak je to možné, nech si Maďar berie len Maďarku a naopak, v mojom okolí mnohí oľutovali kliatbu zmiešaného manželstva. Zmiešané manželstvo väčšinou končí v prospech slovenskej strany.“ Prípady, keď zmiešané manželstvo vedie k posilneniu národnostnej identity, bývajú medializované málo.

6 Záver

Rodový aspekt maďarčiny na Slovensku má predovšetkým dva rozmery: jazykový a spoločenský. V prípade jazykových problémov ide najmä o prechyľovanie povolaní (iný úzus na Slovensku a v Maďarsku), dvojakosť osobných mien i absenciu neutrálneho oslovenia ženy a rodové stereotypy (ktoré zas fungujú podobne v oboch krajinách). V spoločenskej rovine ide o otázku zachovávanía menšinového jazyka a vnímanie zmiešaných manželstiev.

Oba aspekty vyvolávajú silné emócie u používateľov a používateľiek, preto treba k riešeniam pristupovať citlivo. Príspevkom k citlivému a reflektovanému prístupu k tejto problematike majú byť aj nasledujúce čiastkové odporúčania.

Jazykové problémy

Prechyľovanie ženských podstatných mien: maďarčina má tú výhodu, že vďaka absencii gramatického rodu môže byť základný tvar naozaj neutrálny, preto je nadbytočné a máťúce používať dvojité pomenovanie či lomky (ako napr. v nemčine alebo slovenčine). Ak však hovoríme o konkrétnej osobe, ktorej pohlavie je nám známe, môžeme použiť príponu označujúcu ženský tvar. Prispeje sa tak k rozmanitosti jazyka.

Neutrálne oslovovanie žien: používanie rodovo symetrického jazyka je neustálym procesom, čo naznačujú aj mnohé diskusie na túto tému medzi odborníčkami a odborníkmi v Maďarsku aj za jeho hranicami. Jedným z najaktuálnejších príspevkov do diskusie je článok Ágnes Huszár a Eriky Kegyes v časopise Fórum, kde na základe štúdie Williama E. Riversa a Clevea Mathewsa opisujú štyri základné pravidlá, ako sa vyhnúť sexistickému vyjadrovaniu v maďarčine pri oslovovaní žien:

- 1) nepoužívať prípony, ktoré vyjadrujú rodinný stav (*-né*);
- 2) neoslovovať dospelé ženy len krstným menom;
- 3) hovoriť o dospelých ženách ako o ženách a nie paniach (*hölgyek*), dievčatách (*lányok*), kráskach (*szépségek*) a pod.;
- 4) ak je dôvod rozlišovať pohlavie, tak sa vyhýbať prídavnému menu ženský (*női*) ako ženská tenistka (*női teniszező*) a radšej použiť príponu *nő* tenistka (*teniszezőnő*) (Huszár – Kegyes, 2014, s. 118 – 119).

Osobné mená: súčasná legislatíva povoľuje používať maďarskú podobu mena, je však na používateľkách a používateľoch, v akej podobe si meno zapíšu do dokumentov a v akej ho používajú. Je pravdepodobné, že čím viac Maďarov a Maďariiek bude aj na verejnosti používať svoje maďarské mená, tým samozrejmejšie sa stanú aj pre ostatných obyvateľov a obyvateľky Slovenska.

Spoločenské problémy

Problém používania rodovo citlivého jazyka v maďarčine na Slovensku sa týka aj širšieho kontextu života príslušníčok a príslušníkov národnostnej menšiny. Kvantitatívne výskumy zazname-

návajúce demografický vývin ponúkajú jeden pohľad na realitu, ktorý ale nie je komplexný, ak nevyužíva ďalšie, kvalitatívne metódy. Pomocou podpory a rozšírenia takýchto metód by sa dali získať komplexnejšie poznatky o národnostnej identite a (nielen) jazykových postojoch Maďarov a Maďariiek na Slovensku.

Literatúra

BALKO, Gábor: Beíratások – asszimiláció – felelősök! In *Paraméter blog*. 1. 2. 2013.

Dostupné na: <http://www.parameter.sk/blog/balko-gabor/2013/02/01/beiratasok-asszimilacio-felelosok>

BAUKO, János: A szlovákiai magyarok személynévhasználata. In LANSTYÁK, István – SZABÓMIHÁLY, Gizella (eds.): *Magyarok Szlovákiában: VII Kötet Nyelv*. Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2011, s. 407 – 422.

BLAIVE, Muriel: Identitás és etnicitás a szlovák-magyar határon. In VAJDA, Barnabás: *Államhatár és identitás – Komárom/Komárno*. Komárno: Selye János Egyetem 2011, s. 177 – 202.

DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda 2013.

EICHLER, Patrik: Maďari majú o svojich slovenských krajanoch zlý obraz. In *Pravda* 20. 8. 2010.

Dostupné na: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/167378-madari-maju-o-svojich-slovenskych-krajanoch-zly-obraz/>

GÖNCZ, Lajos – KONTRA, Miklós: „Feminizálás“ a kárpát-medencei magyar beszélőközösségek nyelvhasználatában. In *Modern filológiai közlemények*. 4. 2000, s. 83 – 96.

HUSZÁR, Ágnes: *Bevezetés a gendernyelvészetbe: Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználatára és kommunikációjára?*. Budapest: Tinta 2009.

HUSZÁR, Ágnes – KEGYES, Erika: Nyelvtani nem, női foglalkozásnevek és gender. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, č. 1, 2014, s. 105 – 120.

KEGYESNÉ SZEKERES, Erika: Sprachlicher Sexismus und sprachliches Gender Mainstreaming im Fokus der europäischen Sprachpolitik. In *European Integration Studies*, roč. 4, č. 2.

Dostupné na: <http://www.uni-miskolc.hu/uni/res/kozlemenyek/2005-2/pdf/kegyesne.html>

LAMPL, Zsuzsanna: *A szlovákiai magyarok szociológiája. 1. Kötet Szlovákiai és magyar*.

Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2012.

LAMPL, Zsuzsanna: *Sociológia Maďarov na Slovensku: 1. zväzok Slovenský a Maďar*. Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2013.

LAMPL, Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználatára 2011-ben. In TÓTH, Károly (ed): *Nyelvi jogok I: A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában, Jogségyiszolgáltatás 2008 – 2011*.

Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2013, s. 77 – 93.

MIKLÓSI, Péter: A demográfia az adatok mögé is pillant. In *Új Szó* 4. 10. 2011.

Dostupné na: <http://ujsoz.com/napilap/interju/2011/10/04/a-demografia-az-adatok-moge-is-pillant>

MISAD, Katalin: The Characteristics of Hungarian women's names in Slovakia. In: AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 5 2012. Dostupné na: <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>

MÓZES, Szabolcs: A magyarok 25 százaléka szlovák házastársat választ. In *Új Szó*. 7. 7. 2011.

Dostupné na: <http://ujsoz.com/napilap/kozelet/2011/07/07/a-magyarok-25-szazaleka-szlovak-hazastarsat-valaszt>

PRESINSZKY, Károly: A szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységei. In LANSTYÁK, István – SZABÓMIHÁLY, Gizella (eds.): *Magyarok Szlovákiában: VII Kötet Nyelv*. Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2011, s. 201 – 217.

VRÁBLOVÁ, Júlia: Lebo zákon(itosť)! In *Romboid*, č. 2, 2014. Dostupné na: <http://romboid.eu/2014/02/uklady-jazyka-02-2014/>

Ďalšia výberová literatúra

KEGYESNÉ SZ., Erika: Férfiak és nők: mentális lexikon és fogalmi tipizálás. In FÓRIS, Ágota – KÁRPÁTI, Eszter – SZŰCS, Tibor (eds.): *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport 2002, s. 212 – 217.

KEGYESNÉ SZ., Erika: Nők és nyelvhasználati kérdések az Európai Unióban. In BAKONYI, István – NÁDAI, Julianna (eds.): *A többnyelvű Európa. A XIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Győr: Széchenyi István Egyetem Idegen Nyelvi és Kommunikációs Tanszék 2004, s. 315 – 323.

KEGYESNÉ SZ., Erika: Nyelvészeti gender – kutatás: Hagyományok és új irányok. In SIMIGNÉ, Fenyő Sarolta – BODNÁR, Ildikó (eds.): *Sokszínű nyelvészet. Nyelvészeti kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán*. Miskolc: Stúdium 2005, s. 61 – 68.

FERCSIK, Erzsébet: Magyarországi asszonynevek a 21. Század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni? In BARÁT, Erzsébet – SÁNDOR, Klára (eds.): *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: JATE Press 2007, s. 159 – 168.

FERCSIK, Erzsébet: Frauennamen in Ungarn. In KEGYES, Erika – HUSZÁR, Ágnes (eds.): *Genderbilder aus Ungarn. Ergebnisse der ungarischen Genderforschung*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač 2008, s. 131 – 150.

KEGYESNÉ SZ., Erika: A nemi identitás pozicionálásának és kategorizálásának lehetőségei a magyar nyelvben. In JÓNÁS, Erzsébet – SZÉKELY, Gábor (eds.): *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát - medence régióiban. A XIV. Magyar Alkalmazott nyelvészeti kongresszus előadásai*. Pécs – Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó 2005, s. 177 – 181.

MÓZES, Szabolcs: Egyre kevesebb magyar tanuló jár magyar alapiskolába. In *Új Szó* 23. 1. 2010.

Dostupné na: <http://uj szo.com/online/kozelet/2010/01/23/egyre-kevesebb-magyar-tanulo-jar-magyar-alapiskolaba>

Analýza mediálnej odozvy na príručku o rodovo vyváženom vyjadrovaní v Českej republike

Zuzana Maďarová

-
- 1 Úvod
 - 2 Teoretické východiská analýzy
 - 2.1 Vyvolávanie strachu
 - 2.2 Ad hominem argumenty
 - 2.3 Argumentum ad populum
 - 3 Analýza mediálnych výstupov
 - 3.1 Argumentácia proti príručke rodovo vyváženého vyjadrovania
 - 3.1.1 Stratégia založená na vyvolávaní strachu
 - 3.1.2 Stratégia ad hominem
 - 3.1.3 Stratégia argumentum ad populum
 - 3.1.4 Stratégia založená na znížení významu problému
 - 3.2 Argumentácia v prospech príručky rodovo vyváženého vyjadrovania
 - 4 Záver

1 Úvod

V Slovenskej republike sa používanie rodovo symetrického jazyka doposiaľ nestalo ani predmetom, ani bežnou súčasťou verejného diskurzu. Hovorilo sa o ňom skôr čiastkovo, debata bola roztrúsená medzi rôznymi aktérmi a aktérkami v mimovládnom sektore či na akademickej pôde. V súčasnosti sa do verejnej diskusie po prvý raz zapája aj štátny orgán – Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, ktoré je odborným garantom národného projektu Inštitút rodovej rovnosti. Jednou z obsahových súčastí rozsiahleho projektu je práve používanie rodovo symetrického jazyka. Dôležitou súčasťou práce s touto témou je nevyhnutne sumarizácia doterajších výstupov a prístupov či výskumných výsledkov a použitých metodológií. Ďalšiu dôležitú zložku predstavuje uvažovanie o spôsobe prezentácie jej výsledkov, a to tak, aby boli v spoločnosti čo najlepšie prijaté a pochopené, aby oslovili cieľové skupiny s multiplikačným potenciálom a stali sa podnetom na premýšľanie a zmysluplnú diskusiu v radoch odbornej aj širokej verejnosti.

V rámci už spomínaného národného projektu vznikol rozsiahly podkladový materiál a súbor odporúčaní slúžiaci ako pomôcka pre osoby, ktoré sa chcú vyjadrovať rodovo vyvážene, pričom primárnu cieľovú skupinu týchto odporúčaní predstavuje verejná správa. Takáto publikácia by mala najskôr urobiť prvý krok – osloviť a zaujať. Ak zároveň presvedčí o význame používania rodovo symetrického vyjadrovania, môže poskytnúť jednoducho spracované teoretické princípy a konkrétne použiteľné príklady. Urobiť tak v texte, ktorý by bol prístupný a použiteľný pre rôzne skupiny ľudí, je, samozrejme, veľmi ťažké, teoreticky, prakticky aj časovo náročné. Zároveň však vieme z vlastnej i inej (slovenskej i zahraničnej) skúsenosti s témami rodovej rovnosti aj to, že verejná odozva

(najmä tá odmietavá) často nezávisí od kvality samotnej publikácie a jej obsahu, ale od vedomých či nevedomých individuálnych postojov k problematike rodovej rovnosti. Aké typy ohlasov teda možno očakávať na publikáciu o princípoch rodovo vyváženého jazyka? Aké typy argumentácie sa proti nej môžu objaviť, na čo môžu útočiť a čo môžu proti nej využiť? A ako takýto typ argumentácie súvisí s argumentačnými stratégiami využívanými proti rodovej rovnosti vo všeobecnosti?

Tieto otázky sa pokúsim zodpovedať prostredníctvom prípadovej štúdie⁷³ – analýzy mediálnej odozvy na príručku používania rodovo symetrického jazyka v Českej republike *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Vypracovanie publikácie zameranej na rodovo vyváženú komunikáciu v češtine a angličtine v oblasti školstva a štátnej správy podporilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Autorkami príručky *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*⁷⁴ sú rodová lingvistka a germanistka Jana Valdrová, kulturologička a orientalistka Blanka Knotková-Čapková a prekladateľka Pavla Paclíková. Ako autorky uvádzajú v predslove, táto metodická príručka je prvou publikáciou svojho druhu v Českej republike. Nadväzuje na takmer dvadsať rokov trvajúce skúmanie súvislostí medzi používaním jazyka a jeho spoločenskými dôsledkami. Český jazyk pritom porovnávajú s inými jazykmi, predovšetkým s nemčinou a angličtinou, kde sa rodová kultúra stala bežnou súčasťou jazyka. Štruktúra publikácie korešponduje s priebehom doterajšieho skúmania diskriminačných aspektov českého jazyka.

V prvej časti Blanka Knotková-Čapková zasadzuje jazyk do širších spoločenských a historických súvislostí. Cez príklady rôznych spôsobov diskriminácie v jazyku sa dostáva k jazykovému sexizmu a jeho spoločenským dôsledkom. Kapitulu ukončuje predstavením rodovo vyváženého vyjadrovania v súvislosti s demokratickými zásadami spoločnosti.

V druhej časti publikácie Jana Valdrová predstavuje rodovú kultúru vyjadrovania. Uvádza príklady, ktoré reprezentujú spôsoby, ako jazyk môže reprodukovat rodovú nerovnosť v spoločnosti a aj na základe toho formuluje konkrétne odporúčania pre rodovo vyvážené vyjadrovanie. V súvislosti s témou argumentačných stratégií je obzvlášť zaujímavé, že Valdrová vymenúva a vyvracia rôzne argumenty, ktoré sa proti rodovo symetrickému jazyku používajú. Ani takáto explicitne preventívna prax však zrejme nemá želaný účinok, keďže niektoré z vysvetlených argumentov sa opätovne objavili aj v článkoch namierených proti publikácii.⁷⁵

Posledná časť publikácie sa venuje anglickému a nemeckému jazyku. Petra Paclíková uvádza rozsiahlu databázu príkladov, ktoré predstavujú rôzne spôsoby riešenia jazykovej nerovnosti v angličtine a češtine.

73 Analýza je kombináciou vlastnej a inštrumentálnej prípadovej štúdie, ako ich opísal Stake (2003). Vlastnú inštrumentálnu štúdiu charakterizuje úsilie porozumieť konkrétnemu prípadu, ktorý nemusí nevyhnutne reprezentovať všeobecnejší problém či situáciu. Inštrumentálna prípadová štúdia skúma určitý prípad najmä s cieľom zovšeobecňovať, porozumieť širšiemu javu. Ako upozorňuje Stake (2003), nemožno určiť presné hranice vlastnej a inštrumentálnej štúdie, v praxi sa objavujú najmä kombinácie oboch.

74 Publikácia je dostupná na webovej stránke Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR <http://www.msmt.cz/file/1545?highlightWords=kultura+genderov%C4%9B+vyv%C3%A1%5BEen%C3%A9ho+vyjad%C5%99ov%C3%A1n%C3%AD>. Pozri aj príloha 10 v tejto publikácii.

75 Jana Valdrová priamo v texte príručky reaguje na desať najčastejších námietok proti zmene spôsobu vyjadrovania: „1. Jazyk nemá až takový vliv na realitu. Není tak důležité, jak se o ženách mluví a píše, jako to, co se pro ně dělá. 2. Je jasné, že když se mluví o odbornících, inženýrech nebo právnících, myslí se tím také ženy. Mluvíme tak odjakživa a není důvod to měnit. 3. Jazyk se vyvíjí sám. Nechte na každém, jak se má vyjadřovat. Vždyť ženské tvary se koneckonců už spontánně ujmají, např. říkáme Vážené kolegyně a kolegové. 4. Samy ženy se označují v mužském rodě: Jsem psycholog, Pracuji jako ekonom atd. 5. To máme pořád zdvojovat, říkat a psát například právník a právnička? Není to ekonomické, prodlužuje to řeč nebo text. 6. Chcete snad zrušit mužský rod a -y? V češtině není možné uplatnit jazykovou rovnoprávnost beze zbytku! 7. Čeština má na rozdíl od angličtiny tři rody, takže rovnoprávnost žen a mužů je v ní zaručena. Přece si nebudeme naši krásnou češtinu komolit. 8. Celé si to vymyslely feministky nebo nějaké jazykovědkyně. Je to módní vlna, která pomine. Změna jazyka nezmění společnost. 9. Jazyk jen odráží skutečnost. Pokud nám tedy připadá slovo chirurgyně divné, je to tím, že jich máme tak málo. 10. Co je to proti ženské obřízce v Africe. To jsou skutečné problémy.“ (S. 27 – 29) Publikácia je dostupná na: <http://www.msmt.cz/file/1545?highlightWords=kultura+genderov%C4%9B+vyv%C3%A1%5BEen%C3%A9ho+vyjad%C5%99ov%C3%A1n%C3%AD>. Pozri aj príloha 10 v tejto publikácii.

Ministerstvo zverejnilo publikáciu 11. januára 2010 na svojej webovej stránke a odvolalo sa⁷⁶ na Výbor ministrov Rady Európy, ktorý v roku 1990 odporučil⁷⁷ vládam členských krajín podniknúť opatrenia na:

1. podporu používania nesexistického jazyka zohľadňujúceho postavenie žien v spoločnosti;
2. úpravu jazyka používaného v právnych dokumentoch, vo verejnej správe a vzdelávaní tak, aby uplatňoval princípy rodovej rovnosti;
3. podporu používania nesexistického jazyka v médiách.

Ešte pred oficiálnym zverejnením získal text príručky denník Lidové noviny a redakcia na ňu začala zverejňovať prvé ohlasy. Išlo najmä o negatívne až útočné reakcie, pričom útoky smerovali tak na ministerstvo, ako aj na autorky. Svojou intenzitou vzbudili o príručku veľký záujem aj zo strany ďalších médií a ministerstvo pod tlakom zverejnilo na webovej stránke príručku skôr, ako pôvodne plánovalo, a to predtým, ako by text mohol prejsť jazykovou korektúrou. Napriek tomu, že to ministerstvo vysvetlilo, aj tento fakt sa stal predmetom negatívnej kritiky.

Ohlasy na publikáciu boli v mediálnom priestore Českej republiky veľmi intenzívne, reagovali na ňu novinárky a novinári, ako aj jazykovedná obec, svoje ohlasy posielali čitateľky a čitatelia. Argumentačné stratégie⁷⁸ odbornej aj laickej verejnosti sa pritom, paradoxne, do veľkej miery prekrývali, mnohé z argumentov sa opakovali. Medzi najčastejšie sa opakujúce stratégie patrilo odvolávanie sa na nezmyselnosť rodovo symetrického jazyka a nemožnosť uplatňovať ho v praxi, upozorňovanie na snahu „zmocniť sa“ jazyka, na neodbornosť autoriiek publikácie či na problémy v oblasti školstva, ktoré sa v článkoch deklarovali ako dôležitejšie než rodovo vyvážené vyjadrovanie. Na základe silnej kritiky ministerstvo zo svojej webovej stránky publikáciu napokon stiahlo. V súčasnosti sa na stránke ministerstva opäť nachádza odkaz na publikáciu, súbor sa však nedá stiahnuť.

2 Teoretické východiská analýzy

Analýza reakcií na publikáciu *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* v médiách v Českej republike vychádza z teórie komunikácie, v ktorej možno argument chápať ako špecifický spôsob interakcie medzi dvoma alebo viacerými osobami, ktoré zastávajú rozdielne názory. Dôraz sa kladie na procesuálny charakter argumentácie, ktorá zahŕňa stratégiu, presvedčanie, vytváranie odkazu a zohľadnenie perspektívy publika. (Willard, 1989)

V analýze rozlišujem typy argumentácie, ako ich charakterizoval Douglas Walton (2007) v kontexte angloamerického masmediálneho prostredia: argumentácia založená na vyvolávaní strachu, *ad hominem* argumenty a *argumentum ad populum*.⁷⁹ Sú to argumenty, ktoré sa často vyskytujú v printových, elektronických a internetových médiách a ich cieľom je presvedčiť verejnosť, aby niečomu uverila alebo niečo vykonala. Presvedčanie je teda kľúčovým procesom argumentácie

76 V príručke aj v médiách sa nesprávne uvádzalo, že ide o odporúčanie Európskej komisie.

77 Odporúčanie č. R (90) 4 Výboru ministrov členským štátom o eliminácii sexismu z jazyka. Pracovný preklad odporúčania do slovenčiny poskytlo pre účely tejto analýzy Informačné stredisko o Rade Európy v Bratislave. Anglické znenie odporúčania aj s pracovným prekladom do slovenčiny nájdete v prílohe 1.

78 Argumentačnú stratégiu v súlade s Pufflerovou, Kotvanovou a Plichtovou (2013) chápem ako viac alebo menej presný plán praktík, ktoré aktérka alebo aktér využívajú na dosiahnutie určitého sociálneho, politického a psychologického účinku.

79 Teoretická časť o argumentačných stratégiách vychádza z knihy Douglasa Waltona *Media Argumentation. Dialectic, Persuasion, and Rhetoric* (2007). Autor píše o „appeals to fear“, „ad hominem arguments“ a „argumentum ad populum“, resp. „arguments based on popular opinion“.

a analýza argumentov sa často pokúša zistiť, ako presvedčanie funguje. Ako totiž uvádza Walton (2007), verejnosť zvykne byť nielen presvedčaná, ale aj presvedčená argumentmi, ktoré sú klamlivé a mylné.

2.1 Vyvolávanie strachu

Argumentáciu založenú na vyvolávaní obáv verejnosti tvoria dve časti. V prvej časti sa stav vecí prezentuje tak, akoby predstavoval pre recipientku a recipienta nebezpečenstvo. Tento proces sa zvykne nazývať aj vyhrážanie. Javy sa opisujú a zdôrazňujú ako protichodné a nezlučiteľné s cieľmi a záujmami verejnosti, často súvisia napríklad s bezpečnosťou recipientok a recipientov. Výsledkom prvej časti argumentácie založenej na vyvolávaní strachu je predstavenie niečoho, čoho by sa publikum malo vo vlastnom záujme vyvarovať. Druhá časť argumentácie naznačuje alternatívny priebeh udalostí, možnosť, ako sa vyhnúť nebezpečenstvu opísanému v prvej časti argumentu. Cieľom takejto argumentačnej stratégie je, aby sa publikum rozhodlo podniknúť kroky navrhnuté autorom alebo autorkou.

2.2 Ad hominem argumenty

Princípom argumentácie *ad hominem* je osobný útok na respondentu, teda osobu, na ktorej tvrdenia argument reaguje. V teoretickej literatúre sa tento typ argumentácie delí do viacerých podkategórií.

Priamy *ad hominem* argument útočí na osobnosť respondentky a tvrdí, že jej argumenty sú neprijateľné pre jej osobné charakteristiky. Pri tomto type argumentácie existuje niekoľko predpokladov: existencia dvoch strán – proponentky a respondentky; respondentka predtým predostrela do určitej miery hodnoverné tvrdenie; respondentka disponuje charakterovými črtami ako čestnosť a poctivosť; proponentka spochybňuje tieto vlastnosti a tvrdí, že respondentke sú, naopak, vlastné negatívne charakteristiky ako nečestnosť a pokrytectvo.

Argumentácia *ad hominem* s dôrazom na dôslednosť sa zakladá na tvrdení, že druhá strana sa dopustila nekonzistentného správania a nespráva sa podľa toho, čo oficiálne presadzuje („vodu káže a víno pije“). Táto nekonzistentnosť sa potom použije na osobný útok a vzťahuje sa na charakter respondentky, na základe čoho sa jej argumenty nepovažujú za presvedčivé.

Argumentácia *ad hominem* založená na predpojatosti vychádza z toho, že respondentka má predsudky alebo jej možno vytknúť určitú predpojatosť, a preto sú jej argumenty neprijateľné. Môže sa poukazovať na respondentkinu snahu niečo získať alebo na to, že môže o niečo prísť, prípadne že má striktné vymedzený uhol pohľadu a pod. Takéto argumenty skutočne môžu poukázať na skryté záujmy určitých ľudí alebo skupín ľudí a zdôvodniť ich stanoviská, môžu sa však použiť aj neodôvodnene s výlučným cieľom spochybniť respondentku.

Ad hominem argumentácia typu „otrávený prameň“ (*poisoning the well type*) vychádza z predpokladu, že respondentka je striktná a za akýchkoľvek okolností oddaná určitému názoru, že nedokáže mať nadhľad alebo zaujať kritické stanovisko k pozícii, ktorú bežne zaujíma. Respondentka je obvinená z dogmatickosti a rigidity, z toho, že sa bude vždy prikláňať len na jednu stranu, preto sa jej argumentom za žiadnych okolností nedá veriť.

Piatym *ad hominem* argumentom je typ *tu quoque* (aj ty, resp. ty tiež), keď jedna strana reaguje na *ad hominem* argument druhej strany. Kategorizovať tento typ argumentu je často veľmi zložité, aj u Waltona (2007) zostáva charakteristika tohto typu argumentácie nejasná.

Všetky podkategórie *ad hominem* argumentácie majú spoločný základ. Predpokladajú, že v dôsledku zníženia kredibility osoby bude znížená plauzibilita jej argumentov. Cieľom *ad hominem* argumentov je zohľadniť pri posudzovaní prijateľnosti argumentu aj názor na osobu, ktorá ho predkladá.

2.3 Argumentum ad populum

V prípade, že niekto sa usiluje presvedčiť o prijateľnosti nejakého názoru alebo potrebe vykonať určitú činnosť preto, lebo je to v súlade s názorom väčšiny spoločnosti, možno hovoriť o type *argumentum ad populum*. Pre použitie takéhoto typu argumentácie musí existovať predpoklad „zdravého rozumu“, „všeobecne známej veci“, ktorá sa vo verejnom diskurze považuje za normálnu, bežnú a obvyklú.

3 Analýza mediálnych výstupov

V období od 1. septembra 2009 do 31. decembra 2012 bolo v sledovaných médiách⁸⁰ v Českej republike publikovaných 42 článkov o publikácii *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Pri výbere sledovanej mediálnej vzorky som sa orientovala podľa zoznamu, ktorý ponúkajú štandardné monitorovacie agentúry. Články boli vybrané na základe kľúčových slov: „Kultura genderově vyváženého vyjadřování“, „Valdrová“, „gender“ + „jazyk“. Kľúčové slová boli zvolené tak, aby obsahovali názov príručky, ale aby zároveň bolo možné vyhľadať aj také články o publikácii, v ktorých sa presný názov nevyskytuje. Preto som zvolila aj kombináciu slov „jazyk“ a „gender“, teda rod.⁸¹ Nakoniec som sa rozhodla vyhľadávať aj priezvisko feministickej lingvistky a spoluautorky publikácie Jany Valdrovej, ktorá je z autorského tímu v kontexte rodovej lingvistiky v Českej republike najznámejšia a dlhodobo sa venuje výskumu rodových aspektov jazyka.⁸²

80 Celoštátne denníky: Aha!; Blesk (Blesk magazín); E15; Haló noviny (Haló magazín Pro Vás); Hospodářské noviny (Exportér, IN magazín, Proč ne?, Víkend HN); Lidové noviny (Pátek Lidových novin); Mladá fronta DNES (Magazín Mladé fronty DNES, Ona DNES); Právo (Dům a bydlení, Magazín Práva, STYL); Sport (Sport magazín); ŠÍP
Ekonomické a politické periodiká: Parlament, vláda, samospráva; Parlamentní listy; Parlamentní zpravodaj; Profit; Strategie; TREND marketing
Spoločenské periodiká: 100+1 zahraniční zajímavost; A2 kulturní týdeník; ABC; Aha! neděle; Babylon; Blesk Hobby; Blesk pro ženy; Blesk zdraví; Bravo; Bravo Girl!; Cosmopolitan; Dáma; Dieta; Divadelní noviny; Dívka; Elle; Esquire; Evropské noviny; Fajn život; ForMen; GEO; Hair a beauty; HARPER'S BAZAAR; Chvilka pro tebe; Krajské noviny; LIDÉ in; LINDA; Literární noviny; LOOK magazine; MF plus; Naše rodina; Nedělní Blesk; Pestrý svět; Playboy; Praktická moderní žena; Překvapení; Puls; Reflex; Respekt; Rodina & zdraví; Romano vodi; Rytmus života; S tebou mě baví život; Sedm; Story; Style; Svět; Svět ženy; Šťastný JIM; The Spiritor; TIME IN; Tina; Týden; Týdeník Rozhlas; Týdeník Televize; Universum; Vlasta; Žena a život
Verejná sféra a ostatné: Děti a MY; KOKTEJL; Lidé a země; Maminka; Moderní obec; Moderní vyučování; Moje psychologie; Moje zdraví; Psychologie dnes; Rodina a škola; Sociální péče; Týdeník školství; Učitelské listy; Veřejná správa
Televízie (spravodajské a publicistické relácie): ČT1, ČT2, ČT24, TV Nova, PRIMA TV
Rozhlas: Český rozhlas 1 – Radiožurnál; spravodajské relácie Frekvence 1, Impuls,
Internetové servery: aktualne.cz; blesk.cz; blisty.cz; cerstvezpravdy.cz; ceska-media.cz; ceskenoviny.cz; ČRo – brno.cz; ČRo – cb.cz; ČRo – cro6.cz; ČRo – hrdec.cz; ČRo – izurnal.cz; ČRo – olomouc.cz; ČRo – ostrava.cz; ČRo – pardubice.cz; ČRo – plzen.cz; ČRo – praha.cz; ČRo – radiozurnal.cz; ČRo – regina.cz; ČRo – sever.cz; ČRo – strednicehy.cz; ČRo – vltava.cz; ČRo – vysocina.cz; dama.cz; denik.obce.cz; eprofil.cz; euractiv.cz; kultura.iHNed.cz; lidovky.cz; neviditelnypes.cz; nova.cz; novinky.cz; politikon.cz; prazskenoviny.cz; radiotv.cz; reflex.cz;
Spravodajské agentúry: ČTK

81 V češtine prevažuje používanie anglického pojmu gender, ktorý používa aj pertraktovaná príručka. Prekladový pojem rod, ktorého používanie sa presadzuje v slovenčine, sa v kontexte českého jazyka vyskytuje zriedkavejšie.

82 Jana Valdrová – germanistka, Katedra germanistiky, Jihočeská univerzita v Českých Budejovicích. Je prvou lingvistkou v Českej

Začiatok monitorovacieho obdobia je stanovený tak, aby zahrnul aj články, ktoré boli publikované ešte pred zverejnením publikácie na webovej stránke Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR na konci roka 2009.

Z celkového počtu 43 sledovaných článkov 10 písalo o príručke pozitívne, 6 neutrálne (alebo aj pozitívne, aj negatívne) a 27 negatívne. Neutrálne a pozitívne články boli predovšetkým spravodajské, ich podobnosť nasvedčuje tomu, že išlo o prebranú správu tlačovej agentúry alebo tlačovú správu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Z desiatich pozitívnych článkov tri napísala spoluautorka publikácie Jana Valdřová a dva články síce vyšli pod rôznymi názvami v dvoch rôznych médiách, ale ich obsah a autorka sú rovnaké. Patria sem články, ktoré reagujú najmä na útoky namierené proti autorkám publikácie, vrátane dlhšieho odborného textu literárneho teoretika Jana Matonohu.⁸³

3.1 Argumentácia proti príručke rodovo vyváženého vyjadrovania

3.1.1 Stratégia založená na vyvolávaní strachu

Súčasťou argumentačnej stratégie založenej na vyvolávaní strachu bolo rámcovanie vydania publikácie o kultúre rodovo vyváženého vyjadrovania ako vojny. „Stát v době krize plýtvá penězi na jazykovou válku,“ napísal redaktor Lidových novin Martin Weiss⁸⁴ v decembri 2009, teda ešte pred oficiálnym zverejnením publikácie. Tento článok reprezentuje taký spôsob argumentácie proti publikácii, ktorý sa nezakladá na kritike jej obsahu, ale odmieta ju *en bloc*. V texte možno sledovať vytvorenie paralely medzi nacizmom, komunizmom a feminizmom, keď autor začína text príbehom nemeckého historika Sebastiana Haffnera a pojmom „židovská otázka“: „jeho vzdělaní a inteligentní přátelé říkali, že ji třeba řešit civilizovaně a ohleduplně, ale to, že tu vůbec je nějaká židovská otázka vyžadující řešení, to už nikoho nenapadlo zpochybnit. S tímto poučením je třeba přistupovat k příručce ministerstva školství o genderově korektním vyjadřování: neztrácej čas hádáním se o praktičnost toho či onoho doporučení, ale rovnou nekompromisně odmítnout právo státu měnit to, jak mluvíme a myslíme.“ (Weiss, 22. 12. 2009)

Článok účelovo spomína nacistický režim, ktorý sa usiloval prostredníctvom pojmu „židovská otázka“ zlegitimizovať nadradenosť jednej rasy a vyvraždenie rôznych skupín ľudí. Vytvorenie paralely medzi nacizmom a feminizmom je súčasťou argumentácie usilujúcej sa vyvolať neistotu, obavy a strach. Autor totiž odkazuje na historické udalosti, ktoré skončili vyvraždením miliónov ľudí a naznačuje, že tak ako v minulosti, aj v súčasnosti sa umelo vytvoril neexistujúci problém, začalo sa o ňom hovoriť, a keďže to v histórii skončilo tragicky, hrozí v súčasnosti niečo podobné. Môže to teda znamenať, že ak odmietneme meniť jazyk, a vyvarujeme sa tak chýb z minulosti, môžeme predísť tragédii. Čo je však v tomto prípade dôležité a čo pri takomto závažnom tvrdení zostane jednoducho zamlčané, je dôvod, prečo autor dáva tieto dva javy do súvislosti. Neuvádza, v čom je podstata nebezpečenstva, v čom je publikácia o kultúre rodovo vyváženého vyjadrovania podobná

republike, ktorá sa začala kriticky zaoberať problematikou zobrazovania femininity a maskulinity v češtine. Dlhodobu sa venuje výskumu v oblasti rodovej lingvistiky a rodovo citlivej výchovy.

83 Jan Matonoha – literárny teoretik, Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR. Zaoberá sa literárnou teóriou, teóriou a kritickou analýzou diskurzu a rodovými štúdiami.

84 Martin Weiss – v monitorovanom období spoločenský a politický komentátor denníka Lidové noviny.

„židovskej otázke“, koho chce označiť a uprednostniť ako nadradenú rasu a koho potrebuje zo spoločnosti „odstrániť“.

Weissovo odkazovanie na pojem „židovská otázka“ evokuje aj spojenie „ženská otázka“. Predostretou paralelou tak autor môže naznačovať, že nerovnovážne postavenie žien v spoločnosti vlastne neexistuje a je to umelo vytvorený problém zakrývajúci iné skutočnosti. Tu sa však žiada upozorniť napríklad na to, že o tzv. ženskej otázke prednášal už v 90. rokoch 19. storočia český filozof a neskorší československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk (Šiklová, 2009). Masaryk reprezentoval liberálny prúd myslenia a bol ovplyvnený anglickým filozofom Johnom Stuartom Millom, ako aj politicky a spoločensky aktívnou Charlottou Garrigue (pozri napr. Nevědová, 2006). Ženské práva považoval za súčasť ľudských práv a kritizoval mnohé rodové stereotypy danej doby, ekonomické a politické znevýhodnenie žien, sakralizáciu materstva alebo nedostatočnú úlohu otca v rodine. (Havelková, 1994)

V snahe udržať atmosféru strachu Weiss v článku prechádza k ďalšiemu strašiakovi z minulosti – k reálnemu socializmu. Naznačuje, že skupina ľudí, ktorú nazýva „šesťdesiatosmičkoví revolucionári“, sa z ulíc presunula do univerzít a byrokratického aparátu štátu, kde nenápadne presadzuje svoje ciele. Podľa autora sa ako „správni marxisté nespokojujú s vykládaním sveta, ale chcú ho meniť“. (Weiss, 22. 12. 2009) K takejto skupine ľudí majú patriť aj feministky, ktoré rovnako ako predstavitelia reálneho socializmu pred rokom 1989 chcú politizovať jazyk. Autor teda implicitne vychádza z predstavy samovoľne sa meniaceho sveta, na ktorý nikto okrem marxistických skupín vedome nepôsobí, ako aj z predstavy jazyka ako nepolitickej záležitosti.

Článok navodzuje atmosféru skrytého nebezpečenstva a blížiaceho sa ohrozenia. Paralelou medzi feminizmom, nacizmom a komunizmom konštruuje predstavu ohrozenia slobody a života, vytváraním predstavy o infiltrácii marxistiek do byrokratických štruktúr a na univerzity podsúva potrebu byť stále v strehu. Podľa autora sa totiž feministky chystajú napraviť „falošné vedomie“ ľudí a upraviť svet podľa svojich predstáv.

Paralela medzi feminizmom a „marxizmom“, „bolševizmom“ či „komunizmom“ nebola v médiách zriedkavá a v prostredí krajín bývalého reálneho socializmu nie je nová. Ako uvádzajú napríklad Jana Juráňová a Jana Cviková v publikácii *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku* (2009), „paradoxný účinok, resp. minimálny emancipačný transformačný účinok socialistickej emancipácie vo vzťahu k reflexii rodových vzťahov a rodovej mocenskej asymetrie sa prejavil najmä v prvoplánovom odmietaní feminizmu ako ‚buržoázneho výstrelku‘ za socializmu a ako ‚totalitnej komunistickej ideológie‘ po roku 1989.“ (S. 16) Zdá sa, že argumenty, ktoré chcú diskreditovať opodstatnenosť feminizmu a rodovej rovnosti, možno nájsť v hociktorom období: Politické režimy sa menia, spôsob ich argumentácie proti feministkám či rodovej rovnosti zostávajú takmer identické.

V sledovaných článkoch sa ako jeden zo spoločných znakov komunizmu a feminizmu uvádzalo práve ovplyvňovanie jazyka. „Jak známo, každá ideologie se snaží ovlivňovat jazyk, silnou zbraň. Jedna z knih na to téma se stala Knihou 20. století.“ (Tuček,⁸⁵ 22. 12. 2009) Implicitný odkaz na umelo vytvorený jazyk totalitného režimu, ktorý George Orwell vo svojej knihe *1984* nazval „newspeak“, znova implikuje ohrozenie, keďže išlo o spôsob, ako obmedziť slobodu vyjadrovania a zbaviť sa pojmov a významov, ktoré režim ohrozovali. Rodovo citlivý jazyk je teda predstavený

85 Ondřej Tuček – publicista, básnik, výtvarník a fotograf. Publicistické príspevky uverejňuje v denníkoch Lidové noviny a Hospodářské noviny.

ako spôsob vyjadrovania, ktorým chcú feministky, štát a Európska únia kontrolovať myslenie ľudí. Rovnakým spôsobom argumentuje aj Dušan Streit⁸⁶ v článku *Být sexistou je přírodní zákon. Nejsem hermafrodit. Z genderek a feministek se mi dělá špatně*, keď politickú korektnosť označuje ako „mor“, ktorý rozvracia prirodzené a tradičné poriadky (Streit, 24. 8. 2010). Vo svojom článku spája argumentáciu založenú na vyvolávaní strachu s *argumentum ad populum*. Politiku rodovej rovnosti nazýva aj nebezpečnou módou, ktorá „má ambície se stát pod patronátem Evropské unie novodobým bolševismem, který nestrpí oponenturu“. (Streit, 24. 8. 2010) Hneď v nasledujúcom odseku je však sám autor tým, ktorý oponovanie svojmu názoru nestrpí, keď vyhlasuje, že nie je hermafrodit, je sexista a v súlade s názvom článku „z genderek a feministek se mi dělá špatně. Kdo takový není, tak je buď neúprimný (byť nevědomky), nebo úchylný.“ (Streit, 24. 8. 2010) Autor tak neakceptuje legitímnu existenciu iného názoru než toho, ktorý sám presadzuje. Iné názory sú totiž podľa Streita neúprimné, úchylné či totalitné. V názve článku, ako aj v citovanej časti možno vidieť i to, ako si autor prostredníctvom sexizmu upevňuje vlastnú mužskosť. Naliehavosť jeho volania zdôrazňuje titulok zložený z troch viet. Nie je hermafrodit, je predsa chlap. Ako „správny“ chlap, musí byť aj sexista. A autor svojimi tvrdeniami všemožne dokazuje, že je sexista – taký sexistický, ako len „správny“ chlap môže byť. Takéto naliehanie a presviedčanie o vlastnej mužskosti môže navodiť pocit neistoty vlastnej – autorovej pozície. Ak má potrebu brániť svoju mužskosť, možno sa nazdávať, že ju pociťuje ako ohrozenú. Elisabeth Badinter v knihe *XY identita muža* (1999) upozorňuje na často sa opakujúcu výzvu: „Dokáž, že si muž!“, s ktorou sa bytosť mužského rodu musí vyrovnávať. „Sám muž a jeho okolie sú si tak málo istí jeho rodovou identitou, že sa od neho ustavične vyžadujú dôkazy mužnosti,“ konštatuje Badinter (s. 12). Ideál mužskosti, o ktorom treba presviedčať, pritom obsahuje niekoľko zásadných imperatívov: 1. Vyhýbať sa všetkému, čo by sa mohlo považovať za „zoženštené“, vrátane vlastných citov; 2. Budiť dojem veľkého zvieraťa, dôležitej osoby nadradenej iným ľuďom. Mužskosť sa tu meria mocou a úspechom; 3. Poslať všetkých dočerta – v tomto bode je dôležité byť silnejší ako ostatní, a to aj za cenu násilia. Nevyhnutne sem patrí odvaha a agresivita. (Badinter, 1999) Aktívne upozorňovanie na nerovnováhu moci v spoločnosti či v jazyku ohrozuje takéto ideály mužskosti, čo môže vyvolávať obavy a zneistenie, a potom aj agresívne reakcie voči snahám o presadzovanie rodovej rovnosti, ktorá implikuje zmenu rigidných predstáv o „mužskosti“ a „ženskosti“ v spoločnosti. V článku teda ide o širšiu oblasť než rodovo vyvážené vyjadrovanie, problémom autora je rodová rovnosť.

Streit, podobne ako iní autori, legitimizuje vlastný názor odvolávaním sa na prirodzený poriadok, hyperbolizáciou a prekrúcaním ideí rodovej rovnosti a znevažovaním obrazu feministiek: „Ten svět už se zbláznil. Ideálem ženy asi bude mužatka, co nenakupuje a nevaří, špindíra, co nevypere, krkavčí matka, co se nestará o děti, a cuchta, jíž je jedno, jak vypadá...“ (Streit, 24. 8. 2010) Podľa autora ide o obraz feministiek, ktoré túžia po tom, aby sa podľa ich vzoru vytvoril ideál ženy, pretože potom sa budú môcť dostať do reklamy či do filmu. Článok posilňuje stereotypnú predstavu feministiek, ktorá siaha ďaleko do histórie. Napríklad už v roku 1993 zverejnil prvý feministický časopis v československom priestore *Aspekt* citát Johanna Scherra z roku 1848: „Můžete odprisa-hat, že kontingent ženských, které sa nepovolane tlačia na verejnosť, pozostáva buď zo škaredých a hysterických starých dievok – ktorým nech je odpustené z fyziologických dôvodov –, alebo z ne-dbanlivých gazdín a nesvedomitých matiek, ktorých knihy o výdavkoch na domácnosť, ak vôbec

86 Dušan Streit – blogger na mediálnom portáli iDnes.cz, prispievateľ euroskeptických portálov euportal.cz a eportal.cz. Označuje sa za konzervatívneho ateistu, ktorý odmieta všetky utópie, vrátane EÚ.

nejaké vedú, sú v neporiadku, ktorých izby, kuchyne, komory a skrine na bielizeň sa nachádzajú v chaotickom stave, ktorých účty u modistiek sú vysoké, ale nezaplatené, a ktorých deti sú fyzicky a morálne neumyté.“ Zdá sa, že niektoré zjednodušené obrazné predstavy z minulosti bývajú dodnes nereflektovane využívané v argumentácii proti feministickému úsiliu prekonávať nerovnováhu moci v spoločnosti. Ide o spojenie argumentu *ad hominem* (v prípade citovaného mediálneho Streitovho článku je to urážka Jany Valdrovej, ako aj ďalších, nemenovaných feministiek) s argumentom založeným na vyvolávaní strachu (rodová rovnosť a politická korektnosť ako mor) a argumentáciou *ad populum* (odvolávanie sa na prirodzenosť a tradíciu). Autor totiž označuje úsilie o rodovú rovnosť ako úsilie „proti prírode“. Feministky sú totiž podľa neho výnimky. Okrem nich sú ženy „spokojeny s rolí, jak ji nastavila příroda, protože ženskou roli chápou jako výsadu“. (Streit, 24. 8. 2010) Z článku sa nedozvieme, čo to je „skutočná“ rola, predpokladá sa, že je to všeobecne známy a akceptovaný obraz, ktorý nepotrebuje vysvetlenie.

Podľa analyzovaných článkov rodovo vyvážené vyjadrovanie ohrozuje nielen Českú republiku, ale znamená nebezpečenstvo aj pre „západnú civilizáciu“. „Abyste na případ, že by tažení rovnostářského hnutí za zmrzačení češtiny, zblbnutí Čechů (a Čěšek) a posléze likvidaci západní civilizace setřením rozdílů mezi pohlavími byli připraveni,“ uvádza Ondřej Tuček (29. 12. 2009) v Lidových novinách. Aby autor ilustroval „mrzačenie“ českého jazyka, rozhodol sa poskytnúť prvú lekcii korektného jazyka, v ktorej príslovia a porekadlá mení podľa „nových pravidiel“. Utvrdzuje skresľujúcu predstavu, že takto by rodovo spravodlivý jazyk mal fungovať, hoci tieto domnelé pravidlá v skutočnosti vytvára sám. Opätovne vzbudzuje pocit ohrozenia prostredníctvom narušenia toho, čo je ľuďom blízke a všeobecne známe – akýchsi slovných zástupcov tradície, kultúry, ale aj určitej istoty. Vytvára mylný dojem, že to, čo ľudia poznajú, bude na základe požiadaviek rodovej rovnosti zakázané alebo považované za nesprávne a neprijateľné.

Podobne ako Ondřej Tuček aj Josef Beran⁸⁷ (25. 1. 2010) vo svojom texte vyvoláva obavy z ohrozenia väčších než len lokálnych rozmerov. Článok spája argumentačnú stratégiu vyvolávania strachu so znižovaním významu rodovo spravodlivého vyjadrovania. Ohrozením nie je samotné rodovo vyvážené vyjadrovanie alebo rodová rovnosť, ale „islamizácia“ Európy. „Křesťanská Evropa vymírá,“ vyhlasuje autor, aby skonštatoval, že skôr či neskôr sa stane islam náboženstvom, ktoré bude v Európe praktizovať najviac ľudí. Táto skutočnosť je podľa článku nebezpečná pre celé kresťanské obyvateľstvo, ktoré je za to navyše svojím laxným prístupom k viere a k reprodukcii zodpovedné, ako aj pre zástankyne a zástancov rodovej rovnosti a rodovo spravodlivého vyjadrovania, pretože „jejich názory s platným právním pořádkem v souladu nebudou“. (Beran, 25. 1. 2010) Autor hovorí konkrétne o práve šaría, ktoré sa podľa jeho predstáv stane novým právnym systémom európskych krajín. Aj on sa pri legitimizácii svojich názorov obracia do minulosti, keď situáciu prirovnáva k situácii pred prvou svetovou vojnou: „Koho by (tenkrát, před sto lety) napadlo, že za pár let Evropu zahubí Veliká válka. A nic už nebude takové jako před tím.“ (Beran, 25. 1. 2010) Popri hrozbe svetovej vojny a vyhubenia kresťanov v Európe znie téma rodovo spravodlivého vyjadrovania nedôležito a autor sa môže v závere článku pýtať: „zda to tedy opravdu stojí za to kazit si na těch pár desítek let život takovými pseudostarostmi, jaké nám vnucují spolky sdružující vizionáře jako je Jana Valdrová. (Beran, 25. 1. 2010) Na záver teda prichádza zneváženie epistemickej autority feministickej lingvistiky Jany Valdrovej, ako aj organizácií presadzujúcich rodovú rovnosť, keď sa označením „spolky“ a „vizionári“ vylučujú z odbornej a akademickej sféry.

87 Josef Beran – občasný prispievateľ portálu Neviditelný pes.

3.1.2 Stratégia *ad hominem*

Využívané argumentačné stratégie *ad hominem* spochybňujú príručku, pričom ako dôvod uvádzajú nedostatočnú odbornosť autoriek a ich nedôslednosť v uplatňovaní pravidiel rodovo vyváženého jazyka. Spochybňujú ciele autorského tímu, ktoré majú byť zdeformované pod vplyvom ideológie, a dokonca aj „zdravý rozum“ autoriek. Identifikovať teda možno priame argumenty *ad hominem*, argumenty *ad hominem* predpokladajúce nedôslednosť, predpojatosť, ako aj argument typu „otrávený prameň“. Uvedené argumentačné stratégie sa pritom navzájom prelínajú, preto ich uvádzam spoločne v jednej časti.

Jedným z najčastejších typov argumentácie bol priamy argument *ad hominem*, pričom sa v článkoch objavovali urážlivé a osočujúce výrazy označujúce autorky publikácie, predovšetkým v oblasti rodovo vyváženého jazyka verejnosti najznámejšiu z nich Janu Valdrovú. Autorky a autori sa nevyhýbali pejoratívnym vyjadreniam a redakcie ich neváhali zverejniť. Pritom etický kódex Syndikátu novinárov Českej republiky uvádza ohováranie a nepreukázateľné obvinenie, prekrúcanie faktov a klamstiev za najzávažnejšie profesionálne chyby (č. 3 e). Zároveň etický kódex zdôrazňuje, že novinárky a novinári nesmú vytvárať ani stvárňovať námet, ktorý by podnecoval diskrimináciu z dôvodu rasy, farby pleti, náboženstva, pohlavia alebo sexuálnej orientácie (č. 3 h).

Porušenie zásad slušnosti, ktoré sú podľa kódexu predpokladom zvyšovania autority médií, možno sledovať napríklad v článku Dušana Streita: „Tak EU nám prostredníctvom pitomkyň – najatých i za mé daně ministerstvom školství – začíná znásilňovat i češtinu.“ (Streit, 28. 1. 2013) Autor zamlčava odporúčací charakter príručky a hovorí o „zákaze“ používania zástupného a gramaticky správneho mužského rodu, o „útočení ministerstva“ na český jazyk či o tom, čo jedna z autoriek publikácie Jana Valdrová „dovolí“. V texte na jej adresu používa urážlivé pomenovania ako „blbka“ a jej odbornosť bez vysvetlenia spochybňuje aj označením „rádoby lingvistka“. Priamy útok na jednu z autoriek publikácie pritom nepodkladá žiadnymi argumentmi rovnako ako nevysvetľuje, v čom spočíva „znásilňovanie“ češtiny rodovo vyváženým vyjadrovaním. Naopak, článok je postavený tak, aby pôsobil, že autorky príručky sa majú brániť a vysvetľovať, v čom je spravodlivé vyjadrovanie spoločensky potrebné, že majú dokazovať svoju odbornosť. Pritom všetkom, aj keby tak urobili, nemajú šancu na úspech. Autor totiž v článku nastavuje binárny rámec prirodzené vs. umelé, pričom svoju pozíciu predstavuje ako prirodzenú a rodovo vyvážené vyjadrovanie ako umelo vytvorené, násilné, neprirodzené. „Paní rádoby lingvistko, klasické a tradiční role jsou dány jednak přírodou a jednak tím, že se osvědčila určitá dělba rolí. (...) Pokud nebudou muži rodit, ani vy ,neporučíte větru-dešti‘,“ uvádza Streit (28. 1. 2013) a naznačuje, že rodová rovnosť chce meniť „nemenné“ veci, ktoré sa nikdy nezmenia. Autorovi postačuje odkaz na prirodzenosť a tradíciu (*argumentum ad populum*), nepotrebuje pre podporu svojich tvrdení nič iné, vytvára dojem nemennosti spoločnosti, ženskosti a mužskosti, rodových rolí i jazyka. Článok prakticky popiera základný teoretický predpoklad argumentácie – dialóg alebo diskusiu. Nepotrebuje ani nechce s druhou stranou vstupovať do dialógu, podstatou svojej argumentácie tomu dokonca zabraňuje. Práve spojenie argumentov *ad hominem* a *ad populum* vytvára predpoklady pre odmietnutie vzájomného dialógu, čo dokumentuje aj článok *Čeština před kamerou*: „Ti, kteří se zajímají o dění v současném bohemistickém světě, vědí, že v publikaci není nic nového. Jen člověk naivní nebo hloupý by si mohl myslet, že by snad autorky mohly přijít s něčím objevným. Po prostudování oné příručky si to může myslet už jen ten druhý,

tedy ten hloupý. Publikace je plná nesmyslů, které jsou však traktovány jako vědecké.“ (Vybíral,⁸⁸ 15. 8. 2010) Argumentácia článku vychádza z mylného predpokladu, že publikácia má priniesť niečo nové a objavné. Nejde však o štúdiu v odbornom časopise, ale o príručku, ktorá ma sprostredkovať doteraz známe informácie o rodovo vyváženom vyjadrovaní tak, aby sa dali prakticky využiť. Nová je teda skôr spôsobom spracovania než obsahom – požiadavku na inovatívny obsah ani sama nedeclaruje. Útok autora jednoducho nemá vecný podklad. Závažný je aj spôsob, akým autor oslovuje publikum, obsahuje v sebe totiž nepriamy útok – ak nezdíľate môj názor na publikáciu, ste hlúpy človek. A kto už by chcel byť hlúpym človekom? Takéto označenie potenciálnej ďalšej strany diskusie na základe neoprávnene stanoveného predpokladu (požiadavka na objavné informácie) môžu odrádzať publikum od úsilia publikáciu si prečítať a vytvoriť si na ňu názor, zapojiť sa do verejnej diskusie, majú teda taký normalizačný charakter, aký vyčítajú publikácii.

Pri požiadavke na inovatívnosť publikácie, rovnako ako pri odkazoch na príkazy a zákazy publikácie si možno položiť otázku, či autori textov kritizovaných publikáciu skutočne čítali. Ak sa totiž v publikácii objavuje informácia o jej odporúčanom charaktere a celý jej obsah je formulovaný ako pomôcka, ponúka sa otázka, či autor publikáciu nečítal alebo v texte zámerne verejnosť zavádza. Rovnakú otázku možno položiť v článku, ktorý stanovuje požiadavku inovatívnosti: Môže autor, ktorý si prečítal cieľ publikácie – sprostredkovať skúsenosti z dvadsať rokov trvajúceho výskumu a prakticky ich využiť – vysloviť požiadavku nových objavov? Podobne sa možno pýtať aj v článku, v ktorom autor Petr Vybíral vyslovuje požiadavku na autorky publikácie: „Jana Valdrová je germanistka, její kolegyně Blanka Knotková Čapková je orientalistka se zaměřením na bengalistiku a Pavla Paclíková pracuje jako překladatelka angličtiny a němčiny. Je mi jedno, že ani jedna z dam není bohemistka; přicházím spíš s prosbou. Připravte nám pojednání o tom, jak si vedou v otázkách rodu jazyky, kterým vy rozumíte. Já o snahách němčiny a angličtiny na tohle téma v češtině před kamerou už psal. Budu jen rád, a čtenáři snad taky, když nám rozšíříte obzor.“ (Vybíral, 15. 8. 2010) Takáto požiadavka je viac ako nepochopiteľná v prípade publikácie, ktorá obsahuje kapitolu s názvom *Genderově korektní vyjadřování v angličtině a němčině* a na viacerých miestach na nemecký a anglický jazyk odkazuje a uvádza z nich konkrétne príklady. Možno potom veriť, že kritik príručku skutočne čítal? Alebo je čítanie niektorých kritikov až také selektívne?

Veľkú skupinu článkov tvoria také, ktoré sa usilujú o „dôsledné“ používanie rodovo symetrického jazyka. Tieto články vychádzajú z predpokladu, že rodovo vyvážené vyjadrovanie má striktné stanovené a nemenné pravidlá, ktoré treba za každých okolností dodržiavať. Autori týchto článkov si vybrali z publikácie len určité časti (nespomínajú závislosť jazyka od kontextu, prihliadanie na rôzne situácie, vhodnosť, použiteľnosť a pod.), ktoré sa usilujú v praxi aplikovať tak, aby preukázali nezmyselnosť rodovo vyváženého jazyka. Vychádzajú z toho vety ako „studující pohladila mňoukající“ (študentka pohladila mačku), „mladá věda sa zamilovala do médií“ (mladý vedec sa zamiloval do novinárky) alebo „zdvíhající břemena na stavbě sa zamiloval do zdvíhající břemena na stavbě“ (žeriavnik sa zamiloval do žeriavničky) (Hník,⁸⁹ 29. 1. 2010), ktoré sú nezrozumiteľné a nezmyselné. Osoby, ktoré publikáciu nečítali, môžu podľahnúť obavám z nezrozumiteľnosti, pocitu niečoho umelého a neprirodzeného, presne v súlade s názorom autora. Ide teda o spôsob presvedčania, ktorý sa snaží preukázať, že ani autorky publikácie nepoužívajú dôsledne to, čo samy navrhujú (pravidlá rodovo vyváženého jazyka), lebo ak by to robili, nikto by im nerozumel.

88 Petr Vybíral – jazykový poradca spravodajstva Českej televízie, dramaturg, moderátor a redaktor so zameraním na mediálne témy, spolupracovník internetového portálu ČT24.

89 Ondřej Hník – bohemista, Katedra české literatury Pedagogické fakulty Karlovej univerzity v Prahe.

Domnelú absurdnosť rodovo vyváženého jazyka sa usilujú niektorí autori preukázať aj tak, že zmenia rody niektorých slov s cieľom „zavedení absolutní pohlavní korektnosti“. (Větvíčka,⁹⁰ 2. 3. 2010) Vznikajú tak tvary ako „v čele státo by pak stálo prezidento“ (Větvíčka, 2. 3. 2010) alebo ženské tvary titulov JUDra, MUDra (Klíma,⁹¹ 5. 6. 2010) či skomolené meno lingvistky Jany Valdrovej, ktorú Václav Vlk⁹² nazýva v článku *JAZYK: Genderové ptydepe* pejoratívne „Valdro“ (18. 1. 2010). Autor sa zároveň dopúšťa aj ďalších osobných útokov na spoluautorku publikácie, keď bez vysvetlenia či upozornenia na odborné pochybenia tvrdí, že Valdrová je lingvistkou v dôsledku spoločenského presvedčenia, že každý má mať vysokú školu. Potom „školy produkují neuvěřitelné množství polovzdělců a nevzdělců, kteří pak hledají svoje umístění na trhu práce“ (Vlk, 18. 1. 2010). To vedie podľa autora napríklad k tomu, „co pak najdeme třeba v časopise ‚Gender sociologie‘⁹³. Ostatně s ‚gender sociologií‘ a skutečnou sociologií se to má jako s ‚demokracií‘ a ‚lidovou demokracií‘ (pro mladé: tak se oficiálně říkalo komunistické diktatuře).“⁹⁴ (Vlk, 18. 1. 2010) Článok opäť spája priamy útok na Janu Valdrovú s vyvolávaním obáv prostredníctvom paralely medzi feminizmom a komunizmom. Spochybňovanie odbornosti spoluautorky publikácie sprevádzajú citáty z Valdrovej článku *Jak jazyk zabíjí image odbornice* (príloha 9), pričom sa poukazuje na to, že vraj v skutočnosti nevie, ako by sa mal rodovo vyvážený jazyk používať. O neznalosti autorky pritom má presvedčiť tvrdenie, že tento konkrétny článok neposkytuje dostatočné vysvetlenia a praktické príklady. Keďže mediálny článok zväčša neponúka dostatočný priestor na vysvetľovanie, je otázne, prečo autor nesiahol po kritizovanej publikácii, ktorá takéto návrhy ponúka.

Presvedčiť publikum o tom, že dôsledné používanie rodovo vyváženého jazyka nie je možné, sa usilovalo viacero autorov, vrátane jazykovedcov. Martin Havlík⁹⁵ z Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR v článku pre Lidové noviny prirovnáva snahu o používanie rodovo vyváženého jazyka k „pomlčkovéj vojne“ medzi Českom a Slovenskom na začiatku 90. rokov. „Je to soupeření o ‚viditelnost‘ či dominanci, kvůli němuž se má ohýbat doposud zažitý jazykový řád.“ (Havlík, 6. 2. 2010) Autor vystihuje zápasenie o moc prostredníctvom jazyka i moc nad jazykom, zneviditeľňuje však pritom doterajšie pretrvávajúce dominantné mocenské vplyvy na jazyk. Takýto jav sa objavoval vo viacerých článkoch – predpokladá sa, že feministky chcú mať moc narábať s jazykom, ale pritom sa zneviditeľňuje, že jazyk je vytváraný konštrukt, a tak sa zneviditeľňuje aj to, kto mal a doteraz má moc „ohýbať“ ho. Tu možno hľadať paralelu s tvrdením, ktoré na základe výsledkov výskumu vyslovila Jana Plichtová (2002): respondentky a respondenti výskumu realizovanom na Slovensku chápu demokraciu ako odlúčenú od ideológie. Zdá sa, že autori skúmaných článkov chápu aj súčasný jazyk používaný v demokratickej Českej republike ako oslobodený od ideológie („prirodzený“), navyše ako ohrozený ideológiou rodovej rovnosti pripodobňovanej ideológii komunizmu či nacizmu.

Havlík v texte uvádza dva druhy námietok proti rodovo vyváženému vyjadrovaniu: prvou sku-

90 Ivan Větvíčka – čitateľ Lidových novín, autor príspevku uverejneného v ohlasoch.

91 Josef Klíma – novinár a spisovateľ, redaktor a moderátor televíznej relácie Na vlastní oči. V Lidových novinách má rubriku Poslední slovo.

92 Václav Vlk, st. – pôsobí v súkromnom sektore, píše odborné a populárne články do médií ako Chatař, Domov, Lidová demokracie, Naši přírodou, Bydlení, Neviditelný pes a pod.

93 Časopis s takýmto názvom neexistuje. Autor mal pravdepodobne na mysli uznávaný odborný recenzovaný časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, ktorý vydáva Sociologický ústav Akademie věd ČR.

94 Vlk kritizuje Valdrovú prostredníctvom nefunkčného školstva s dôrazom na potrebu tzv. klasického vzdelania, ktoré predstavuje ako sémantiku, základy literárnej tvorby, základy čítania klasických literárnych diel. Neuvádza však, na základe čoho predpokladá, že takéto vzdelanie Jane Valdrovej chýba, rovnako neuvádza, čo je podľa neho tzv. moderné vzdelanie a ako sa od tzv. klasického vzdelania líši.

95 Martin Havlík – jazykovedec, Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR.

pinou sú námietky voči násilnému „diktovaníu“, ako majú ľudia hovoriť a druhou skupinou sú námietky, podľa ktorých sú stanovené pravidlá málo jasné a málo dôsledné, pričom autorky ignorujú niektoré charakteristiky češtiny. Autor nezvažuje možnosť zavádzania nových jazykových javov ich používaním, predpokladá nutnosť presne stanovených pravidiel (ktoré publikácia neobsahuje a ani netvrdí, že chce obsahovať) a zároveň práve na základe svojho predpokladu prichádza k záveru, že to nie je možné a uskutočniteľné. Na preukázanie nemožnosti dôsledného používania rodovo symetrického jazyka uvádza praktické príklady. Pridáva sa tak k autorom, ktorí sa usilujú autorky „nachytať“, poukázať na ich nedôslednosť, neschopnosť a nemožnosť používať teóriu, ktorú samy presadzujú. Súčasťou takejto argumentácie je často odkazovanie na prirodzený poriadok jazyka i spoločnosti, prirodzenosť vs. umelosť, realita vs. laboratórne prostredie, bežní ľudia vs. feministky či „genderistky“. „Rozkývání norem nemusí vést jen k osvětlenějšímu, bezpředsudečnému pohledu na svět, ale může vést (a často vede) i k rozvratu stávajícího pořádku. (...) Jenže rozvraceči starého pořádku bohužel často nedovedli nic jiného než jej zbořit, nemajíce žádnou zkušenost a schopnost zavést pořádky nové. Lidé starých pořádků z nich tedy mají pochopitelnou obavu,“ uzatvára Havlík (6. 2. 2010) svoj článok, čím na záver dodáva aj argument založený na vyvolávaní obáv. Naznačuje totiž, že feministky kritizujú súčasné používanie českého jazyka (a v niektorých prípadoch možno aj oprávnene), ale neposkytujú použiteľnú a dostatočnú náhradu za súčasnú normu. Predkladá tak model výmeny – jednu normu nahradíme druhou bez možnosti procesu, postupnej zmeny, už spomínaného zavádzania používaním, spoločnej práce na rodovo vyvážených formách vyjadrovania, o ktorú sa autorky v publikácii usilujú. Aj takýmto spôsobom a záverečnými riadkami upevňuje pocit obavy zo straty zaužívaného, známeho jazyka, ktorý môže byť pod vplyvom neodborného a násilného „rozvratu“ v ohrození.

Článok preukazuje ešte jeden jav, ktorý možno sledovať aj v iných textoch, a to je spochybňovanie legitímnosti feministickej lingvistiky. Vo všetkých článkoch, v ktorých sa autori usilujú o to, čo predstavujú ako dôsledné používanie rodovo vyváženého jazyka, sa implicitne či explicitne spochybňuje špecifická odbornosť v oblasti rodovo symetrického jazyka či v oblasti rodovej rovnosti vôbec. Podobne ako v mnohých iných otázkach rodovej rovnosti nájdeme aj tu predpoklad, že ktokoľvek má kvalifikáciu odborne sa vyjadrovať k rodovo vyváženému vyjadrovaniu, spochybňovať odbornosť autoriek publikácie, určovať, čo je a čo nie je problémom v oblasti rodovej rovnosti či jazyka. Odbornosť v problematike rodovej rovnosti sa neberie do úvahy a v porovnaní s inými oblasťami je vždy na nižšej úrovni.

Hoci autori článkov nepochybujú o svojej kvalifikácii určovať, ako by malo vyzeráť rodovo symetrické vyjadrovanie, často podrývajú odbornosť autoriek v jazykovednej oblasti. Niekoľkokrát odznala kritika, že nie sú legitímnymi autorkami jazykovej publikácie, keďže nie sú bohemistky. Navyše sa spochybňovala aj ich jazyková úroveň: „Autorky dokonce neznají ani učivo základní školy (např. přívlastek volný a těsný, na s. 5 chybně píše s čárkou...)“ (Hník, 29. 1. 2010) Objavujú sa aj ďalšie upozornenia na prípadné gramatické alebo stylistické chyby, na ktoré autori odkazujú, aby preukázali, že autorky publikácie chcú vytvárať pravidlá rodovo vyváženého jazyka, ale samy neovládajú pravidlá spisovného českého jazyka. „Jana Valdřová použila v rozhovoru číslovkový tvar dvěmi. Je to lapálie, prkotina, já vím. Ale už na základní škole se děti dozvědí, že je to nesmysl, chyba, hyperkorektnost. Správně je dvěma. Vždycky,“ končí svoj článok Petr Vybíral (15. 8. 2010) a upozorňuje publikum na to, že autorka jazykovej príručky neovláda to, čo deti na základnej škole. Otázkou zostáva, či by takáto „chyba“ zaujala aj u niekoho iného, napríklad jazykovedca, ktorý by

hovoril o nárečiach či spisovných výrazoch, alebo sa nedostatok bezchybnosti v hovorovej reči „trestá“ iba u feministických autoriek.

3.1.3 Stratégia argumentum ad populum

Všetci vieme, ako to je, takže to netreba vysvetľovať, alebo je to jasné, pretože ide o prírodný zákon, božiu pravdu, a pod. *Argumentum ad populum* zvykne argumentovať všetkými uvedenými spôsobmi, apeluje na zdravý rozum či tradíciu. „Paní rádoby lingvistka, klasické a tradiční role jsou dány jednak přírodou a jednak tím, že se osvědčila určitá dělba rolí,“ uvádza Streit (28. 1. 2010) s odvolaním sa na osvedčené tradície. Vytvára paralelu medzi prírodnými javmi a jazykom – tak ako nie je možné ovplyvňovať prírodné javy, nemožno meniť ani jazyk. Pritom však opomína a zneviditeľňuje, že v čase i kultúre sa menia tak rodové roly, ako aj používanie jazyka. V diskusiách o rodovej rovnosti sa argumentácia *ad populum* často odvoláva na evolúciu ako dôvod odlišností žien a mužov: „Žena vždy lépe vidí periferně a rozptýleně, protože způsob života jejích předchůdkyň je v tom cvičil. Žena jako ‚sběrač‘ musela vidět rozptýleně, nejen proto, aby rychleji sebrala to, co je potřeba, ale také proto, aby náhodou nesáhla na hada či na něco jiného jedovatého. To je vědecky prokázaný fakt, stejně jako že muži vnímají jinak pohled na své okolí, protože se dívají ‚tunelovým způsobem‘ nutným pro úspěšný lov a obranu.“ (Vlk, 18. 1. 2010) Článok neuvádza, ako súvisí „tunelové“ či „periférne“ videnie s úsilím nediskriminovať v reči. Tvrdenia o rozdielnom spôsobe videnia žien a mužov vydáva za vedecky preukázaný fakt bez toho, aby odkazoval na konkrétne diela či autorky a autorov, a zároveň autor akoby predpokladal, že vývoj ľudí sa zastavil v období „lovcov“ a „zberáčiek“. Vytvára sa predstava dvoch monolitických skupín žien a mužov, pričom okrem iného sa nezohľadňujú rozdiely vo vnútri týchto skupín či neustále sa meniaci charakter rodových rolí, predstáv o mužskosti a ženskosti a pod.

Od biologických tiel sa dostávame do symbolickej roviny mužskosti a ženskosti, pričom sa však uplatňuje rovnaký princíp – to, čo je ženské a mužské, je zrejme, všeobecne platné a do veľkej miery historicky či geograficky nemenné. Keďže je takéto vymedzenie maskulinity a femininity podľa niektorých autorov a autoriek správne a obohacujúce, rodovo vyvážené vyjadrovanie podľa nich ohrozuje obraznosť a bohatosť češtiny. „Žena je odpradávná zdrojem obraznosti, básnické imaginace – o to bychom asi mohli přijít (žena – anděl, démon, madona, chiméra, sfinga, medúza apod.). Tím bychom odstranili ono ‚věčně ženské‘, tajemné, znepokojivé a ‚vyrovnali‘ ženu s mužem,“ obáva sa Dušan Streit (24. 8. 2010). Ako už v roku 1949 v kultovom diele druhej vlny západného feminizmu *Druhé pohlavie* (slov. preklad 1967) napísala Simone de Beauvoir, „spor o žene“ nie je ani zďaleka nový, je stále dráždivý, veľa sa o ňom napísalo, no napriek tomu sa stále nevyriešil. „Existuje tu vôbec nejaký problém? Aký? Sú vôbec ženy? Teória večného ženstva má ešte prívržencov. Šepkajú si: ‚Ešte aj v Rusku ženy ostávajú ženami‘; zatiaľ čo iní, informovanejší – a často sú to tí istí – vzdychajú: ‚Žena sa stráca, žena je stratená.‘ Už sa dokopy ani nevie, či ešte sú ženy, či budú, či si to treba želať, alebo nie, aké miesta zaujímajú na tomto svete a aké miesto by mali zaujímať.“ (Beauvoir, 1967, s. 7) Zdá sa, že táto debata „o žene“, o večnom ženstve vs. stratenom ženstve pokračuje aj v súčasnosti, a to aj v diskusii o rodovej rovnosti či rodovo symetrickom jazyku.

Argumentom normálnosti možno ospravedlniť všeličo, vrátane väčšej úspešnosti žien, ktoré sa v mainstreamovej kultúre považujú za pekné, teda také, ktoré sa približujú k nedosiahnuteľnému mýtu krásy. Ako upozornila americká autorka Naomi Wolf (2000), mýtus krásy hovorí ženám, že

ak chcú byť úspešné a šťastné, musia byť v prvom rade pekné a riadiť sa štandardmi krásy, ktoré prezentujú médiá. Krása sa tak stáva kľúčovým kritériom, podľa ktorého sú ženy hodnotené, bez ohľadu na ich výsledky a úspechy. (ruzovymodrysvet.sk; Lišková, 2003). „Ani politická korektnosť neodstraní rozdiely medzi ľuďmi. A tak je normálny, že k mediálnej propagaci budú firmy najímať spíše ty hezké lidi, zejména ženy,“ konštatuje Dušan Streit (24. 8. 2010). Zdá sa teda, že viditeľnosť – a možno predpokladať, že aj úspešnosť – od krásy závisí, a podľa autora je to „normálne“. Ak je niečo normálne, nie je priestor pre zvedavé otázky, skúmanie súvislostí, okolností, a teda ani hľadanie možných riešení problému. To je práve dôležitý a problematický aspekt odkazovania na „normálnosť“ nejakého javu, pretože ak sa takáto „normálnosť“ nespochybní, ale, naopak, bude sa brať ako samozrejmosť, môže sa ako samozrejmosť brať aj diskriminácia, ako to Streit v článku naznačuje: „Čili diskriminace jako diskriminace, nestranný svět neexistuje.“ (Streit, 24. 8. 2010)

3.1.4 Stratégia založená na znížení významu problému⁹⁶

Pri príležitosti piateho výročia Novembra 1989 Jana Juráňová vyhlásila na konferencii na pôde spisovateľskej organizácie Obec spisovateľov Slovenska: „Áno, je tu latentne prítomná, alebo aj nahlas vyslovovaná výčitka, že máme teraz na Slovensku dosť iných starostí na to, aby sme sa ešte zaoberali nejakým feminizmom. Tú výčitku počujem a moja odpoveď na ňu znie: Dôrazne namietam. Pretože na Slovensku sa musíme zaoberať všetkým, čo sme za najmenej posledných dvadsať rokov zanedbali.“ (Juráňová, 1994, s. 4)⁹⁷

Argumentačná stratégia založená na znižovaní spoločenského významu problematiky ľudských práv žien či rodovej rovnosti sa objavuje v celom priebehu feministického hnutia. Vždy sa našlo niečo, čo bolo dôležitejšie ako aktuálne či dlhodobé problémy, ktoré ženy museli riešiť. Stratégia, v ktorej sa oproti sebe postaví rôzne témy alebo problémy, má často za cieľ zníženie významu jedného z problémov a navodzuje dojem, že politicky a spoločensky možno riešiť vždy len jednu vec. Zneviditeľňuje tak skutočnosť, že súbežne treba riešiť množstvo problémov a tém z rôznych oblastí. Zjednodušuje rôzne problematiky, ktoré majú často široké spoločenské implikácie a treba riešiť ich príčiny a nielen dôsledky.

Vo viacerých analyzovaných článkoch sa objavila argumentácia založená na znížení významu rodovo vyváženého jazyka poukázaním na iné problémy v oblasti školstva. „Prestože má príručka mieriť i do škôl, rediteľé a rediteľky to nepovažujú za nijak zvlášť dôležité,“ konštatuje v článku Pavla Kubáľková⁹⁸ (22. 12. 2009). Aby autorka svoje tvrdenie podporila, cituje riaditeľa základnej školy: „Nejsem úplně přesvědčen, že to je to nejpodstatnější, co ve školách potřebujeme.“ (Kubáľková, 22. 12. 2009) V článku sa objavujú aj slová riaditeľky inej základnej školy, podľa ktorých o rodovej problematike nikdy nepremýšľala. Vytvára sa teda dojem, že namiesto reálnych a dôležitých problémov sa riešia problémy zástupné.⁹⁹ Na inom mieste článku sa k problému pridáva finančný aspekt – v situácii, keď je v školstve málo finančných zdrojov, sa podľa autorky majú míňať peniaze na „nepodstatné“ a „nezmyselné“ veci, ako je príručka rodovo vyváženého vyjadrovania.

96 Argumentačné stratégie v častiach 3.4 a 3.5 nevychádzajú z Waltonovej (2002) klasifikácie argumentov, ale z charakteru skúmaného materiálu.

97 Text bol opätovne publikovaný pri príležitosti 20. výročia Novembra 1989 v publikácii *Feminizmy pre začiatočníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu* (Cviková – Juráňová, eds., 2009). Pre kontextualizáciu pozri *Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku* v tej istej publikácii.

98 Pavla Kubáľková – redaktorka spravodajstva domácej redakcie Českej televízie, v monitorovanom období redaktorka Lidových novin.

99 O rodovej nerovnosti v školstve pozri napr. Bosá – Filadelfiová, 2009; Cviková – Filadelfiová, 2008; Filadelfiová, 2008.

Nejde však len o prostredie školstva, vážnejšie problémy sa vraj dajú nájsť všade, a to aj v oblasti rodovej rovnosti. Jazykový redaktor Lidových novin Ondřej Tuček napríklad vysvetľuje, že aj „strážci rovnosti príležitostí“, ak chcú byť užitoční, majú riešiť skutočne dôležité veci. „Zasadte sa za to, aby rozvádějící se muž nebyl automaticky považován za bytost nižší kategorie. Brojte proti genderovým stereotypům typu ‚Děti patří k matce‘. Pranýřujte soudce a soudkyně tázající se muže: ‚Jak se chcete starat o děti, když chodíte do práce?‘ Lidstvo, alespoň ta jeho ‚hrubší‘ polovička, vám za to jednou určitě poděkuje.“ (Tuček, 28. 12. 2009) V takejto argumentačnej stratégii možno nájsť niekoľko problematických častí. Prvou je spochybnenie potreby odborného prístupu k rodovej rovnosti, implicitné spochybnenie rodovej expertízy, ktoré už bolo spomenuté. Autor v snahe poukázať na to, že téma rodovo spravodlivého jazyka je absurdná a nepredstavuje spoločenský problém, nastoľuje „skutočný“ problém, ktorý si vyžaduje riešenie. Sám seba umiestňuje do pozície autority, ktorá môže rozhodovať o tom, čo je a čo nie je skutočný problém rodovej rovnosti. Pritom zjavne neuvedomene uplatňuje výlučne mužskú perspektívu a buď odhaľuje vlastnú nevedomosť, keď predpokladá, že aktivistky a teoretičky rodovej rovnosti neriešia problematiku otcovstva, materstva či starostlivosti o deti, alebo úmyselne zamlčuje skutočnosť, že ide o relevantné a z feministického hľadiska dlhodobo pertraktované témy.

3.2 Argumentácia v prospech príručky rodovo vyváženého vyjadrovania

Články v prospech príručky *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* tvorili len 23 % zo všetkých sledovaných textov. Z desiatich článkov obhajujúcich publikáciu tri napísala jej spoluautorka Jana Valdřová, dva články mali rovnaký obsah, ale iný názov a vyšli v odlišných médiách. Podrobne sa publikácii venoval literárny teoretik Jan Matonoha, ktorý sa okrem rodovo vyváženého vyjadrovania venoval aj kritike a kritikom príručky.

Na negatívne ohlasy svojich kolegov reaguje redaktorka Lidových novin Pavla Kubáľková, ktorá rámcuje ich články strachom. „Tak za prvé je nutné říci, že genderu se nikdo (muži ani ženy) nemusí bát. Opravdu nejde o to, aby ženy ovládly planetu Zemi. Stačí jim jen pár drobností. Jednou z nich je rovný přístup a rovné zacházení. I když se píše 21. století, je evidentní, že se něco takového jako diskriminace na základě pohlaví stále děje. Už jen diskuse nad tím, že genderová příručka korektního jazyka není zapotřebí, a její přirovnání – jak to udělal například komentátor LN Martin Weiss – k politizaci jazyka v osmašedesátém roce, o tom svědčí.“ (Kubáľková, 22. 12. 2009) Autorka pokračuje ďalej a vysvetľuje, že sa netreba báť ani príručky a netreba sa báť ani hovoriť rodovo korektne. Podobne všetkých vyzvala aj americká autorka bell hooks (2013) vo svojej knihe *Feminismus do vrecka*: „Nebojme sa feminizmu“. (S. 10) Strach z feminizmu vysvetľuje predovšetkým tým, že ľudia ho nepoznajú. Podrobnejšie však uvádza aj to, prečo sa feminizmu napríklad môžu báť niektorí muži: „Muži ako skupina mali a majú z patriarchátu najviac výhod, pretože ťažia z predpokladu, že sú nadradení voči ženám. Lenže ich výhody nie sú zadarmo. Od mužov sa na oplátku za všetky ich výsady vyžaduje, aby – ak majú zachovať patriarchát –, ovládali ženy, teda aby nás vykorisťovali a utláčali a aby pri tom používali násilie. Pre väčšinu mužov nie je ľahké byť patriarchami. Je mnoho mužov, ktorým sa nepáči, že niektorí muži sa boja žien a nenávidia ich, mnohých mužov trápi mužské násilie na ženách, často to trápi dokonca aj tých, ktorí sa takéhoto násillia dopúšťajú. Boja sa však, že ak by sa ho prestali dopúšťať, prišli by o svoje výhody. Nevedia si predstaviť, čo by sa stalo so svetom,

ktorý dôverne poznajú, keby sa patriarchát zmenil. Hoci si uvedomujú a cítia, že to nie je správne, je pre nich jednoduchšie pasívne podporovať mužskú nadvládu.“ (hooks, 2013, s. 12 – 13) V úvode knihy bell hooks Jana Cviková (2013) konštatuje, že hoci nás *Feminizmus do vrecka* ubezpečuje, že sa netreba báť feminizmu, v skutočnosti sa ho báť treba, „pretože je proti sexizmu okolo nás i v nás samých“ (s. 13).

V duchu argumentácie bell hooks teda možno rozmýšľať o strachu zo straty výhod, ktoré autorom citovaných negatívnych článkov patriarchát poskytuje. Možno sa pýtať, či účinkoval neuvedomovaný strach zo straty zvýhodňovania prostredníctvom jazyka, a to nielen preto, lebo spomínaní autori sa jazykom živia. Pavla Kubáľková v reakcii na strachy kolegov teda v článku podrobnejšie vysvetľuje ciele úsilia za rodovú rovnosť, charakter príručky a jej potenciál, ako aj meniaci sa charakter jazyka. Na jazykové zmeny poukazuje prostredníctvom slov „poslankyně“, ktoré sa začalo používať v 50. rokoch 20. storočia, a slova „ministryně“, ktoré ešte pred dvadsiatimi rokmi vzbudzovalo posmech a v súčasnosti sa bežne používa. „Tato dvě slova zcela běžně používá i můj kolega Ondřej Tuček. Zřejmě mu na nich tedy nic zvláštního nepřipadá a asi je nepovažuje za slova, která český jazyk mrzačí (ve svém komentáři označil snahu o používání genderového jazyka za mrzačení češtiny). Měl by to být ale právě on, kdo bude chápat, že se jazyk vyvíjí a reflektuje svou dobu.“ (Kubáľková, 22. 12. 2009)

Okrem stratégie vysvetľovania zvolila autorka aj argumentačnú stratégiu progresu. Uvádza krajiny, ktoré sú „popredu“ v diskusii o rodovo vyváženom jazyku a porovnáva ich s Českou republikou. Takúto argumentáciu používa aj spoluautorka publikácie Jana Valdřová, keď vysvetľuje, že ak sa Česká republika chce priblížiť skutočne demokratickým krajinám, musí dbať o rodovú rovnosť, ktorej súčasťou je aj rodovo spravodlivé vyjadrovanie. V tomto type argumentov sa rodovo symetrický jazyk stáva akýmsi dôkazom alebo prejavom „skutočnej demokratickosti“ alebo „vyspelosti“ krajín. Nechce byť Česká republika súčasťou Západu? Nejde predsa štátnym predstaviteľom a predstaviteľkám, ale aj obyvateľstvu už od roku 1989 o to, aby sa stali súčasťou demokratického sveta? Ak áno, tak k tomu patrí aj uplatňovanie princípov rodovej rovnosti. „V mnoha zemích a jazycích se s tím již vypořádali. Nejen v angličtině nebo v němčině. Už i ve španělštině, francouzštině či italštině se s tím pokoušejí něco dělat. Pouze u nás jako by vládl názor, že čeština toto téma nepotřebuje,“ uvádza Jana Valdřová v rozhovore pre Lidové noviny (22. 12. 2009). V aktuálnej politickej situácii môže byť argumentácia s odvolávaním sa na progres výhodná, súčasne však so sebou nesie aj mnohé riziká. V čitateľkách a čitateľoch môže vyvolať dojem, že ľudí, čo nehovoria rodovo vyvážene – a teda pravdepodobne veľkú časť publika, obviňuje zo spiatočnictva, vytvára presnú predstavu o tom, čo je „moderné“ a stanovuje pravidlá, čo k tejto „modernosti“ patrí. Argumentácia v prospech rodovej spravodlivosti je takto do veľkej miery vylučujúca.

V príručke, ako aj vo vyjadreniach pre médiá zvolila Jana Valdřová legitimizáciu publikácie o rodovo vyváženom jazyku prostredníctvom Európskej únie a Rady Európy, ktorá v roku 1990 odporučila členským štátom vypracovať jazykové odporúčania pre nesexistické vyjadrovanie. „Metodika, kterou právě čtete, je vůbec prvním českým počinem v této oblasti, určeným široké veřejnosti,“ uvádza sa v publikácii (2009, s. 24). Argumentovanie príslušnosťou k Európskej únii, ktorú sprevádzajú rôzne okolnosti vrátane presadzovania rodovej rovnosti, má svoje nedostatky. Dokazujú to aj mediálne ohlasy, v ktorých sa nariadenia z Európskej únie často prirovnávali k situácii počas reálneho socializmu a k nariadeniam „zhora“, ktoré mali ovplyvňovať každodenný život a správanie ľudí. Takáto argumentácia môže prispievať k zneviditeľňovaniu skutočnosti, že rodová diskriminácia je

každodennou skúsenosťou žien v rôznych krajinách, a nie umelým problémom nastoleným „zhora“ alebo vytvoreným v politickej kancelárii či parlamente. Odvolávanie sa na konkrétne problémy v spoločnosti a ich súvislosti by dojem takéhoto „odlúčenia“ mohol minimalizovať.

Podrobnejšie Valdřová argumentuje v článku *Je český jazyk genderově sterilní?* Reaguje na mediálne kritiky a upozorňuje, že mnohé z vecí, ktoré jej v článkoch vyčítajú, publikácia vysvetľuje alebo uvádza na správnu mieru. Autorka reaguje aj na kritiku výberu autoriek príručky, resp. na skutočnosť, že autorský kolektív netvorí bohemistky: „A je ovšem na pováženou chápat jazykový úzus jako výsadní vlastnictví bohemistů, do něhož nemá nikdo zvenčí co mluvit. Jak jinak si vysvětlit výtku ‚příručku nepsaly bohemistky‘? Je tu něco v nepořádku, píše-li o kultuře mezilidských vztahů kulturoložka, o jazyce jazykovědkyně, o překladu a tlumočení překladatelka a tlumočnice? Mimochodem, jedna z autorek je uvedena ve třech encyklopediích osobností české slavistiky, vydaných – bohemistickými autoritami.“ Na tieto argumenty reaguje aj Jan Matonoha (4. 6. 2010), ktorý hovorí o účelovom zaobchádzaní s habitom a symbolickým kapitálom. Ako upozorňuje, status Jany Valdřovej sa znižoval zdôrazňovaním skutočnosti, že nie je bohemistka, ale germanistka a status Blanky Knotkovej-Čapkovej sa znižoval jej označením „sotva docentka“ či „čerstvá docentka“. Autor pritom zdôrazňuje, že v prípade Valdřovej ide o jednu z mála osôb z oblasti lingvistiky v Českej republike systematicky a dlhodobo sa venujúcich danej problematike a v prípade Knotkovej-Čapkovej ide o českú spisovateľku, ktorá českú literatúru a jazyk aktívne sleduje.

Valdřová vo svojom texte obhajuje legitímnosť feministickej lingvistiky a zdôrazňuje sociálny vplyv jazyka, spôsoby, akými jazyk ovplyvňuje názory a postoje. Dôležitá argumentačná stratégia Jany Valdřovej sa zakladala na vysvetľovaní diskriminácie prostredníctvom jazyka v širšej súvislosti s diskrimináciou v spoločnosti.

Ako reakciu na negatívne ohlasy na príručku o používaní rodovo vyváženého jazyka pripravil svoj článok aj literárny vedec Jan Matonoha. Reaguje pritom na literárneho vedca Petra A. Bíleka a jeho článok *Óda na balzakovského strážníka* (13. 10. 2010), v ktorom sa negatívne vyslovil o publikácii *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Matonoha sa zameriava na – aj v Bílekovom texte prítomné – obviňovanie príručky rodovo symetrického vyjadrovania zo sociálneho inžinierstva, snahy o disciplináciu, manipulatívnej interpelácie a postupov typu „dozerať a trestať“. Upozorňuje pritom na poznanie, že každá forma interakcie je zafarbená mocenskou dimenziou a implicitným, nevyhnutným ideologickým pozadím. Vychádzajúc z predpokladu všadeprítomnej moci, ktorej sme súčasťou, tvrdí: „Je pak už otázkou výsostně ‚politického‘ a zároveň osobního (známé feministické personal is political a opačně) rozhodnutí, zda právě disciplinizace za tím či oním účelem (tou či onou agendou) je pro mne ‚politický‘ (v širokém, anglosaském smyslu) přijatelná. Rozhodnutí stran politické korektnosti tak neleží ve vznešeném dilematu liberální svobody, protože svoboda v takovém pojetí je v první řadě (z foucaultovského či barthesovského hlediska) nedostupná, nýbrž v banálním rozhodnutí politickém (vadí mi koncept genderové rovnosti, či nevadí). Pak by však kritikové genderově citlivého vyjadřování a jednání či kritikové pokusy o řešení otázky sexuálního obtěžování měli vyložit karty na stůl (a nikoli schovávat se za takto zjednodušeně pojatou kritiku disciplinizace) a konstatovat jasně zcela jednoduchý postoj: vyhovuje mi situace, kdy se nemusím obtěžovat zamýšlením nad tím, do jaké míry ne/mám tendenci vy/zneužívat inherentní asymetrie symbolického kapitálu (ve vztahu studující – vyučující) k nejrůznějším a nejrůzněji motivovaným osobním ziskům. V tomto smyslu tedy platí: jde nikoli o vzcnou otázku epistemologickou, ale o prostou otázku ‚politickou‘ (záleží mi na rovnosti zacházení, či nikoli).“ (Matonoha, 4. 6. 2010)

Autor tu upozorňuje na niektoré z javov, na ktoré som sa usilovala poukázať aj v tomto texte: na privilégiá kritikov príručky, ktoré im vyplývajú z ich postavenia ako mužov žijúcich v patriarcháte, ako aj na odmietanie rodovej rovnosti ako celostnej problematiky.

Dôležitým postrehom Matonohu je aj podobnosť akademického a neokonzervatívneho diskurzu, keď upozorňuje, že liberálny pohľad akademických intelektuálov obhajuje agendu v podstate totožnú s tým, čo sa môže približovať ideológii „neocons“ v českom prostredí. Autor reaguje aj na argumenty vychádzajúce z prirodzenosti a nemennosti jazyka. „Jde o argument pozoruhodný nejen k Saussurem pojmenované arbitrérnosti, tj. smluvnosti a tudíž svrchované společenskosti jazykového znaku, ale zejm. s přihlédnutím k převažující endogenní tradici pražské funkčně orientované lingvistiky, která se vymezila proti purismu (jenž argumentoval v rámci stejného paradigmatu – takhle to vždy či původně bylo a měnit to je nepřijatelné) a zasazovala se o to funkčně zohlednit i společenskou (dnes bychom řekli pragmatickou) dynamiku, která do jazyka coby nástroje mezilidské komunikace nevyhnutelně vstupuje.“ (Matonoha, 4. 6. 2010) Ako autor ďalej dodáva, takto orientovaná pražská lingvistika kládla otázky aj o tom, do akej miery určitá jazyková norma a úzus pomáhajú dosahovať hovoriacim ich ciele (napríklad nezneviditeľňovať, nemarginalizovať, neznižovať status osôb, o ktorých sa hovorí a pod.) alebo tomu zabraňujú.

4 Záver

Analýza reakcií na príručku rodovo vyváženého vyjadrovania v Českej republike potvrdila, že aj v českom prostredí vyvoláva táto téma silné emocionálne reakcie. Skonštatovali to viaceré výskumy v angloamerickom prostredí (napr. Parks – Robertson, 2000; Parks – Robertson, 1998), potvrdzuje to aj verejný diskurz v Českej republike (Valdrová, 2009) a možno predpokladať, že podobná situácia je aj na Slovensku.

Na základe analýzy argumentačných stratégií monitorovaných článkov možno tvrdiť, že argumenty proti rodovo vyváženému vyjadrovaniu sa len málo dotýkali jeho obsahového naplnenia. Naopak, z negatívnych ohlasov na publikáciu sa zdá, akoby sa skôr usilovali za akýchkoľvek okolností preukázať, že rodovo symetrický jazyk je neželateľný či vo svojej podstate nezrealizovateľný. Osobnými útokmi na autorky publikácie, ich charakter či odbornosť, snahou vyvolať obavy u čitateľiek a čitateľov či odvolávaním sa na tzv. všeobecné pravdy sa autori a autorky článkov snažili tému rodovo vyváženého jazyka zmiesť zo stola verejného diskurzu. Možno teda položiť otázku, či je skutočne problémom spôsob, ako sa rodovo vyvážené vyjadrovanie realizuje a prezentuje, alebo je to len snaha vyhnúť sa mu za každú cenu.

Analýza naznačuje nedostatky niektorých argumentačných stratégií využívaných na podporu rodovo symetrického jazyka (autorita a progres) a potrebu väčšej inkluzívnosti v diskusii. Takýto spôsob komunikovania rodovo vyváženého vyjadrovania môže byť sprostredkovaný napríklad jednoduchosťou jazyka, adresnosťou komunikátov a predstavovaním konkrétnych príkladov.

Ako vyplýva z analýzy, negatívnej kritike rodovo vyváženého jazyka nemožno predchádzať, keďže sa nezakladá na obsahových požiadavkách. Aby však verejná diskusia o probléme mala zmysel, mala by mať formu skutočnej debaty, v ktorej by sa jednotlivé strany usilovali o porozumenie a nie osobné invektívy, ako sa to udialo v Českej republike. Takýto spôsob komunikácie totiž nevedie k ničomu, a to z hľadiska všetkých zúčastnených strán.

Literatúra

- BADINTER, Elisabeth: *XY identita muža*. Bratislava: ASPEKT 1999. Preložil Ladislav Lapšanský.
- BEAUVOIR, Simone: *Druhé pohlavie I*. Bratislava: Obzor 1967. Preložila Viera Millerová.
- BOSÁ, Monika – FILADELFIOVÁ, Jarmila (eds.): *Učiteľky a riaditelia. Rodová nerovnosť a rodová segregácia na stredných odborných školách*. Prešov: EsFem 2009.
- CVIKOVÁ, Jana – FILADELFIOVÁ, Jarmila: *Rodový pohľad na školstvo. Aspekty kľúčových rizík*. Bratislava: ASPEKT 2008.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu*. Bratislava: ASPEKT 2009.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu*. Bratislava: ASPEKT 2009, s. 8 – 39.
- FILADELFIOVÁ, Jarmila: *Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole*. Bratislava: ASPEKT 2008.
- HAVELKOVÁ, Hana: Liberální historie ženské otázky v českých zemích. In HAVELKOVÁ, Hana (ed.): *Existuje stredoevropský model manželství a rodiny?* Sborník z mezinárodního symposia Praha 24. – 25. 11. 1994, s. 19 – 30.
- hooks, bell: *Feminizmus do vrečka. O zanietých politikách*. Bratislava: ASPEKT 2013. Preložila Jana Juráňová.
- JURÁŇOVÁ, Jana: ... bez kontextu... In *Aspekt 3/1994*, s. 4 – 7.
- LIŠKOVÁ, Kateřina: Zrcadlo, zrcadlo, řekni. Imperativ mýtu krásy. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.): *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava: ASPEKT 2003. Dostupné na: <http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-%28cd-rom%29/katerina-liskova-zrcadlo-zrcadlo-rekni>
- NEDVĚDOVÁ, Anna: Masaryková-Garrigue, Charlotta. In HAAN, Francisca de – DASKALOVA, Krasimira – LOUTFI, Anna: *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms in Central, Eastern, and South Eastern Europe: 19th and 20th Centuries*. Budapest: Central European University Press 2006.
- Odporúčanie č. R (90) 4 Výboru ministrov členským štátom o eliminácii sexizmu z jazyka*. Rada Európy 1990.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary A.: Development and Validation of an Instrument to Measure Attitudes Toward Sexist/Nonsexist Language. In *Sex Roles*, roč. 42, č. 5/6, 2000, s. 415 – 438.
- PARKS, Janet B. – ROBERTON, Mary A.: Contemporary arguments against nonsexist language: Blaubergs (1980) revisited. In *Sex Roles*, roč. 39, č. 5/6, 1998, s. 445 – 461.
- PLICHTOVÁ, Jana: *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média 2002.
- PUFFLEROVÁ, Šarlota – KOTVANOVÁ, Alena – PLICHTOVÁ, Jana: Možnosti kritickej diskurzívnej analýzy mediálnych textov v kontexte ľudských práv. In PLICHTOVÁ, Jana: *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku. Teória a realita*. Bratislava: VEDA 2010, s. 235 – 254.
- RUZOVMODRYSVET.SK: Lebo Vy za to stojíte? Mýtus krásy a čo sa za ním skrýva. In *ruzovymodrysvet.sk*. Dostupné na: <http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/ucebna/seminare-a-prednasky/lebo-vy-za-to-stojite>
- SCHERR, Johannes. In *Aspekt 1/1993 Mýtus krásy*.
- STAKE, Richard: Case Studies. In DENZIN, Norman K. – LINCOLN, Yvonna S.: *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage Publications 2003, s. 134 – 164.
- ŠIKLOVÁ, Jiřina: Ženy v transformaci – příklad České republiky. In *ASPEKTin - feministický webzín*. 6. 12. 2009. Dostupné na: http://www.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=25&IDclanok=544
- VALDROVÁ, Jana: Jak jazyk zabíjí image odbornice. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 6, č. 2, 2005, s. 1 – 3.
- VALDROVÁ, Jana – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka – PACLÍKOVÁ, Pavla: *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy 2010.
- WALTON, Douglas: *Media Argumentation. Dialectics, Persuasion, and Rhetoric*. Cambridge University Press 2007.
- WILLARD, Charles A.: *A Theory of Argumentation*. Tuscaloosa – London: The University of Alabama Press 1989.
- WOLF, Naomi: *Mýtus krásy*. Bratislava: ASPEKT 2000. Preložili Sýkorčinová, Adriana – Červenčíková, Sylvia – Cihová, Jarmila.

Zoznam analyzovaných článkov

Negativne

- ADAM, Robert: Žáci nejsou totéž co žactvo. Magazín Víkend DNES 17. 7. 2010
- BAGGE, Ilona: Prospěšný stereotyp. Lidovky.cz 26. 1. 2010
- BERAN, Josef: Stojí to na těch pár let za to? Neviditelnypes.cz 25. 1. 2010
- BÍLEK, Petr A.: Óda na balzakovského strážníka. Literatura 13. 10. 2010
- HAVLÍK, Martin: To jsou k nám hostky. Lidové noviny 6. 2. 2010
- HEGEROVÁ, Hana: Genderově vyvážené vyjadřování budí emoce žen i mužů. Rodina a škola 8. 4. 2010
- HNÍK, Ondřej: Studující pohladila mňoukající. Právo 29. 1. 2010
- CHLUPÁČOVÁ, Kamila: Došlo (Ad dopis Evy Kalivodové). A2 4. 8. 2010
- KLÍMA, Josef: Ženský princip. Lidové noviny 5. 6. 2010
- MLADIKD.CZ: Mladí lidovci: Nebezpečí antidiskriminační ideologie. Parlamentní listy 2. 5. 2010
- PAVLÁT, Leo: Doporučení pro genderovou příručku. ČRo – Rádio Česko 8. 1. 2010; euportal.cz 15. 1. 2010
- PLESKA, Gabriel: Hra na jako. Tvar 9. 9. 2010
- PLESKA, Gabriel: Slova v korekci. Tvar 15. 4. 2010
- POTUČEK, Jan: Sexistická provokace genderově nekorektního písíciho. Vitalia.cz 5. 2. 2010
- ŘÍHOVÁ, Barbora: Zakleté příručky. Školství to schytalo za knihy o sexu a diskriminaci. 22. 8. 2010
- SODOMKOVÁ, Magdalena: Genderčistka ve školách. Reflex.cz 7. 10. 2010
- STREIT, Dušan: Být sexistou je přírodní zákon. Nejsem hermafrodit. Z genderek a feministek se mi dělá špatně. Eurportal.cz, 24. 8. 2010.
- STREIT, Dušan: Čeština a „korektní“ blbky. Eportal.cz 28. 1. 2010
- ŠEBESTA, Karel: Nebezpečná návštěva (Dopisy redakci. Ad VALDROVÁ, Jana: V muzeu jazykových vykopávek). Lidové noviny 15. 1. 2010
- TUČEK, Ondřej: Pozdě byšku honit. Lidové noviny 28. 12. 2009
- TUČEK, Ondřej: Zabijačka Müller dopadena. Lidové noviny 22. 12. 2009
- TUČEK, Ondřej: Zeman na horách. Lidové noviny 11. 1. 2010
- ULIČNÝ, Oldřich: Periferní jazykový jev v ohnisku zájmu. Lidové noviny 19. 2. 2010
- VĚTVIČKA, Ivan: Hyperkorektnost je k smíchu. Lidovky.cz 2. 3. 2010
- VLK, Václav, st.: Genderové ptydepe. Neviditelný pes 18. 1. 2010; euportal.cz 27. 1. 2010
- VYBÍRAL, Petr: Čeština před kamerou. ČT24.cz 1. 3. 2010
- WEISS, Martin: Feministkyně. Lidové noviny 22. 12. 2009.

Neutrálne

- FILLER, Vratislav: Genderově vyvážené poškozování jazyka? Blisty.cz 29. 1. 2010
- FLEMROVÁ, Alice: Jak jsem se stala postavou. Lidové noviny 2. 1. 2010
- FRYDECKÁ, Lucie: Paní Nová: fyzik, či fyzička? Mladá fronta DNES 2. 2. 2010
- KUBÁLKOVÁ, Pavla: Konec sexistického jazyka. Nastupuje strážnice a zabijačka. Lidovky.cz 22. 12. 2009
- KUBÁLKOVÁ, Pavla: Mluví se jako před sto lety. Lidové noviny 22. 12. 2009
- MEDIAFAX: Místo učitelek vyučující. Čeština poškozují ženy, tvrdí studie. Tn.cz 25. 1. 2010

Pozitívne

HAISOVÁ, Marie: Mluvím, mluvíš, mluvíme. Blisty.cz 28. 1. 2010

KOTEK, Petr: Čeština nadřazuje mužům. Právo 25. 1. 2010

KOTEK, Petr: Školství chce napravit češtinu ve prospěch žen. Novinky.cz 25. 1. 2010

KUBÁLKOVÁ, Pavla: Kdopak by se genderu bál. Lidové noviny 4. 1. 2010

MATONOHÁ, Jan: Gender, jako obvykle, odhaluje slepé skvrny našeho myšlení. In Britské listy. 4. 6. 2010.

TICHÁ, Eva: Můj život, moje příjmení! Ona DNES 15. 3. 2010

VALDROVÁ, Jana: Došlo. A2 23. 6. 2010

VALDROVÁ, Jana: Je český jazyk genderově sterilní? Tvar 9. 9. 2010

VALDROVÁ, Jana: V muzeu jazykových vykopávek. Lidové noviny 14. 1. 2010

Prílohy

Príloha 1

COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS	Rada Európy
RECOMMENDATION No. R (90) 4	Výbor ministrov
OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON THE ELIMINATION OF SEXISM FROM LANGUAGE	Odporúčanie č. R (90) 4
<i>(Adopted by the Committee of Ministers on 21 February 1990 at the 434th meeting of the Ministers' Deputies)</i>	<i>(Prijaté Výborom ministrov 21. februára 1990 na 434. schôdzi zástupcov ministrov)</i>
The Committee of Ministers, under the terms of Article 15.b of the Statute of the Council of Europe,	Výbor ministrov za podmienok stanovených v článku 15.b Štatútu Rady Európy,
Considering that the aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members for the purpose of safeguarding and promoting the ideals and principles which are their common heritage;	Vzhľadom na to, že cieľom Rady Európy je dosiahnuť väčšiu jednotu medzi jej členmi za účelom ochrany a presadzovania ideálov a zásad, ktoré sú ich spoločným dedičstvom;
Considering that equality between women and men falls within the scope of those ideals and principles;	Vzhľadom na to, že rovnosť medzi ženami a mužmi patrí do sféry týchto ideálov a zásad;
Welcoming the fact that the principle of equality between the sexes is gradually becoming part of law and practice in Council of Europe member states;	Vítajúc skutočnosť, že zásada rovnosti medzi pohlaviami sa postupne stáva súčasťou právneho poriadku a praxe v členských štátoch Rady Európy;
Considering, however, that the achievement of real equality between women and men is still being hindered by social, cultural and other barriers;	Vzhľadom na to, že dosiahnutiu skutočnej rovnosti medzi ženami a mužmi však stále bránia sociálne, kultúrne a iné prekážky;
Stressing the fundamental role of language in forming an individual's social identity, and the interaction which exists between language and social attitudes;	Zdôrazňujúc zásadnú úlohu jazyka pri utváraní sociálnej identity jednotlivca, ako aj vzájomné pôsobenie jazyka a spoločenských postojov;
Convinced that the sexism characterizing current linguistic usage in most Council of Europe member states – whereby the masculine prevails over the feminine – is hindering the establishment of equality between women and men, since it obscures the existence of women as half of humanity, while denying the equality of women and men;	Presvedčené, že sexizmus, ktorý charakterizuje súčasnú jazykovú prax vo väčšine členských štátov Rady Európy – pričom mužský sexizmus má prevahu nad ženským, bráni vytváraniu rovnosti medzi ženami a mužmi, pretože zneviediteľňuje existenciu žien ako polovice ľudstva, a tým popiera rovnosť žien a mužov;
Noting also that the use of the masculine gender to denote people of both sexes is, in today's social context, a source of uncertainty about the people – men or women – involved;	Berúc na vedomie aj to, že používanie mužského rodu na označenie ľudí oboch pohlaví je v súčasnom spoločenskom kontexte zdrojom nejasnosti ohľadne ľudí, ktorých označuje – mužov a žien;
Aware of the importance of the role played by education and the media in shaping attitudes and behaviour;	S vedomím toho, akú dôležitú úlohu zohrávajú vzdelávanie a médiá vo formovaní postojov a správania;
Welcoming the initiatives already taken at national and international level to adapt language to the social and psychological trends towards equality between women and men;	Vítajúc iniciatívy, ktoré sa už realizovali na národnej a medzinárodnej úrovni s cieľom prispôsobiť jazyk sociálnym a psychologickým trendom smerom k rovnosti žien a mužov;
Having regard to its Recommendation No. R (85) 2 on legal protection against sex discrimination;	S ohľadom na Odporúčanie č. R (85) 2 o právnej ochrane proti diskriminácii na základe pohlavia;
Having regard also to the Resolution on policy and strategies for achieving equality in political life and in the decision-making process, and to the Resolution on policies to accelerate the achievement of real equality between women and men, adopted respectively by the 1st (Strasbourg, 4 March 1986) and the 2nd (Vienna, 4-5 July 1989) European Ministerial Conferences on Equality between Women and Men; Bearing in mind its Declaration on equality of women and men, adopted on 16 November 1988,	S ohľadom aj na Rezolúciu o politike a stratégiách pre dosiahnutie rovnosti v politickom živote a v rozhodovacom procese, ako aj na Rezolúciu o politikách s cieľom urýchliť dosiahnutie skutočnej rovnosti žien a mužov, ktoré boli prijaté na 1. (Štrasburg, 4. marec 1986) resp. na 2. (Viedeň 4. – 5. júl 1989) Európskej ministerskej konferencii o rovnosti žien a mužov, s ohľadom na jej Deklaráciu o rovnosti žien a mužov, ktorá bola prijatá 16. novembra 1988
Recommends that the governments of member states promote the use of language reflecting the principle of equality of women and men, and take any measures they consider appropriate with a view to:	Odporúča, aby vlády členských štátov podporovali používanie jazyka reflektujúceho zásadu rovnosti žien a mužov a prijali opatrenia, ktoré považujú za vhodné vzhľadom na cieľ:
1. encouraging the use, as far as possible, of non-sexist language to take account of the presence, status and role of women in society, as current linguistic practice does for men;	1. v najväčšej možnej miere podporovať používanie nesexistického jazyka, ktorý by zohľadňoval prítomnosť, postavenie a úlohu žien v spoločnosti tak ako toto všetko zohľadňuje jazyková prax vo vzťahu k mužom;
2. bringing the terminology used in legal drafting, public administration and education into line with the principle of sex equality;	2. uviesť terminológiu používanú v návrhoch právnych predpisov, vo verejnej správe a vzdelávaní do súladu s princípom rodovej rovnosti;
3. encouraging the use of non-sexist language in the media.	3. podporovať používanie nesexistického jazyka v médiách.

Príloha 2

Ženský rod zmluvu zastavil

Marcela Glevická

Ivica si minulý mesiac hľadala prácu. V agentúre pre styk s verejnosťou prešla pohovorom, splnila zadané úlohy a konkurz vyhrala. Po vyjasnení si pripomienok k náplni práce chcela, aby jej v pracovnej zmluve zmenili slovo zamestnanec na slovo zamestnankyňa. „Chce to zmeniť pár písmen. Záleží mi na tom,“ napísala do agentúry, pretože sa už niekoľko rokov zaoberá témou rodovej rovnosti a rodovo citlivým jazykom. V agentúre sa požiadavka na zmenu stretla s nepochopením a Ivici odpovedali, že ide o neštandardnú pripomienku.

Búrať stereotypy

„Podpísal by muž zmluvu, ktorá by ho nazývala zamestnankyňou? Nie. Ja som žena a nemôžem byť zamestnancom. Hovoríme mužským jazykom. Ženy v ňom nevidieť. Stavia ich do submisívnej polohy a mužom pripisuje dominantnosť. Rodovo citlivý jazyk tieto rodové stereotypy a sexizmy nereprodukuje, o mužoch a ženách hovorí rovnocenne. Používaním jazyka môžeme formovať spoločnosť, v ktorej žijeme,“ vysvetľuje Ivica, prečo jej záleží na ženskom rode v pracovnej zmluve. Rodovo citlivý jazyk má teda pomôcť na ceste k rodovej rovnosti. Nepodporovať rodové stereotypy o tom, že pri žene si napríklad asociujeme slovíčko emotívna a pri mužovi vynaliezavý. „Slovenská republika sa pred rokmi podpísaním viacerých medzinárodných dohovorov a zmlúv zaviazala, že bude realizovať kroky na odstránenie všetkých foriem diskriminácie žien, odbúravanie rodových stereotypov.

To, že sa v 21. storočí niekomu zdá neštandardné napísať do pracovnej zmluvy ‚zamestnankyňa‘ je dôkazom, že sa takmer nič neurobilo,“ myslí si Ivica.

Právnikovi neprekáža

„Riadime sa Zákonníkom práce, čo vaša čitateľka nechcela akceptovať. Pracovná zmluva sa musí riadiť Zákonníkom práce. Ak Zákonník práce pozná iba pojmy zamestnanec a zamestnávateľ, nemôžeme tieto pojmy meniť,“ vysvetlil v stanovisku pre denník SME Edgar Procházka, konateľ agentúry, do ktorej sa hlásila.

Tým istým vysvetlením argumentovali aj Ivici, napriek tomu, že doložila vyjadrenie ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny, podľa ktorého používanie ženského gramatického rodu v pracovnej zmluve nemá vplyv na jej platnosť. Nielen podľa ministerstva, ale aj advokáta je z právneho hľadiska jedno, či sa v pracovnej zmluve použije pojem zamestnanec alebo zamestnankyňa. „Hoci Zákonník práce hovorí o zamestnancovi, z hľadiska jazykovo-gramatického výkladu právnych úkonov je možné používať tento pojem v ženskom rode bez toho, aby sa zmenil jeho význam,“ povedal advokát Vendelín Benkóczki. Na druhej strane hovorí, že podľa zákona zamestnávateľ nie je povinný v pracovnej zmluve tieto pojmy na požiadanie druhej strany meniť. Agentúra, kam sa Ivica hlásila, jej však oznámila, že bude vhodné, ak pracovnú zmluvu neuzavrú.

Tento publicistický článok o názoroch na platnosť či neplatnosť pracovnej zmluvy pri použití ženského gramatického rodu na označenie zamestnankyne vyšiel pôvodne v denníku SME 17. marca 2009.

Príloha 3

Vo veci tohto bilboardu vydala Arbitrážna komisia Rady pre reklamu začiatkom roka 2014 nález č. k. 11(02-06). Vyslovila v ňom rozpor s Etickým kódexom reklamnej praxe. Podľa zverejneného nálezu je zvolená forma reklamnej komunikácie „sexistická, a to ako v obrazovej, tak aj vo verbálnej rovine a nemožno ju považovať za etickú. (...) Ako porušujúci Kódex vníma Komisia aj reklamný text v znení: ‚Vyplníme každý otvor!‘, ktorý je s ohľadom na celkový vizuál reklamy možné vnímať ako dvojzmyselný a porušujúci všeobecné normy mravnosti a slušnosti.“

Príloha 4

Rozhovor s riaditeľkou odboru štátneho jazyka Elenou Kačalovou

V rámci mapovania aktuálnej situácie v rodovo symetrickom používaní slovenského jazyka vo verejnej správe sme požiadali o rozhovor riaditeľku odboru štátneho jazyka sekcie umenia a štátneho jazyka¹ Ministerstva kultúry SR PaedDr. Eleny Kačalovú, ktorá sa rozhodla pre písomnú formu komunikácie. Uverejnené odpovede sú teda reakciami na vopred dané otázky, pričom v druhej odpovedi uverejneného interview sa interviewovaná rozhodla zlúčiť tri položené otázky do jednej odpovede. Otázky pripravila Júlia Vrábl'ová.

Sekcia umenia a štátneho jazyka Ministerstva kultúry SR monitoruje aktivity orgánov štátnej správy v oblasti používania štátneho jazyka, zabezpečuje školenia jazykovej kultúry. Do akej miery ovplyvňuje obsahovú náplň týchto školení?

Sekcia umenia a štátneho jazyka Ministerstva kultúry SR zabezpečuje školenia o jazykovej kultúre len pre nových zamestnancov ministerstva kultúry v rámci ich adaptačnej prípravy. Na väčšine školení z oblasti jazykovej kultúry v štátnej správe pôsobia ako lektori odborníci z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied alebo vysokoškolskí pedagógovia z katedier slovenského jazyka. Obsahová náplň školení je určená danou témou, ktorou je *Používanie spisovného slovenského jazyka v praxi*, a títo skúsení odborníci nepotrebujú nijaké „usmerňovanie“.

Je súčasťou tematických okruhov tých-

to školení aj sféra rodovo citlivého jazyka, a ak nie, uvažuje sa o jej zaradení? Máme na mysli nadužívanie generického maskulína či problémy vyplývajúce z rozporu medzi prirodzeným a gramatickým rodom v odbornej dokumentácii či legislatívnych textoch (napríklad používanie mužských jazykových foriem pri pomenovaní žien, najmä pri pomenovaní funkcií, pracovných pozícií)?

V Správe o stave používania štátneho jazyka vypracovanej odborom štátneho jazyka MK sa konštatuje stav, podľa ktorého v snahe „priblížiť sa zahraničnej kultúre“ sa „prejavuje aj odmietanie prechýľovania ženských priezvisk, čím sa v skutočnosti (u niektorých nositeľiek) formálne signalizuje odmietanie slovenského občianstva alebo sa vytvára ambivalentnosť identity (rod a príslušnosť) ich nositeľiek: prípad *Kir-*

¹ Pôsobnosť odboru štátneho jazyka podľa informácie na webovej stránke <http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva-9.html#z20.3.2014>.

V oblasti štátneho jazyka najmä: vypracúva analytické, koncepčné a informačné materiály v oblasti ochrany, poznávania, podpory rozvoja a používania štátneho jazyka, monitoruje úroveň jazykovej kultúry, analyzuje ju a vyhodnocuje, dbá na zvyšovanie jazykovej úrovne v spoločnosti a na upevňovanie postavenia slovenského jazyka ako štátneho jazyka Slovenskej republiky, prispieva k realizácii štátnej jazykovej politiky, k posilňovaniu národnoreprezentatívnej a štátnointegratívnej funkcie slovenského jazyka a k upevňovaniu pozície spisovného slovenského jazyka ako prostriedku verejného styku, spolupracuje so Slovenskou akadémiou vied, predovšetkým s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, a ďalšími slovanskými jazykovednými pracoviskami, ako aj s ostatnými ústrednými orgánmi štátnej správy na rozpracovaní Koncepcie starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky, koordinuje činnosť terminologických komisií pri tvorbe a ušľachťovaní odbornej terminológie, odsúhlasuje štandardizáciu geografických názvov (podľa zákona NR SR č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii), posudzuje návrhy názvov nových obcí a častí obcí pre MV SR, vybavuje podnety občanov týkajúce sa porušovania zákona o štátnom jazyku, organizačne zabezpečuje činnosť Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry v oblasti štátneho jazyka, vykonáva preventívno-výchovnú činnosť a poskytuje odborné stanoviská k problematike štátneho jazyka.

schner (namiesto *Kirschnerová*) alebo *Cibulka* (namiesto *Cibulková*)“.

Uskutočnil sa nejaký výskum tejto jazykovej praxe či jej motivácie, na základe ktorého sa dospelo ku konštatovaniu uvedenému v správe? Je možné identifikovať autora či autorku citovanej pasáže?

Používanie originálnej podoby cudzích ženských priezvisk sa hodnotí ako konanie v rozpore so zákonitostami spisovnej slovenčiny. Čo je obsahom výrazu *zákonitosti slovenčiny* a akú má právnu silu?

(Na tieto otázky E. Kačalová dáva spoločnú odpoveď)

Ak má jazyk ako nástroj dorozumievania v interakcii medzi podávateľom a prijímateľom bezporuchovo fungovať, musí mať spontánne z oboch strán vnímané pravidlá, ktoré túto bezporuchovosť vzájomnej interakcie, komunikácie zabezpečujú. Takúto bezporuchovosť komunikácie zabezpečujú pravidlá, ktoré umožňujú v danom jazyku korektne spájať slová do vyšších jednotiek, komunikatívnych celkov. To sú **jazykové zákonitosti**, ktorých základnú charakteristiku, vlastnosti určuje príslušný typ jazyka. Keď napríklad použijeme v kontexte slovenského jazyka slovný tvar *človeku* (napríklad vo vete Dali odmenu pracovitému človeku), vyjadrujeme v tomto jednom slovnom tvare (syneticky) tri gramatické významy: číslo (jednotné), rod (mužský) a pád (datív). V slovenčine musíme tento tvar použiť, ak chceme korektne vyjadriť vzťah medzi slovami v danom kontexte. Je to **zákonitosť vo flektívnom type jazyka**, v ktorom sa mená skloňujú a slovesá časujú. Nemôžeme predsa niekomu oznámiť *Ja ísť dom* namiesto korektnej vety *Ja idem domov*. Príslušné tvary v danej vete **zákonite** použijeme preto, že hovoríme po slovensky. Spomenutá „veta“ *Ja ísť dom* je nekorektná, jazykovo nesprávna, lebo nerešpektuje základné zákonitosti slovenčiny ako flektívneho jazykového typu, t. j. narúša jej základnú podstatu.

Je prirodzené a normálne, že zákonitostiam jazykového typu podliehajú všetky slová, ktoré sa dostávajú do kontextu tohto jazyka, nezávisle od toho, či sú domáceho alebo cudzieho pôvodu, či sú to všeobecné alebo vlastné mená. Preto je v slovenčine korektné len vyjadrenie (veta) *Prechádzam sa so slečnou Fischerovou* a nekorektné, neslovenské, jazykovo deštruktívne vyjadrenie (veta) *Prechádzam sa so slečnou Fischer*, bez ohľadu na to, či je tá slečna Nemka alebo Slovenka. Aj priezvisko podlieha v kontexte slovenského jazyka takým zákonitostiam jazykového typu ako akékoľvek iné slovo. Prenášanie jazykových prvkov z jazyka analytického typu do jazyka flektívneho typu narúša základy jeho korektného fungovania.

V uvedenej vete používame tvar *Fischerovou* predovšetkým preto, že rešpektujeme základné zákonitosti slovenčiny, že hovoríme alebo píšeme po slovensky, hoci nie je nijako zanedbateľné, ba je to veľká prednosť nášho jazyka, že daným tvarom sa aj bez uvedenia krstného mena jednoznačne vyjadří rodová príslušnosť danej osoby.

To isté platí aj pre pomenovanie funkcie alebo pracovnej pozície v súvislosti s konkrétnou osobou. Zhoda v gramatickom rode medzi všeobecným podstatným menom (napr. *učiteľka*) a pri ňom stojacim vlastným menom (napr. *Kováčová*) je tiež jednou zo zákonitostí slovenského jazyka.

Úvahy o mimojazykových príčinách ignorovania niektorých základných zákonitostí slovenského jazyka, ktorými sa pregnantne vyjadruje rodová odlišnosť osôb, sú celkom iste opodstatnené.

Na webovej stránke odboru štátneho jazyka sú zverejnené metodické usmernenia z oblasti jazykovej kultúry, táto otázka [t. j. rodovo citlivého používania slovenčiny] rovnako ako otázka prechyľovania ženských podôb priezvisk v nich absentuje.

Prečo?

Prechýľovaniu ženských priezvisk sa na internetovej stránke ministerstva kultúry venujeme v jednom z metodických usmernení, ktoré je už niekoľko rokov zverejnené v kapitole *Štátny jazyk* v časti *Jazykové okienko* s názvom *Používanie koncovky -ová v ženských priezviskách*. Pripájame link na tento materiál: <http://www.culture.gov.sk/vdoc/325/pouzivanie-koncovky-ova-v-zenskych-priezviskach-1d0.html>²

Aké legislatívne predpisy vymedzujú činnosť odboru štátneho jazyka Ministerstva kultúry SR?

Činnosť každého odborného útvaru (vrátane odboru štátneho jazyka) ministerstva kultúry vymedzuje organizačný poriadok inštitúcie. Legislatívne sú určené kompetencie Ministerstva kultúry Slovenskej republiky ako ústredného orgánu štátnej správy v zákone č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov.

S akými organizáciami odbor pracuje a ako je oficiálne deklarovaný ich vzťah a spolupráca?

Odbor štátneho jazyka je organizačnou zložkou sekcie umenia a štátneho jazyka a sekcia je odbornou zložkou ministerstva kultúry, ktoré ako ústredný orgán štátnej správy spolupracuje s ďalšími subjektmi verejnej správy a s ostatnými právnickými a fyzickými osobami.

Jednou z inštitúcií je aj Ústredná jazyková rada. Sú verejnosti dostupné zápisnice z ich zasadaní?

Ústredná jazyková rada je poradným orgánom ministra kultúry a prijíma odporúčania pre ministra kultúry, nie smerom k verejnosti.

Na stránke odboru štátneho jazyka je uvedená odporúčaná jazykovedná literatúra, napríklad aj Slovník slovenského jazyka s vročením 1959 – 1968. Nenachádza sa tam napríklad ani jeden z dvoch dielov Slovníka súčasného slovenského jazyka, aký je dôvod?

Agenda odboru štátneho jazyka je súčasťou webového sídla ministerstva kultúry a nachádza sa v kapitole *Štátny jazyk*. Odporúčame sledovať informácie zverejnené na oficiálnej stránke ministerstva kultúry: www.culture.gov.sk.

² Používanie koncovky -ová v ženských priezviskách

V spisovnej slovenčine sa od pomenovania osôb mužského rodu tvoria pravidelne prechýlené ženské pomenovania viacerými slovotvornými príponami (napr. príponou -ka, -ička, -yňa atď.). Toto tvorenie pomenovaní žien od pomenovaní osôb mužského rodu nazývame prechýľovanie. Prechýľovaním vznikajú napríklad pomenovania: učiteľka (od slova učiteľ), dedičanka (od slova dedičan), vrátnička (od slova vrátnik), pedagogička (od slova pedagóg), svedkyňa (od slova svedok) atď.

Od mužských vlastných mien sa tvoria prechýlené ženské formy slovotvornou príponou -ová: Novák – Nováková, Škultéty – Škultétyová a pod. Ak má mužské priezvisko tvar prídavného mena, prechýlené ženské formy sa netvoria príp. -ová, ale príp. -á, zhodne s tvarmi prídavných mien ženského rodu: Inovecký – Inovecká, Jesenský – Jesenská a pod. Prechýlením mužského priezviska sa v slovenskom kontexte signalizuje prirodzený ženský rod a umožňuje sa ohýbanie priezviska tak, ako je to v súlade s platnou kodifikáciou.

Používanie koncovky -ová v ženských priezviskách je teda prirodzenou súčasťou slovenského jazyka, ktorý sa zaraďuje medzi flektívne jazykové typy, čo znamená, že vzťahy medzi slovami sa vyjadrujú príslušnými tvarmi slov – mená sa skloňujú, slovesá sa časujú.

V analytickom type jazyka, akým je napr. angličtina, sa tieto vzťahy vyjadrujú nie ohýbaním slov, čiže nie pomocou gramatických tvarov, ale pomocou osobitných slov (analyticky), najmä pomocou členov a predložiek, ktoré plnia takú funkciu, akú vo flektívnom jazyku plnia príslušné tvary s ohýbacími príponami. Preto je napr. v slovenčine korektná veta Prechádzam sa so slečnou Fischerovou, nie však veta Prechádzam sa so slečnou Fischer. To znamená, že v slovenskej vete sa v zmysle platných jazykových zákonitostí a v súlade s normou slovenského spisovného jazyka používajú aj ženské priezviská cudzieho pôvodu s prechýľovacou koncovkou -ová: Parkerová, Hepburnová, Dietrichová, Scullyová, Quinnová, Fisherová, Wilsonová, Kónyová, Szabóová, Lévaiová atď.

Príloha 5

Rozhovor s lingvistkou, spoluautorkou príručky *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* Janou Valdrouvou

V rámci výskumnej úlohy v národnom projekte Inštitút rodovej rovnosti týkajúcej sa používania rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe sme spolupracovali s germanistkou Janou Valdrouvou, PhD., ktorá pôsobí na Katedre germanistiky Pedagogickej fakulty Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviciach. Je prvou lingvistkou v Českej republike, ktorá sa začala kriticky zaoberať problematikou zobrazovania femininity a maskulinity v českom jazyku. Dlhodobu sa venuje výskumu v oblasti rodovej lingvistiky a rodovo citlivej výchovy, je autorkou a spoluautorkou početných publikácií,¹ okrem iného aj príručky o rodovo korektnom používaní jazyka *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, ktorú pre Ministerstvo školstva, mládeže a telovýchovy Českej republiky v roku 2010 pripravila spolu s Blankou Knotkovou-Čapkovou a Pavlou Paclíkovou. Rozhovor pripravili a z češtiny preložili Zuzana Maďarová a Jana Cviková

Aká bola vaša motivácia venovať sa rodovo vyváženému jazyku?

Ako germanistka som videla, že v Nemecku a ešte viac v Rakúsku sa ľudia vyjadrujú rodovo korektnejšie a začali ma zaujímať účinky takéhoto vyjadrovania. Tento jazyk zviditeľňuje ženy, keď

sa na niečom zúčastňujú alebo keď kandidujú na prezidentský post, a tým je voči nim zdvorilejší a prejavuje im viac uznania. Začala som zisťovať, či by to išlo aj v češtine.

Rodovo vyváženým jazykom sa zaoberáte dlhé roky. Ako prišlo rozhodnutie vytvoriť

1 Výber z bibliografie Jany Valdrouvej:

2012. Rodové asymetrie názvů osob z hlediska feministické lingvistiky. In Jazykovědné aktuality, č. 3 – 4, ročník XLIX, 2012, s. 118 – 123.
 2010. Gender v jazyce a kultura veřejného projevu. In Gender – rovné příležitosti – výzkum, č. 2, 2010, s. 11 – 15.
 2010. Kultura genderově vyváženého vyjadřování. (Spoluautorstvo: Blanka Knotková-Čapková, Pavla Paclíková). MŠMT: Praha.
 2008. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. In Naše řeč, č. 1, roč. 91, 2008, s. 26 – 38.
 2007. Dívky, chlapi a vyučující. In SMETÁČKOVÁ, Irena (ed.): Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství. Praha: Otevřená společnost, s. 34 – 40.
 2007. Jakým jazykem promlouvá škola? In BABANOVÁ, Anna – MIŠKOLCI, Jozef (ed.): Genderově citlivá výchova: Kde začít? Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi. Praha: Žába na prameni, o.s., s. 30 – 51.
 2007. Jazyk – normy – stereotypy. Inspirace feministickou lingvistikou. In HECZKOVÁ, Libuše a kol. (Ed.): Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií. Praha: FHS UK, s. 208 – 217.
 2007. Personen- und Berufsbezeichnungen in Beispielsätzen eines Handbuchs für Grammatik. Zur sprachlichen Gleichbehandlung von Frauen und Männer. In ONDRÁKOVÁ, Jana – VAŇKOVÁ, Lenka (Hg.): Germanistik an tschechischen Universitäten: Gegenwart und Zukunft. Referate der Konferenz des Tschechischen Germanistenverbandes Hradec Králové 12.-13. Oktober 2006. Hradec Králové/Ostrava, s. 125 – 129.
 2006. Občanka není jen průkaz totožnosti. In MURAD, Salim (ed.): Demokracie a občanství v Evropě. Rok výchovy k demokratickému občanství, s. 67 – 73.
 2005. Feministické vědecké aspekty překladu názvů osob. In Český překlad II (1945-2004). Praha: Ústav translatologie, FF UK, s. 367 – 379.
 2005. Jak jazyk zabíjí image odbornice. In Gender / rovné příležitosti / výzkum, č. 2, roč. 6, 2005, s. 1 – 3.
 2005. Je přechylování spisovné? In MINÁŘOVÁ, Eva – ONDRÁŠKOVÁ, Karla (ed.): Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy. Sborník z mezinárodní konference. Brno: PF MU, s. 172 – 177.
 2005. Tschechische Lehrbücher des Deutschen. Ein Blick aus der Gender-Perspektive. In van LEEUWEN-TURNOVCOVA, Jiřina – RICHTER, Nicole (ed.): Mediale Welten in Tschechien nach 1989: Genderprojektion und Codes des Plebejismus. München: SPECIMINA PHILOLOGIAE SLAVICAE, s. 124 – 151.
 2003. Wieviel Gender Correctness braucht das Tschechische? In: van LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina – RÖHRBORN, Uta (ed.): SPECIMINA PHILOLOGIAE SLAVICAE, Band 137. Beiträge der Gender-Blocks zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana 15. – 21. August 2003, s. 129 – 145.
 2001. The Image of Women in the Czech Media and Its Impact on Female Identity. In Kosmas, Czechoslovak and Central European Journal, Vol. 15, No. 1, 2001, pp. 73 – 86.
 Viac informácií, vrátane kompletnej bibliografie Jany Valdrouvej nájdete na: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/nj/valdrova_cz.php#b1l

príručku *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*?

Vždy som chcela napísať niečo podobné. Neustále sa na mňa obracajú študentky a študenti, ľudia, ktorí prekladajú knihy, verejné inštitúcie, neziskové organizácie, a tak som chcela vyjsť tejto potrebe v ústrety. V tom čase, niekedy pred rokom 2009, som bola členkou pracovnej skupiny rovných príležitostí pri ministerstve školstva, kde som navrhla vydanie príručky. Ministerstvo túto myšlienku prijalo a rozhodlo sa, že príručku rodovo vyváženého jazyka vydá. Takto sme nadviazali na predchádzajúcu spoluprácu, keď sme v roku 2004 spoločne s Irenou Smetáčkovou a Blankou Knotkovou pripravili pre ministerstvo školstva príručku pre posudzovanie rodovej vyváženosti učebníc *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*.²

Návrh na vydanie príručky rodovo vyváženého vyjadrovania ste predniesli na pracovnej skupine pri ministerstve školstva. Takže inštitucionalizovaná zložka podpory rodovej rovnosti je dôležitá, aj keď sa nám niekedy javí ako skôr formálna záležitosť.

Určite je to dôležité. Je však škoda, že sa problematike rodovo korektného vyjadrovania nikdy nikto z českých lingvistiek a lingvistov nechcel venovať, aj keď som ich k tomu vyzývala, napríklad na konferenciách. Odborná obec sa o problematiku nezaujímal a napokon ešte niektorí z nich v liste protestujúcom proti príručke³ vytkli, že: po prvé ju nepísali bohemistky, po druhé ju neoponovali bohemistky a po tretie obsahuje niečo iné, než sa učí v škole. Tento list podpísalo štrnásť jazykovedkýň a jazykovedcov.

Ako si vysvetľujete nielen túto protestnú iniciatívu konkrétne, ale aj to, že kolegyně a kolegovia z bohemistiky sa touto témou nezaberajú, resp. ju odmietajú?

Myslím, že to súvisí s tým, ako nám boli po páde železnej opony sprostredkované feminizmy. Obrazy boli výlučne negatívne a asi aj na základe toho nebola staršia generácia nastavená pozitívne voči feministickej lingvistike alebo feministickej literárnej kritike. Toto pokračuje ďalej a všeobecne sa feministický lingvistický a literárny diskurz a priori odmieta. Už to ale nie je také strašné ako v 90. rokoch. Keď sa pozrieme do databázy diplomových prác, tak rod/gender patrí k veľmi frekventovaným kľúčovým slovám. Znamená to, že mladá generácia sa o rodovú problematiku zaujíma, a to sa nedá zastaviť. V tomto som veľká optimistka.

Mediálna aj odborná kritika príručky sa sústredila predovšetkým na vás, ďalšie dve spoluautorky príručky Blanka Knotková-Čapková a Pavla Paclíková v médiách vôbec nevystupovali, nestali sa predmetom kritiky ani sa k príručke nevyjadrovali.

Zdá sa, že práve ja ohrozujem češtinu. Súvislosti medzi spoločnosťou, slobodou a jazykom nikto nekomentoval, to, ako je to v češtine a nemčine tiež nikoho nezaujímal. Môže to súvisieť aj s tým, že Pavla Paclíková je tlmočnica a prekladateľka, Blanka Knotková-Čapková je kulturologička a orientalistka, takže si asi netrúfli, ale najväčšie nebezpečenstvo videli v rodovej lingvistike, preto sa vrhli na mňa. Paradoxne však neprišla jediná pripomienka, že sa niečo v češtine nedá. Jedinou obsahovou pripomienkou bolo (v osobnom liste bohemistu R. Adama, adresovanom ministerstvu predtým, než navrhol a rozoslal bohemistickým pracoviskám protestnú petíciu) používanie cudzích ženských mien bez prípony -ová. Inak sa na mňa nikto nikdy neobrátil s tým, že tam mám napríklad vecné chyby, že je to nešikovné alebo sa to nehovorí. Jednoducho nikto nekritizoval obsah tých tabuliek s návrhmi rodovo korektného vyjadrovania, ktoré v texte uvádzam.

² Dostupné na: http://www.eamos.cz/amos/kat_ger/modules/low/kurz_text.php?id_kap=15&kod_kurzu=kat_ger_6109

³ List zo 17. februára 2010, adresovaný ministerke školstva, mládeže a telovýchovy ČR Miroslave Kopicovej podpísalo 14 ľudí z bohemistických pracovísk.

Kým obsahová kritika sa v ohlasoch vyskytovala zriedka, negatívne reakcie boli často osobné, útočné a urážlivé. Nemusela nejaká redakcia zverejniť ospravedlnenie?

Musím sa priznať, že ma to šokovalo, ale ja som sa do toho nepúšťala, takže nie.

Znamená to, že ani nikto iný tieto články nenapadol, že boli neetické?

Myslím, že nie.

Aká bola reakcia ministerstva na kritiku?

Reakciou bolo dočasné stiahnutie príručky z webovej stránky ministerstva. Teraz je tam znova, akurát sa tam nachádza tá staršia verzia, v ktorej je uvedené, že príručka neprešla jazykovou redakciou. To sa stalo preto, lebo ju ministerstvo zverejnilo predčasne ako reakciu na mediálne ohlasy. Publikáciu sme potom redigovali, neviem, prečo je tam v súčasnosti stará verzia.

Pokračuje teraz vaša spolupráca s ministerstvom školstva?

Po výmene vedenia ministerstva sa s témou prestalo pracovať. Zatiaľ neviem ani to, čo je s pracovnou skupinou rovnosti príležitostí pri ministerstve školstva, pokiaľ viem, nestretáva sa, hoci nemám oficiálnu informáciu o tom, že by bola zrušená. Príručka mala orientačne pomáhať pri schvaľovaní učebníc, ale k tomuto kroku sme sa nikdy nedostali. Spustila sa kritika a tá uškodila príručke ešte predtým, než vôbec vyšla, takže, žiaľ, týmto sa pôvodná myšlienka zničila.

Neskôr som sa dozvedela, že v roku 1987 vyvolali návrhy talianskej lingvistky Almy Sabatini na rodovo korektné používanie taliančiny strašný škandál a jej práca bola odmietnutá. No teraz v roku 2012 znovu talianska lingvistka Cecilia Robustelli vydala odporúčania pre rodovo inkluzívny jazyk. Jednak tam používa inú argumentáciu, jednak sa svet medzitým zmenil, rodová korektnosť je známy pojem a je to niečo, čo sa nedá po-

pierať. Ale tá história je poučná, keďže talianska spoločnosť je rovnako mačoidná ako spoločnosť v Česku a zrejme aj v lingvistike to bude podobné prostredie.

Niektoré inštitúcie a osobnosti vyjadrili vám a príručke podporu, akou to bolo formou?

Katedra bohemistiky na Olomouckej univerzite bola jediná, ktorá napísala, že to je dôležitá a aktuálna problematika, ktorú treba skúmať. Bohemista Jan Horálek vyslovil nádej, že okolo príručky vznikne diskusia, ktorá nebude len odmietavá. Pozitívne ohlasy prišli zo Sociologického ústavu Českej akadémie vied, od literárneho teoretika Jana Matonohu, spisovateľky Ivy Pekárkovej.

Dostávali ste ohlasy na príručku zo strany učiteliek a učiteľov?

Nedostala som reakcie na publikáciu, ale ľudia mi píšu, keď sa potrebujú o niečom poradiť, napr. ako sformulovať projekt, ako vyriešiť nejaký jazykový problém. Väčšinou sa na mňa obracajú s otázkou, ako riešiť generické maskulínium a ozývajú sa mi aj študentky a študenti, keď píšu diplomové práce.

Diskusia okolo príručky rodovo vyváženého jazyka bola dlhá a intenzívna. Myslíte si, že mala nejaký vplyv na názory a postoje širokej verejnosti?

Mala, čo sa ukazuje najmä na písaní a vnímaní ženských priezvisk bez prípony -ová. Ako príklad možno uviesť dve české političky – Kateřinu Jacques a Karolínu Peake, ich mená sa v médiách hojne vyskytovali v súvislosti s viacerými škandálmi a ukázalo sa, že verejnosť vôbec nemá problémy používať ich priezviská. Navyše, keď ich niekto chcel dehonestovať, tak ich označoval ako *Peaková* alebo dokonca *Píková* a *Žáková*. Takže -ová slúžilo ako prvok dehonestácie.

Verejnosť sa mení, niektorým ľuďom už vadí, že ženám, ktoré si to neželajú, sa pridáva k priez-

visku prípona -ová. Bolo to zjavné napríklad v relácii z januára 2014, v ktorej Markéta Pravdová z Ústavu pre jazyk český mala odpovedať na otázky ľudí o češtine. Hneď na začiatku povedala, že v otázke ženských priezvisk nie je žiadna feministická lingvistka a že trvá na českých normách. Ľudia sa ešte ani nestihli pýtať a ona sa už vymedzila voči feministickej lingvistike. A keď si vypočujete tú reláciu, zistíte, že ľudia sa opakovane pýtajú na to, prečo sa dáva -ová tým ženám, ktoré to nechcú.

Ako ste spomínali, sú s feministickou lingvistikou v jazykovednom prostredí v Českej republike veľké problémy. Napriek tomu ste s tou témou chodili na rôzne jazykovedné konferencie, aké boli najčastejšie reakcie alebo otázky?

V reakciách sa prejavovala nekompetentnosť a neznalosť problematiky. Keď si vezmeme napríklad to, čo sa uvádza v analýze mediálnych ohlasov na príručku v tejto publikácii – „studujúci pohľadila mňoukající“. Človek, ktorý túto vetu uviedol, úplne prehliadol základnú vec, že u sociálneho pohlavia nejde o zvieratá a veci, ale o ľudí a ich životné voľby. Aj takto sa prejavuje neznalosť základných pojmov, základných problémov. Ešte v roku 2004 sa ma na bohemistickej konferencii spýtal kolega bohemista: „Kolegyňa, a čo vám prekáža na tom, že stôl je mužského rodu?“

Keď odrátame tie nekompetentné reakcie, boli otázky, ktoré sa skutočne oplatilo riešiť z hľadiska stratégie verejného hovorenia o rodovo vyváženom jazyku? Alebo ohlasy, ktoré boli pre vás podnetné pre uvažovanie o tejto problematike?

Žiaľ, nekompetentnosť pretrváva, takže otázky sú také, že najskôr treba vec vysvetliť a potom sa možno niekam posunúť. Aj na tej analýze mediálnych ohlasov je vidieť, že ľudia proti príručke argumentovali aj bez toho, aby ju čítali. A to sa odráža aj na kvalite diskusie.

Bola na týchto jazykovedných konferenciách iná téma, ktorá by podobným nekompetentným spôsobom zabíjala diskusiu?

Nie. Pretože téma rodovo vyváženého jazyka bola ako jediná chápaná ako ideologizmus, povedať, ako niečo nevedecké. Lebo veda je predsa objektívna, kým feministická lingvistika je oxymoron, nezmysel. Keď sa teda venujem ideológii, už z toho dôvodu nemôžu byť moje závery vedecké, a to aj napriek tomu, že existuje pojem *feministische Sprachforschung* (feministický jazykový výskum). Aj z tohto dôvodu som začala používať pojem *genderová lingvistika* (rodová lingvistika), čo má ešte ďalšie výhody oproti pojmu feministická lingvistika. Aby som to zhrnula, môžem povedať, že je to jediná vedecká téma na konferenciách, ktorá je obvykle označená za nevedeckú ideológiu.

Aké boli dôvody vášho rozhodnutia pre pojem genderová lingvistika?

Aby som toľko nedráždila, aj keď to, čo robím, je feministické. Genderová lingvistika je lingvistika genderu/rodu, v ruštine je pekný pojem *lingvističnaja genderologija*, to znamená, že sa prostredníctvom hovorenia vytvára sociálne pohlavie. A spôsob, ako sa sociálne pohlavie vytvára, vedie k návrhom, ktoré som napríklad v príručke sformulovala.

Ako pokračuje výskum rodovo vyváženého jazyka v Česku? Ktorým smerom ste sa vydali vo svojej práci?

Ide to ďalej. Mladá bádateľská generácia sa živo zaujíma o genderovú lingvistiku, pretože rod/gender je zároveň nástrojom manipulácie, na ktorú začína byť spoločnosť citlivá. Keď som hľadala citácie svojich publikácií z posledných troch rokov, našla som osemdesiat diplomových prác, ktoré ich obsahovali; nehovorím to zo samolúbosti, ale z radosti, že výskum sa má čulo k svetu. Problematika rodovo korektného jazyka má okrem toho mnoho spoločného s jazykovým

manažmentom, ktorý má špecializované pracovisko na Karlovej univerzite v Prahe. Z webovej stránky jazykového manažmentu a z publikácií je zrejmé, že na jazyku sa dá pracovať, jazyk sa dá korigovať. Kto si myslí, že ide o barbarstvo a ohrozovanie jazyka, tak tu asi v posledných desaťročiach nežil a nevšimol si, že napríklad jazykový rasizmus je na verejnosti netolerovateľný. A pokiaľ netolerujeme jazykový rasizmus, tak nie je dôvod tolerovať sexizmus. V roku 1971 vznikla

publikácia s príznačným názvom *Can language be planned* (Možno jazyk plánovať, Bjorn Jernudd, Joan Rubin); k jej novému vydaniu z roku 1997 poznamenal Jernudd, že keby bola táto základná práca jazykového manažmentu napísaná dnes, iste by zahŕňala i problematiku jazyka žien, migrantiek a migrantov a ďalších spoločenských skupín. A tým smerom by mal a musí pokračovať i výskum v Česku, aby sme sa zapojili do výskumu vo svete.

Príloha 6

Rozhovor s riaditeľkou odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí Ol'gou Pietruchovou

Pri realizácii výskumnej úlohy v rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti týkajúcej sa používania rodovo vyváženého jazyka vo verejnej správe sme o vyjadrenie k tejto téme požiadali riaditeľku odboru rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR¹ Ing. Ol'gu Pietruchovú, MA. Tento odbor zastupuje ministerstvo ako odborný garant uvedeného národného projektu. Jeho riaditeľka má skúsenosti z pôsobenia vo verejnej správe, ako aj dlhoročné skúsenosti z práce v oblasti rodovej rovnosti ako rodová expertka v národných aj nadnárodných mimovládnych organizáciách. Rozhovor pripravila Lucia Satinská.

Kedy sa rodovo symetrický jazyk dostal do vášho prejavu a aký k nemu máte postoj?

Súvisí to s mojou celkovou životnou cestou. Žila som dlhší čas v zahraničí, v Nemecku, kde sa vtedy táto agenda tiež začala rozvíjať a potom v USA, kde je rodovo citlivé vyjadrovanie bežnou praxou. O to viac potom udiera do očí to, ako sa

na Slovensku, hlavne v médiách, stále objavujú mužské pomenovania vysokých funkcií, aj keď je tam žena. Vnímam to však tak, že situácia sa mení. Pätnásť rokov sa venujem rodovej agende a rodovo citlivé vyjadrovanie je určite jej súčasťou. Vďaka dlhoročnej skúsenosti som na to určite citlivejšia ako väčšina ľudí.

1 Pôsobnosť odboru rodovej rovnosti Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR podľa informácie na webovej stránke http://www.gender.gov.sk/?page_id=54 z 15. 3. 2014.

V rámci organizačnej štruktúry Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR funguje odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí. Odbor je podriadený priamo štátnemu tajomníkovi MPSVR SR. Odbor plní viaceré dôležité funkcie. V prvom rade sa odbor zaoberá tvorbou štátnej politiky v oblasti rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí. Odbor v rámci svojej činnosti okrem iného spracúva strategické a koncepčné materiály súvisiace s rodovou rovnosťou a rovnosťou príležitostí. Do zodpovednosti odboru spadá aj riešenie problematiky prevencie a eliminácie násilia páchaného na ženách. Od roku 2008 plní ORRRP funkciu koordinátora horizontálnej priority rovnosť príležitostí.

Ako sa to prejavuje v konkrétnych situáciách? Ak niekto hovorí alebo píše rodovo necitlivým jazykom, upozorňujete na to?

Závisí to od situácie, ale hlavne, keď ženy hovoria o sebe, som riaditeľ, tak to už tak automaticky poviem, že riaditeľka. Snažím sa na to upozorňovať.

A aké sú reakcie ľudí, keď ich na to upozorníte?

Väčšinou je to tak, že sa zháčia, že si to uvedomia. Ale stretávam sa aj so ženami, ktoré to a priori odmietajú, tak ako odmietajú všetky myšlienky feminizmu. Tých je však menej. Myslím, že čo sa týka jazyka, minimálne, čo sa týka označovania seba v ženskom rode, tak toto je tá najmenej kontroverzná téma celej feministickej agendy, lebo, viac menej aj *Pravidlá slovenského pravopisu* rozoznávajú mužský a ženský rod, čiže tam sa dá dôvodiť aj dodržiavaním jazykového zákona.

Ako sa dívate na tento problém pri oficiálnych dokumentoch, akými sú zmluvy a tlačivá? Čo robíte, keď sa k vám dostane tlačivo, kde ste označená mužským rodom?

Závisí to od formy toho oficiálneho dokumentu. Napríklad, keď je to zmluva, kde človek vystupuje ako individuálna osoba, tak to opravujem. U nás na ministerstve napríklad funguje pravidlo, že v poštovom, mailovom styku sa používa oslovenie „vážený pán generálny riaditeľ, vážená pani generálna riaditeľka, vážený pán riaditeľ, vážená pani riaditeľka“, čiže štyri oslovenia sú v každom oficiálnom maili, dá sa povedať. Riaditeľky majú pod podpismi väčšinou funkciu uvedenú v ženskom rode. Niekedy ale technika nepustí, máme registratúru, ktorá automaticky generuje, tak tam vždy vyskočí, že riaditeľ... Ale mení sa to. V osobnej korešpondencii to nie je problém. Skôr je to problém v nejakých materiáloch oficiálnej povahy, v zákonoch a oficiálnych dokumentoch, pretože tam sa držíme pravidiel

slovenského pravopisu, a to vždy aj ministerstvo kultúry zdôrazňuje, že máme generické maskulínium, ktoré vyjadruje to aj to. Ministerstvo obrany, paradoxne, je vďaka NATO pomerne rodovo citlivé, tak oni píšú do dokumentov, že keď sa používa mužský rod, myslí sa aj ženský. My na odbore buď prechýľujeme, alebo dávame ženský aj mužský tvar. Samozrejme, keď je toho príliš veľa, tak je to na škodu. Treba s tým zaobchádzať veľmi citlivo. Čiže zhodnotila by som to tak, začína sa to na individuálnej úrovni komunikácie, v materiáloch, zmluvách atď. V tom už nevidím taký problém. Aj keď sa niečo vyskytne, človek na to upozorní a je to opravené, akceptované. Problém je v dokumentoch, materiáloch oficiálnej povahy, ktoré sa musia držať *Pravidiel slovenského pravopisu*.

Opisujete teda istú zmenu v používaní rodovo symetrického jazyka, ktorá akoby išla zdola, od používateľov a používateľiek. Ako si myslíte, že by sa dala docieľiť taká paušálna alebo globálna zmena?

Čo sa týka štátnej správy, určite je potrebná nejaká úprava. Otázne je, či legislatívna, aj keď aj o tom by sa dalo uvažovať, či v tomto zmysle nenovelizovať tzv. antidiskriminačný zákon. Napríklad v Nemecku majú v zákone o štátnej službe napísané, že sa podstatné mená označujúce osoby prechýľujú, že sa používa rodovo citlivý jazyk. To by bola asi najschodnejšia cesta, pretože to by zaväzovalo všetky orgány štátnej a verejnej správy používať rodovo vyvážený jazyk. Druhá možnosť je, keby sa toto nepodarilo, minimálne vytvoriť (a to od nás už ministerstvá aj žiadajú) nejaký metodický pokyn, ako používať rodovo citlivý jazyk. To aj je v našej právomoci, a teda očakávam, že výstupom z tohto národného projektu bude aj takéto niečo. Že im jednoducho dáme nejaký manuál.

Čiže myslíte si, že cesta takýchto manuálov je schodná? Nemusí to byť podporené

legislatívou na to, aby úradníci a úradníčky začali rodovo vyvážený jazyk používať?

No, my to dáme určite aj do novej stratégie rodovej rovnosti, národného akčného plánu o rodovej rovnosti, a aj keď to nie je záväzná legislatíva, je to stále, pokiaľ je to schválené, záväzný dokument. Takže o toto sa môžeme oprieť.

Doteraz sme hovorili o problematike rodovo citlivého jazyka v používateľskej rovine. Má to však aj terminologickú rovinu. Ako podľa vás súvisí akceptácia rodovo vyváženého vyjadrovania a rodovej terminológie s akceptáciou ideových a politických východísk rodovej rovnosti?

Tí, čo majú principiálne problém s rovnosťou mužov a žien, hlavne s niektorými oblasťami, úplne odmietajú používanie terminológie rodovej rovnosti. V ostatných mesiacoch je veľmi prudká diskusia, kde konzervatívne skupiny vlastne odmietajú vôbec hovoriť o rode ako o nejakom sociálnom konštrukte a obviňujú nás, resp. snahy o rodovú rovnosť, z akéhosi sprisahania. Veľmi úzko to súvisí. Kto ideologicky odmieta koncept rovnoprávnosti mužov a žien ako taký, tak to robí aj cez napádanie terminológie a rodovo vyváženého používania jazyka. Ako sa ukázalo napríklad pri tohtoročnom prerokovávaní správy o rodovej rovnosti v Európskom parlamente, spochybňovanie myšlienok rodovej rovnosti nejde len po jazyku či po terminológii, ale po základoch rovnocenného postavenia žien a mužov.

Čo by podľa vás bolo potrebné urobiť skôr, zabezpečiť akceptáciu na terminolo-

gickej rovine alebo zabezpečiť používanie rodovo citlivého jazyka medzi používateľmi a používateľkami?

Myslím, že to ide ruka v ruke. Ľudia, ktorí a priori odmietajú koncept rodovej rovnosti, budú a priori odmietať aj rodovo vyvážený jazyk. Keď o tom s niekým takým diskutujeme, vždy prideme k tomu, že Pravidlá slovenského pravopisu nepustia.

Čo presne sa myslí tým, že Pravidlá slovenského pravopisu nepustia?

Tým sa myslí používanie generického maskulina.

Čiže – takto to bolo kodifikované, a netreba to rozširovať?

Presne tak, lebo to jednoducho vyhovuje, že ženy sú zneviditeľnené.

Ako podľa vás môže používanie rodovo symetrického jazyka ovplyvňovať realitu?

Samozrejme, že jazyk ovplyvňuje realitu. Jazyk ovplyvňuje vnímanie. Keď sú ženy v jazyku neviditeľné, strácajú sa aj z reality. Na druhej strane, keď ženy jazykovo zviditeľňujeme, poukazujeme na to, že ženy sú súčasťou všetkých spoločenských procesov. Myslím si, že jazyk veľmi podstatne ovplyvňuje vnímanie skutočnosti a vice versa, skutočnosť ovplyvňuje vnímanie jazyka. Čiže ľudia, ktorí sú si vedomí spoločenských zmien, reagujú na stereotypný, rodovo necitlivý jazyk oveľa citlivejšie ako ľudia, ktorým vyhovuje tzv. „tradičné“ a konzervatívne usporiadanie spoločnosti.

Príloha 7

Lebo zákon(itosť)!

Júlia Vrábľová

Rok 2013 priniesol do agendy slovenských ministerstiev záležitosť, ktorá v mnohých vzbudila pobavený záujem. Aj hnev. Pobúrenie. Odmietnutie. A rovnako sa táto kauza skončila. Ako jeden z mnohých výstrelkov slovenských žien, čo sa nevedia zmestiť do kože. Nezdravý import zo Západu. Úklady voľby ne/prechyľovania ženských priezvisk.

Téma sa dostala už do správy o štátnom jazyku za rok 2012, kde obvinenie narastá: „Neprechýľovaním ženských priezvisk „sa v skutočnosti (u niektorých nositeľiek) formálne signalizuje odmietanie slovenského občianstva alebo sa vytvára ambivalentnosť identity (rod a príslušnosť) ich nositeľiek,“ píše sa v nej učene. Odbor štátneho jazyka Ministerstva kultúry SR takto prehovoril k parlamentu. Nevieme presne, kto ani prečo tak napísal. Obvinenie je však vážne.

Príbeh pokračoval na jar minulého roka, z ministerstva vnútra vzišiel návrh na zmenu zákona o priezviskách. Z toho ministerstva, kam patria aj matriky. No už citovaná správa dopredu jasne naznačovala, ako to so ženami a ich priezviskami dopadne – dostali stopku od „štátojazykárov“ z ministerstva kultúry. Naproti tomu však jazykovedci z Jazykovedného ústavu, mýtmi o purizme koldokola naskutku opradení, vo svojom stanovisku len upozorňujú, aby ženy, ktoré sa pre takúto možnosť rozhodnú, boli poučené o následkoch. Napríklad o tom, že oficiálny zápis v občianskom preukaze je jedna vec, ale prax druhá. Že nemožno nikomu zakázať písať či hovoriť o nich ako o pani Novákovej alebo Medvedovej¹.

Pomoc, môj syn sa volá Juan López Kováčová!

Najsilnejšie slovenské médiá sa témy priezvisk veľmi neujali, opakovane sa však objavila na stránkach národných tlačovín ako Extra plus či Nové slovo. Vždy podobným, ironizujúcim tónom píš, ako ženy chcú byť svetové či skôr pôsobiť svetácky, hanbia sa za svoj pôvod, sú odnárodnené. Ide vraj dokonca o akýsi módný výstrelok, pričom „naozajstné celebrity – vedkyne, športovkyne, umelkyne, ktoré dosiahli úspechy doma i v zahraničí, sa za prechyľovací sufix vo svojom mene nehanbia“.² Naozaj takéto dôvody bez mediálneho lobbingu pretlačili túžbu mužatiek, lebo aj tak sa im už povedalo, až na ministerstvo?

Portál mojasvadba.sk sa stal útočiskom viacerých žien s podobným problémom.

„Baby, neviete mi poradiť, čo mam robiť, ak si chcem zobrať cudzinca, ale nechcem jeho priezvisko (v Španielsku si každý necháva svoje priezvisko, deti majú prve priezvisko od otca a druhé od matky), len by som si svoje chcela nechať bez -ová. Pretože ak tam necham koncovku, ak budem mať syna, automaticky dostane ako druhé priezvisko moje, aj s koncovkou. Decka na Slovensku by sa mu smiali.“

Baby poradili v medziach zákona – vraj zmenš si národnosť!

Ženy volajúce po tejto zmene, mnoho ráz obvinené z nedostatku národnej hrdosti či lojálnosti k slovenskému národu, však chcú presný opak – deklarovať slovenskú národnosť a jediné,

1 Celé znenie komentára JÚLŠ možno nájsť na: http://juls.savba.sk/attachments/Archiv_aktualit/stanovisko.pdf, resp. príloha 7.

2 Kultúra slova, roč. 47, č. 5, 2013, s. 277. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2013/5/ks2013-5.pdf>

čo im v tom bráni, je práve zákon o matrikách. Tak napríklad:

„Moj nastavajuci je z Velkej Britanie, a momentálne zijeme v Azii.

Svadbu chceme mať krasnu zimnu na Slovensku. Samozrejme, meno chcem jeho, ale úplne jeho, cize bez koncovky -ova.

Zistovala som si na matrike, či je to možné. Ano, je, ale musím zmeniť národnosť. No nie je to cudné? Ja som Slovenka, som na to nalezite pysna, Slovenkou aj chcem zostať, tak prečo meniť národnosť?

Pomože mi niekto? Rozmyslam už aj nad tým, že napíšem list prezidentovi a požiadam o výnimku.“

Ak totiž slovenská žena z rôznych dôvodov nechce prijať koncovku -ová, musí sa vzdať slovenskej národnosti. A to v mnohých prípadoch zjavne nechce. Hoci aj na jeden deň. Chce ostať Slovenkou aj národnostne, ale má svoje dôvody. Nech sú hocikaké, prečo ju za to zosmiešňovať? Veď nepochybne podobných prípadov bude stále pribúdať. A s dávkou represálií zo strany úradnej moci si tú národnosť nakoniec zmenia aj rady. Doživotne.

Známe sú aj prípady komplikácií pri pasových kontrolách v krajinách, v ktorých colníkom nie je známy spôsob tvorenia ženských mien v slovenčine. Tu je matka s priezviskom iným, ako má jej syn, jednoducho za pašeráčku. A to nehovoríme ani o priezviskách, v ktorých pri prechýlenej podobe dochádza k redukcii základu ako napríklad Marek – Mar(e)ková, Vrábeľ – Vráb(e)ľová.

Pragmatické konanie nositeľiek slovenských

priezvisk verzus jazyková politika. Koľko žien musí napísať prezidentovi? A prečo vlastne?

Argumentum ad baculum

Maďaričov rezort v pripomienkovom konaní dôvodil, vraj „údaje zapisované do matriky musia rešpektovať zákonitosti slovenského jazyka, čo v prípade zápisu ženského priezviska znamená uvedenie tohto priezviska v ženskej podobe, t. j. s koncovkou slovenského prechýľovania“. Výraz zákonitosti jazyka udiera do očí. O čo ide? Nejde o zákony a nie sú to ani pravidlá, tak kde je ich funkcia? Snažíme sa pravidelnostiam vnútiť právnu silu? Argumentácia pokračuje:

„Navrhovaná možnosť zapisovania ženských priezvisk v mužskom tvare do matriky by bola v rozpore s § 2 ods. 3 zákona o štátnom jazyku, ktorý takýto zásah do jazykového systému nedovoľuje,“ pripomienkuje ministerstvo. Tajomný paragraf, ktorý si pred rokmi v zákone o štátnom jazyku našiel miesto a ktorého zámer konečne vyplával na povrch, znie: akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitostami je nepripustný.

Slovenské matrikárky by vedeli hovoriť o dôvodoch, pre ktoré apelovali na zmenu. Tieto dôvody však už dnes nikde nezaznejú. Hoci by sme našli všelijaké, je to zbytočné – máme zákon. A zákon taký, ktorý nedovolí zmeniť svoje znenie. Preto, milé Slovenky, neostáva vám nič iné ako vzniknutú patovú situáciu prijať s humorom a pridať sa k ostatným príslušníckam exotických národov, ktoré úradne emigrovali na územie slovenského národa.

Príloha 8

Stanovisko Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV k pripravovanej novele zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 154/1994 Z. z. o matrikách v znení neskorších predpisov, týkajúcej sa návrhu zapisovať do úradných dokladov ženské priezviská bez prechýľovacej prípony

Novela uvedeného zákona o matrikách reaguje na prax, keď o zápis **priezviska** do matriky **bez prechýľovacej prípony -ová** žiadajú Slovenky, ktorých podoba priezviska je slovenská, resp. priezvisko, ktoré získavajú vydajom, je slovenské. Teda nespĺňajú podmienku uvedenú v zákone – podmienku „inej ako slovenskej národnosti“.

Normálna, štandardná podoba ženského priezviska je podoba s prechýľovacou príponou (príponou prechýlenia). Táto norma sa opiera o povahu jazykového systému slovenčiny.

Pri zápise uzavretia manželstva sa na základe písomnej žiadosti ženy, ktorej sa uzavretie manželstva týka, uvedie v matričnej knihe priezvisko ženy, ktoré bude po uzavretí manželstva používať, v mužskom tvare.

Ženy, ktoré sa rozhodnú pre neprechýlenú podobu priezviska, mali by byť poučené o všetkých dôsledkoch používania neprechýlenej podoby priezviska – o tom, že v texte (či už hovorenom, alebo písanom), ktorý nemá charakter oficiálneho dokumentu, resp. oficiálnej formuly, sa ich priezvisko môže vyskytnúť neprechýlené (*s pani Evou Novák, od Jany Medved'*), no v súla-

de s kodifikovanou normou aj prechýlené, a teda sa bude skloňovať (*s pani Evou Novákovou, od Jany Medved'ovej*) a pod., a nie je možné tomu zabrániť zákazom.

V komunikačnej sfére sa totiž rozlišuje základný zápis, oficiálna podoba priezviska a používanie priezviska v bežnej, neúradnej oblasti – to sú dve rozličné veci. V prvom prípade sa bude, pochopiteľne, rešpektovať neprechýlená forma priezviska, v druhom prípade sa môžu používať prechýlené podoby priezviska ako prirodzené podoby, vlastné kultivovanému vyjadrovaniu. Toto poučenie by malo byť súčasťou vykonávacieho predpisu k zákonu a jednotlivé matriky by ho mali ovládať.

Adjektívne priezviská odporúčame zachovať v súlade s prirodzeným rodom, napr. *Zuzana Tichá, Eva Badinská*.

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z roku 2000 pri **zdvojených priezviskách** treba písať spojovník (bez medzier). Poradie mien vo zdvojenom priezvisku – odporúčame uvádzať na prvom mieste nadobudnuté priezvisko (po manželovi), na druhom mieste rodné priezvisko manželky, napr. manžel *Ján Tichý*, manželka *Zuzana Tichá-Nováková*.

Příloha 9

GENDER

JAK JAZYK ZABÍJÍ IMAGE ODBORNICE / JANA VALDROVÁ

Na jedné nedávné pražské konferenci se probíralo závažné téma: rovné šance žen a mužů na pracovním trhu. Posluchačky a posluchači po dva dny naslouchali referátům, kde referující bojovali za uznání žen jako rovnocenných členek společnosti, se stejnými právy a šancemi, jaké jsou dopřávány mužům.

V příspěvcích se opakovaně vyskytovala pojmenování aktérů a akterek zamýšlených reforem v oblasti pozvednutí lidských práv žen. Názvy osob a institucí byly formulovány v tzv. nepříznačném či generickém maskulinu, o němž se v češtině domníváme, že rovnou měrou zastupuje ženský i mužský rod: *odborníci, experti, organizátoři, zřizovatelé (budoucí zřizovatelé poradenských center pro ženy), učitelé, poskytovatelé, zaměstnavatelé, partneři, koordinátoři, sponzoři*. Dozvídali jsme se, že je třeba vzdělávat *funkcionáře, školitele*, vést diskuse s *politiky a novináři*. Zaznělo také, že *ombudsman má 60 právníků* nebo *děkuji hlavnímu koordinátorovi, kterým je paní XY*.

Cílovou skupinu označovali referující ženy i muži výrazem *ženy*, mj. s přívlastky *postižené, handicapované, znevýhodněné*. Byl vysloven názor, že *ženy potřebují srozumitelné informace*; mluvilo se o *soutěžích pro ženy, opatřeních pro ženy, poradenských centrech pro ženy, integraci žen*. Vícekrát zazněl termín *děvčata: naše děvčata, děvčata na úřadech, děvčata po mateřské, děvčata, která ještě nemají rodinu*.

Jindy byly ženy zašifrovány pod označení *pracovníci* a byl též vznesen požadavek na *kvalitního zaměstnance*. Zazněla věta: *Stává se, že zaměstnavatelé jsou podvedeni otrlým a nestydatým zaměstnancem*; jaké pohlaví si v duchu spojíte s *otrlým a nestydatým zaměstnancem*? Genderové lingvistky pokládají za zvlášť nekorektní, když se nikoli hned na začátku, nýbrž až v toku řeči ujistíme, že pod mužskými gramatickými tvary si skutečně vybavujeme právě muže a ne ženy.

Když referentky a referenti nazývali ženy a muže smíšeným dvoučlenným podmětem či předmětem, užívali pořadí 1) maskulinum, 2) femininum. Ženy si prostě musejí i v jazyce počkat, než na ně přijde řada: *muži a ženy, chlapci a děvčata, odboráři a odborářky*; bez jediné výjimky se mluvilo o rovnosti *mužů a žen*. Oslovení *Dámy a pánové* sice ruší jazykovou přednost maskulina, avšak podle mne tu jde spíše o genderový jazykový rituál ve smyslu „Dámy mají přednost“ než o vědomou reflexi jazykové rovnosti pohlaví. Moderátor je navíc rozšířil o atributy *Milé dámy, vážení pánové*, čímž verbalizoval klasická očekávání: ženy jsou tu proto, aby svět činily příjemným, zatímco těmi váženými jsou muži. Přestávku v programu dokonce ohlásil dvousethlavému, převážně ženskému publiku slovy *Dámy, o přestávce můžete zkontrolovat mobilním telefonem, zda je doma vše v pořádku*. Dal tak najevo, že bez ohledu na nějaké schůzování si ženy mají laskavě ohlídat své „klasické“ domácí povinnosti.

Co se tu odehrávalo v rovině jazyka a řeči? Současně se způsobem označování osob, používaným referujícími, po-

stupně vplouval do podvědomí a nabýval v něm pevných kontur hierarchizovaný status subjektu a objektu zamýšlených změn. Dobře vím, že mluvčí měli na mysli ženy jako skupinu s určitými společnými rysy. Nicméně jejich pojmenovací praktiky, podobné si jako vejce vejci, jasně vydělily kategorii *žen, děvčat, dam a matek*, čekajících na pomoc, podporu, opatření a programy, oproti *profesionálům* – pomoc a podporu poskytujícím *mužským* subjektům. Ženy byly inscenovány jako homogenní problémová skupina, závislá na mužské odborné pomoci: byly zglajchšaltovány a zredukovány na své biologické žensství.

Prostřednictvím důsledně mužských názvů byly ženy vytěsňeny z pozic *odbornic, koordinátorek, vědkyň, autorek programů, iniciátorek, školitelek*, ba i *kolegyň a spolupracovnic*. Pod maskulinním tvarem *odborník, právník* nebo *hlavní koordinátor* si totiž stěží někdo představí jiné než mužské pohlaví, jak jsem zjistila asociacními testy. Podobné vytěsňování ženské profesionality probíhá mezi řádky ve zpravodajství, v denním tisku nebo například v inzerci pracovních příležitostí, je-li formulována v mužském rodě.

Výrazy *ženy, matky, děvčata* označují pohlaví a pohlavnost, popřípadě fázi v životě biologické ženy. Ne vždy je ale přece relevantní tento aspekt explikovat, zejména ne v souvislosti s pracovní problematikou. Střední rod a přípona *-če* u slova *děvče* navíc signalizují nezralost; v češtině se jako párový mužský protějšek *děvčete* používá výraz *chlapec* (velmi rozšířené je oslovení žákyň a žáků *chlapci a děvčata*), který nenese tento zřetelný formální příznak nezralosti. Oblíbené přívlastňovací zájmeno v konstrukci *naše děvčata* nás vrací do dob, kdy žena byla vlastnictvím (manžela, otce).

V dnešní době vypjatého konkurenčního boje firem a značek, kdy několik vteřin vizualizace značky např. v záběru kamer na mantinel sportovního kolbiště či auditivní fixace opakováním názvu značky v rozhlasové reklamě rozhodne o úspěšnosti prodeje, je zapotřebí si uvědomit, že názvy osob jsou v určitém smyslu rovněž značkami.

Řešením jazykových asymetrií se již více než tři desítky let zabývá ve světě genderová lingvistika (viz desítky tisíc odkazů na internetu pod hesly „nonsexist language“ nebo „nichtsexistische Sprache“ aj.). Bezpočet výzkumů psychologických účinků tzv. generického maskulina v různých jazycích (v němčině výborně srovnatelných s češtinou) vyústil v řadu opatření na podporu nesexistického užívání jazyka počínaje směrnicemi Evropské unie, jež zavazují vlády členských zemí k jejich používání.¹

Jazyk disponuje alternativami, jimiž lze napravovat asymetrie. Záleží na mluvčích. Přiznáváme jazyku a řeči sílu tvarovat postoje? Vážíme slova, abychom co nejlépe vystihly myšlenku? Pak platí totéž o pojmenováních osob: právě skrze ně produkujeme, potvrzujeme, posilujeme nebo naopak eliminujeme sociální hierarchie. Jazyk může v našem podání buď provádět účinný „lobbing“ za *ženy-odbornice*,

GENDER

nebo tuto příležitost nechává ležet ladem, lépe řečeno přepisuje kladné body mužům.

Odbornice z různých oblastí se kupodivu dobrovolně vzdávají možnosti propagovat ženský společenský a vědecký přínos, jestliže o sobě mluví a nechají se označovat mužskými názvy osob. Chtějí-li se zviditelnit, měly by začít zacházet s mužskými názvy vlastních profesí velmi kriticky.

Mnohokrát prováděné asociační testy v německém jazyce dokázaly, že nepříznačové maskulinum je mýtus (srov. též web Psychologického ústavu www.psychologie.uni-heidelberg.de/personen/frauenbeauftragte/hintergrund.html) a že takový způsob vyjadřování výrazně potlačuje šance žen být vnímány veřejností. Dosavadní nedostatek výzkumů problematiky v češtině je zčásti způsoben panujícím přesvědčením o spolehlivosti zástupné funkce tzv. generického maskulina, aniž byla tato „spolehlivost“ kdy empiricky prokázána, nicméně z tohoto přesvědčení plyne neochota financovat reprezentativní výzkum.

Nejde o to, odstranit tzv. generické maskulinum z jazyka², nýbrž o to, aby se zredukovalo jeho užívání ve prospěch jazykového zviditelnění žen. Tak lze činit mnoha způsoby. Uvádím alespoň několik zásad a doporučení:

- Uvádíme tvary obojího rodu tam, kde mají označovat ženy i muže: *Vážené kolegyně a kolegové; vystoupení zahraničních odbornic a odborníků* atd. Tuto praxi střídáme s dalšími variantami, např. slovesným adjektivem nebo opisem (viz níže).
- Důsledně dodržujeme adresnost tam, kde se jedná o ženu: *děkuji hlavní koordinátorce projektu, kterou je paní XY...* (Při psaní tohoto příspěvku podtrhuje počítač výraz koordinátorka červeně!)
- Vyhýbáme se apelativu *žena/ženy* a nahrazujeme je jinými názvy osob: *odbornice, členky pracovních týmů, kolegyně, pracovnice, spolupracovnice*. Místo *ženy po mateřské dovolené* lze ve vhodném kontextu použít *kolegyně, zaměstnankyně, členky pracovních týmů, spolupracovnice po rodičovské dovolené*. Výraz *děvče* opravdu nemá ve veřejném projevu místo!
- Odbornice, která sama sebe označuje mužským tvarem *ekonom, právník, lékař, vědec, grafolog* aj. dává vědomě či podvědomě najevo, že mužský jazykový tvar je pro ni prestižnější; klade také mužský výkon nad ženský.
- Vhodné je užívat slovesná adjektiva a obourodé názvy osob: *referující, studující, vedoucí, mluvčí*.
- Též užívání názvů abstrahujících od biologického rodu napravuje asymetrii: *osoba, pracovní síla*.
- Důležitá je redukce názvů neživých subjektů mužského rodu, jež zároveň mohou evokovat asociaci s mužským pohlavím: *(zřizovatelská) instituce/ organizace* místo *zřizovatel; firma, podnik* místo *zaměstnavatel*. V němčině se doporučuje větná kongruence: *Tato instituce je poskytovatelkou...*; v češtině není důvod větnou kongruenci neužívat.
- Pokud některé označení zní „divně“, jak např. tvrdí některé kolegyně o názvu *vědkyně*, je třeba používat je tak často, aby si na ně mluvčí i veřejnost zvykli. Na příponu

-yně jsme ostatně zvyklé od *ministřyně* a *kolegyně*. (Z historie jazyka známe „horší“ případy: posměšně označovaná skupina se chopila názvu a učinila z něj respektovaný pojem – *impresionisté, Schwule* apod.) Rozšířit užívání pojmu *vědkyně* je důležité již proto, aby při vyhledávání na internetu nebyly nalezeny jen odkazy na články týkající se narovnání vědecké prestiže žen, ale konkrétní počiny konkrétních odbornic...

- Je důležité vyhýbat se zdvořilostem. Jestliže hlasatel/ka zpráv osloví zahraniční reportérku „Zuzko, jaká je situace ve Washingtonu?“, může to snižovat odbornou image oslovené ženy. V pořadu *Sama doma* byla odbornice na aranžování květin pochválena za výkon slovy moderátorky „Maruško, tak za to určitě dostaneš od paní učitelky jedničku“. Jakkoli se jednalo o studentku odborné školy, nebylo namístě ani tykání, ani zdvořilost (o celkovém přístupu nemluvě). V češtině je naléhavě zapotřebí výzkumů diskriminujících jazykových mechanismů včetně zdvořilosti a tykání.
- Je třeba sladit písemný a ústní projev. Na dataprojektoru i v ústním komentáři je žádoucí užívat rodově korektní názvy osob.
- Pořadí pohlaví ve víceslovných názvech osob je vhodné střídát. V současnosti doporučuji preferovat ženské názvy osob na prvním místě, abychom daly najevo současný stav jazykové nerovnosti pohlaví a zároveň jej řešily.
- Příjmení zahraničních i českých ženských osobností uváděme v nepočestném, tudíž nepřechýleném tvaru. Některé představitelky vědy, politiky, umění apod. si výslovně nepřejí, aby se s jejich příjmeními takto zacházelo, ať již z důvodu funkce příjmení jako „značky“ (viz výše), nebo kvůli dohledatelnosti na internetu (Ottová je ve skutečnosti Ott? Otta? Otte? Otto? nebo žije v některé slovanské mluvčí zemi – Ottova? Ottová?)
- Uvádění křestního jména v nezkráceném znění je jednou ze zásad zviditelnění vědeckých kolegyn v toku textu, ústního projevu i v bibliografii.
- Česká mluvnice nedovoluje uplatnit rovnost pohlaví beze zbytku, i na úrovni morfologie: srov. *referující mluvili*. Každý jazyk řeší zviditelňování žen po svém. Nicméně genderově korektní vyjadřování v té míře, v jaké je možné a žádoucí, velmi zásadně ovlivňuje společenské uznání žen.
- S jazykem lze zacházet mnohem kreativněji, než jak dosud činíme. Není důvod nepřechýlit výraz *garant, koordinátor, host*. Jde o to, konečně „zalistnit“ jazyk ženami i jinými než biologickými, předvést jejich společenský přínos v celém spektru domén, do kterých – s výjimkou české mluvnice – začaly vstupovat sice teprve před sto lety, avšak mezitím dosáhly a dosahují významných úspěchů.

Nemusíme mít obavu, že genderově korektní vyjadřování neúnosně protáhne délku projevu. O argumentu tzv. jazykové ekonomiky bylo mnohokrát pojednáno mimo jiné v německé genderové lingvistice (Senta Trömel-Plötz, Luise Pusch a další). Kdo se domnívá, že užívání zásad genderové

GENDER

rově korektního jazyka neúnosně prodlouží jazykový projev, měl/a by si srovnat délku textu genderově korektního, formulovaného podle výše uvedených zásad, s textem, kde osoby jsou vyjadřovány v tzv. generickém maskulinu. Doporučuji též se stopkami v ruce zkusit přečíst dvě takové verze jednoho textu. Obecně platí v genderově vyspělých společnostech, že jazyková úspornost není tak významným faktorem, aby jí muselo ustoupit zviditelnění poloviny populace.

Zda si pod tolik oblíbenými a „ženy zahrnujícími“ mužskými názvy osob vybavíme ženy, jsem nedávno znovu zkoumala v asociačních testech s 37 studujícími pedagogické fakulty (34 žen a tři muži). Metodika testu (která bude předmětem některé příští publikace) zaručovala, že testování neměli ponětí, na co zaměřuji hlavní pozornost. Vzorek byl sestaven z 10 běžně užívaných „generických“ maskulin jako *student, vědec, lékař* a dalších. Výsledek jsem sice očekávala, ale přesto mne – již po tolikáté – šokoval: z celkem 370 položek spojili dotazovaní v 348 případech s „generickým“ maskulinem právě obraz muže. Pod pojmem *student* si vybavily ženu pouze dvě z 37 posluchaček a posluchačů vysoké školy...

Pod označením *vědec* si nevybavil ženu NIKDO. Jestliže chceme veřejnost přesvědčit o tom, že věda, pracovní trh a veřejný prostor vůbec jsou *pro ženy, o ženách a se ženami*, bez změny jazykových praktik to jednoduše nepůjde. K tomu uvádím ukázky z tisku a internetu:

Hledejte náznak, že byly vůbec přítomny ženy:

- ~ Prvního února 2003 havaroval raketoplán Columbia a v jeho troskách zahynuli všichni členové posádky. (100+1 ZZ)
- ~ Trojice vynálezců z pražského ČVUT vyvinula přístroj, který umožňuje ovládat počítač pouhým pohybem očí. (LN)

- ~ V americkém San Francisku se v tomto týdnu konalo symposium specialistů na nervové procesy. (www.scienceworld.cz)

Hledejte vědkyni:

- ~ V americkém San Francisku se v tomto týdnu konalo symposium specialistů na nervové procesy. Také zde se referovalo o příznivém vlivu hudby a o tom, že hudba zlepšuje paměť – a to opět nejen u lidí. Toto odvážné tvrzení si dovolily prezentovat hned dvě dámy – Fra Rauscherová a Hong Hua Li. Pro své tvrzení přitom předložily dostatečně pádné důkazy. Potkání, kterým dámy pokusně hrály Mozartovu sonátu, vykazovali vyšší hodnoty aktivity u řady genů, které se podílí na stimulaci mozkových nervových buněk – a také na změnách propojení těchto buněk. (www.scienceworld.cz)

Pozn.: V článku vědomě střídám –i a –y v l-ovém participiu (*naslouchali, abychom vystihly*). Čtenářky a čtenáři nechtě posoudí, zda a) jim bylo toto střídání nápadné, b) zda jej chtějí považovat za chybu nebo zda připouštějí možnost takového vyjadřování. Velmi uvítám odezvy na adrese valdrova@pf.jcu.cz.

Poznámky

1 Znění směrnic uvádím na svém webu www.eamos.cz/gender – Genderové obory – Gender v jazyce a řeči.

2 Srov. můj článek v archivu článků na uvedeném webu *Novinové titulky z hlediska genderu*.

Dr. Jana Valdrová působí jako germanistka a genderová lingvistka na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Věnuje se výzkumu školních učebnic z hlediska genderu a principů nesexistického vyjadřování v češtině, němčině a angličtině.

Príloha 10

Genderová kultura projevu v českém jazykovém prostředí

Jana Valdrová

Co je genderová kultura vyjadřování a čeho se týká

Jazyk se vyvíjí a mění, jak se vyvíjí společnost. Jestliže mají ženy ve společnosti a na trhu práce nižší postavení či horší image než muži, podílí se na tom jazyk: „kontroluje“, odráží a upevňuje stávající poměry. Říkáme s oblibou, že jazyk je nositelem kultury. Je ale především nositelem kultury mezilidských vztahů a vztahů mezi pohlavími.

Zdálo by se, že k odstranění (jakékoli) diskriminace stačí změnit způsob myšlení, nikoli jazyk. Jenže: jak myšlení uchopit? Projevy myšlení zachycuje právě jazyk; při analýze jazykového úzu zjišťujeme, že některé jazykové vzorce se opakují, a tak vypovídají o opakujících se vzorcích myšlenkových. Určitými jazykovými vzorci se vyznačuje například *rasismus*, *ageismus* a jiné.

Vůči rasismu si lidé vypěstovali vnímavost; stejná kritičnost je namístě i vůči **sexismu**, jehož jazykové projevy jsou někdy velmi nenápadné. Sexismus označuje jeden z druhů útlu – nerovné pojednávání některého z pohlaví. Jako *sexistický jazyk* označujeme takový způsob vyjadřování, který:

- a) **znevažuje** některé pohlaví a jeho vlastnosti, talenty, ambice. Nevidí rozdíly mezi jednotlivci, lidově řečeno „hází všechny do jednoho pytle“: „ženská logika“ je synonymem pro „nenormální“ logiku a jako by byla společná všem ženám; povzdech „*typický chlap*“ slýcháme v situaci, kdy muž zapomněl na výročí svatby. Znamená to, že takto zapomnětliví jsou všichni muži? Ve veřejném prostoru jsou ale jazykovým sexismem ohroženy ženy, protože napadá jejich odborné kompetence. Ženy prý „*nemají smysl pro techniku*“, „*politika je špinavá práce – nic pro ženy*“, *žena za volantem* má označovat neobratnou jízdu či parkování, ale protějšek *muž za volantem* neexistuje. A ačkoliv nikdo přesvědčivě nedokázal, že by kvalita řízení byla dána pohlavím, traduje se tento mýtus po generace.
- b) zobrazuje ženy a muže **stereotypně**, vždy v týchž doménách. Za *živitele* je považován muž (a mívá to vliv na platové hodnocení), ačkoli drtivou část dnešních samoživitelů tvoří *samoživitelky*. Žena je údajně „od přírody“ pečovatelka, a proto se právě jí připisuje péče o malé děti nebo nemocné členy rodiny. Výrok „*Ženská patří...*“ patrně mnozí bez váhání doplní „*...ke sporáku*“ („*...do kuchyně*“). Svědčí to o tom, jak vžitě jsou jazykové stereotypy, rozlišující mužskou a ženskou práci. A takto se neustále předávají – všichni je známe, jsou živou součástí jazyka.
- c) v určitých doménách ženy či muže **vynechává**. Tak například pořad *Sama doma* již svou ženskou koncovkou vylučuje muže z péče o dítě. A naopak se stává, že děkanka vysoké školy dostane pozvánku na akci s textem „*Zveme srdečně pány děkany s chotí*“. Způsob použití koncovek a názvů osob budí dojem, že určité pohlaví do dané sféry nepatří. Takové účinky

vyvoláva zejména nadužívání tzv. generického maskulina, o kterém bude podrobně pojednáno níže.

Jazyk a myšlení, zde konkrétně smýšlení o dělbě práce mezi ženami a muži, spolu souvisejí a ovlivňují se. Prostřednictvím jazyka se z generace na generaci předávají moudra, avšak i předsudky: o tom, že muž má vydělávat a žena pečovat o rodinu, že žena nemůže kvůli mateřství nikdy dosáhnout stejné odbornosti jako muž apod. Na druhé straně by ale bylo chybné domnívat se, že ženy jsou pouhé oběti diskriminace a že nemají příležitost to změnit.

Genderová kultura projevu se vyznačuje dvěma základními pravidly:

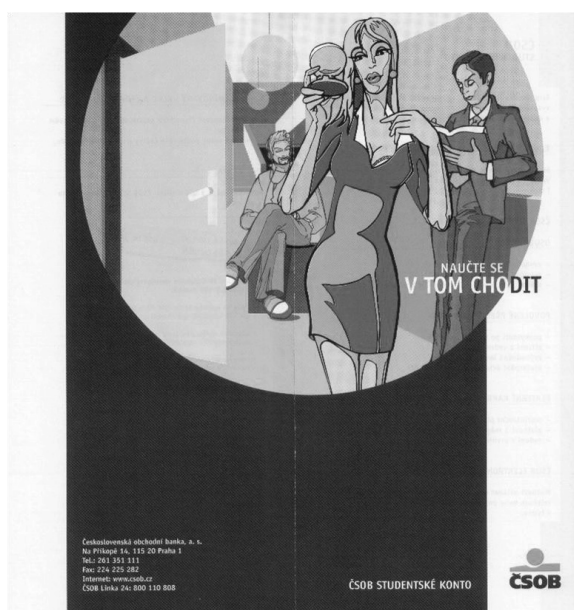
- označování a oslovování osob tak, aby byl jazykově „zviditelněn“ podíl žen zejména v klíčových oblastech, jako jsou trh práce a rozhodovací procesy ve společnosti. Níže budou uvedeny příklady.
- vyhýbání se genderovým stereotypům, jako např. výrok „*Ženy nevědí, co chtějí*“, pojmenování „*muž-lovec*“ (což má vysvětlovat jeho „přirozené“ sklony k nevěře), „*krkavčí matka*“ (žena, která odešla od malých dětí do práce) apod. Patří sem i tzv. něžný sexismus, který na první pohled vypadá jako chvála ctností: „*Žena ten nepořádek lépe vidí*“ (ve skutečnosti se přenáší domácí práce na ženu), „*Žena je strážkyně ohně v domácím krbu*“ (čili: když něco doma není v pořádku, má se o nápravu postarat žena). Označení *něžné* či *slabé pohlaví* možná někomu lichoť, avšak nesnáší se s nároky trhu práce: kdo z nás by chtěl mít něžného a slabého kolegu či dokonce šéfa?

Jak jazyk podporuje genderové dělení světa

Obr. 1. Upoutávka na školení managementu. Mužský tvar přídavného jména dokonale harmonizuje s obrázkem muže. Takovou prezentací se ženy asi nebudou cítit osloveny – podnik tak může přicházet o talenty. Příklad svědčí o tom, že genderově vyvážené označování osob se netýká jen názvů osob. Často je třeba upravit také styl a dbát i na koncovky.

Když dva dělají totéž, není to totéž; muž bývá označován jako *cílevědomý*, ale cílevědomá žena bývá považována za kariéristku. Jazyk uchovává a stále oživuje genderové kontrasty: *rozhněvaný/hysterická*; *racionální* (muž)/*mužatka*; *citlivá/zženštilý* atd. Ve striktně rozdělovaném světě mužů a žen se jedny a tytéž významy chápou různě – podle toho, kterému pohlaví jsou určeny.

Obr. 2. **Naučte se v tom chodit.** Výzvě rozumějí muži a ženy odlišně. Student na reklamním letáku (na obrázku v pozadí) *se v tom naučí chodit*, když si uváže kravatu a vezme oblek – symbol vyššího finančního a společenského statusu. Modrá barva značí serióznost a důstojnost. Tlustou knihu v jeho ruce a plné soustředění na ni chápeme jako cílevědomou cestu za vzděláním a kariérou. Zato studentka (a je to vůbec studentka? Nebo je to přítelkyně studenta, čekajícího na vyřízení konta?) *se v tom učí chodit* zcela jinak. Důležitý je pro ni krásný zevnějšek. Na jednání s bankou si oblékla minišaty, jejichž růžovo-fialový odstín ladí s pudřenkou a rtěnkou. Koketně vysunula bok, aby vynikly její ženské křivky. Knihu nemá; stejně by se jí žádná nevešla do kabelky. Nemusí tedy ztrácet čas četbou; věnuje se své pleti. Nevšímá si nás, nebo se tak alespoň tváří, takže jí kdokoli může kradmo nahlížet do výstřihu, rafinovaně odhalujícího část ňadra.

Platí ale:

Jazyk není sám o sobě sexistický. Sexistický bývá způsob, jakým se jazyk používá.

Problém zvaný generické maskulinum

Mužský rod se v češtině považuje za zástupný. Může označovat ženy, aniž by docházelo k nedorozumění, a také se tak používá. Gramaticky je to správně: výraz *právník* „zahrnuje“ *právníka* i *právníčku*. Nás ale zajímá jazyk jako prostředek komunikace: že takové vyjadřování může v praxi znevýhodňovat ženy, se u nás až do pozdních 90. let 20. století nevědělo a neřešilo – jazyková praxe z tohoto hlediska nebyla zkoumána.

Podceňování jazyka při rozdělování světa na mužský a ženský přetrvává. V tisku denně čteme, že naši zemi řídí *politici*, problémy řeší *odborníci*, nemocné léčí *lékaři*, přírodu zachraňují *ekologové*. Mužský rod názvů povolání a funkcí běžně vidáme na tabulkách s ženskými jmény: *MUDr. P. Malá, praktický lékař*. Maskulinum zní mnoha lidem důstojněji; některé ženy se tudíž raději označí za *architekta* či *inženýra-ekonomu* než *architektku* a *inženýrku-ekonomku*. Uvedme autentický příklad takového užívání jazyka:

„Vážení pane Jankovský, Vámi iniciovaná schůzka se bude konat 22. 4. 2009 v 11.00 hodin v kanceláři zástupce starosty Ing. Bláhové, 1. patro, č. dv. 117. S přáním příjemného dne Monika Hajná, asistent starosty.“¹⁴

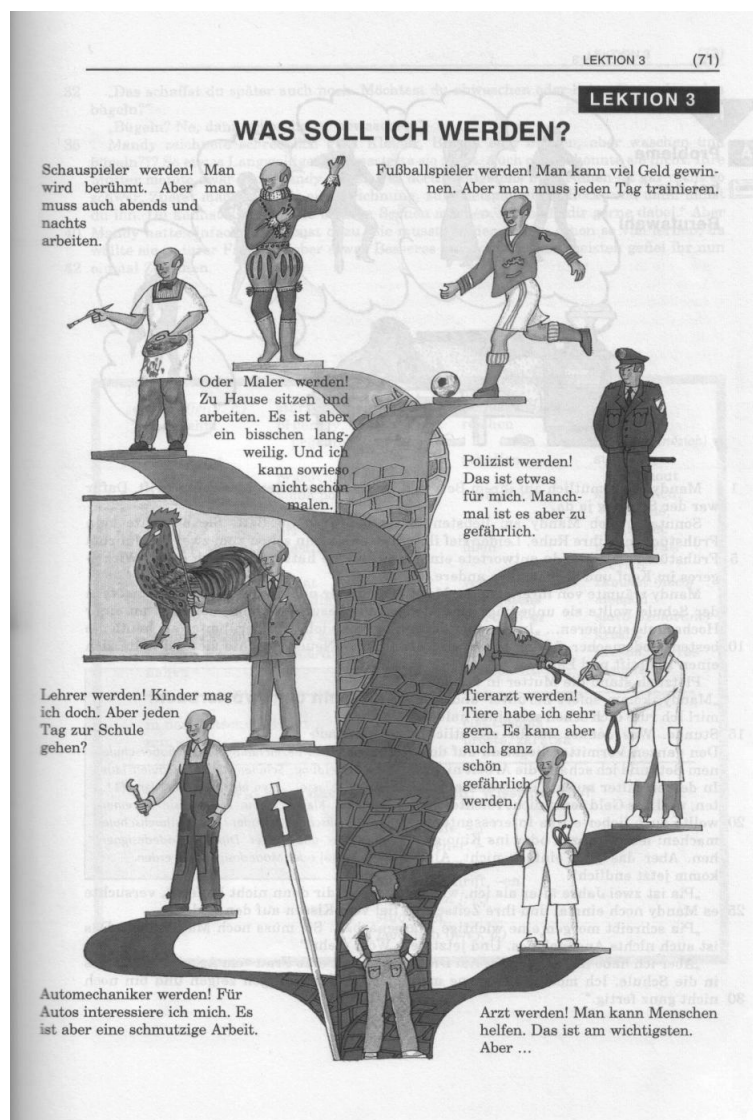
Zdánlivě je vše jasné: pochopili jsme přece, že *zástupce starosty* i *asistent starosty* jsou ženy. Výraz *asistent* má ale vyšší status než *asistentka*. Jedna daňová poradkyně, která se zásadně označuje *daňový poradce*, tvrdí, že to dělá proto, že mužský tvar je konkurenceschopnější než ženský. Tím se podílí na vytváření dojmu, že *odbornice* je „méně“ než *odborník*.

Ženy používají takový jazyk, jaký se naučily v rodově hierarchizované společnosti. Pětiletá dívka se rozčílí, když ji kreslená postavička na interaktivním CD osloví „*To jsi dobře zvládl*“, „*Vidíš, jak jsi šikovný*“. Avšak nezbývá jí, než si začít zvykat: později ve škole narazí na zadání úloh typu „*Zapiš, co jsi pozoroval mikroskopem*“, „*Vyprávěj, co jsi zažil o víkendu*“; na internetu denně čte „*Chceš pokračovat nepřihlášený?*“ Je-li všímavá, přijde na to, že ženské koncovky se používají hlavně při tzv. ženských tématech. Tak například se reklama táže „*Chcete zůstat štíhlá?*“, nikoli „*Chcete zůstat štíhlý?*“ Distribuce rodu v českém jazyce podléhá jakýmsi nepsaným pravidlům, která si neuvědomíme, dokud se na ně nezaměříme. Ve společensky, ekonomicky a politicky důležitých doménách, především na trhu práce, se vyskytuje mužský rod a mužské koncovky. V jedné učebnici cizího jazyka stojí všechny pokyny k cvičení v mužském rodě; jen v jediné lekci se (hle!) objevují ženské koncovky, byť v závorkách. Je totiž věnována nakupování: „*Jakou barvu máš rád(a)*“, „*Jaký svetřík by sis rád(a) koupil(a)*“...

V jiné učebnici je třetí lekce (viz obrázek) věnována zřejmě jen chlapcům. Na otázku „*Čím mám být?*“ následuje odpověď v mužském rodě (*herec, fotbalista, malíř, policista, učitel, zvěrolékař, automechanik a lékař*). Ignoraci žen dovršuje kresba, na které není ani jediná žena.¹⁵

¹⁴ Dopis z praxe mi zaslala k vyjádření soukromá osoba. Příjmení jsem změnila.

¹⁵ Přesné údaje o učebnicích a analýzy: publikace JV.

Obr. 3. **Čím mám být.** V učebnicích stojí názvy povolání často v mužském rodě, na přechylování se zapomíná. Dívky musejí častěji než chlapci vynaložit mentální práci na to, aby se cítily osloveny – zvlášť když dvě z devíti vyobrazených povolání jsou *fotbalista* a *automechanik*. I kdyby chtěly být *automechanikem*, stejně nikdy v životě neslyšely, že by se dívky vůbec na tento obor přijímaly. Jeden výzkum v SRN potvrdil mimo jiné, že dívky a chlapci si vybírají své budoucí povolání mimo jiné podle toho, jak jim zní jeho název.¹⁶ Kolik takových textů asi dívky zažijí, než se rozhodnou? Dostávají vůbec přesné informace a s nimi šanci rozhodnout se pro povolání podle svých schopností?

¹⁶ In www.bibb.de, náhled v květnu 2005.

Jak již bylo uvedeno, jazyk a vizualizace posilují dělení světa na mužský a ženský. Například reklama na výrobky pro domácnost bývá spojována se ženami nebo se obrací na ženy: „Devět žen z desíti doporučuje prací prostředek XY“. Na druhé straně bývají finanční produkty spojovány s obrazem muže.

Obr. 4. **Zájmena v názvech osob.** Zájmena *kdo*, *každý* apod. vyžadují mužské koncovky jimi řízených větných členů. Mohou mít vliv na ztvárnění tématu jako „mužské“ záležitosti. Na propagačním letáku Poštovní spořitelny najde „každý“ ten správný program. Z deseti zobrazených figurek je jediná žena; mohl k tomu přispět i mužský tvar zájmena *každý*. Rodově vyvážená formulace „Pro všechny máme správný program“/ „Máme pro vás správný program“/ „Vyberte si ten správný program“ atd. by možná inspirovala autora či autorku kresby i k vyváženému zobrazení počtu žen a mužů na obrázku.

Vezmete-li si k ruce noviny a podtrhnete mužské a ženské názvy osob, zjistíte, že ženských názvů osob mnoho nenajdete. A když už, tak budou označovat „klasické“ role a povolání žen: *modelka*, *herečka*, *zpěvačka*, *miss* nebo něčí *přítelkyně*. Když si projdete písemnosti vašeho úřadu nebo podniku, jako by i tam pracovali samí muži...

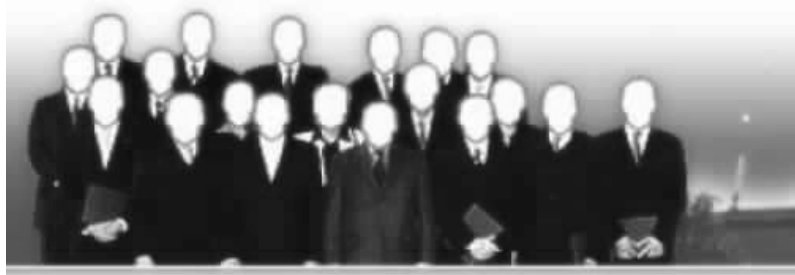
Jak to změnit? Je zapotřebí zaplnit veřejný projev ženskými názvy osob – narušit v něm jednotu mužských názvů profesí a pozic. Mluvit a psát o ženách tak, aby *modelka* a podobné nebyly ty jediné nebo nejvíce se opakující ženské „profese“. Aby se mluvilo a psalo o *odbornicích*, *vědkyních*, *koordinátorkách*, *organizátorkách*, *ředitelkách firem*. Aby slovo *občanka* nevyvolávalo jen představu občanského průkazu. Jak na to, poradí tato příručka.

Mohlo by vás zajímat...

- V roce 1990 uložila Rada Evropy členským státům vypracovat jazyková doporučení pro nesexistické vyjadřování a uvést je do praxe. Metodika, kterou právě čtete, je vůbec prvním českým počinem v této oblasti, určeným široké veřejnosti.¹⁷
- Mnohé státní a správní instituce, obce, úřady, organizace v zahraničí a dnes částečně i u nás dbají na kvalitu mluveného nebo písemného projevu také po stránce rodové vyváženosti vyjadřování. Některé zahraniční vysoké školy snižují známku za eseje, vykazují-li po této stránce nedostatky.
- K heslu *non sexist language* nalezl v listopadu 2009 www.google.com 337 000 anglicky, česky a německy psaných odkazů. Jde tedy o známé a rozšířené téma. Čeština není žádný výjimečný a dokonalý jazyk, kterého by se problém rodové vyváženosti netýkal. Že se u nás o něm dlouho nevědělo, způsobila jednak izolace za železnou oponou a jednak (dodnes přetrvávající) přesvědčení části vědecké obce, že čeština má trojí rod, a tudíž je rodově korektní, každý rod si v ní „přijde na své“.
- První výzkumy rodové vyváženosti vyjadřování provedla u nás lingvistka Valdřová v roce 1998. Ukázalo se, že mužské názvy profesí a funkcí vyvolávají představu muže – čím vyšší je status dané profese nebo pozice, tím více jej dotazované osoby spojovaly s obrazem muže: potřebujeme-li radu *právníka*, podvědomě hledáme v telefonním seznamu mužská jména. To má neblahé důsledky pro image odborníků na pracovním trhu.
- V roce 2006 byl u nás proveden první reprezentativní výzkum působení mužských jazykových tvarů na smýšlení o skutečnosti (Valdřová, 2008). Výsledky byly uveřejněny pod názvem „Žena a vědec? To mi nejde dohromady“. Název publikace je výrokem žáka základní školy, který si nedovedl představit, že *vědec* by mohla být žena. Tento test s 572 dětmi a mladými lidmi naznačuje, že podobné představy o genderovém rozdělení profesí a pozic má zřejmě většina lidí.
- Socioložky Baslarová a Binková zkoumaly v roce 2007, jak se média vyjadřují o politických. Zjistily mimo jiné, že v případech, kde měla být dotyčná politička postavena naroveň svým kolegům, byla pojmenovávána mužskými názvy *politik*, *příznivec*, *lídr* apod., a že ženský rod může být ve zprávách o politických úmyslně používán tam, kde je třeba vyjádřit negativní charakteristiky, např. *odpůrkyně*.

¹⁷ Recommendation Nr. R (90) 4 of the Committee of Ministers to member States on the Elimination of Sexism from Language. In <http://cm.coe.int/ta/rec/1990/90r4.htm>, náhled: květen 2002.

- Socioložka Kynčlová analyzovala v roce 2006 jazyk webových stránek „Žiješ, protože tě rodiče chtěli“ na podporu zákazu umělého přerušení těhotenství. Apelace byly formulovány v mužském rodě; ženy byly z rozhodování vynechány. Takový způsob prezentace problému činí z ženského těla objekt, jehož osud je v rukou veřejnosti. Na ženy se v textu nikdo neobracel a na jejich názor se nikdo neptal.
- Průzkum v Českém národním korpusu SYN2006PUB doložil, že česká média běžně „zahrnují“ ženy pod mužské jazykové tvary. Sportovkyně musíme hledat pod *sportovci* (10 693 nálezů bylo v mužském rodě, jen 166 v ženském rodě), umělkyně pod *umělci* (22 091:299), vědkyně pod *vědci* (16 474:21) aj. Tato čísla rozhodně neodpovídají podílu žen v daných oblastech. Na druhé straně z toho lze vyvodit: píšeme-li tiskovou zprávu a používáme-li v ní ženské názvy osob, budou naše zprávy v internetu dobře dohledatelné!
- Vyjadřování v češtině lze velmi dobře srovnávat s němčinou. Ženské názvy osob se v ní také tvoří převážně odvozováním. Průzkum v elektronickém korpusu Cosmas ukázal, že německá média se vůbec nebojí zdvojovaných tvarů. Píší-li o *občanech*, nezapomínají na *občanky*; týká-li se problém studentské obce, stojí v textu *studenti a studentky*. Dokonce se s oblibou dává přednost ženskému tvaru: konstrukce *sportovkyně a sportovci* se objevila 2 927krát oproti 425 výskytům sousloví *sportovci a sportovkyně*. Podobně byla dána přednost ženám u sousloví *učitelky a učitelé* (4 847:590), *umělkyně a umělci* (3 837:553), *vědkyně a vědci* (138:21), *žákyně a žáci* (40 423:5 275), *studentky a studenti* (1 821:340). A nejvíce se projevilo užívání dvojích tvarů s ženskými názvy osob na prvním místě u sousloví *občanky a občané*, 19 262 oproti *občané a občanky*, 1 214!
- Sexistické mohou být i grafiky a vizualizace (srov. též níže), a jsme na ně bohužel zvyklí. Jejich vliv na podvědomí je ale přinejmenším stejně intenzivní jako vliv jazyka.

Obr. 5. Ukázka genderově nevyvážené vizualizace tématu. Ve volebním roce 2006 se na internetu objevovala výzva *Sestavte si vládu* ilustrovaná tímto obrázkem. Spočítáme-li na něm ženy a muže, dojdeme k výsledku 1:18, nanejvýš 2:17. Proč nepředstavovala ženy alespoň třetina postav? Absurdnost, kterou málokdy vnímáme, lze otestovat opakem: co kdyby na obrázku bylo 17 žen a 2

muži? Ostatně, proč počítač akceptuje výraz *feminizované (profese)*, zatímco výraz *maskulinizovaná vláda* podtrhuje červeně?¹⁸

Deset nejčastějších námitek proti změně způsobu vyjadřování

V češtině má genderová kritika jazyka a komunikace na rozdíl od jiných zemí jen krátkou historii. Přesto již také u nás mnozí lidé a instituce dbají na to, aby jejich veřejný projev nebyl formulován pouze v mužském rodě, nýbrž aby pojmenovával také ženy jako *voličky*, *kolegyně*, *spolupracovnice*, *řešitelky projektů* apod. Je to smysluplná, nebo naopak zbytečná „práce navíc“? A proč bychom ji vlastně měli vynakládat? Nejčastěji slyšíme tyto námitky:

Námítka 1: „Jazyk nemá až takový vliv na realitu. Není tak důležité, jak se o ženách mluví a píše, jako to, co se pro ně dělá.“

Odpověď: Jazyk ovlivňuje vnímání reality a ustavuje pozice lidí na společenském žebříčku: dobře víme, jak je důležité, kdo koho první zdraví, kdo komu smí tykat či vykat. Oblíbenost příruček pro taktiky a strategie komunikace svědčí o tom, jak velký význam má jazyk pro úspěšné jednání.

Způsob verbalizace problému rozhoduje o tom, 1) zda je vůbec vnímán, 2) zda a jak se řeší. Jsou-li ženy „nepřítomny“ v jazyce, nevnímá veřejnost ani jejich problémy, protože se o nich jakoby nemluví: feminizované domény jako zdravotnictví, sociální péče či školství se potýkají s nízkou prestiží a nízkými platy. Slovo *dovolená* vzbuzuje dojem, že osoby na *mateřské* či *rodičovské* „*dovolené*“ vlastně *nepracují*, proto bývají právě ony ohroženy škrtů ve státním rozpočtu. Rozdíl mezi pojmy *učitel* a *učitelka* ukazuje, jak si vážíme odbornosti žen: kdo asi bude spojován s kompetencí, kdo s hysterií?

Velká část veřejnosti by letěla letadlem raději s *pilotem* než *pilotkou*, volí raději *právnicka* než *právnicičku*, na jídelním lístku jim *specialita šéfkuchaře* zní lépe než *specialita šéfkuchařky*, firmy přijmou raději *mladého perspektivního ekonoma* než *ekonomku*. V inzerci pracovních nabídek je rodová vyváženost již upravena zákonem 167/1999 Sb. a více či méně se dodržuje; zbývá ji ale prosadit do dalších oblastí veřejného života.

Způsob, jakým se mluví a píše o ženách, může ukázat nebo naopak zastřít důležitost jejich práce. Tím podstatně ovlivňuje jejich společenský a odborný status. Mužský rod ženám náležitou image neudělá.

¹⁸ In www.aktualne.cz, 2006.

Námítka 2: „Je jasné, že když se mluví o *odbornících, inženýrech* nebo *právnících*, myslí se tím také ženy. Mluvíme tak odjakživa a není důvod to měnit.“

Odpověď: Jde o postavení žen na pracovním trhu, o uznání ve společnosti: uznání jejich vzdělání, odbornosti a společenského podílu. Jestliže si pod pojmem *odborník, technik, chemik*, ale i *psycholog* (např.: „*Najdi si dobrého psychologa*“) představí většina dotazovaných právě muže, je načase to změnit.

Není pravda, že mužský rod se vždy používal jako zástupný tvar pro muže i ženy. Tvary *lékař, poslanec, advokát* a další označovaly původně jen muže, protože ženy prostě tyto profese nevykonávaly. I když do nich začaly postupně pronikat, mohly vlastnit majetek nebo vést firmu, stále se používal – hlavně pro úsporu místa v právnickém a úředním jazyce – mužský rod.

Zvláště zajímavý byl vývoj v angličtině: i přesto, že většina názvů osob je vlastně neutrální a označuje muže i ženy (*owner, consellor, student* etc.), bylo výnosem britského parlamentu v roce 1850 stanoveno, že tyto názvy budou zahrnovat také ženy.¹⁹

Vliv rodu názvů osob na smýšlení o skutečnosti se u nás zkoumá teprve krátce. Ukazuje, že máme tendenci vnímat kvalitu výkonu profese či funkce podle toho, které pohlaví ji vykonává: zatímco *kuchařku* si představíme u okénka v kantýně, *kuchař* je ten odborník s bílou čepicí; *lékařku* v našich představách umísťujeme do praktické ordinace, zato *lékaře* vidíme jako specialistu, nejlépe chirurga.

A ukazuje se, že veřejnost doposud věří více odbornosti mužů než žen. Ke škodě celé společnosti.

Námítka 3: „Jazyk se vyvíjí sám. Nechte na každém, jak se má vyjadřovat. Vždyť ženské tvary se koneckonců už spontánně ujímají, např. říkáme *Vážené kolegyně a kolegové*.“

Odpověď: Ženské jazykové tvary se neujímají v jazyce spontánně. Výrazně jim u nás pomohl § 167/1999 Sb., podle kterého se při inzerci pracovních míst mají užívat rodově vyvážené formulace, např. *Hledáme právníka/právníčku*.

V poslední době si také podniky a instituce uvědomují, že cílená adresnost činí lepší dojem než abstraktní maskulinní tvar: oslovení *Vážená klientko, vážený kliente* je jednak zdvořilejší než *Vážený kliente* a jednak může být jazykovou vizitkou rovného pojednávání žen i mužů danou institucí. A aby instituce lépe „prodaly“ výkony svých spolupracovnic, začínají používat názvy profesí a pozic vedle mužského také v ženském rodě.

Námítka 4: „Samy ženy se označují v mužském rodě: *Jsem psycholog, Pracuji jako ekonom* atd.“

Odpověď: Na tuto námitku částečně odpovídá kapitola *Problém zvaný generické maskulinum* – ženy se prostě mužský rod naučily používat a zdá se jim i prestižnější. Lépe se s ním spojují pozitivně

¹⁹ Bližší údaje: Valdrová, 2009, v tisku.

hodnotící přívlastky: neříkáme „*Ona je ještě mladý a nezkušený učitel*“, nýbrž „*Ona je ještě mladá a nezkušená učitelka*“. Zato slýcháme „*Ona je vynikající učitel*“.

Co s tím? Ženské jazykové tvary se prosadí a ztratí svůj nižší status, až se budou důsledně používat. „Divně“ znějící názvy jsou jen otázkou zvyku. V 50. letech probíhala veřejná debata o tom, jak pojmenovat ženu v ministerské funkci. Nabízela se slova *ministra*, *ministerka* a *ministryně*. Dnes se nám na výrazu *ministryně* nezdá nic nápadné. Také na výrazy *občanka*, *strážnice*, *vědkyně*, *psycholožka*, *pedagožka*, *chirurgyně*, *pediatra* či *chemička* si zvykneme, budeme-li je používat.

Námítka 5: „To máme pořád zdvojit, říkat a psát například *právník a právnička*? Není to ekonomické, prodlužuje to řeč nebo text.“

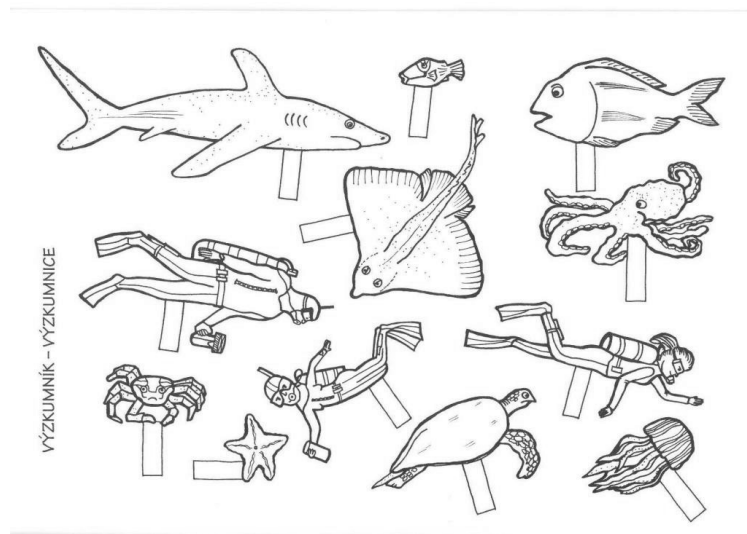
Odpověď: Konkrétní příklady v tabulce ukáží, že uvádění dvojích tvarů může být účinnou, avšak zdaleka ne jedinou metodou jazykového zviditelnění žen. Způsobů, jak psát a mluvit genderově vyváženě, je v češtině kolem deseti a lze je kombinovat a střídát.

Genderově vyvážené vyjadřování jek – jako mnoho dalších dovedností – otázkou cviku a zkušenosti. Čím déle je praktikujeme, tím přirozeněji a estetičtěji zní text. Výsledným efektem je účinná propagace práce žen. To stojí za několik slov navíc.

Kdo se obává, že by se řeč nebo text neúnosně prodloužily, může se stopkami v ruce změřit délku ústního projevu (jednou neupraveného a podruhé rodově vyváženého) nebo nechat počítač vyhodnotit délku textu. Bude možná překvapen/a; rozdíly bývají menší, než čekal/a.

Námítka 6: „Chcete snad zrušit mužský rod a -y? V češtině není možné uplatnit jazykovou rovnoprávnost beze zbytku!“

Odpověď: Ne, zrušit mužský rod ani -y opravdu nechceme. Rodovou vyváženost nelze v české mluvnici uplatnit beze zbytku a ani to není cílem. Lze ale mluvit a psát tak, aby se všichni cítili označení a oslovení. Chce vaše dcera nebo vnučka být *výzkumnici*? Co když nevěří, že výzkumník by mohlo být povolání pro ženu?

Obr. 6. **Výzkumník a výzkumnice.** Omalovánky a vystřihovánky autorek L. Marcinko a I. Šindlerové představují nejmenším dětem různá povolání v neobvyklých jazykových tvarech. Hry s figurkami *výzkumnice, hasičky, architektky, policistky, ředitelky továrny* mohou děvčatům odhalit přitažlivost vědeckého bádání, chlapci si mohou (kromě ostatních profesí) zahrát na kadeřníky nebo zdravotní asistenty. Tak lze od raného dětství rozvíjet představy o volbě povolání bez genderových omezení.²⁰

Námítka 7: „Čeština má na rozdíl od angličtiny tři rody, takže rovnoprávnost žen a mužů je v ní zaručena. Přece si nebudeme naši krásnou češtinu komolit.“

Odpověď: Češtinu opravdu nelze srovnávat s angličtinou z hlediska tvorby názvů osob, avšak angličtina je pro nás velkou inspirací z hlediska uchopení problému. Sama existence tří rodů v češtině nezaručuje genderovou vyváženost. Právě naopak: vede k pohodlné redukci názvů osob na mužský rod: „*Poslanci rokovali o...*“, „*Lidovci navrhli...*“, „*Čeští lékaři denně zachraňují životy dětí v Afghánistánu*“, „*Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*“. Vzniká dojem, jako by rokovali, spravovali zemi, zachraňovali životy a specializované vysokoškolské vzdělání měli jen a pouze muži. Rodově vyvážené alternativy všech těchto formulací jsou uvedeny níže v tabulce.

Nemusíme češtinu komolit a není třeba vymýšlet krkolomné tvary, které nemají šanci na přežití. Čeština má dost prostředků, jak zahrnout do veřejného projevu ženy. Jen toho málo využívá. Mluvený nebo písemný projev může naopak získat „na kráse“, a často i na úplnosti a správnosti. Tak například tabulka u vchodu do nemocnice s nápisem *Vstup pro pacienty porodnice* může být jistě upravena (*Vstup pro pacientky...*) bez komolení češtiny.

²⁰ L. Marcinko, I. Šindlerová 2009. *Adame, dneska už neva, že letadlo řídí Eva*. Vydala Evropská kontaktní skupina v České republice. ISBN 978-80-904452-0-8.

Námítka 8: „Celé si to vymyslely feministky nebo nějaké jazykovědkyně. Je to módní vlna, která pomine. Změna jazyka nezmění společnost.“

Odpověď: Feministky mají nepochybně zásluhu na postupném zlepšování sociálního postavení žen. V předfeministických dobách nesměly ženy chodit do práce vůbec, nebo jen se svolením manžela. Nesměly dědit a vlastnit majetek, účastnit se veřejného života, nesměly volit a být voleny, používat antikoncepci, rozhodovat o přerušení těhotenství, a to ani po znásilnění. Právničky a feministky JUDr. Miladě Horákové vděčíme (mimo jiné) za zrušení institutu hlavy rodiny v zákoníku o rodině. V některých zemích ženy dodnes nerozhodují o svém životě, vzdělání, práci a rodině; již za pouhé nošení kalhot jim hrozí zbičování.

U počátků genderové reflexe jazyka skutečně stály feministicky smýšlející političky a jazykovědkyně. Kdyby ale rodově vyvážený jazyk byl a zůstal záležitostí těchto skupin, nepřevzaly by jeho principy nadstátní a mezinárodní instituce, státy, obce, organizace, školská zařízení a firmy včetně soukromých na celém světě. Stačí zadat do vyhledávače Google hesla *non sexist language*, *gender-neutral language* aj. a přesvědčit se na vlastní oči.

Módní vlna? Doposud žádná netrvala čtyřicet a více let – anebo se nejednalo o módní vlnu. Kritika užívání jazyka z hlediska zobrazování mužů a žen se objevila koncem 60. let minulého století, kdy ženy začaly postupně revidovat oblasti, v nichž se cítily diskriminovány. Zjistily, že jazykový úzus – jakožto forma sociálního jednání – pomáhá udržovat, posilovat a obnovovat genderové hierarchie.

Genderově vyvážené vyjadřování samo o sobě společnost nezmění, ale musí změny doprovázet. K některým změnám už došlo: vytvořila se konečně možnost pro muže podílet se na péči o dítě, vznikl pojem *rodičovská dovolená*. Vlaková kupé pro *matky s dětmi* bylo možné a žádoucí přejmenovat na kupé pro *cestující s dětmi*. Termín *Noc vědců a vědkyň* jasně pojmenovává nejen účast *vědců*, nýbrž i *vědkyň* na zajímavé akci.

Námítka 9: „Jazyk jen odráží skutečnost. Pokud nám tedy připadá slovo *chirurgyně* divné, je to tím, že jich máme tak málo.“

Odpověď: Avšak právě proto veřejnost i mnozí odborníci a odbornice věří, že některá povolání, také např. *matematik-analytik* nebo *kominík*, nejsou pro ženy. Vysoké školy mají problémy přitáhnout pozornost studentek k některým přírodovědným oborům. Ojediněle se vyskytuje podobná nerovnováha u mužských názvů profesí; chlapce neláká profese *zdravotní sestry*, protože pro ni neznají jiný název.

Co je podstatné a co také potvrzují zahraniční výzkumy: tzv. tradiční dělba profesí na mužské a ženské, kterou podporuje i jazyk, se negativně odráží na životních volbách dívek a chlapců. Skutečnost je přitom jiná, než jak o ní mluvíme. Počet ekonomů a ekonomek, právníků a právníček, lékařů a lékařek je víceméně vyrovnaný, jenže o ženské části odborné obce jaksi nevíme. Čteme-li

v novinách titulek *Unikátní vynález českých vědců*²¹, nenapadne nás, že systém na ovládání počítače pohyby očí Memrec mohly vynalézt *vědkyně*. Vědkyně činí podle údaje ČSÚ z roku 2008 zhruba třetinu vědecké obce; výraz *vědkyně* se ale používá tak málo, že samy badatelky jej považují za divný.²²

Trh práce rozděluje ženy a muže do pozic a profesí. Stává se, že firma hledá prostřednictvím inzerce *samostatného pracovníka výzkumu a laborantku*, jiná zase *výrobního ředitele a asistentku*.²³ Současná jazyková praxe tedy vizuálně i reálně pomáhá držet ženy na pozicích *laborantek* a *asistentek* a muže na pozicích *ředitelů*, a často tak legitimizuje plýtvání ženskými talenty a schopnostmi.

Námítka 10: „Co je to proti ženské obřízce v Africe. To jsou skutečné problémy.“

Odpověď: Ano, obřízka je velmi závažný, životy ohrožující problém. Zabývají se jím speciálně vyškolení odborníci a odbornice. Nejsme-li přímo mezi nimi, můžeme přesto prostřednictvím kritické reflexe jazyka a používáním rodově vyvážených alternativ alespoň v naší společnosti a na našem trhu práce ovlivnit, jak se s ženami a o ženách mluví a jak se s nimi jedná.

²¹ Titulek z MF Dnes, 3. 11. 2004.

²² Konference o vědkyních v roce 2005 a osobní rozhovory JV.

²³ Doklady: Archiv JV.

Doporučení pro genderově vyvážené vyjadřování

Obecná pravidla

Tato jazyková doporučení nejsou závazná a nenařizují nikomu, jak má mluvit a psát. Jejich smyslem je učinit komunikaci zdvořilou, kultivovanou a příjemnou vůči ženám i mužům a vyjádřit a uznat reálný podíl žen na chodu věcí veřejných. Tvoří alternativu ke stávajícímu způsobu vyjadřování a vycházejí ze zásady rovnosti a důstojnosti žen a mužů. Nemohou postihnout všechny případy jazykových nerovností; záleží často na konkrétní situaci a naší vlastní jazykové kreativě. Bývají jazykovou vizitkou institucí i jednotlivých osob. Dáváme jimi najevo, že známe principy zdvořilosti a rovnosti, obvyklé v demokratických zemích, a že je umíme aplikovat v jazyce.

- Tato doporučení se netýkají soukromé komunikace, ačkoliv i ta prozrazuje, jak komunikující chápou rovnost pohlaví.
- Některé zde navrhované jazykové alternativy rodovou nevyváženost v jazyce neodstraňují, nýbrž zmírňují. Kupříkladu koncovky sloves v konstrukcích *studující demonstrovali...* atd. se podle mluvnických pravidel češtiny řídí předností maskulina. Přesto vzniká příznivější klima pro jazykové zviditelnění žen, než jak by tomu bylo v případě *studenti demonstrovali...*
- Podobně pomůže nerovnosti zmírnit převedení názvů osob do množného čísla. Věta *Co chce náš volič?* vyvolává častěji představu muže-voliče než věta *Co chtějí naši voliči?*²⁴ Je tedy v zájmu politických stran, avšak i každé jiné instituce, aby oslovovala stejnou měrou ženy a muže.
- Zdvojeňované tvary (*naši zaměstnanci a zaměstnankyně, každý praktický lékař či lékařka potvrdí, že...* atd.) se nemusejí v textu příliš často opakovat. Tabulka nabídne různá řešení, která je možné vzájemně kombinovat. Vyskytují-li se tyto konstrukce spíše vzácněji, mohou dokonce zvýšit účinek textu nebo promluvy.
- V některých větách, jako například *Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*, vystupují názvy osob v mužském rodě dokonce vícekrát. Když se nad výrokem zamyslíme, zjistíme, že nejvíce „mužsky“ na nás asi působí výraz *projektoví manažeři*. Má dvě mužské koncovky, a navíc označuje „typicky mužskou“ profesi. Chceme-li tudíž zdůraznit, že nejen naši kolegové, nýbrž také kolegyně mají patřičné vzdělání a zkušenosti, soustředíme se právě na tento výraz a upravíme jej. Nejjednodušším řešením je formulace *Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři a manažerky – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*. Další úpravy této věty obsahuje tabulka níže.

²⁴ Výzkum: Valdová, 1998.

Propagace ženského odborného přínosu

- Každé instituci záleží na tom, aby uplatnila odbornou prestiž svých zaměstnankyň i týmu jako celku. To není možné bez taktického zapojení jazyka. Kýženého efektu dosáhneme zejména, budeme-li důsledně nahrazovat výraz *žena/ženy*²⁵ označením podle odbornosti. Výraz *žena* totiž neoznačuje nic jiného, než pohlavnost – na úkor jiných, v komunikaci ve veřejném prostoru naléhavě potřebných charakteristik ke zvýšení odborné prestiže. Místo „Ženy v této firmě využívají firemní mateřskou školu“ tedy raději formulujeme „Zaměstnankyně v této firmě využívají ...“, nebo ještě lépe: „Zaměstnanci a zaměstnankyně mohou využít ...“. Dalšími doporučeníhodnými názvy jsou *kolegyně*, *pracovnice*, a ovšem také upřesnění kvalifikace podle konkrétního kontextu.

Obr. 7. Žena ve vysoké funkci jako kuriozita? Titulek z Lidových novin odnímá odborníci veškeré kompetence a upřednostňuje označení biologického pohlaví. Červené zvýraznění pasáže „ženu do Bankovní rady“ budí dojem, že jsme vkročili do říše utopie – počín je srovnatelný už jen s vynalezením

²⁵ Samozřejmě tím nejsou míněny např. tabulky *Ženy – Muži* na toaletách, nýbrž názvy osob v mediálních produktech a na trhu práce.

hmoty, která se po poškození sama opraví (vpravo nahoře).²⁶ Několik rodově vyvážených alternativ tohoto titulku nabídne tabulka níže.

- Ženský společenský a odborný přínos zviditelní přechýlené tvary názvů osob a profesí všude, kde se jedná o konkrétní ženu: „A nyní vám představím koordinátorku akce, paní inženýrku XY“, nikoli „...koordinátora akce, paní inženýrku XY“.
- Pokud byl užít titul u muže, patří k principům genderově vyváženého jazyka hovořit a psát stejným způsobem o všech, kdo tituly mají: místo *Dr. M. Čáp s chotí* tedy *Dr. M. Čáp a JUDr. P. Čápková*.
- Nejsou-li označováni muži křestními jmény, bylo by nevhodné takto označovat ve stejném mediálním produktu ženy. Totéž platí o vykání a tykání.
- Zdrobněliny a domácká podoba jmen (např. oslovení *Míšo* místo *Michaelo*) jsou v jazyce veřejné sféry problematické. Jejich užívání může podle okolností snižovat odborný status.
- Neexistuje-li v češtině ženský ekvivalent, zvláště u prestižních označení *Mistr/mistr* (*mistr na slovo vzatý*), *géníus*, *učenec* apod., není řešením používat pro ženu mužskou formu; totéž platí pro typ *Mozart v sukních*. Význam lze opsat konstrukcemi „Ona je skutečná odbornice“, „geniální matematická/skladatelka“ apod., „výrazná osobnost“ atd.

²⁶ LN, 22. 2. 2008

Strážníci pomohli najít ztraceného chlapce

Velitelku jedné ze čtyř směn městské policie, strážnici **Hanu Valentovou**, ocenil primátor Juraj Thoma. Kromě dlouhodobě skvělé práce, kterou odvádí, pomohla na konci května najít pohřešovaného chlapce.

Strážníci se do hledání ztraceného chlapce zapojili na žádost Policie ČR, kterou obdrželi 28. května hodinu a čtvrt před půlnocí. Vydali se na obhlídku vytipovaných míst, kde by se chlapec mohl nacházet – zejména okolí opuštěných budov. Do pátrání se zapojila i velitelka směny a v jednu hodinu po půlnoci se chlapce podařilo nalézt u autopravní na Rudolfovské třídě.

„Jako matka se absolutně dokáži vžít do pocitu rodičů. O to intenzivněji jsem se zapojila do hledání chlapce a musím říci, že jsem zažila skutečnou radost a obrovskou úlevu, když jsem ho spatřila, jak spal

ve vraku auta. Naštěstí živý a zdravý,“ popsala Hana Valentová šťastný konec pátrací akce. Chlapec byl v dobrém zdravotním stavu a nebyl zraněn, pouze si stěžoval na chlad. Byl ihned předán rodičům.

Hana Valentová nastoupila k městské policii v roce 2001 – nejprve k dopravnímu družstvu, po roce přestoupila do cyklohličky v obvodu Vltava a odtud po třech letech do turnusové služby, která ve čtyřech směnách zajišťuje nepřetržitou hlídkovou činnost. Po celou dobu patří mezi nejlépe hodnocené a svědomité strážníky a v rámci reorganizace městské policie na podzim 2007 se stala zástupkyní velitele směny a nakonec i přímo velitelem.

„Vážím si své práce a věřím, že mohu být lidem užitečná,“ dodala oceněná strážnice.

Obr. 8. **Neviditelná záchránkyně.** Titulek ukazuje provázanost hierarchií pohlaví a jazyka: policistka byla hlavní aktérkou, a přesto se ocitla ve stínu svých kolegů. Jednou z možností bylo přitom vyjádřit skutečnost, že místní policie se může pyšnit zdatnými odborníci: *Policistka našla ztraceného chlapce*. Mimochodem: *Pomohla* strážnice najít chlapce, jak nám sděluje druhá věta článku, nebo jej opravdu *našla*?²⁷

Označování skupin

- Oslovení *Vážení referenti, Milí studenti*, jsou-li přítomny také referentky či studentky nebo tvoří-li dokonce většinu, jsou zkrátka a jednoduše nezdvořilá.
- Alternativou mužských jazykových tvarů mohou být názvy abstrahující od biologického rodu: *osoba, osobnost, odborná síla*, tvary na *-stvo, -ctvo* (*žactvo, osazenstvo*).
- Vhodné je užívat slovesná adjektiva a rodově neutrální názvy osob: *referující, studující, vyučující, prodávající, kupující* aj. (Dříve byl rozšířen výraz *pracující*.)
- Případná vysvětlivka, že generické maskulinum v konkrétním textu bude označovat muže i ženy, je pouze určitým kompromisem. Příznává totiž, že ženy lze zahrnovat pod mužské jazykové tvary, a činí tak. Při práci s textem je pak poznámka obvykle zapomenuta a text působí jako každý jiný text, hemžící se mužskými názvy osob.²⁸

²⁷ Noviny českobudějovické radnice, červen 2009.

²⁸ Srov. doporučení na www.psychologie.uni-heidelberg.de/personen/frauenbeauftragte/, náhled říjen 2007.

- Jsou-li ve skupině přítomny ženy i muži, zásadně toho dbáme při oslovování a označování: *Vážené kolegyně a kolegové; Nyní budou následovat vystoupení zahraničních odbornic a odborníků* atd. Toto explicitní označování rodovými protějšky lze střídat s dalšími variantami, jak jsou uvedeny v této kapitole.
- Při označování smíšených párů a skupin se vyhýbáme hierarchizaci: místo *Pan X s rodinou / Pan X s manželkou* použijeme tedy raději *Paní a pan X-ovi / Pan a paní X-ovi*.
- Páry rodových protějšků musejí být statusově symetrické. Raději tedy užíváme spojení *dívky a chlapci* než *děvčata a chlapci*, které obsahuje asymetrii *chlapec* (maskulinum) versus *děvče* (neutrum).
- Pořadí rodů v párech střídáme: *muži a ženy / ženy a muži*, podobně také s obměnou pořadí rodu *starostové a starostky, vědci a vědkyně, členky a členové profesní komory* apod.

Ženy o sobě, označování žen

- Jsou-li ve skupině výlučně ženy, označujeme je v ženském rodě. Nikoli tedy „*Tito tři výherci od nás obdrží...*“, jedná-li se o tři ženy.
- Odbornice, která sama sebe nazývá mužským tvarem *poslanec, právník, lékař* aj., dává vědomě či podvědomě najevo, že mužský jazykový tvar (a mužský výkon) je pro ni prestižnější než ženský. Připojuje se ke skupině, jejímž prototypem je muž, ale jako žena se v ní zároveň marginalizuje.²⁹
- Symetrizace lze dosáhnout abstrakcí od rodu. Větu „*Tato žena by se měla obrátit na odborníka*“ lze statusově symetricky vyjádřit např. „*Tato žena by měla požádat o odbornou radu*“/„...*vyhledat odbornou pomoc*“/„...*navštívit poradnu*“.
- Výroky jako „*Paní X je náš nejlepší řidič*“ považují někteří odpůrci a odpůrkyně genderově vyváženého jazyka za jednoznačné, na rozdíl od „*Paní X je naše nejlepší řidička*“: údajně nevíme, zda je paní X nejlepší mezi řidičkami, nebo nejlepší ze všech (stejně tak *Sportovec roku*, viz obr.). Takové nedorozumění může nastat; společnost je totiž zvyklá „zahrnovat“ ženy pod muže. Naproti tomu věta „*Pan Y je náš nejlepší řidič*“ otázku, zda jsme počítali také ženy, nevyvolá. Verze s tvary *řidička, sportovkyně* jsou správné už proto, že trénují pružnost myšlení. Navykáme si akceptovat paní X jako nejlepší ze všech bez přeptávání na jiné pohlaví.

²⁹ K tomu je na internetu dostupný článek J. Valdové z roku 2005 *Jak jazyk zabíjí image odbornice*.

Obr. 9. **Sportovec Neumannová**. Jak by opravdu nemělo vypadat označování žen, názorně ilustruje upoutávka na akci *Sportovec roku* z MF Dnes.¹ Maskulinum *sportovec* se na něm objevuje dokonce čtyřikrát. Rodově korektní přístup předpokládá nejprve pozměnit název akce ze *Sportovce roku* na *Sportovce a sportovkyně roku* (srov. *Noc vědců a vědkyň*²), *Sport: osobnost roku*, *Sportovní úspěch roku* či ještě jinak. Web by bylo možné pojmenovat třeba *nej-sport.idnes.cz*, *sport2007* (2008, 2009 atd.).*idnes.cz* apod. Nahoře nad fotografií mohl v každém případě stát text *Sportovkyně kraje* a také vpravo bylo možné napsat *Sportovkyně místo Sportovce roku 2006*.

- V úřední dokumentaci, na diplomech a certifikátech se dosud jen zřídka v češtině přechylují tituly *doktor*, *magistr*, *bakalář*, *docent*, *profesor* aj. Není ale důvod nepřechylovat je; časem se možná změní i písemný úzus (srov. tabulku k užívání titulů v třetí části příručky).
- Neužíváme výraz *slečna*, pokud na něm označovaná či oslovovaná žena netrvá. Označení *slečna* navozuje dojem nezralosti, nezkušenosti a nižší kompetence (srov. *Slečno doktorko*), proto se od něj upouští.
- Nejsme-li si jisti rodinným stavem oslovované či označované ženy, neuvádíme konverzaci otázkou „*Slečna nebo paní?*“ a rovnou použijeme výraz *paní*. Kdyby oslovené vadil, opraví nás. (Jako odpověď na otázku „*Slečna nebo paní?*“ jsem kdysi v jednom článku radila „*A co vy, ženatý, nebo ještě k máni?*“)
- Anglické názvy profesí a pozic pokud možno překládáme do češtiny. Jednak pro ně lze v drtivé většině případů najít český ekvivalent a není třeba se vyjadřovat takto „makarónsky“, a jednak navozují tyto názvy osob spíše představu muže: „*Agentura XY hledá kandidáty na pozice logistic manager, quality manager*“; „*Pro prestižní společnost s mezinárodní účastí hledáme product managera, junior/senior marketing specialist*“; „*Přední světová softwarová společnost hledá kandidáty na pozice SW Consultant, Senior Support Engineer, Pre-sale Consultant, Support Engineer, Office Manager*“. Částečným řešením pro ty, kteří nechtějí

názvy profesí překládat, je uvést v genderově vyváženém tvaru alespoň výraz kandidáty/kandidátky (nebo v opačném pořadí rodů), popřípadě také opatřit poslední, počestěnou část názvu koncovkou: „Hledáme kandidátky/kandidáty na pozice product manažer/ka, junior/senior specialist/ka, SW konzultant/ka“.

Používání příjmení a cizích ženských příjmení

- Stejně jako u mužů lze u žen používat v nadpisech zpráv a dalších textů příjmení, a to i kdyby se mělo jednat o veřejnosti neznámou osobu, jakou byl koncem roku 2009 kandidát na evropského komisaře Š. Füle. Již uvedený titulek *Klaus poslal ženu do Bankovní rady ČNB* mohl znít např. *Bankovní radu ČNB doplní Zamrazilová* (další verze najdete v tabulce). Skutečnost, že jsme jméno Zamrazilová neznali, není na závadu; to mohlo naopak upoutat pozornost a posílit zvědavost. „Žena v Bankovní radě“ sice poutá pozornost také, avšak nanejvýš diskutabilním způsobem.
- Naprosto legitimní a správné je ponechání cizího ženského příjmení bez -ová. U některých národů a národností bychom museli nejdříve absolvovat jazykový kurz, abychom –ová připojili na správné místo. A ovšem se doporučuje vyhovět přáním osob, které počestňování příponou -ová odmítají. Také česky znějící příjmení cizinek jako herečky *Salmy Hayek* nebo spisovatelky *Elfriede Jelinek* bez -ová, nemusíme opatřovat přechylovací příponou.
- Pohlaví lze vyjádřit mnoha jazykovými prostředky: uvedením křestního jména a jeho skloňováním, pokud je skloňovatelné, pojmenováním funkce, profese, koncovkou slovesa: „*White navštívila...*“, „*Clinton přednesla projev na půdě univerzity v XY*“, „*Michelle Obama založila organizaci...*“.
- Lze také uvést příjmení jednou v původním tvaru, např. „*Veřejnost stále více kritizuje ministryni Evelyn White za to, že...*“ a dále v textu používat -ová: „*Kritika viní Whiteovou z nehospodárného využívání dotací...*“.
- Není-li možné pohlaví dohledat, lze tomu přizpůsobit větnou stavbu: „*Umbach analyzuje...*“, „*Umbach se přiklání k názoru...*“. Nebo můžeme naznačit, že připadá v úvahu žena i muž: „*Umbach analyzoval/a...*“.
- Ponechání příjmení v jejich původní verzi odpovídá požadavku na přesnou informovanost: *Salma Hayeková* se ve skutečnosti jmenuje *Hayek*, astronautka *Nowaková Nowak*.

Postoje veřejnosti se stále více přiklání k nepřechylování – v únoru 2009 se česká veřejnost jednoznačně postavila na stranu moderátorky Z. Kocumové, která byla za nepřechylování příjmení zahraničních běžkyň vyloučena z moderujícího týmu České televize. V tuzemských podnicích a organizacích se čím dál více rozvíjí mezinárodní spolupráce a dostáváme se do kontaktu s cizinkami; bylo by krajně nezdvořilé připojovat k jejich příjmením -ová, pokud o to samy výslovně nepožádaly.

Názvy akcí, institucí

- Mužský rod má tu výhodu, že se názvy osob často shodují s názvy institucí: rubrika *Psycholog radí* může přinášet rady konkrétního psychologa i rady psycholožek. Název *Psycholog radí* lépe harmonizuje s obrazem muže a podporuje tak mužskou autoritu. Podobně působí názvy *zaměstnavatel* (místo *podnik, firma*); *organizátor* (místo *organizace*), *zřizovatel* (místo *zřizovatelská instituce*).
- Principy větné kongruence je možné snadno uplatnit i tehdy, je-li podmět ženského rodu: „*Tato instituce je poskytovatelkou ...*“, „*Naše firma je organizátorkou ...*“, „*Česká republika je podporovatelkou snah Turecka vstoupit do EU*“.³⁰
- Staré názvy není třeba přepisovat. Tvoříme-li ale nově názvy institucí, soutěží, akcí, dbáme na to, aby rovným způsobem pojednávaly ženy i muže: *Cukrář/ka roku* nebo *Cukrářský výrobek roku* nebo třeba *Cukrářský zázrak roku*; místo *Kadeřník roku* lze použít *Účes roku* apod., viz také rubriku *Mladé talentky* na www.zenyaveda.cz. K tvorbě názvů můžeme přistupovat kreativněji, než tušíme; obměna jednotvárné praxe generického maskulina může přinést zajímavá jazyková řešení.

Formuláře, dotazníky, statistiky

- Velmi vhodný prostředek k prostřídání různých způsobů zviditelnění žen je krátký splitting, např. *ředitel/ka*.³¹ Vyhýbáme se přitom závorkám: výraz *ředitel(ka)* by stavěl ženské označení do druhořadé pozice, neboť jednou z funkcí závorek je odlišit podstatné od méně důležitého.
- Závorky lze nahradit lomítkem i u celých slov. Místo „*Prohlašuji, že můj syn (dcera)...*“, „*Podpis otce (matky)*“ volíme „*Prohlašuji, že můj syn/dcera ...*“ nebo „*... moje dcera/můj syn ...*“, „*Podepsán/a*“. Tyto a další formulace obsahuje připojená tabulka.
- Vhodným prostředkem symetrizace je oslovení v 2. osobě: *Váš podpis* místo *Podpis uchazeče*. Konstrukce vypadá estetičtěji než občas používané *Podpis uchazeče/-ky*, *Podpis uchazeče/-čky*.
- Jazyk formulářů obecně unese více lomítek než jiný druh textu. Přesto je vhodné dbát na jejich únosnou míru.

³⁰ Ve vyjádření ministerského předsedy Topolánka ovšem stojí generické maskulinum *podporovatel*. Deník Metro, 16. 11. 2007.

³¹ Německá redakce Duden doporučuje spojovník a lomítko. V češtině je na zvážení, zda volit typ *žák/yně* nebo *žák/-yně*, také v nepřímých pádech, kde to umožňuje jazykový tvar: *našimi žáky/němi, žáky/-němi*.

- Dotazníky a ankety by se měly vyvarovat otázek s názvy osob v mužském rodě, týká-li se věc žen i mužů. Název soutěže *Největší Čech* (místo např. *Naši nejlepší*, jak zněl německý název) je ukázkou neobratné formulace, která zřejmě snížila ženám šance na nominace.³²
- Generické maskulinum někdy předurčuje (zkreslené) důsledky či výsledky interakce. Anketní otázky typu *Jaký je typický Němec*, *Jaký je typický Rus* navádějí k nekorektním obrazům *Němce* jako pijáka piva v kožených kalhotách a *Rusa* jako alkoholika. Kdyby otázka zněla *Čím se vyznačují typičtí Němci a Němky*, *Jak podle vás žijí Rusky a Rusové*, vedla by možná k hlubším úvahám.
- Statistiky jako *Počet nezaměstnaných absolventů*, *Počet doktorandů na univerzitách v ČR*, *Průměrný plat lékaře*, *Počet neukázněných řidičů za minulý rok* nemohou úplně a pravdivě informovat o skutečnostech, chybí-li rozdělení rubrik podle genderu, např. ve znění *Počet uchazečů o ... z toho žen*. Dlouho scházel tento úhel pohledu ve většině statistik; jistě k němu přispíval zvyk „zahrnovat“ ženy pod generické maskulinum.

Vizualizace: grafika, fotografie apod.

- Ve vizuálních prezentacích, grafech a piktogramech by měly být ženy znázorňovány odpovídajícím počtem, velikostí i pozicí.
- Vizualizace by se měly vyhýbat stereotypizacím, jako např. ilustrace grafů volnočasových aktivit motivem blondýny v bikinách na plážovém lehátku, zatímco graf o využití pracovní doby doprovází motiv muže u počítače.

Obr. 10. Muž jako „ideální“ pracovní síla.³³

³² Kritika v tomto smyslu se v době vyhlášení ankety objevila v BBC.

³³ Přílohu deníku *metro* *Nový job* ilustruje tato ikona. In www.metro.cz/novy-job, 8. 2. 2009.

- Při prezentaci by měl písemný projev harmonizovat s ústním projevem. Texty či teze na powerpointových slidech by měly obsahovat ženské nebo neutralizované názvy osob, tyto by měly být důsledně používány také v projevu ústním.
- Leccos o vztazích na pracovišti prozradí pozice členek a členů týmu na fotografiích. Stojí-li ženy na okraji skupiny nebo jsou-li naaranžovány jako (sexy) dekorace, odráží fotografie patrně také reálnou situaci v podniku.

Můžeme být v jazyce a při vizualizacích kreativní?

Jazykově kreativní přístup může být obecně ku prospěchu, pokud ovšem nepostupujeme proti pravidlům českého jazyka. „Netradiční“ zpracování může lépe „zviditelnit“ informaci, upoutat na ni pozornost či být dokladem, že autorky či autoři mají smysl pro humor.

- Přechylování názvů osob je správné, pokud je výsledný tvar a) jasný, výstižný, b) je utvořen podle principů české mluvnice, tedy přechylovacími příponami *-ka*, *-(k)yně*, *-ice* aj. Bohužel nám slovníky a seznamy různých institucí nejsou systematickou oporou v tvorbě ženských názvů osob; alarmující je, že ženské názvy profesí a pozic chybějí právě na trhu práce a při zvažování životních drah dívek a chlapců.
- Zní-li některý jazykový tvar neobvykle, jako například *chemička*, *vědkyně*, *chirurgyně* nebo dokonce *občanka*, je nejlepším řešením používat jej, aby si na něj mluvčí i veřejnost zvykli.
- Vyhýbáme se omšelým jazykovým konstrukcím typu *krásnější polovina lidstva*, *strážkyně ohně v domácím krbu*, komentářům *Za vším hledej ženu* atd.
- Za jazykovou kreativitu nelze považovat sexistický humor a narážky. Když se zaposloucháme do vtipů o blondýnách, zjistíme, že předmětem posměchu jsou vlastnosti přisuzované ženám obecně: údajný nedostatek inteligence a smyslu pro techniku a počítače, neobratné řízení auta atd. Tak vlastně útočí proti ženám jako celku. Tyto vtipy předsudky o ženách neodstraňují, jako kdysi vtipy o policistech nezlepšovaly image policejní profese, nýbrž rozšiřovaly dojem, že práce u policie neklade žádné nároky na intelekt.

Hrst příkladů pro inspiraci

Obr. 11. Upoutávka na rejstřík profesí pro chlapce a dívky.³⁴

**ZÁVAZNÁ PŘIHLÁŠKA A NÁVRATKA
HOSTKA
NA CELOSTÁTNÍ SHROMÁŽDĚNÍ K MDŽ 5. března 2005**

JMÉNO A PŘÍJMENÍ:

ADRESA, TELEFON, PŘÍPADNĚ MAIL:

OKRES/KRAJ:

Žádám o zajištění noclehu (nehodící škrtněte)

Ubytování: z 4. na 5. 3.	ANO	NE	(cena 350,- Kč)
Ubytování: z 5. na 6. 3.	ANO	NE	(hrazeno SDŽ)

Podpis:

Přihlášku společně s návratkou zašlete v listinné podobě na ÚS SDŽ nejpozději do 15.2.2005

Obr. 12. **Hostka**. „Netradiční“, avšak jazykově zcela správné přechýlení tvaru *host* může být osvěžující změnou; třeba na přihlášce na slavnostní schůzi MDŽ.³⁵

³⁴ In www.dieStandard.at, 2008.

³⁵ Pozvánka pro autorku textu, 2005.

Obr. 13. **Dopravní značky jinak.** Proč by se měly na dopravních značkách a dodatcích k nim používat (až na výjimky) jen mužské postavy? Totéž platí pro piktogramy, které právě vytváříme pro snadnější orientaci v textech.³⁶

Obr. 14. **Se stejnými právy, nikoli stejní.** Ženské a mužské, chlapecké a dívčí postavy na obrázcích nemusejí vždy vykazovat „typicky ženské“ či „typicky mužské“ atributy. Dívka zaujala uvolněnou, sebevědomou pózu; oděv umožňuje svobodný pohyb (na rozdíl od Fifinky z oblíbeného českého Čtyřlístku, která v sukénce a s mašlí i sáňkuje).³⁷

³⁶ Foto: JV, Klaffenberg, SRN, 2007.

³⁷ Z pomůcky *Dívky a chlapci. Se stejnými právy, nikoli stejní*. Pro vyučující na ZŠ vydalo Universum, Wiesbaden 1996.

Obr. 15. **Jazykový humor.** Může si jej dovojit i „velmi solidní“ podnik: rakouská Sparkasse inzeruje *Kanceláře v centru města pro byromany a byromanky*. Aktuálnost a dynamiku naznačuje podobnost s výrazem *pyroman/ka*.³⁸

Obr. 16. **Silná pro Mnichov.** Ženy jsou stereotypně nazývány slabším pohlavím; každé narušení stereotypu působí osvěžujícím způsobem. Spojení ženy a síly může zaujmout svou novostí a pomoci získat veřejnost pro věc.³⁹

³⁸ Foto: JV, Memmingen, SRN, 2009.

³⁹ Foto: JV, Mnichov, SRN, 2007.

Príloha 11

Stanovisko Alexandry Jarošovej z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV k možnosti kodifikácie pojmu rod

Nasledujúce stanovisko¹ je odpoveďou na túto otázku:

„... ako sa slovo zavedené po roku 1989 a už ‚udomácnené‘ (ako napr. ďalší význam slova rod a rodový vo vzťahu k rodovým štúdiám) stane kodifikovaným, resp. sa dostane do SSJ?“

Pri zaraďovaní jednotlivých slov do heslára Slovníka súčasného slovenského jazyka vychádzame z centrálného pojmu našej lexikografickej koncepcie a tým je „lexikálna norma“. To značí, že postupujeme akoby „zdola“, od faktu, ako a kde používajú určité slovo samotní nositelia jazyka. V našich materiálových zdrojoch (autentických textoch v papierovej alebo elektronickej podobe) skúmame, či slovo má nezanedbateľnú frekvenciu, či sa vyskytuje v rôznorodých zdrojoch, a nie len v jednom, resp. v niekoľkých vzájomne prepojených, a či sa dané slovo používa dostatočne dlho (autori Oxfordského slovníka hovoria o minimálnej hranici piatich rokov). Ak sa ukazuje, že slovo funguje v rečovom úze a spĺňa uvedené kritériá (z toho vyplýva, že mu rozumieť aj ľudia, ktorí ho nemajú v aktívnej slovnej

zásobe), potom môžeme konštatovať, že slovo je súčasťou lexikálnej normy, teda toho, čo je bežné, čo má charakter väčšinového úzu (v prípade odborných slov ide, pravdaže, o odborný úzus). Ak je teda skúmané slovo komponentom aktívnej alebo pasívnej slovnej zásoby väčšiny (vzdelaných) používateľov slovenského jazyka, potom patrí do všeobecného výkladového slovníka.

Nazdávam sa, že pomenovanie „rod“ vo význame „muži a ženy v ich mnohoaspektovom sociálne utváranom dichotomickom vzťahu“ je dostatočne funkčné a ustálené, aby sme mu mohli pripísať aj normovosť potrebnú na zaradenie do výkladového slovníka. To sa týka aj odvodeného vzťahového adjektíva „rodový“ a viacslovného termínu „rodové štúdiá“.

¹ Azda je aj zbytočné pripomínať, že v prípade odpovede na otázku týkajúcu sa spoločenskovednej problematiky treba mať na pamäti podmienenosť tohto „expertného stanoviska“ určitou koncepciou, v rámci ktorej daný odborník pracuje.

Príloha 12

Glosár rodovej terminológie

Glosár rodovej terminológie dostupný na webovej adrese glosar.aspekt.sk je dôležitým zdrojom základných informácií o rodovej problematike pre pracujúcich vo verejnej politike a štátnej správe, študentky a študentov a širokú verejnosť. Zároveň je významným príspevkom k procesu formovania rodovej terminológie. Oblasť rodového výskumu a politík rodovej rovnosti sa neustále rozvíja, preto je potrebné Glosár revidovať a obnovovať tak, aby mohol byť zdrojom spoľahlivých informácií. V rámci úloh národného projektu IRR na úpravách Glosáru rodovej rovnosti pracovala Ľubica Kobová.

Ostatné úpravy Glosára boli vykonané v roku 2006. Nedostatky či nepresnosti jednotlivých hesiel, ktoré boli predmetom súčasných opráv, sa týkajú nasledovných oblastí:

- a) neaktuálne štatistické zistenia, indexy, výskumné zistenia (napr. neplatená práca)
- b) absencia nových pojmov (napr. Index rodovej nerovnosti)
- c) nedostatočné rozpracovanie hesiel získavajúcich časom na dôležitosť (napr. reprodukcia, rodový audit)
- d) terminologické zmeny (napr. rodová priepasť v odmeňovaní má dnes podobu rodového mzdového rozdielu)

Uvedené problémy sú naprávané doplnením aktuálnych informácií z výskumných správ nadnárodných, štátnych, výskumných, vysokoškolských inštitúcií, mimovládnych organizácií. Štruktúra hesiel bola porovnávaná s heslami v obdobných glosároch, terminologických slovníkoch a príručkách (napr. *Feministyczny słownik pojęć z ekonomii*, 2009 alebo *ABC of women workers' rights and gender equality*, 2007).

Revidované boli nasledovné heslá: androcentrizmus, diskriminácia, diskriminácia na základe pohlavia – nepriama, diskriminácia na základe pohlavia – priama, diskriminácia na základe rodu, diskriminácia na základe rodu – nepriama,

diskriminácia na základe rodu – priama, diskriminácia na základe sexuálnej orientácie, diskriminácia žien, Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien, domácnosť, dôkazné bremeno, dvojité a trojité záťaž žien, esencionalizmus, feminizmus, identita, Index ľudského rozvoja, Index rodovej nerovnosti (Index rodového rozvoja), indikátor, inštitucionalizovaná diskriminácia, materská dovolenka, materstvo, miera rodovej rovnosti, mizogýnia, monitorovanie, národné inštitucionálne mechanizmy, neplatená práca, objektivizácia ženy, otcovská dovolenka, otcovstvo, patriarchát, platená práca, pohlavie, politika ústretová k rodine, práca doma, presadzovanie rodovej rovnosti, reprodukcia, rod, rodičovská dovolenka, rodová analýza, rodová asymetria, rodová citlivosť, rodová deľba práce, rodová identita, rodová perspektíva, rodová politika, rodová rovnosť / nerovnosť, rodová segregácia na trhu práce, rodové normy, rodové plánovanie, rodové predsudky, rodové roly, rodové rozpočtovanie (rodový rozpočet), rodové stereotypy, rodové štatistiky, rodové štúdiá, rodovo citlivá výchova, rodový audit, rodový mzdový rozdiel (rodová priepasť v odmeňovaní), rodový rozdiel (rodová priepasť), rovnaké zaobchádzanie, rovnoprávnosť žien a mužov, rovnosť príležitostí žien a mužov, rozhodovanie, sklený strop, stanovenie latky, starostlivosť o deti, súkromná sféra, ukazovateľ, uplatňovanie rodového hľadiska, verejná sféra, vzťah verejnej a súkromnej sféry, zosúladovanie pracovného, a rodinného a súkromného života (zosúladenie pracovného a rodinného života).

Boli vytvorené nové heslá: Deň rovnosti v odmeňovaní, diskriminácia na základe rodovej identity, Európsky inštitút rodovej rovnosti, feminizácia, horizontálna rodová segregácia na trhu práce, Index rodovej rovnosti, lepkavá podlaha, Pekinská akčná platforma, sklené steny, sklený výťah, vertikálna rodová segregácia na trhu práce.

O autorkách a autorovi

Jana Cviková

Literárna vedkyňa, prekladateľka a editorka, pôsobí na Ústave svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Spoluzakladateľka feministickej vzdelávacej a publikačnej organizácie ASPEKT, kde sa už vyše dvoch desaťročí o. i. venuje tvorbe rodovej terminológie v slovenčine a kultivovaniu rodovo vyváženého používania jazyka v odborných i populárnych textoch.

Jana Juráňová

Spisovateľka, prekladateľka, editorka a publicistka. Spoluzakladateľka feministickej vzdelávacej a publikačnej organizácie ASPEKT, kde sa už vyše dvoch desaťročí o. i. venuje tvorbe rodovej terminológie v slovenčine a kultivovaniu rodovo vyváženého používania jazyka v odborných i populárnych textoch.

Ľubica Kobová

Vyučuje na Katedre genderových štúdií Fakulty humanitných štúdií a na Ústave politológie Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Venuje sa politickej feministickej filozofii a problematike práce. Dlhodobu spolupracuje s feministickou vzdelávacou a publikačnou organizáciou ASPEKT.

Zuzana Maďarová

Interná doktorandka na Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave, venuje sa politickej participácii a politickej komunikácii z rodovej perspektívy. Dlhodobu spolupracuje s feministickou vzdelávacou a publikačnou organizáciou ASPEKT.

Alexandra Ostertágová

Interná doktorandka na Katedre psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Dlhodobu spolupracuje s feministickou vzdelávacou a publikačnou organizáciou ASPEKT, zaoberá sa rodovými aspektmi občianstva a politickej participácie.

Lucia Satinská

Interná doktorandka Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, zameriava sa na jazykovú politiku, viacjazyčnosť Bratislavy a na situáciu maďarského jazyka na Slovensku.

Júlia Vrábľová

Interná doktorandka Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, venuje sa výskumu jazykových ideológií a jazykovej politiky, ako aj teórii jazykovej kultúry.

Maroš Terkanič

Pôsobí v advokátskej kancelárii v Bratislave, v rámci doktorandského štúdia na Katedre teórie práva a ústavného práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity sa zaoberá právnym jazykom. Externe spolupracuje s organizáciou ASPEKT.